

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпро,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

6
2016

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2). Проведено перереєстрацію видання (Наказ МОН України № 261 від 06.03.2015, додаток № 13).

Головний редактор **М.В. Корнієнко**
Заступники головного редактора:
О.М. Джужа, О.В. Негодченко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Рукописи не рецензуються і не повертаються

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпропетровського гуманітарного університету (протокол № 2 від 27.10.2016 р.)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Биргеу М.М. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова);
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Бондаренко Н.Л. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Ємець Л.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кисельов О.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Макушев П.В. – кандидат юридичних наук, професор;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Недов С.Л. – кандидат юридичних наук, доцент;
Сергєвнн В.А. – доктор юридичних наук, професор (Сполучені Штати Америки);
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор
Хюльсхерстер Штефан – доктор юридичних наук, професор (Федеративна Республіка Німеччина);
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, доцент;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

МОРОЗІЮК С. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
(Київський національний
торгівельно-економічний університет)

УДК 342.4

**СУТЬ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ
ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ МЕХАНІЗМАМИ**

У статті визначено зміст поняття механізму реалізації Конституції України, проаналізовано його спільні та відмінні риси із механізмом дії права, механізмом правового регулювання та механізмом реалізації права. У процесі порівняння реалізації конституційного права та реалізації Конституції виокремлено мету реалізації Основного Закону.

Ключові слова: Конституція України, Основний Закон, реалізація, механізм, правове регулювання.

В статье определено содержание понятия механизма реализации Конституции Украины, проанализированы его общие и отличительные черты с механизмом действия права, механизмом правового регулирования и механизмом реализации права. В процессе сравнения реализации конституционного права и реализации Конституции выделена цель реализации Основного Закона.

Ключевые слова: Конституция Украины, Основной Закон, реализация, механизм, правовое регулирование.

The article defines meaning of the terms – mechanism of realization of the Constitution of Ukraine, is analyzed differences and similarities of the mechanism of action of the law, mechanism of the legal regulation and mechanism of the law realization. During the comparison of the realization of the constitutional law and realization of the Constitution was distinguished the purpose of realization the Basic Law.

Key words: Constitution of Ukraine, Basic Law, realization, mechanism, legal regulation.

Вступ. Реалізація Конституції за своєю суттю є своєрідним процесом, якому властиві власні елементи, стадії, етапи, з'ясування особливостей яких забезпечує повне розуміння досліджуваного явища. Окрім того, цей процес не є чимось ізольованим, він існує поряд із іншими процесами та механізмами. Досить тісним є зв'язок механізму реалізації Конституції із механізмом реалізації права, механізмом дії права, а також механізмом правового регулювання.

Дослідження механізму реалізації Конституції більшою мірою було зосереджено на вивченні окремих його елементів чи стадій, водночас поза увагою залишався комплексний аналіз досліджуваного явища та його взаємозв'язок із іншими процесами.

Дослідженню процесу реалізації та його механізму присвятили свої праці такі науковці, як С.С. Алексєєв, Н.В. Вітрук, Л.М. Завадська, О.В. Зайчук, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, О.О. Лукашева, Ю.С. Решетов, О.Ф. Скакун, В.М. Сирих, Ю.С. Шемшученко, Л.С. Явич та інші. Однак у науці конституційного права досі актуальним залишається питання механізму реалізації Основного Закону.

Постановка завдання. Метою статті є визначення змісту механізму реалізації Конституції, його співвідношення із механізмом реалізації права, механізмом дії права, механізмом правового регулювання, а також особливостей взаємодії зазначених механізмів.

Результати дослідження. Дослідження суті механізму реалізації Конституції вважаємо за доцільне розпочати із визначення співвідношення між вказаним та суміжними механізмами.

У науковій літературі під поняттям «механізм» розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу [1, с. 97]. С.С. Алексєєв під механізмом правового регулювання пропонує розуміти спеціально-юридичний вплив суб'єктивного і об'єктивного права, усієї системи юридичних засобів на суспільні відносини з метою досягнення певних результатів [2, с. 76]. На думку науковця, механізм правового регулювання містить три основні стадії (формування і загальної дії норм права; виникнення правовідносин; реалізації прав та обов'язків) і одну факультативну (стадію правозастосування). Відповідно до цих стадій виокремлюються і чотири основні елементи механізму правового регулювання (норми права; правовідносини; акти реалізації прав та обов'язків; правозастосовчі акти) [3, с. 28–29].

О.Ф. Скакун вважає, що під механізмом правового регулювання слід розуміти процес переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний за допомогою системи правових засобів і форм із метою задоволення публічних і приватних інтересів, забезпечення правопорядку («належне» у праві стає «сущим»), тобто норми права перетворюються на правомірну поведінку суб'єктів права) [4, с. 265].

Під механізмом правового регулювання розуміють також сукупність усіх правових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини. Правові норми закріплюють, крім зобов'язань та заборон, певні можливості людини та громадянина, тобто його суб'єктивні права. Реалізація прав і свобод – це форма їх буття, що зводиться до переведення соціальних благ, що закріплені нормами права, у стан їх можливого і дійсного використання конкретною особою (особами) з метою задоволення своїх різноманітних потреб та інтересів [5, с. 218].

Однією із стадій правового регулювання (поряд із правовою регламентацією суспільних відносин та виникненням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) В.В. Копейчиков визначає реалізацію суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [6, с. 221]; на його думку, реалізація суб'єктивних прав громадян – це сукупність різноманітних дій, певний процес, в результаті якого громадяни, котрі мають конкретний вид суб'єктивних прав, досягають тих реальних, різноманітних цілей, інтересів, благ, які за цими правами стоять [7, с. 103]. При цьому реалізація прав та свобод – це не лише закріплення за громадянином чітко окресленого і достатньо конкретного суб'єктивного права, але й сама матеріалізація цього права, дійсне отримання громадянином того блага, яке складає зміст цього права. Це регламентований нормами права, демократичний за своїм змістом і формою здійснення процес, який забезпечує кожному громадянину ті матеріальні та духовні блага, які лежать в основі належних йому суб'єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких посягань [8, с. 50–52].

Таким чином, на прикладі правового регулювання прав людини та їх реалізації науковцями проведено певне ототожнення між юридичною регламентацією права (механізмом правового регулювання) та реалізацією права.

В.М. Сирих вважає, що механізм правового регулювання відповідно до стадій правового регулювання підрозділяється на три компоненти: механізм правотворчості, механізм реалізації норм права, механізм державного примусу. Під механізмом правореалізації він розуміє сукупність правових засобів, які повинні забезпечити реалізацію чинних норм права в конкретних правовідносинах. Серед зазначених засобів науковець виокремлює: методи

тлумачення норм права; договори та угоди; правові засоби, які використовуються державою з метою охорони та забезпечення належного виконання зобов'язань учасниками конкретних правовідносин; акти застосування норм права [9, с. 167]. З такою точкою зору погодитись не можемо, оскільки вважаємо, що механізм реалізації права є самостійним механізмом, а не окремою стадією механізму правового регулювання.

Відмінність механізму правового регулювання та механізму реалізації права, на нашу думку, полягає у їх різному функціональному призначенні. Механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання суспільних відносин, в той час як механізм реалізації права – єдність правових засобів, за допомогою яких матеріалізуються правові приписи. Результатом дії механізму правового регулювання є стан урегульованості відносин правом, результатом же дії механізму реалізації є втілення такого права в суспільних відносинах.

У той же час і механізм реалізації права, і механізм правового регулювання мають спільний регулятивний елемент. Правореалізаційні засоби виконують регулятивну функцію, яка полягає в тому, що вони повинні забезпечити практичне використання юридичних засобів нормативного характеру, які є елементом механізму правового регулювання, з метою реального здійснення суб'єктами правовідносин своїх прав та обов'язків.

Таким чином, механізм правового регулювання та механізм реалізації права використовують спільний нормативний інструментарій, що має наслідком виникнення в обох механізмів спільного регулятивного елемента, при цьому досліджувані механізми мають різне функціональне призначення.

Поряд із механізмом реалізації права вживається також термін «механізм дії права». Комплексно механізм дії права було досліджено В.І. Гойманом, який визначає цей механізм як складну організовану систему соціально-правових засобів (принципів, приписів, інститутів, дій або заходів соціального і юридичного характеру), яка розглядається у єдності і взаємозв'язку із соціальною діяльністю людей, їх інтересами і потребами, пов'язану із забезпеченням досягнення цілей цієї діяльності у певних суспільних умовах і певними конструктивними (правовими) засобами [10, с. 118].

Р.А. Ромашов, характеризуючи дію права як сукупність визнаних державою і тих, що мають юридичну силу формальних джерел права, підкреслює, що чинним право може вважатись як із формальної (факт юридичного закріплення норми права у відповідному джерелі), так і з фактичної (норми права здійснюють реальний вплив на суспільні відносини) точок зору. У межах зазначеного підходу вчений пов'язує дію права з наявністю таких факторів, як наявність формального джерела права, що має юридичну силу; наявність правосуб'єктних осіб, носіїв суб'єктивних прав та обов'язків, реалізація яких залежить від дії права; конкретні життєві обставини, з наявністю (відсутністю) яких пов'язується дія права [11, с. 216–217]. Зазначену точку зору вважаємо спірною, оскільки науковцем нівелюється відмінність між фактичною дією права та правовим регулюванням.

Поділяємо позицію науковця В.І. Червонюк, який зазначає, що дія права – це його властивість (здатність) у певному середовищі здійснювати ідейно-мотиваційний вплив на особу, спільність людей та внаслідок цього забезпечувати у відповідності до своїх цілей, принципів та приписів правомірний характер людської діяльності і вчинків. Зазначене надає можливість виокремити два рівні дії права: рівень існування (сприйняття права) та рівень соціально-правових дій (реального функціонування права). На рівні існування право має ідейно-мотиваційний вплив, воно повинно бути сприйнято суспільною свідомістю у якості орієнтира поведінки суб'єктів. Рівень соціально-правових дій має функціональне спрямування та пов'язаний із правомірною діяльністю суб'єктів права [12, с. 101–103].

Дія права безпосередньо пов'язана із впливом на свідомість і поведінку людей, а через них – і на широке коло суспільних відносин за допомогою неправових засобів (психологічних, ідеологічних та ін.). Інакше кажучи, під час правового впливу відповідність поведінки суб'єктів приписам правових норм досягається без використання спеціальних правових засобів і механізмів, тобто без виникнення і здійснення правовідносин, без встановленої обов'язкової процедури застосування норм права тощо [13, с. 30].

На нашу думку, ефективний механізм дії права забезпечує передумови для механізму реалізації права, однак кожен із зазначених вище механізмів є самостійним, оскільки володіє власними елементами – засобами, способами та формами впливу, а також має власну мету, досягнення якої визначає рівень його ефективності. Механізм дії права забезпечує об'єктивацію правової норми в певній формі та її готовність у будь-який момент бути втіленою в конкретних правовідносинах, однак не охоплює процес самого втілення.

Самостійними є терміни «реалізація права» та «реалізація закону», а тому, відповідно, різняться і їх механізми.

Юридична наука неоднозначно визначає термін «реалізація права». Одні науковці вбачають його зміст у певному, чітко визначеному процесі втілення правових приписів у поведінці суб'єктів права. Під реалізацією права розуміють перетворення, втілення юридичних норм у життя шляхом правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин (державних органів, посадових осіб, громадських об'єднань і громадян) [14, с. 412]. Згідно із іншою точкою зору поняття реалізації права визначається як досягнення повної відповідності між вимогами норм вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення та фактично вчиненими діями.

Реалізацію конституційного права слід розглядати в контексті реалізації конституційно-правових норм, у залежності від особливостей яких і застосовується відповідна форма реалізації, наприклад, норм-заборон – в утриманні від вчинення певних дій, уповноважених норм – у використанні наданих правомочностей тощо.

Процес же реалізації Конституції є значно складнішим, оскільки остання об'єднує в собі основи різних галузей права, а тому результатом її реалізації є не просто певні правовідносини, а такі відносини, що у своїй сукупності становлять конституційний лад держави.

Правореалізація, на думку Ю.С. Решетова, є найбільш суттєвою стороною дії права. Тому їх не можливо протиставляти. Реалізація – завжди активна, цілеспрямована, соціально і юридично значима правомірна поведінка суб'єктів. Реалізація являє собою задоволення конституційних інтересів і потреб у правомірній діяльності суб'єктів права. Реалізація конституційних норм являє собою одну із форм дії Конституції [15, с. 23].

Конституція діє протягом усього часу, поки вона має юридичну силу. Дія – це динамічний фактор владно-правового впливу на розвиток держави і суспільства. Конституційний акт після його створення вводиться в дію в установленому законом порядку, з цього моменту починається безперервний процес його дії. Поняттям «реалізація Конституції» охоплюється комплекс заходів, спрямованих на втілення в життя чинної Конституції. При цьому мова йде про систематичну, постійну, цілеспрямовану діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, а також громадян та їх об'єднань, спрямовану на те, щоб конституційні норми стали регулятором реальних суспільних відносин.

Таким чином, дія – це не завжди реалізація Конституції, але в будь-якому випадку дія Основного Закону забезпечує юридичну можливість такої реалізації, готовність забезпечувати фактичний вплив на суспільні відносини. Реалізація ж починається тоді, коли «дією» Конституції скористалися відповідні суб'єкти і її регулятивний вплив знайшов свій об'єкт. Без цього органічного зв'язку конституційних норм із соціальною практикою реалізації ще немає. Реалізація не охоплює всіх аспектів дії Конституції, вона починається на певному етапі і набуває специфічних форм. Поняттям «реалізація» охоплюється певний процес, система засобів і заходів, спрямованих на втілення в життя чинної Конституції, досягнення передбачених у ній соціальних цілей.

Повертаючись до дослідження співвідношення понять «реалізація права» (конституційного) та «реалізація закону» (Конституції), слід погодитись із Т.Д. Зражевською, яка зазначила, що досягнення цілей реалізації є критерієм відмінності між досліджуваними поняттями [16, с. 27]. Коли мова йде про реалізацію права, неможливо визначити певну єдину ціль, яка буде досягнута в ході реалізації права загалом, на відміну від реалізації закону, де ціль визначається законотворцем у момент затвердження акту.

Мета, на досягнення якої спрямований процес реалізації закону, визначається у його преамбулі або впливає із його змісту. Наприклад, метою реалізації Закону України «Про

громадянство» є врегулювання процедури набуття та припинення громадянства, повноваження органів державної влади в цій сфері тощо; метою прийняття Закону України «Про статус народного депутата України» є врегулювання прав, обов'язків та відповідальності народних депутатів тощо.

Що стосується Конституції, то мета її реалізації є більш загальною, оскільки Основний Закон охоплює як конституційно-правові, так і інститути інших галузей права. Враховуючи широкий спектр регулятивного впливу Конституції, вважаємо за доцільне виділяти насамперед мету її реалізації, а вже виходячи із мети – виокремлювати цілі.

Метою реалізації Конституції України є становлення конституційного ладу, тобто системи правовідносин, що опосередковують державний та суспільний лад, правовий статус особи, народовладдя, територіальний устрій, основи національної безпеки на засадах, визначених Конституцією. У той же час слід враховувати, що метою конституційного законодавства (усього масиву нормативно-правових актів) є встановлення конституціоналізму, тобто верховенства Конституції в суспільстві та державі, урегульованості її нормами основних суспільних відносин. Категорія конституціоналізму також охоплює собою і елементи реалізації Конституції, що є логічним, оскільки конституційне законодавство повинно забезпечувати втілення в життя конституційних положень.

Відповідно до вказаної мети реалізації Конституції визначимо завдання її реалізації, які вважаємо за доцільне виділяти в кожній із найважливіших сфер регулювання окремо, оскільки це забезпечить повнішу характеристику завдань.

Щодо становлення державного та суспільного ладу на засадах, визначених Основним Законом, то до завдань реалізації Конституції у цій сфері відносимо побудову правової, демократичної, соціальної держави; здійснення державної влади шляхом її розподілу на гілки таким чином, що унеможлиблює її зосередження в руках однієї гілки; дію механізму стримувань і противаг; гарантування місцевого самоврядування; побудову громадянського суспільства; забезпечення свободи політичної діяльності; організацію суспільного життя на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Щодо правового статусу особи завданнями реалізації Конституції є визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; утвердження і забезпечення прав людини; неможливість скасування, звуження змісту або обсягу прав людини; забезпечення рівності усіх людей у їх гідності та правах; невідворотність юридичної відповідальності за порушення прав людини.

Щодо народовладдя завданнями Конституції є утвердження народу як єдиного джерела влади; забезпечення народного суверенітету, можливість участі народу в управлінні державою; гарантування народного волевиявлення, втілення його результатів у життя.

Щодо територіального устрою завданнями реалізації Конституції є забезпечення оборони України, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності країни в межах її державних кордонів; забезпечення державної безпеки і захист державного кордону; утвердження унітарності країни; децентралізація місцевої влади, збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів країни.

Щодо основ національної безпеки завданнями реалізації Конституції є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави; забезпечення сталого розвитку суспільства; виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам; боротьба із корупцією; забезпечення інформаційної безпеки; протидія тероризму, злочинній діяльності проти миру та безпеки людства.

Досягнення мети реалізації Конституції України та визначених відповідно до неї завдань є показником ефективності механізму реалізації Основного Закону.

Отже, під механізмом реалізації Конституції України слід розуміти систему правових, економічних, соціальних елементів, які за допомогою відповідних способів та форм за посередництва суб'єктів конституційних правовідносин забезпечують переведення приписів Основного Закону з ідеального в реальний стан, у результаті чого відбувається досягнення мети та завдань Конституції.

Висновки. Механізм реалізації Конституції України є самостійним та здійснюється за допомогою власних елементів у притаманних йому формах. Вказаний механізм забезпечується механізмом дії права, який створює передумови для реалізації.

Досить тісним є зв'язок механізму правового регулювання та механізму реалізації Конституції, зокрема вказані механізми використовують єдиний нормативний елемент, однак різняться індивідуальним цільовим призначенням.

Що стосується співвідношення понять «реалізація конституційного права» та «реалізація Конституції», то слід зазначити, що вони різняться своєю метою, яка для реалізації права полягає у втіленні у суспільних відносинах правових норм, а для Конституції України – у становленні конституційного ладу, що зумовлює необхідність існування двох окремих механізмів.

Список використаних джерел:

1. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / Отв. ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – Т. 3: Государство, право, общество. – 712 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс лекций: В 2-х томах / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 359 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: Курс лекций: В 2-х томах / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
4. Скакун О.Ф. Теория права і держави / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009 – 520 с.
5. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
6. Загальна теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
7. Копейчиков В.В., Суцук З.И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека / В.В. Копейчиков, З.И. Суцук. – К.: Вища школа, 1983. – 152 с.
8. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / Е.В. Аграновская, Н.В. Витрук, В.В. Копейчиков и др.; Под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Наука, 1983. – 264 с.
9. Сырых В.М. Теория государства и права / В.М. Сырых. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2007. – 704 с.
10. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). Дисс. на соиск науч. степени докт. юрид. наук: 12:00:01 / В.И. Гойман. – М., 1992. – 487 с.
11. Ромашов Р.А. Теория государства и права / Р.А. Ромашов. – СПб.: Питер, 2006. – 254 с.
12. Червонюк В.И. Теория государства и права / В.И. Червонюк. – М.: Инфа-М, 2003. – 256 с.
13. Личность и уважение к закону: Социологический аспект / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев и др. – М.: Наука, 1979. – 285 с.
14. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
15. Решетов Ю.С. Механизм ириворсализации в условиях развитого социализма / Ю.С. Решетов. – Казань: Издательство Казанского Университета. 1980. – 165 с.
16. Зражевская Т.М. Реализация конституционного законодательства. Проблемы теории и практики: Автореф. дисс. на соиск ученой степени докт. юрид. наук: 12.00.02 / Т.М. Зражевская. – Саратов, 2000. – 39 с.

НАЛИВАЙКО Л. Р.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач загальноправових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РОМАНОВ М. Ю.,

курсант IV курсу факультету
підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

ПРИНЦИП ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ВЛАДИ: ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті здійснено спробу дослідження можливостей реалізації принципу транспарентності влади в країнах пострадянського та європейського простору з метою імплементації синтезованих положень у національне законодавство. Запропоновано вектори удосконалення правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин шляхом створення громадської інституції, яка контролювала б рівень транспарентності органів влади та всіляко сприяла утворенню діалогу «влада-громада».

***Ключові слова:** прозорість, доступність, відкритість, гласність, публічність, транспарентність.*

В статье предпринята попытка исследования возможностей реализации принципа транспарентности власти в странах постсоветского и европейского пространства с целью имплементации синтезированных положений в национальное законодательство. Предложены векторы совершенствования правового регулирования соответствующей сферы общественных отношений путем создания общественной структуры, которая контролировала бы уровень транспарентности органов власти и всячески способствовала образованию диалога «власть-общество».

***Ключевые слова:** прозрачность, доступность, открытость, гласность, публичность, транспарентность.*

In article attempt of research of possibilities of realization of the principle of transparency of the authorities in the countries of post-Soviet and European space, with the aim of implementation of the synthesized provisions into national legislation. The proposed vectors of improvement of legal regulation of corresponding sphere of public relations by creating social structures that would control the level of transparency of the authorities and strongly contributed to the education dialogue “government-society”.

***Key words:** accessibility, openness, publicity, transparency.*

Вступ. З огляду на стрімкі євроінтеграційні намагання, що реалізує сьогодні Україна, належить зауважити на кінцевій меті таких перетворень, що виражається у побудованому стійкому та міцному демократичному устрої нашої держави. Одним із основних принципів її діяльності є принцип транспарентності, що є на сьогодні наріжним каменем у сфері взаємодії держави і суспільства в багатьох європейських країнах.

Оскільки Україна бачить себе в європейському майбутньому, перед сучасною наукою постали питання неоднозначного характеру, одним із яких є гармонізація національного законодавства із європейським. Як зазначено вище, сучасну українську правову систему належить вдосконалювати не тільки шляхом розробки власних суджень із цього питання, але й також із використанням зарубіжного досвіду.

Для якомога ефективнішої розробки доктрини транспарентності та її подальшої імплементації у національне законодавство важливо вивчати також і відповідні положення законодавства інших країн (або груп країн). Однією із таких груп є країни європейського та пострадянського простору, що можуть слугувати об'єктивним критерієм визначення рівня розвитку України зокрема.

Сьогодні громадськість відіграє вирішальну роль у державно-владних процесах. Виходячи з того, що зазначена вище норма виконує роль конституційної гарантії ефективного розвитку країни, а також зважаючи на необхідність цивілізаційної трансформації сучасної України і, разом з тим, констатуючи відсутність єдиного погляду на зазначену проблему, бачимо, що вона набуває особливої гостроти та необхідності вирішення.

Відповідна категорія неодноразово ставала предметом наукових розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних правників, таких як Д. Гунін, О. Кошова, О. Кудіна, П. Манченко, М. Пашковська, Г. Пизіна, С. Романюк, Д. Співак, О. Чепік-Трегубенко, В. Ярошенко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є створення наукового підґрунтя на основі практики функціонування принципу транспарентності в європейському просторі та країнах посткомуністичного минулого для подальшого пошуку шляхів розв'язання відповідної проблеми в сфері забезпечення високого рівня транспарентності.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ряд дослідницьких завдань, а саме: проаналізувати стан нормативного регулювання та наукової глибини відповідного питання в європейському просторі та порівняти його з напрацюваннями країн посткомуністичного минулого, на основі отриманих даних сформулювати власні, авторські висновки щодо ефективності застосування того чи іншого прикладу в якості ефективного сценарію розвитку з метою подальшої імплементації принципу транспарентності в національне законодавство.

Результати дослідження. Насамперед, звертаючись до поняття транспарентності як правової категорії, належить виокремити основні погляди на підходи до розуміння вказаної проблеми.

Враховуючи думку Д. Співака про те, що у світі нараховується близько 20 країн, у яких принцип транспарентності державного управління для широкого громадського контролю закріплено на рівні правової норми спеціальним законодавством [1], належить говорити про вагомість відповідного принципу та необхідність його імплементації у національне законодавство.

Водночас у результаті досліджень О. Крет було встановлено факт існування кількох основних моделей правової регуляції транспарентності державної влади в Європі, таких як окремий загальнонаціональний законодавчий акт, що визначає механізм транспарентності державної влади у масштабах країни та різних сферах життя суспільства; законодавчі акти, зокрема Конституції та закони різної спрямованості, що стосуються питань транспарентності тією чи іншою мірою; нормативно-правові акти регіональних суб'єктів державної влади; нормативно-правові акти галузевих суб'єктів або такі, що поширюються на окремі сфери життя суспільства [2].

Виходячи із такого трактування, неможливо оминати структурованість цього поділу і зауважити, що нормативно-правові акти регіонального значення мають єдину підставу – закріпленість у окремому загальнонаціональному законодавчому акті.

У сучасній історії законодавче закріплення свободи інформації вперше було здійснено у Швеції. У 1766 р. був прийнятий закон «Про свободу видань», який закріпив право кожного на вільний доступ до офіційних документів, а свобода інформації була закріплена в Конституції. Закон «Про свободу видань», схвалений королем Густавом III, уперше у світовій історії в законодавчому порядку скасував цензуру, гарантував свободу висловлення думок і надав свободу доступу до джерел інформації, насамперед до офіційних документів, установив у світі систему публічного характеру офіційних документів владних структур і, відповідно, відкритий характер здійснення державної влади [3].

Саме ця подія є точкою відліку в утвердженні транспарентності на європейському просторі і слугує об'єктивною обставиною початку зацікавленості громади у справах держави.

У Європейському Союзі та в його країнах-членах існує широкий спектр офіційних інституцій (організацій, правових і регуляторних норм) і неформальних механізмів, якими користуються органи влади з метою забезпечення консультацій та участі громадськості і громадських об'єднань у розробці й реалізації державної політики [1].

Разом із тим, на нашу думку, Україна також потребує такого кола громадських інституцій, що контролювали б рівень транспарентності влади, співпрацювали з усіма охочими отримати інформацію про діяльність останньої.

У свою чергу, у 2001 р. Європейська Комісія видає Білу книгу з Європейського врядування (White Paper on European Governance), яка виокремлює п'ять принципів ефективного врядування: відкритість, участь, підзвітність, ефективність і злагожденість. Відповідно до принципу відкритості інституції повинні працювати більш відкрито, активно обмінюватися інформацією з державами-членами Європейського Союзу щодо того, що він робить та які рішення приймає, викладати інформацію мовою, доступною і зрозумілою широкому загалу, останнє є особливо важливою умовою для вирішення проблеми повернення довіри до складних інституцій. Політика інформування Комісії та інших Інституцій має сприяти передачі інформації на національному й місцевому рівнях, використовуючи, де це можливо, мережі, місцеві громадські організації, а також національні, регіональні та місцеві уряди [4].

Як ми можемо констатувати, всі п'ять принципів згідно із Білою книгою урядування Європейського Союзу є складовими транспарентності. І найбільш вагомих показником є обмін інформацією між різними державами-членами Європейського Союзу, тоді як, на думку громадян, українська влада не здатна забезпечити нормальний рівень транспарентності в умовах ведення діалогу «влада-суспільство», не говорячи вже про міжнародний рівень.

На міжнародному рівні імплементація стандартів прозорості регулюється також внутрішніми нормативними документами (Регламент № 1049/2001 «Про публічний доступ до документів Європейського парламенту, Ради та Комісії»), посібниками, які в простий спосіб роз'яснюють, як отримати доступ до тієї чи іншої інформації (наприклад, посібник Європейської комісії), або ж різноманітними Кодексами поведінки («Кодекс належної адміністративної поведінки службовців Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу в їхніх професійних стосунках з громадськістю», прийнятий Європейською комісією «Кодекс належної адміністративної поведінки у стосунках із громадськістю» тощо) [5].

У 2011 р. Генеральна асамблея ООН започаткувала міжнародну ініціативу «Партнерство Відкритий уряд», спрямовану на підвищення рівня відкритості та прозорості у діяльності державних органів. Сьогодні 59 країн світу є учасницями Партнерства. Україна теж приєдналася до проекту від початку його існування. У квітні 2012 року в Україні було розроблено план впровадження міжнародної ініціативи, що передбачає реалізацію таких кроків, як: 1) залучення громадянського суспільства до державної політики; 2) забезпечення доступу до публічної інформації; 3) запобігання та протидія корупції; 4) сприяння ефективному управлінню через вдосконалення адміністративних послуг; 5) впровадження технологій електронного врядування [6].

На протигагу отриманим даним, у науковому просторі найбільш значущою представницею країн комуністичного минулого – Російської Федерації – значну увагу вчені приділя-

ють принципу транспарентності в аспекті функціонування органів виконавчої влади, деякі виділяють транспарентність як конституційно-правовий принцип та визначають діяльність органів місцевого самоврядування у рамках відповідної базової засади.

Локальна наукова розвідка у відповідному напрямі показала, що, незважаючи на значний рівень розробленості доктрини транспарентності російськими вченими, не можна сказати те саме й про рівень його фактичної забезпеченості, хоча з точки зору науки юриспруденції використання розроблених положень у формуванні національної доктрини транспарентності в Україні є надзвичайно корисним.

Конституції сучасних демократичних держав також закріплюють інформаційний аспект транспарентності. Зокрема, ч. 2 ст. 24 Конституції Російської Федерації 1993 р. закріплює обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб «забезпечити кожному можливість ознайомлення з документами і матеріалами, що безпосередньо зачіпають його права та свободи, якщо інше не передбачено законом» [7].

Подібні формулювання містяться, наприклад, у ст. 34 Конституції Республіки Білорусь від 24 листопада 1996 р [8], ч. 5 ст. 25 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. [9].

Такі положення дають підстави стверджувати, що сучасна доктрина транспарентності знаходиться у наріжній площині своєї актуальності, а деякі держави вже імплементували відповідне положення у свої законодавства.

Як головна умова забезпечення транспарентності виконавчої влади в Російській Федерації розглядається доступ до інформації. Він ґрунтується на ліберально-демократичних свободах громадян, таких як свобода думки (свобода думок, переконань), свобода слова (свобода самовираження) і свобода друку (свобода масової інформації). Аналіз політичних і правових досліджень проблеми доступу громадян до інформації дає змогу говорити, як мінімум, про два підходи. Перший підхід пов'язаний із розробкою теорії «права на інформацію», другий – розглядає «право на доступ до інформації» [10].

Виходячи із такого розуміння, можемо цілком погодитись із вищесказаним, але зауважити, що про вплив громади на діяльність влади в такому контексті не йдеться, мова йде виключно про інформацію.

Окремої уваги потребує транспарентність судової гілки влади ще однієї представниці пострадянського простору – Білорусі. Рівень і якість транспарентності судів загальної юрисдикції у вищевказаній державі в 2015 році, на думку О. Федотова, відображає нездатність Верховного суду запозичувати не тільки кращі, але і прийнятні методи забезпечення прозорості системи колишніх господарських судів, а також небажання встановлення будь-яких розумних строків для вдосконалення офіційних веб-сайтів обласних судів [11].

Найбільш важлива інформація залишається таємною, а розкривається відповідним органом лише після реагування громадськості на конкретну подію (інцидент). Маючи на увазі непрозору політику Верховного суду із забезпечення транспарентності судів загальної юрисдикції, вкрай важко робити прогнози в цій сфері. Проте малоімовірно, що у 2016 р. будуть модернізовані веб-сайти обласних судів із появою самостійних підрозділів районних (міських) судів за аналогією з економічними судами. Це означає, що, як і раніше, будуть недоступними відомості про найчисленніший суддівський корпус Білорусі, деталізована інформація про виснесені ними судові рішення, а також електронний розклад судових засідань [11].

Також необхідно зауважити, що остання оцінка рівня транспарентності органів влади в Російській Федерації була проведена у 2008 р. методом формалізованого інтерв'ю і мала назву «Транспарентність влади та її ефективність у громадській думці населення регіону».

За її результатами понад половина опитаних періодично цікавляться діяльністю влади (54,7%), не цікавляться, але інформацію отримують – 24,8%, постійно перебувають в курсі подій 15,2% опитаних, зовсім не зацікавлених виявилось 5,3% [12].

Насамперед важливо зауважити, що жодного подібного дослідження після 2008 р. російськими науковцями проведено не було і, як свідчать вище наведені дані, рівень транспарентності органів влади вказаного регіону знаходиться на низькому рівні. Окрім цього, у

соціологічному опитуванні не йдеться про рівень впливу на владу, мова йде лише про один із аспектів транспарентності – відкритість.

Висновки. На підставі проаналізованих фактів та різних точок зору можна обґрунтувати висновок про те, що Європейський Союз та його держави-члени сьогодні є взірцем рівня транспарентності у світі. Сучасна Україна як демократична та правова держава, що спрямувала всі свої сили на інтеграцію до європейського співтовариства, повинна докласти максимум зусиль у напрямі утвердження принципу транспарентності, його імплементації у національне законодавство та галузеві нормативно-правові акти.

Разом із тим, у подальшому постає питання про доцільність створення громадської інституції, яка контролювала б рівень транспарентності органів влади та всіляко сприяла утворенню діалогу «влада-громада».

Таким чином, можна констатувати, що на пострадянському просторі загалом та в Російській Федерації зокрема принцип транспарентності є досить розробленим із науково-теоретичної точки зору та зовсім не забезпеченим у аспекті практичної його реалізації.

На основі проаналізованих даних можна обґрунтувати висновок про те, що на територіях країн пострадянського простору, а саме Російської Федерації, Республіки Білорусь та Литовської Республіки, доктрина транспарентності має своє місце у галузевому та навіть у загальнонаціональному законодавстві. Проте про рівень забезпеченості відповідного принципу не може говорити лише факт його наявності в Основному Законі або галузевому законодавстві, тому що об'єктивним критерієм його існування є ефективність його дії.

Список використаних джерел:

1. Співак Д.П. Інститут транспарентності у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Д.П. Співак. // Політологічні записки. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4 48.
2. Крет О.В. Інституалізація транспарентності державної влади [Текст] : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / О.В. Крет; Рівнен. ін-т слов'язнознавства Київ. славіст. ун-ту. – Рівне, 2010. – С. 313.
3. Реалізація принципу транспарентності діяльності органів виконавчої влади: європейський досвід // В.М. Пилаєва – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_3/6.pdf.
4. Біла Книга. Європейське врядування // Комісія Європейських Співтовариств. – 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.org.ua/files/konstatutyc/WHITE_BOOK_UKR_REV.pdf.
5. Куюмджиева А. Міжнародна практика заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державою та організаціями громадського суспільства / А. Куюмджиева. – К., 2010. – 134 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine/75885?download=true>, с. 5.
6. Кудіна О.А. Транспарентність влади в Україні: проблеми становлення та чинники забезпечення / О.А. Кудіна // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2013. – Т. 21, вип. 23 (4). – С. 33–38.
7. Манченко П.А. Конституційно-правовий принцип транспарентності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоуправління в Російській Федерації і зарубіжних державах: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Манченко Павел Анатольевич. – М., 2012. – 183 с.
8. Конституція Республіки Білорусь від 24 листопада 1996 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6351>.
9. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://legalportal.am/download/constitutions/129_ru.pdf.
10. Пызина Г.В. Транспарентность исполнительной власти: сущность и механизмы реализации в современной России : диссертация кандидата политических наук : 23.00.02. – Москва, 2006. – С. 18.

11. Федотов О. Транспарентность органов судебной власти: не всегда и не для всех // О. Федотов / Белорусский ежегодник, 2016 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nmnby.eu/yearbook/2016/page5.html>.

12. Соціологічне опитування «Транспарентність влади та її ефективність у громадській думці населення регіону» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://soziopolit.sgu.ru/sites/soziopolit.sgu.ru/files/9-13_0.pdf.

ПАНЬКОВА Л. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
та господарського права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 342.56:070.11

ПРО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУДІВ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті проаналізовано актуальний стан взаємодії судів із засобами масової інформації. Розкрито порядок взаємодії Верховного Суду України із представниками засобів масової інформації. Визначено особливості діяльності суддів-спікерів.

Ключові слова: *судова система, судова реформа, суд, суддя, засоби масової інформації.*

В статье проанализировано актуальное состояние взаимодействия судов со средствами массовой информации. Раскрыт порядок взаимодействия Верховного Суда Украины с представителями средств массовой информации. Определены особенности деятельности судей-спикеров.

Ключевые слова: *судебная система, судебная реформа, суд, судья, средства массовой информации.*

In the article was analysed the actual state of co-operation of court with mass medias. The order of co-operation of Supreme Court of Ukraine is exposed with the representatives of mass medias. Also the features of activity identified of judges-speakers.

Key words: *judicial system, judicial reform, court, judge, mass medias.*

Вступ. Відповідно до ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1].

Сьогодні в Україні діяльність судової влади становить підвищений інтерес для суспільства. Громадськість хоче бути поінформованою щодо вирішення у судових установах тих чи інших правових питань та справ.

Тому вкрай необхідним є налагодження конструктивного діалогу, що допоможе наблизити вітчизняне судочинство до міжнародних стандартів. Розвиток інформатизації, підвищення ролі засобів масової інформації у формуванні громадської думки поставило судову владу перед необхідністю розвитку власної інформаційної політики, яка б забезпечила умови щодо відкритості та прозорості своєї діяльності.

Питанням взаємодії судів різних юрисдикцій із засобами масової інформації, підвищення ступеня довіри громадян до судової влади присвячено низку наукових публікацій. Зокрема, ця проблематика входить у коло інтересів таких дослідників, як А. Алексєєв, М. Буроменський, П. Гвоздик, М. Лашкіна, М. Логунова, І. Підкуркова, О. Сердюк та інші.

Водночас у світлі проведення чергового етапу судової реформи потребують подальшого вивчення питання взаємодії судів із засобами мас-медіа.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення окремих питань взаємодії судів із засобами масової інформації, яка склалася, та визначення першочергових шляхів такої взаємодії у світлі прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.

Результати дослідження. Прозора діяльність державно-владних інститутів у сучасних умовах є однією із головних ознак демократії. Наші співвітчизники мають право знати, хто і яким чином ухвалює суспільно важливі рішення, яким чином ці рішення виконуються та які наслідки це може мати для всієї громадськості.

Особливості дії цього постулату у судовій системі полягають у тому, що в ній слід постійно підтримувати оптимальний баланс між інтересами суспільства загалом та інтересами кінцевих споживачів судових послуг – громадян, а також суб'єктів господарювання, діяльність яких є основою економічного розвитку держави.

Дисбаланс інтересів у цій сфері, на жаль, може створити загрозу порушення основоположних прав людини, суттєвого зменшення довіри громадськості до судової системи, а також сприятиме вчиненню корупційних правопорушень.

Заради уникнення таких негативних явищ та зняття напруги в суспільстві щодо діяльності судових установ саме взаємодія, співпраця останніх із засобами масової інформації (далі – ЗМІ) є вкрай важливою.

Слід зазначити, що час від часу представники судового корпусу звертають увагу на некомпетентність деяких ЗМІ у питаннях, пов'язаних із висвітленням діяльності судових установ. Однак і самим служителям Феміди також нерідко бракує базових навичок та вміння взаємодії, цивілізованого спілкування з представниками мас-медіа. Іншими словами, спостерігаються моменти певної взаємної недовіри та напруженості у відносинах між суддями та ЗМІ.

Водночас на уникнення конфліктних ситуацій та недовіри вже налаштовані як судді, працівники апаратів судів, так і представники мас-медіа. Обидві сторони поступово здійснюють ефективну співпрацю, визначивши свою спільну місію, спрямовану на налагодження конструктивних зв'язків між судами та ЗМІ, які мають задовольняти інформаційну потребу суспільства в отриманні достовірної, об'єктивної та неупередженої інформації про реальний стан судової системи в цілому, про умови функціонування судових установ, про хід розгляду судових справ тощо.

Розглянемо для прикладу порядок взаємодії Верховного Суду України (далі – Суд) із представниками засобів масової інформації, який відбувається відповідно до Конституції України, законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні у засобах масової інформації», «Про доступ до публічної інформації», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», Положення про апарат Верховного Суду України та Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Верховному Суді України, затвердженого наказом в. о. керівника апарату Верховного Суду України від 6 травня 2011 р. № 16/0/18-11 (із змінами).

Організація роботи із взаємодії Суду зі ЗМІ здійснюється керівником управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду чи особою, яка виконує його обов'язки. Відвідування судових засідань Суду представниками ЗМІ здійснюється без попередньої акредитації за пред'явленням службового посвідчення, а представниками іноземних ЗМІ – за акредитаційною карткою, виданою у прес-службі Міністерства закордонних справ України, крім випадків проведення закритих судових засідань відповідно до процесуального законодавства [2].

Представники ЗМІ, як і інші учасники судового процесу та особи, присутні на відкритому судовому засіданні, можуть використовувати портативні аудіотехнічні засоби відповідно до законодавства. Проведення в залі судових засідань фото– і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускається за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі.

Представники ЗМІ, присутні на судовому засіданні, мають дотримуватися загальних правил поведінки у судовому засіданні, вимог процесуального законодавства, не порушувати права інших осіб, не заважати здійсненню правосуддя.

При цьому акредитація представників ЗМІ на засідання та інші офіційні заходи у Суді за межами судового розгляду здійснюється на кожен захід окремо шляхом складання управлінням забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду відповідних списків. Списки представників ЗМІ, які висловили бажання бути присутніми на відповідному заході, складаються на основі телефонних, письмових, надісланих електронною поштою заявок із зазначенням імен та прізвищ представників ЗМІ, які вони представляють, і в часових межах, визначених у прес-анонсі [2].

Інформування представників ЗМІ про заходи, які проводитиме Суд (збори суддів Суду, засідання Пленуму Суду, прес-конференції, міжнародні зустрічі тощо) відбувається шляхом завчасного розміщення на офіційному веб-сайті Суду прес-анонсів та розсилання їх на електронні адреси ЗМІ. У разі якщо кількість представників ЗМІ, які виявили бажання акредитуватися на захід, перевищує наявну кількість місць у приміщенні, де відбувається захід, управлінням забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду з поясненням цієї причини може припинити акредитацію [2].

Представники ЗМІ повинні дотримуватись Порядку допуску до адміністративного будинку Верховного Суду України, приходити завчасно (не пізніше, ніж за 10–20 хвилин до початку заходу), маючи при собі посвідчення.

Організаційне сприяння виконанню представниками ЗМІ професійних обов'язків та забезпечення їх інформаційними матеріалами на захід, що відбувається, здійснює управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду.

Слід зазначити, що висвітлення діяльності Суду у ЗМІ відбувається також шляхом розсилання управлінням забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду повідомлень у друковані та електронні ЗМІ, на радіо та телебачення.

Відповіді на запити на інформацію ЗМІ залежно від її характеру і складності (інформація відкрита чи з обмеженим доступом) можуть надаватися управлінням забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду в усній формі на усні запити журналістів та в письмовій формі на письмові запити керівництва редакції.

Відповіді на інформаційні запити представників вітчизняних та іноземних ЗМІ щодо діяльності Суду готують у межах своєї компетенції керівник управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Суду та керівники інших самостійних структурних підрозділів апарату Суду [2].

Як наголосив Голова Верховного Суду України, зустрічі суддів Верховного Суду України з представниками засобів масової інформації будуть проводитися постійно, аби громадськість мала можливість отримати об'єктивну інформацію про діяльність Верховного Суду України з перших уст [3].

Справедливо зазначимо, що на сьогодні й у вищих спеціалізованих судах (Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський

суд України, Вищий адміністративний суд України) розроблені та впроваджені відповідні Порядки взаємодії цих установ з представниками засобів масової інформації.

Проте, враховуючи, що приписами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII (далі – Закон № 1402-VIII), який набуває чинності з 30 вересня 2016 р., передбачено ліквідацію названих судів та утворення інших вищих спеціалізованих судів – Вищого суду з питань інтелектуальної власності, Вищого антикорупційного суду [4], слід невідкладно у новостворених судах розробляти й впроваджувати ефективні механізми їх взаємодії зі ЗМІ та громадськістю.

Крім того, відповідно до ст. 37 Закону № 1402-VIII у складі Верховного Суду діють:

- 1) Велика Палата Верховного Суду;
- 2) Касаційний адміністративний суд;
- 3) Касаційний господарський суд;
- 4) Касаційний кримінальний суд;
- 5) Касаційний цивільний суд [4].

Тому й у новостворених судах у складі оновленого Верховного Суду, які буде створено на матеріально-технічній базі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України, необхідно розробляти відповідні механізми їх взаємодії із засобами мас-медіа та представниками громадськості.

Слід зазначити, що 8 серпня 2014 р. на засіданні Ради суддів для гармонізації відносин судової влади та суспільства, забезпечення зростання рівня довіри до судової влади, об'єктивного висвітлення діяльності судової системи в засобах масової інформації та через веб-ресурси прийнято рішення про створення при Раді суддів України Прес-центру судової влади.

Голова Ради суддів України відзначила, що питання взаємодії судової влади та громадськості потребують серйозного коригування та системної співпраці як у питаннях широкого інформування громадян, зокрема створення Прес-центру судової влади, так і в питаннях постійного діалогу Ради суддів України та громадськості, тобто створення Громадської ради при Раді суддів України.

Після обговорення вищим органом суддівського самоврядування прийнято рішення про створення при Раді суддів України Громадської ради з метою відновлення довіри суспільства до судової влади України, налагодження ефективної взаємодії органів судової влади з громадськістю [5].

Значущим кроком створення ефективної системи взаємодії судів, засобів масової інформації та громадськості стало запровадження посади прес-секретаря й обрання суддів-спікерів у судах.

Станом на липень 2016 р. колективами суддів обрано понад 700 суддів-спікерів. Це люди, які є рупорами судової влади, своїх судів [6].

У своїй діяльності суддя-спікер повинен діяти відповідно до положення про суддю-спікера, що має бути затверджене рішенням зборів суддів конкретного суду та розроблене з метою практичного впровадження рекомендацій Міжнародної конференції «Зміцнення довіри до судової влади через покращення взаємної комунікації», схвалених рішенням Ради суддів України від 12 березня 2015 р. № 14.

Так, відповідно до Положення про суддю-спікера Хмельницького окружного адміністративного суду, затвердженого рішенням зборів суддів Хмельницького окружного адміністративного суду від 29 червня 2016 р. (протокол № 3) суддя-спікер – суддя Хмельницького окружного адміністративного суду, який уповноважений висвітлювати офіційну позицію від імені суду, брати участь у публічних заходах за участю представників засобів масової інформації, а також виконувати інші повноваження, спрямовані на реалізацію комунікаційної стратегії суду [7].

Суддя-спікер обирається зборами суддів Хмельницького окружного адміністративного суду з числа суддів цього суду. Кандидатура судді-спікера може бути запропонована будь-яким суддею Хмельницького окружного адміністративного суду, а також самим суддею, який бажає бути обраним. Згода судді на обрання його суддею-спікером є обов'язковою.

Збори суддів вправі у будь-який момент переобрати суддю-спікера.

На період тимчасової відсутності судді-спікера збори суддів своїм рішенням можуть обрати суддю, який виконуватиме його обов'язки.

Повноваження судді-спікера припиняються на підставі відповідного рішення зборів суддів у разі:

- переобрання судді-спікера;
- відмови судді від продовження виконання обов'язків судді-спікера;
- звільнення з посади судді Хмельницького окружного адміністративного суду.

Суддя-спікер координує роботу головного спеціаліста-прес-секретаря суду за такими напрямками діяльності, як:

- інформаційне супроводження та робота із засобами масової інформації;
- комунікації із громадськістю.

Крім того, суддя-спікер:

- здійснює інформаційний супровід засідань зборів суддів;
- бере участь у регулярних або спеціальних прес-конференціях, брифінгах, інших заходах публічного характеру за участю представників засобів масової інформації;
- забезпечує інформування представників ЗМІ про заходи, які проводитиме суд;
- бере участь у розробці комунікаційної стратегії суду, спрямованої на підвищення рівня довіри до суду як органу правосуддя;
- надає офіційні коментарі, відповіді, інтерв'ю від імені суду представникам засобів масової інформації, у тому числі у справах, що становлять суспільний інтерес;
- погоджує прес-релізи, що готуються прес-секретарем суду;
- вживає заходи щодо налагодження ефективної роботи між представниками засобів масової інформації та судом;
- пропонує та вносить на розгляд зборів суддів модель реагування на критичні публікації щодо діяльності суду;
- на виконання рішень зборів суддів готує коментарі, статті тощо, відповідаючи на негативну або помилкову публікацію стосовно суду;
- виконує інші повноваження, спрямовані на реалізацію комунікаційної стратегії суду [7].

Суддя-спікер має право:

- отримувати від суддів, працівників апарату суду будь-яку інформацію, необхідну для виконання повноважень, передбачених п. 9 цього Положення;
- звертатися до органів державної влади, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та організаційного підпорядкування із запитом про надання інформації, необхідної для виконання повноважень, передбачених п. 9 цього Положення.

Під час підготовки матеріалів у конкретних справах суддя-спікер співпрацює із суддями, які брали участь у розгляді зазначених справ.

У своїй роботі суддя-спікер підзвітний зборам суддів [7].

Слід наголосити на тому, що станом на квітень 2016 р. посада головного спеціаліста із забезпечення зв'язків із засобами масової інформації (прес-секретаря) введена в штатний розклад 36 апеляційних судів України.

З них 29 посад заповнені, а сім є вакантними. В усіх інших апеляційних судах визначено осіб, на яких покладено виконання обов'язків прес-секретаря.

У місцевих судах введено 58 посад прес-секретарів, з яких дев'ять є вакантними. У більшості місцевих судів визначено осіб, на яких покладено виконання обов'язків прес-секретаря [8].

Зауважимо, що посади прес-секретарів в судах було запроваджено на виконання дев'ятого пункту рішення XII позачергового з'їзду суддів України «Про забезпечення незалежності суддів та підвищення авторитету судової влади в Україні».

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що як судді та працівники апаратів судів, так і представники мас-медіа мають чітко усвідомлювати важливість їх взаємної співпраці, спрямованої на задоволення відповідних інформаційних потреб суспільства.

Насамперед судова система, яка підзвітна суспільству, повинна систематично інформувати суспільство про діяльність судових установ, про стан здійснення судочинства судами різних юрисдикцій, про кількісні та якісні показники роботи судів тощо. Саме цього в сучасних умовах вимагають світові демократичні засади взаємодії ЗМІ та судових установ.

В умовах подальшого проведення судової реформи першочергово необхідно визначити та узгодити всі питання взаємодії оновленого Верховного Суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності, Вищого антикорупційного суду та інших судів із засобами масової інформації та громадськістю, прийнявши відповідні правила (порядки) такої взаємодії.

Крім того, необхідно завершити процес обрання суддів-спікерів зборами відповідного суду у тих судах, у яких досі таких суддів немає, та заповнити вакантні посади прес-секретарів у всіх без виключення судових установах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Порядок взаємодії Верховного Суду України з представниками засобів масової інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/93D779B097AAA0A0C2257AF3003F21A2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/93D779B097AAA0A0C2257AF3003F21A2)

3. Верховний Суд України підтверджує прагнення стати взірцем відкритості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1DFE67FAA2A989A5C2257F68004FCA57?OpenDocument&year=2016&month=02&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1DFE67FAA2A989A5C2257F68004FCA57?OpenDocument&year=2016&month=02&)

4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page>

5. Створено Прес-центр судової влади та Громадську раду при Раді суддів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/120951/>

6. Колективами суддів обрано понад 700 суддів-спікерів – член Раді суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/withoutsection/article/117282/2016-07-28-kolektivami-suddiv-obrano-ponad-700-suddiv-spikeriv-chlen-radi-suddiv/>

7. Рішення зборів суддів від 29 червня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmoas.gov.ua/rishennya-zboriv-suddiv-vid-29062016>

8. У більшості судів визначились з прес-секретарями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/123003-u_bilshosti_sudiv_viznachilis_z_pres-sekretaryami.html

ТЕРТИШНИК В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії політичних наук,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
(Університет митної справи та фінансів)

ПРИНЦИПИ ПРАВА ТА СТРАТЕГІЯ І ПРАКТИКА СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ

У статті розкриваються поняття та система принципів права, особливості принципів пропорційності та юридичної визначеності, проблеми конкуренції й суперечливості правових норм та гармонізації законодавства на основі розвитку системи принципів права.

***Ключові слова:** стратегія, принципи, юридична визначеність, пропорційність.*

В статье раскрываются понятие и система принципов права, особенности принципов соразмерности, юридической определенности, проблемы конкуренции и противоречий правовых норм, гармонизации законодательства на основе развития системы принципов права.

***Ключевые слова:** стратегия, принципы, юридическая определенность, соразмерность.*

The article reveals the notion of a system of law, especially the principles of proportionality, legal certainty, competition issues and contradictions of legal rules, the harmonization of legislation based on the development of a system of principles of law.

***Key words:** strategy, principles, legal certainty, proportionality.*

Вступ. Стратегію державотворення і законодавчої та правозастосовної діяльності можна розглядати як доктринальну модель послідовних, активних та скоординованих дій, необхідних для досягнення суспільно важливої, глобальної для такого роду діяльності, довгострокової мети.

Між тим, правова реформа в Україні розпочалась і досі здійснюється без виваженої концептуальної моделі принципів, за відсутності доктрини й стратегії такої реформи, зі спонтанним і безсистемним запозиченням досвіду інших країн та «модних ідей», а часто-густо – методом проб та помилок. Нерідко замість зміни кадрового складу певної інституції законодавець змінює саму правову основу її діяльності, що не дає позитивного ефекту, а законодавча реформа набирає обертів і стає перманентною, що більше поглиблює кризу законності. У реформаторських процесах важливо мати цільові орієнтири, доктринальну модель та виважену стратегію. Забезпеченню якості правового регулювання взагалі бракує розуміння принципів права та їх системи. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що після введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та прийняття нових законів щодо слідчих та судових органів юридична практика показує наявність колізій та «білих плям» у законодавстві, відсутність єдності системи принципів права та послідовності їхнього застосування.

Аналіз останніх досліджень виявляє проблеми системи принципів права та розмаїття думок учених із цього приводу[1–31]. Але існуючі публікації не вичерпують всю проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є удосконалення концептуальної моделі системи принципів права в контексті доктрини і стратегії судово-правової реформи з урахуванням правових позицій та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Результати дослідження. *Стратегія* – мистецтво досягнення важливої мети. Якщо метою правосуддя є забезпечення справедливості розв'язання кримінального соціального конфлікту та захист прав і свобод людини, то для досягнення такої мети перш за все необхідно юридично визначити фундаментальні засади діяльності судових і правоохоронних органів, до компетенції яких відноситься здійснення розслідування і судового розгляду.

Принципи права як основоположні морально-правові та фундаментальні ідеї, сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права й закріплені в законах, міжнародних правових актах та правових позиціях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), в силу свого змісту й цінності синхронізують всю систему правових норм і забезпечують їхню узгодженість та єдність, виступають першоджерелом окремих інститутів права (є генетичною підвалиною, «хромосомним набором» системи права), надають глибокої єдності регулятивним механізмам права, визначають особливості й доктринальні якості галузі права, є першоджерелами для інших норм та інститутів, які виводяться з них і підпорядковуються нормам-принципам, дають юридичну базу для тлумачення конкретних норм та вирішення суперечливих питань, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, вносять упорядкованість у розв'язання питань, відносно яких є прогалини в праві, а в випадках застосування права за аналогією служать основою й вихідним положенням для розвитку системи права.

«В основі кожного принципу права, – слушно зазначає С. Погребняк, – лежить певна ідея: спочатку вона виникає лише спорадично, як мрії окремих розумів чи легкий відтінок інших форм духовності; поволі вона втілюється в соціальних практиках, поступово набуваючи визнання й вимагаючи реформ існуючого порядку. Загальні ідеї є рушійною силою, яка веде суспільство від одного стану до іншого... Принципи, спрямовані на утвердження, забезпечення та захист суспільних цінностей, нерідко ґрунтуються на природній справедливості, тому традиційно пов'язуються з концепцією природного права й символізують дух права. Вони мають найбільш загальний, абстрактний характер. Вони визначають зміст системи права та її структурних елементів, а також напрямки їхнього подальшого розвитку, є свого роду стрижнем, «родзинками» юридичних конструкцій. Вони ніби розчинені в праві і пронизують його норми й інститути. Вони мають пріоритет над іншими нормами права й більшу стійкість». Отже, принципи права – це найбільш загальні і стабільні вимоги, які сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права та напрями його подальшого розвитку [19, с. 217].

У правовій системі держави знаходять закріплення принципи різного рівня узагальненості: загальноправові принципи – принципи, характерні для усіх галузей права (наприклад, верховенство права, невтручання в приватне життя, справедливість, рівність людей перед законом і судом, відповідальність держави перед людиною й суспільством); міжгалузеві – принципи, характерні для кількох галузей права (наприклад, притаманні як цивільному, так і кримінальному процесу: принципи гласності судового процесу, доступу до правосуддя, незалежності суддів); галузеві принципи – принципи, характерні тільки для окремої галузі права (наприклад, у кримінальному процесі – це презумпція невинуватості обвинуваченого, публічність, недопустимість примусу до свідчень проти самого себе і своїх близьких родичів та членів сім'ї тощо).

Зі здійсненням правильного цивілізаційного вибору ідеї правової держави система світоглядних ідей, які належать до принципів права, знаходиться на стадії становлення й розвитку, інкорпорує правові позиції, визначені в міжнародних правових актах та в рішеннях Європейського суду з прав людини, а також втілює ідеї природного права та актуальні світоглядні ідеї юридичної науки.

Ефективність правових норм багато в чому залежить від системності, розуміння та чіткого визначення й дотримання принципів права, чого бракує більшості нових законодавчих актів.

Наприклад, у ст. 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачені принципи справедливості, неупередженості, незалежності, політичної нейтральності й позапартійності. Думається, що окрім політичної нейтральності слід говорити і про релігійну нейтральність та толерантність. У Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. згадується новий принцип: відкритість для демократичного цивільного контролю.

У ст. 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 р. в системі принципів діяльності цих органів названі засади справедливості, неупередженості та об'єктивності, розумності строків виконавчого провадження, фіксування технічними засобами, а також принцип пропорційності, що визначається як принцип співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями.

Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. декларуються такі принципи, як відкритість та прозорість, дотримання прав і свобод людини, політична нейтральність. Але в цьому Законі чомусь не закріплюються такі важливі принципи, як принципи справедливості, неупередженості та об'єктивності, розумності строків провадження та пропорційності (співмірності застосування засобів примусу), не знайшлося місця тут і для принципу поваги до честі, гідності та репутації особи.

Принципи політичної нейтральності, справедливості та пропорційності досі не знайшли належного визначення, розкриття й забезпечення в КПК України.

Ст. 26 КПК України робить спробу закріпити нову засаду кримінального провадження під назвою «диспозитивність». Але ні в самому тексті названої статті, ні в словниках, ні в ст. 3 КПК України під назвою «Визначення основних термінів кодексу», ні в сучасних наукових виданнях досі не дається чітке тлумачення й розкриття змісту цього терміна. Така «загадкова невідомість» не може претендувати на принципову ідею, та ще й піднесена до основних (непорушних) правових засад юридичної діяльності.

У сучасній юридичній науці одні автори включають у систему принципів кримінального процесу 12 принципів змагального кримінального процесу [22, с. 74–77], інші – 22 принципи [11, с. 63; 10, с. 59–60], ще інші – 27 [1, с. 87].

Чинна система принципів кримінального процесу, запозичена українською процесуальною наукою з теорії процесу радянських часів, має певні позитивні моменти (закріплення принципів верховенства права, невтручання у приватне життя, забезпечення доведеності вини), але потребує подальшого розвитку з урахуванням міжнародних правових актів, рішень ЄСПЛ та сучасних досягнень світової наукової думки і процесуальної науки.

По-перше, в міжнародних правових актах та в Конституції України поряд із принципом верховенства права знайшли відображення й такі загальні юридичні принципи, як *справедливість, відповідальність держави за шкоду, заподіяну громадянину державними органами чи посадовими особами* (ст. 56 Конституції України). На підставі цих положень у кримінальному процесі виник і розвивається інститут реабілітації незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності, відшкодування таким особам моральної й матеріальної шкоди. Першоджерелом цього інституту є *принцип реабілітації невинуватих осіб*, закріплений у ст. 56 Конституції України.

По-друге, до принципів кримінального процесу, на нашу думку, слід відносити такі загальні фундаментальні положення: документування процесуальних дій і рішень (п. 7 ст. 129 Конституції України); забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; гарантованість доступу до правосуддя; забезпечення ознайомлення обвинувачуваного з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; прокурорський нагляд на досудових стадіях та підтримання державного обвинувачення прокурором у суді; допустимість обмеження прав і свобод людини та застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності.

По-третьє, диспозитивність та змагальність більш правильно розглядати не як загальні ідеї кримінального процесу (процесу як діяльності), а як засади певної моделі розбудови кримінально-процесуального права, засади, що характеризують тип процесу.

Окрім наведених у ст. 7 КПК України, до принципів кримінального процесу слід відносити: презумпцію добропорядності людини; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і слідчих; політичну й релігійну нейтральність та толерантність слідчого, детектива, прокурора й суду; допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; пропорційність; допустимість розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; свободу оскарження процесуальних дій і рішень; документованість процесу; забезпечення встановлення об'єктивної істини (об'єктивність, всебічність та повнота слідства); справедливість; реабілітацію осіб, відносно яких мало місце порушення їхніх прав.

Допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини – фундаментальне положення, основний принцип кримінального процесу, згідно з яким притягнення особи до відповідальності як обвинуваченої, винесення обвинувально-го вироку суду, затримання, арешт та застосування інших запобіжних заходів допускається лише за наявності беззаперечних доказів вчинення особою кримінально караного діяння.

Повчальним може стати аналіз таких новацій. Так, у 2001 р., всупереч ст. 22 Конституції України, в ст. 299 КПК України були закладені радикальні конструкції щодо спрощення судового розгляду кримінальних справ, які звузили існуючі права учасників процесу. Зокрема, суд отримав право, якщо не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи, які ніким не спростовуються.

Новий КПК України повторює цей інститут. У ч. 3 ст. 349 КПК України визначено: «Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку». Ця новела законодавства в КПК України отримала нове дихання із запровадженням особливої форми судочинства – провадження на підставі угоди про визнання винуватості (ст. ст. 468–475 КПК України). За такої моделі у нас можуть з'явитися засуджені «без суду і слідства» або (що ще гірше) «без вини винуваті».

За своїм змістом указані новели суперечать принципу презумпції невинуватості, закріпленому в ст. 62 Конституції України, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права та іншим нормам права: ч. 5 ст. 364 КПК України – учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні; ч. 4 ст. 95 КПК України – суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо приймав; ч. 3 ст. 370 КПК України – обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду. Таким чином, ч. 3 ст. 349, ст. 302, п. 2 ч. 1 ст. 468, ч. ч. 2, 4 ст. 469, ст. 470, ст. 472, ч. 2 ст. 473, ч. 4 ст. 474 КПК України, в яких закладена модель спрощеного правосуддя та судочинства на підставі угоди про визнання винуватості, не мають застосовуватись і підлягають скасуванню як норми, які звужують суттєві гарантії встановлення об'єктивної істини та існуючі права і свободи людини, суперечать ст. ст. 22 та 62 Конституції України, міжнародним правовим актам, принципам й окремим положенням норм самого КПК України.

З урахуванням міжнародних правових актів та прецедентної практики ЄСПЛ вчені-юристи все більше звертають увагу на важливі для діяльності правоохоронних органів і кримінального провадження принципи правової визначеності та пропорційності [1, с. 78–80; 7, с. 22–24; 18, с. 49–55].

Правова визначеність передбачає формулювання в законі чітких, однозначних і зрозумілих правових приписів, за яких забезпечується легкість та доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечена можливість скористатися цим правом, передбачуваність застосування правових норм, а встановлювані законом обмеження будь-якого права повинні

базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Принцип пропорційності Страсбурзький суд чи не вперше використав у 1968 р. в справі «Ноймайстер проти Австрії» щодо захисту права на свободу (ст. 5 Конвенції), зазначивши, що затримання обвинуваченої особи не повинно перевищувати розумні строки; це вимагає від національних судів досліджувати всі факти за чи проти існування суспільної необхідності, щоб виправдати відступ від поваги особистої свободи [30].

С. Погребняк розглядає принцип пропорційності серед основних вимог верховенства права та визначає його як «основоположний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються» [17, с. 204].

Принцип пропорційності закріплений у міжнародних нормативних актах, рішеннях Конституційного Суду України та ЄСПЛ. Це принцип права, згідно з яким мета юридичних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення – найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини може допускатися лише в випадках крайньої необхідності для забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута.

Принцип пропорційності впливає з логічного аналізу співвідношення завдань кримінального процесу та його окремих інститутів. Він частково визначений у Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., де зазначається, що працівники правоохоронних органів, у тому числі й ті, що здійснюють розслідування, зобов'язані поважати й захищати гідність і права людини; *застосовувати примусові заходи тільки в випадках крайньої необхідності* та в тих межах, в яких це потрібно для виконання обов'язків.

У рішенні від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 (справа № 1-11/2012) Конституційний Суд України зазначив, що одним з елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею.

Встановлюючи в ст. 267 КПК України правило про те, що слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, а саме таке проникнення в силу його таємності не передбачає присутності понятих та належного документування доказової діяльності, законодавець робить значний крок у минуле, підмінюючи принцип верховенства права та пропорційності принципом доцільності, звужуючи існуючі гарантії доказового права. Принцип обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, який закладений в ст. 267 КПК України, не підлягає застосуванню, більше того – підлягає скасуванню як такий, що суперечить принципу пропорційності, оскільки в КПК України регламентований інститут обшуку, який забезпечує виконання тих же завдань, але є менш обтяжливим у конкретних умовах його застосування та містить додаткові гарантії здобуття достовірних доказів і захисту прав людини.

На основі системи принципів права мають бути вдосконалені окремі правові інститути та юридична форма діяльності судових і правоохоронних органів.

Висновки. У своїй сукупності принципи права мають утворювати злагоджену систему єдиних за своєю спрямованістю на забезпечення мети прав і не суперечливих основоположних начал. У цій системі кожен із принципів має свою самостійну концептуально-доктринальну сутність і правову цінність, виступаючи першоджерелом окремих правових інститутів, а разом усі вони складають основу гарантій істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правовідносин.

Створення системи стримувань і противаг за допомогою розподілу державної влади на окремі взаємодіючі й контролюючі одна одну гілки, забезпечення політичної та релігійної нейтральності й толерантності судової влади, реалізація юридичної визначеності,

пропорційності, верховенства права та інших принципів права в правовій системі України має забезпечувати оптимальне функціонування державного механізму й правового режиму демократії, не давати можливості жодній із гілок влади узурпувати владні повноваження, унеможливити повернення до тоталітаризму. Розбудова правової держави потребує гармонізації права, суспільства і влади на основі цивілізаційного вибору ідеї правової держави, розбудови правової системи за гуманістичними принципами державотворення і права.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці нового КПК України, який був би стратегічно й доктринально вивірений, гармонізував би приватні й публічні інтереси та засновувався на цілісній концептуальній моделі системи принципів правової держави.

Список використаних джерел:

1. Аленін Ю. Поняття та система принципів кримінального провадження / Ю. Аленін, В. Волошина // Наукові праці НУ ОЮА. – 2014. – Т. XIV. – С. 78–89.
2. Бандурка О. Парадокси протидії злочинності / О. Бандурка, О. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3(10). – С. 83–90.
3. Білічак О. Загальні положення про втручання у приватне спілкування за КПК України / О. Білічак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2014. – № 9-1. – С. 201–204.
4. Бреус С. Принципи кримінального провадження крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу України / С. Бреус // Юридичний журнал. – 2012. – № 9. – С. 1
5. Буткевич В. Еволюція критеріїв реформування Європейського суду з прав людини (здобутки і втрати) / В. Буткевич // Правове забезпечення ефективного використання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: зб. наук. статей міжнар. наук.–практ. конф. (Одеса), 15 вересня 2012 р.) / За ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Ківалова: нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – С. 23–73.
6. Галаган О. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. Галаган, Д. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.
7. Євтушок Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтушок // Віче. – 2012. – № 22. – С. 22–24.
8. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні / Шемшученко Ю., Оніщенко Н., Пархоменко Н., Стоєцький С. та ін. – К. : Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – 112 с.
9. Корнієнко М. Суспільство і правопорядок. Видання в 6-и т. – Т. 2. / М. Корнієнко. – К. : Фонд юрнауки АПС, 2007. – 264 с.
10. Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В. Коваленка, Л. Удалової, Д. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
11. Кримінальний процес: [підручник] / Ю. Грошевий, В. Тацій, А. Туманянц та ін.; за ред. В. Тація, Ю. Грошевого, О. Капліної, О. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
12. Кучинська О. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : [монографія] / О. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
13. Маляренко В. Поняття, загальна характеристика та класифікація основних засад кримінального судочинства / В. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – №1. – С. 44.
14. Мамка Г. Презумпція невинуватості та обов'язок доказування вини / Г. Мамка // Актуальні проблеми досудового розслідування: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 42–43.
15. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми й тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. – 2013. – №6. – С. 22–24.

16. Півненко Л.. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні / Л. Півненко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – «Право». – 2014. – Вип. 22. – С. 161–166.
17. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія] / С. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
18. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності / С. Погребняк // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 49–55.
19. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання / С. Погребняк // Право України. – 2013. – № 9. – С. 217–218.
20. Правова доктрина України: у 5 т. – Т.2: Публічна правова доктрина України / Ю. Битяк, Ю. Барабаш, М. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. Битяка. – Х. : Право, 2013. – 864 с.
21. Принцип рівності у праві: теорія і практика: [монографія] / за заг. ред. Н. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2014. – 380 с.
22. Смирнов А. Уголовный процесс: Ученик для вузов. 2-е изд / А. Смирнов, К. Калиновский; под общ. ред. А. Смирнова. – СПб. : Питер, 2005. – С. 74–100.
23. Столітній А. Принцип змагальності за діючим КПК України в умовах електронного процесу / А. Столітній, І. Каланча // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. – Випуск 2. – Т. 3. – С. 115–121.
24. Тертишник В. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу // В. Тертишник / Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – №4. – С. 321–327.
25. Тертишник В.. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу / В. Тертишник // Юридичний вісник України. – 2001.-№5. – С.10–11.
26. Тертишник В. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] ; 4-те вид., доп. і перероб / В. Тертишник. – Київ : А. С. К., 2003. – 1120 с.
27. Тертишник В. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу / В. Тертишник // Вісник прокуратури. – 2001. – № 5. – С. 26–34.
28. Циганюк Ю. Онтологія системи засад кримінального провадження / Ю. Циганюк, М. Костенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. – Випуск 3. – Т. 3. – С. 144–146.
29. Шемшученко Ю. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України / Ю. Шемшученко, Н. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8. – С. 5–12.
30. Шумило М. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної ті іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України : [монографія] / М. Шумило, В. Рудей. – Х. : СПДФО Бровін О., 2012. – 208 с.
31. Decision of the European court on human right in case “Neumeister v. Austria” of 27 june 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int>.

ХРОМЕЙ В. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
загальноправових дисциплін
(Київський національний
торгівельно-економічний університет)

УДК 342.7(477)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДЦЮ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ

Одним із найпроблемніших питань в Україні є реалізація молоддю конституційного права на працю, оскільки серед молоді спостерігається найвищий рівень безробіття, міграції, нелегального працевлаштування, а також високий рівень залучення до злочинної діяльності.

Ключові слова: конституційне право на працю, гарантії права на працю, праця молоді.

Одним из наиболее проблемных вопросов в Украине является реализация молодежью конституционного права на труд, поскольку среди молодежи наблюдается самый высокий уровень безработицы, миграции, нелегального трудоустройства, а также высокий уровень вовлечения в преступную деятельность.

Ключевые слова: конституционное право на труд, гарантии права на труд, труд молодежи.

One of the most problematic issues in Ukraine is implementation of constitutional right on labor by young people due to the presence of the highest level of unemployment, migrations, illegal employment, and also high level of involvement in criminal activities among young people.

Key words: constitutional right on labor, guarantees of the right to work, work by young people.

Вступ. Особливе значення для реалізації конституційного права людини на працю в наш час має захист осіб, які потребують додаткового захисту, насамперед жінок, молоді, інвалідів, внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій та інших категорій громадян. Адже вони через об'єктивні й суб'єктивні обставини не можуть на рівних началах конкурувати на ринку праці з іншими категоріями громадян.

Незважаючи на встановлення системи гарантій під час реалізації конституційного права на працю особами, що потребують додаткового захисту, ситуація залишається далекою від вирішення. Це пов'язується як із недостатністю правового регулювання, відсутністю належного державного фінансування програм захисту таких категорій осіб, поглибленням економічної кризи в Україні, так і з небажанням роботодавців витратити додаткові кошти для створення належних, безпечних та здорових умов праці для осіб, які потребують додаткового захисту.

Деякі проблеми, пов'язані з реалізацією конституційного права на працю молоді, тією чи іншою мірою вивчались у працях О. Волосенка, О. Пашкова, К. Гусової, В. Толкунової, М. Куриліна, Н. Єсінової, О. Большої, О. Поліщука, М. Торжевського та інших правознавців. Та незважаючи на обсяг наукових пошуків, ці питання потребують додаткового дослідження в сучасних умовах розвитку України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей реалізації молоддю конституційного права на працю в Україні.

Результати дослідження. Для сприяння повній реалізації конституційного права на працю всіма громадянами, у тому числі тими, які потребують додаткового захисту, прийнято низку як загальних актів, так і таких, що врегульовують реалізацію права на працю особами, які потребують додаткового захисту.

Законодавством України також закріплено рівність прав і свобод, недопустимість дискримінації за будь-якими ознаками. Так, у ст. 24 Конституції України проголошено, що громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом [1]. У цій статті особливо наголошується на рівності прав чоловіків і жінок. Встановлення гарантій для осіб, які потребують додаткового захисту, не можна вважати порушенням цього принципу, оскільки через певні обставини такі особи не можуть нарівні з іншими громадянами реалізовувати своє конституційне право на працю, а тому потребують додаткового захисту. Диференціація регулювання прав осіб, що потребують додаткового захисту, відбувається шляхом прийняття низки спеціальних нормативно-правових актів.

Прикладом встановлення додаткових гарантій у сфері праці є Закон України «Про зайнятість населення», у ч. 1 ст. 14 якого наведено категорії громадян, що мають додаткові гарантії в сприянні працевлаштуванню, наприклад: особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; молодь, яка закінчила чи припинила навчання в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах; інваліди; особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу. Для працевлаштування зазначених громадян (крім інвалідів) підприємствам, установам та організаціям із чисельністю штатних працівників понад 20 осіб встановлюється квота в розмірі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік [2].

На думку О. Волосенко, диференціація правового регулювання праці в трудовому праві – це об'єктивне явище, правове забезпечення якого має свої об'єкти (правовідносини) і засоби (норми права, правові акти, методи регулювання) [3, с. 125]. На переконання О. Пашкова, диференціація законодавства означає забезпечення рівних можливостей відтворення робочої сили за різних умов її застосування (у галузях важкої індустрії, у районах із суворими кліматичними умовами, у виробництві зі шкідливими або важкими умовами праці тощо). Така диференціація не лише не порушує принцип рівності, а й забезпечує його послідовне втілення [4, с. 105].

Дещо інший погляд на диференціацію у сфері праці мають К. Гусова і В. Толкунова, які вважають, що диференціація в правовому регулюванні праці провадиться за закріпленими законодавцем під час нормотворчості стійкими факторами (підставами), такими, як шкідливість і важкість умов праці, кліматичні умови тощо [5, с. 23].

Одним із найпроблемніших питань в Україні є реалізація права на працю молоддю, оскільки серед молоді спостерігається найвищий рівень безробіття, міграції, нелегального працевлаштування, а також високий рівень залучення до злочинної діяльності. Усе це вимагає особливої уваги держави стосовно додаткового захисту прав молоді. І хоча держава встановила низку гарантій щодо реалізації молоддю свого конституційного права на працю, ситуація залишається загрозливою, показник безробіття серед молоді в Україні – один із найвищих у світі. Правове регулювання праці молоді здійснюється відповідно до Кодексу законів про працю України, в якому праці молоді присвячено главу 12, а також Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закону України «Про зайнятість населення» та інших актів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ молодь, молоді громадяни – це громадяни України віком від 14 до 35 років [6]. Якщо проаналізувати законодавство України, то під молоддю також розуміють неповнолітніх, молодих спеціалістів, осіб, які не досягли 18 років, молодих робітників, осіб віком від 16 до 18 років, осіб віком від 15 до 16 років, осіб молодше 18 років тощо.

На думку М. Куриліна, молодь у соціально-правовому аспекті може розглядатися як відносно відокремлена соціально-демографічна група суспільства, що включає осіб визначеного законодавством віку, наділених спеціальним юридичним статусом, який дає змогу відобразити своєрідність правового становища таких осіб у різних галузях суспільних відносин, насамперед у сфері праці. Це громадяни, які перебувають на стадії активної соціалізації та потребують посиленого захисту своїх прав та інтересів, покращення умов праці й побуту [7, с. 51].

Н. Єсінова вважає, що зайнятість молоді більшою мірою виражається характеристикою рівня її конкурентоспроможності. Таким чином, з одного боку, спостерігається недостатня кількість професійних знань, відсутність необхідної кваліфікації й трудових навичок, несформованість звички до систематичної, регламентованої роботодавцем праці, бажання поєднати працю й навчання, а з іншого – молодь має певні переваги перед більш дорослим поколінням [8, с. 189].

Важлива гарантія праці молоді як категорії осіб, що потребують додаткового захисту, закріплюється в ст. 187 Кодексу законів про працю України, у якій зазначено, що неповнолітні, тобто особи, які не досягли 18 років, у трудових відносинах прирівнюються в правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток і деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України [9]. У ст. 190 Кодексу законів про працю України відображається важлива конституційна гарантія, яка забороняє використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Зокрема, у цій статті зазначено, що забороняється застосування праці осіб молодше 18 років на важких роботах і на роботах зі шкідливими чи небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Забороняється залучати осіб молодше 18 років до піднімання й переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Такі ж положення містяться в ст. 11 Закону України «Про охорону праці».

Важлива гарантія, що стосується праці неповнолітніх, закріплюється в ст. 192 Кодексу законів про працю України, у якій зазначено, що забороняється залучати працівників молодше 18 років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. Відповідно до ст. 195 Кодексу законів про працю України щорічні відпустки працівникам віком до 18 років надаються в зручний для них час. Тривалість щорічних відпусток для неповнолітніх, відповідно до ст. 75 Кодексу законів про працю України, не може бути менше 31 календарного дня.

Держава дбає про працевлаштування молоді, тому в ст. 197 Кодексу законів про працю України передбачається право молоді на отримання першого робочого місця. Зокрема, працездатній молоді (громадянам України віком від 15 до 28 років) після закінчення або припинення навчання в загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки й перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше 2 років.

Також молодим спеціалістам – випускникам державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, установами, організаціями, надається робота за фахом на період не менше 3 років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Додатковою гарантією захисту молоді від безробіття, встановленою в ст. 198 Кодексу законів про працю України, є вимога, що звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім дотримання загального порядку звільнення, лише за згодою районної (міської) служби в справах дітей. При цьому звільнення з підстав, зазначених у п. п. 1, 2 та 6 ст. 40 Кодексу законів про працю України, провадиться в виняткових випадках, допускається лише застосування зусиль щодо працевлаштування таких осіб.

Особливе місце серед нормативно-правових актів, які регулюють питання праці молоді, посідає Закон України «Про зайнятість населення». У ст. 14 цього Закону встановлено вимогу підприємствам, установам та організаціям із чисельністю штатних працівників понад 20 осіб встановити квоту для молоді в розмірі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників

за попередній календарний рік. Це важлива гарантія, яка має бути дієвим інструментом для зменшення безробіття серед молоді, проте, на жаль, вона не реалізовується належним чином.

Важливе значення для регулювання праці молоді має Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ, який визначає загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення й розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення й розвитку молоді [6].

У ст. 7 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» встановлюються такі гарантії щодо праці молоді:

– держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Особливості праці неповнолітніх встановлюються законодавством;

– молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи, отримують безкоштовну інформацію та професійну консультацію з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, а також у разі необхідності проходять професійну підготовку й перепідготовку;

– квота для працевлаштування молоді встановлюється підприємствам, установам та організаціям у межах, встановлених Законом України «Про зайнятість населення» [6].

Проте варто зауважити, що хоча цим законом досить ґрунтовно закріплено права молоді щодо працевлаштування, більшість гарантій мають декларативний характер, а гарантії щодо квот працевлаштування молоді та надання першого робочого місця на практиці майже не діють. Тому держава повинна створити реальні механізми сприяння працевлаштуванню молоді.

Більшість науковців, які вивчали питання праці молоді, також вважають безробіття головною проблемою під час реалізації молоддю права на працю в Україні. Актуальність цієї проблеми підвищується в сучасних умовах.

О. Большая виділяє такі основні проблеми працевлаштування молоді: низьку поінформованість абітурієнтів про попит вакансій як на регіональному, так і на національному ринку праці; високі професійні вимоги роботодавців до молоді; обов'язкову наявність стажу роботи не менше 3 років; соціальну незахищеність більшості молодих людей; неможливість зайнятися підприємництвом через відсутність стартового капіталу та неможливість отримати його в кредит через великі відсотки [10, с. 117].

О. Поліщук стверджує, що рівень безробіття серед молоді майже вдвічі вищий, ніж серед працездатного населення загалом. Головною причиною є недостатня пропозиція для молоді, особливо обдарованої, робочих місць та пристойної заробітної плати [11, с. 115].

Безробіття молодих людей в Україні М. Торжевський вважає однією з найгостріших соціально-економічних проблем нашої держави. Серед причин молодіжного безробіття, на його думку, можна назвати такі:

– небажання роботодавців брати на роботу недосвідчену й некваліфіковану молодь. Особливо це стосується молодих жінок, оскільки існує висока ймовірність, що вони братимуть відпустки для догляду за дитиною та лікарняні;

– відсутність дієвих стимулів для роботодавців під час працевлаштування молоді. У процесі трудової діяльності недосвідченого молодого працівника реальними є ризики пошкодження засобів виробництва або інші фінансові збитки, а його додаткове навчання за відсутності ефективної системи державних компенсацій спричиняє зайві витрати тощо [12, с. 89].

Узагальнені шляхи підвищення рівня зайнятості молоді на ринку праці в Україні пропонує Г. Штейн на основі досвіду Європейського Союзу. Зокрема, учений називає такі групи заходів: удосконалення державного регулювання, стимулювання роботодавців, стимулювання навчальних закладів, що сприятиме ефективному використанню інтелектуального потенціалу, діловій активізації молоді, забезпеченню рівних можливостей на ринку праці; розвиток молодіжного підприємництва та створення робочих місць; удосконалення форм співпраці роботодавців, керівників і випускників вищих навчальних закладів; посилення тісного зв'язку між системою освіти й ринком праці; динамічну професійну підготовку та

перепідготовку молодих людей; поліпшення якості підготовки висококваліфікованих фахівців, рівень знань і вмінь яких відповідатиме сучасним потребам ринку праці [13, с. 104].

Впроваджувані в Україні реформи свідчать, що демократичні принципи й гарантії нормативно проголошуються, проте недостатньо ефективно здійснюються. Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що необхідно вжити додаткових організаційно-правових заходів щодо посилення правового захисту молоді.

Висновки. З огляду на зазначене, вважаємо, що необхідно вжити такі організаційно-правові заходи щодо посилення правового захисту молоді під час реалізації нею конституційного права на працю:

1) покращити співробітництво центральних органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з об'єднаннями роботодавців на загальнодержавному й регіональному рівнях щодо працевлаштування молоді;

2) встановити квоти для працевлаштування молоді на підприємствах, установах, організаціях до 15% загальної облікової кількості працівників на рік;

3) надавати молодим працівникам, які потребують покращення житлових умов, службове житло з подальшою можливістю його приватизації, якщо працівник пропрацює на державному підприємстві або в установі, організації не менше 10 років;

4) варто передбачити можливість компенсувати роботодавцям за рахунок державного й місцевих бюджетів витрати, пов'язані із забезпеченням пільг для молоді;

5) встановити переважне право на укладення трудового договору для молоді, якщо на це робоче місце також претендує особа пенсійного віку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про зайнятість населення: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5067-VI // (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 24. – Ст. 243.
3. Волосенко О. Щодо питання про єдність і диференціацію в правовому регулюванні праці / О. Волосенко. // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2014. – № 29. – С. 122–126.
4. Пашков А. Правовое регулирование подготовки и распределения кадров (некоторые вопросы теории и практики) / А. Пашков. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1966. – 188 с.
5. Гусов К., Толкунова В. Трудовое право России : [учебник] / К. Гусов, В. Толкунова. – М. : ТК Велби, изд-во «Проспект», 2003. – 496 с.
6. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05 лютого 1993 р. № 2998-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 16. – Ст. 167.
7. Курилин М. Проблема трудоспособного возраста молодежи в национальном и международном трудовом праве / М. Курилин // Советское государство и право. – 1989. – № 2. – С. 50–56.
8. Єсінова Н. Ринок праці молоді: проблеми та шляхи їх вирішення / Н. Єсінова, І. Світлична // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 2(2). – С. 187–193.
9. Кодекс законів про працю України (Редакція від 05 жовтня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
10. Большая О. Проблема зайнятості молоді на ринку праці України / О. Большая // Економіка і регіон. – 2012. – № 2. – С. 114–118.
11. Поліщук О. Оцінка ринку праці молоді України: зайнятість і безробіття / О. Поліщук // Економіка Крима. – 2013. – № 2. – С. 114–116.
12. Торжевський М. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення / М. Торжевський // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 87–96.
13. Штейн Г. Проблеми зайнятості молоді на ринку праці: порівняльний аналіз досвіду України та Європейського Союзу / Г. Штейн // Схід. – 2015. – № 5. – С. 100–105.

ЦИВІЛІСТИКА

КОХАН Г. Л.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(Університет митної справи та фінансів)

УДК 341.1

**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МЕДІАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ ПРО МЕДІАЦІЮ В УКРАЇНІ**

Характеризується інститут медіації, який може найближчим часом отримати в Україні законодавче врегулювання, завдяки чому українське суспільство отримує альтернативний, швидкий і мирний спосіб вирішення конфліктів.

Ключові слова: медіація, інтереси і потреби усіх учасників конфлікту, комерційна медіація.

Характеризуется институт медиации, который может в ближайшее время получить развитие и законодательное закрепление в Украине, благодаря чему украинское общество получит альтернативный, быстрый и мирный способ решения конфликтов.

Ключевые слова: медиация, интересы и потребности всех участников конфликта, коммерческая медиация.

The institute of mediation, which may soon be developed and a legislative basis in Ukraine, is characterized, so the Ukrainian society will receive an alternative, rapid and peaceful way of resolving conflicts.

Key words: mediation, interests and needs of all parties to the conflict, commercial mediation.

Вступ. Третій не завжди зайвий, особливо якщо мова йде про медіацію – формі позасудового вирішення спорів із залученням третьої нейтральної сторони. Медіація за своєю правовою природою належить до альтернативного способу врегулювання спірних ситуацій. Взагалі альтернативне врегулювання спорів – це група процесів, за допомогою яких вирішуються спори та конфлікти без звернення до формальної системи судочинства. Містить основні види: переговори, арбітраж і медіацію.

Арбітраж – це процес, у ході якого дві сторони зустрічаються в присутності нейтральної третьої особи, яка є спеціально підготовленим арбітром, вислуховує обидві сторони й потім виносить обов'язкове або необов'язкове для виконання сторонами рішення залежно від того, про що сторони домовились заздалегідь (як правило, у контракті). Фактично арбітраж створює приватну судову систему. Якщо одна зі сторін не бажає дотримуватися умов рішення, примусити таку сторону до виконання рішення можна через державний суд.

Загально доведено, що міжнародний арбітраж використовується, коли сторони або предмет спору перебувають у різних юрисдикціях. Зазвичай сторони укладають угоду, у якій зазначається, до якого міжнародного арбітражного суду вони можуть звертатися в разі виникнення суперечки. Такий вид арбітражу також використовується урядами для вирішення міжнародних спорів.

Внутрішній арбітраж застосовується, якщо сторони мешкають або мають підприємства, зареєстровані в тій самій країні, й означає, що спір вирішується в третейському суді в цій країні.

Постановка завдання. Яким чином слід вирішувати спор за спрощеною процедурою, без арбітражу? Ставимо за мету розкрити міжнародний досвід щодо врегулювання спорів між сторонами із залучення посередника, який допомагає обрати той чи інший варіант рішення.

Результати дослідження. Отже, методом вирішення спорів із залученням посередника є медіація (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту. На відміну від формального судового чи арбітражного процесу, під час медіації сторони доходять згоди самі – медіатор не приймає рішення за них [2].

Медіатор – нейтральна щодо сторін конфлікту третя сторона (спеціально підготовлений посередник), яка сприяє досягненню сторонами взаємоприйнятної згоди розв'язати цей спір, зосереджуючись при цьому на інтересах сторін, а не на правових позиціях або договірних правах [2].

Крім простої медіації, існують інші методи.

Комерційна медіація (commercial mediation) – процес вирішення спорів у сфері господарських правовідносин, корпоративного управління тощо між сторонами, не підпорядкованими одна одній. Для проведення комерційної медіації залучаються сторонні незалежні медіатори. Сторонам забезпечуються рівні можливості обрання незалежного медіатора [3].

Медіація в організації (work-place mediation) – процес вирішення конфліктів, у якому сторони конфлікту – представники однієї організації, а медіатором може виступати внутрішній або сторонній незалежний медіатор. Така медіація є частиною системи управління конфліктами в організації [3].

Посередник, іменованій медіатором, покликаний допомогти сторонам у вирішенні конфлікту, вправно орудуючи власними досвідом, знаннями та вміннями. Причому процес переговорів повинен бути організований так, щоб сторони прийшли до взаємовигідного вирішення.

На жаль, в Україні усі попередні спроби (2011, 2013–2014, 2015) на законодавчому рівні врегулювати інститут медіації залишилися без результатів. Під час першої спроби, у 2011 році, законопроект отримав підтримку в профільному комітеті Верховної Ради України та був винесений у сесійну залу ВРУ для голосування. Але у зв'язку з політичними неузгодженнями серед депутатів ВРУ законопроект не отримав потрібної кількості голосів на голосуванні. У наступному, 2012 році закінчилися повноваження ВРУ, і процес впровадження інституту медіації в Україні призупинився.

У кінці 2013 року у ВРУ були подані два законопроекти про медіацію різними представниками медіаційного середовища – основний та альтернативний, оскільки не було досягнуто згоди всередині медіаційної спільноти щодо основних підходів до медіації: визначення медіації, статусу медіатора, сфер застосування медіації, організацій медіаторів. У зв'язку з подіями на Майдані та нестабільним процесом у державі в цей час питання прийняття законопроекту «Про медіацію» було визнано недоцільним, і медіатори в Україні знову залишилися без закону. Третя спроба, у 2015 році, була аналогічна із ситуацією у 2013 році. До ВРУ були подані знову два законопроекти про медіацію – основний та альтернативний. Досягнути згоди щодо підходів до медіації всередині медіаційної спільноти знову не вдалося. Крім цього, серед медіаційної спільноти, представників громадськості та представників депутатського складу ВРУ також були дуже різні погляди щодо доцільності та необхідності запровадження інституту медіації в Україні, що яскраво показав круглий стіл, який проводився 8 липня 2015 року Комітетом із питань правової політики та правосуддя ВРУ. У результаті чого два законопроекти були повернуті профільним комітетом ВРУ суб'єктам законодавчої ініціативи на доопрацювання.

Медіація як альтернатива тривалому та недешевому судовому розгляду з'явилася в 60-х роках минулого століття в США. Через кілька років поширилася в Австралії, Канаді та трохи пізніше в країнах Європи й Азії. Спочатку застосовувалася здебільше в сфері сімейних і трудових конфліктів, а потім вже в комерційних і публічних суперечках. Якщо вірити статистиці, близько 90% спірних ситуацій, винесених на медіацію, вирішуються успішно для конфліктуючих сторін. Різновидів, видів і технік мирного врегулювання конфліктів існує багато, проте основні вимоги залишаються незмінними. Це рівноправність сторін, нейтральність медіатора, добровільність і конфіденційність.

Типовий закон про медіацію був розроблений комісією ООН із міжнародного торговельного права. Передусім закон був спрямований на застосування процедур позасудового вирішення спорів за участі посередника в міжнародних комерційних відносинах. Однак у 21-му пункті пояснень зазначається, що держави можуть розширити сферу застосування Закону до розгляду внутрішніх, у тому числі некомерційних, спорів. Європейська комісія затвердила Кодекс медіаторів, а також цілий ряд директив, що регулюють діяльність медіаторів.

З метою створення правових умов для застосування процедури медіації в 2010 році у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону про медіацію. Автори проекту зазначили, що в Україні медіація активно розвивається, але нормативно-правових актів, що створюють умови для її подальшого розвитку та вживання, не існує. Не так давно парламентаріями був поданий на розгляд новий доопрацьований варіант цього законопроекту. Документ визначає правові основи проведення позасудової процедури врегулювання конфліктів за взаємною згодою сторін конфлікту – медіації та за участі посередника-медіатора, визначає порядок проведення медіації та правовий статус медіатора.

Законопроект складається із семи розділів. Для визначення особливостей застосування процедури медіації в суперечках, що виникають із цивільних, сімейних, господарських, адміністративних правовідносин, а також у кримінальних справах, проектом закону пропонується внести зміни до КЗпП, КК, КПК, ЦПК, ГПК, КАС і Закону про виконавче провадження. У деяких категоріях сімейних справ медіація буде обов'язковою. Альтернативний спосіб вирішення спорів може застосовуватися не тільки до звернення в суд, але й під час судового розгляду. У деяких юристів є підозра, що медіація стане одним зі способів затягування судових спорів. Однак більшість із них все-таки впевнені, що ухвалення Закону про медіацію зніме навантаження із судової системи та допоможе вдосконалити механізми розв'язання конфліктів, особливо в сімейних і корпоративних справах.

Цікаво, що в США Акт про медіацію був ухвалений у 2001 році. Вирішальним фактором у розвитку медіації було визнання ефективності цього методу вирішення спорів американськими судами. Річ у тому, що американська система судочинства сприяє тому, щоб більшість спорів дозволялося сторонами добровільно до суду. Більш того, в деяких штатах суд приймає справу до провадження тільки після аргументації сторін про те, що медіація в їхній справі не може бути застосована. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в США не проходить жоден серйозний переговорний процес. Розробленням нових методів медіації займаються співробітники Національного інституту дозволу диспутів. У країні діють як державні, так і приватні служби медіації. Свої правила третейського розгляду (арбітражу) та медіації, використовувани в тому числі при розгляді внутрішніх суперечок, затвердила Американська арбітражна асоціація. Тамтешні юристи налічують близько двадцяти різних процедур врегулювання суперечок.

Зараз у Великобританії медіація настільки популярна, що існує навіть спеціальна телефонна служба «Гаряча лінія з медіації», куди можна зателефонувати з будь-якого кінця країни і, коротко описавши конфлікт і побажання щодо кандидатури медіатора, отримати перелік фахівців, які найбільш відповідають цим вимогам.

Але так було не завжди. У 1996–1998 рр. у Британському центральному земельному суді Лондона, Британському Апеляційному суді та інших судах країни були випробувані пілотні проекти офіційної медіації. Однак справа не заладилася: адвокати не бажали втрачати свої заробітки від супроводу клієнтів у судах. Тоді судді припинили призначати слухання справи,

поки сторони не сядуть за стіл переговорів. Щоб адвокати не шукали обхідні шляхи, був розроблений компромісний варіант: якщо одна зі сторін відмовляється від запропонованої судом процедури медіації, вона має нести всі судові витрати незалежно від результатів розгляду спору. Просуванням медіації та підготовкою медіаторів займаються кілька організацій на чолі з Британським центром ефективного вирішення спорів і Центром арбітражу та медіації.

У Німеччині медіатори працюють безпосередньо при судах, що допомагає знизити кількість потенційних судових позовів. Закон про підтримку медіації був опублікований в листі Федерального закону від 25 липня 2012 року. У більшості німецьких шкіл права запроваджено постійний курс медіації. Діяльність медіатора в країні дорівнюється до підприємницької: за наявності сертифіката професійний медіатор може здійснювати медіацію на основі патенту, як будь-який інший підприємець. Єдиних тарифів за послуги медіатора не існує, кожен фахівець самостійно встановлює свій гонорар (в середньому 100–300 євро на годину).

В Австрії професія медіатора внесена до номенклатури професій і має формальне визнання як окрема професія. Закон про медіацію був ухвалений в Австрії у 2004 році, він був покликаний передусім врегулювати підготовку медіаторів і встановити певні нормативи такої підготовки. Примітно, що згідно з австрійським законодавством угода за результатами медіації, укладена в процесі судового провадження, може бути визнана судом, тоді як результат судової медіації судового захисту не отримує.

У Канаді підготовкою медіаторів займається Канадський інститут арбітражу та посередництва, де розробленням нових програм навчання посередництва займалися з 1988 року. Сімейними суперечками займається окрема організація Family Mediation Canada, у якій перебуває понад 1,5 тис. посередників, що спеціалізуються в цій області. Навчання майстерності медіатора за програмою арбітражного розгляду можна пройти віддалено, використовуючи для цього програму Інституту за допомогою інтернет-ресурсів.

В Австралії позасудове посередництво було врегульовано Актом про медіацію та арбітраж, прийнятому в 1991 році. При цьому австралійська Асоціація арбітрів і медіаторів була заснована ще в 1975 році. Медіатори-практики застосовують правила процедури медіації, розроблені цією Асоціацією.

У Китаї в 1927 році були введені в дію «Тимчасові правила роботи арбітражних комісій та правила врегулювання конфліктів між робітниками і підприємцями для Шанхая». З часом за зразком цих регіональних правил стали розроблятися й загальнодержавні акти. Був розроблений Закон про врегулювання конфліктів між робітниками і підприємцями, який передбачав сувору обов'язковість звернення до послуг арбітражної комісії. До 1986 року на території країни існувало близько 950 тис. посередницьких комітетів, що переконували в необхідності досягнення мирової угоди на основі рівних переговорів і доброї волі, а також 6 тис. посередників, які врегулювали понад 7 млн різних суперечок протягом одного року. Згідно з експертними оцінками, сьогодні понад 30% спорів у Китаї вирішуються в позасудовому порядку з використанням посередництва. Якщо сторони досягли угоди в межах медіації та затвердили його в порядку, передбаченому для розгляду третейськими судами (арбітражем), така угода набуває чинності третейського (арбітражного) рішення та підлягає виконанню у відповідному порядку. Уникнути звернення до суду в Китаї прагнуть тому, що концепція незалежного суду в КНР залишається невідомою, оскільки суди розглядаються як органи, що забезпечують реалізацію політичних цілей Китаю. Крім того, самі судді не мають достатнього авторитету, тому що після Культурної революції вони призначалися з відставних військових і державних службовців, а не з професіоналів-юристів. Негативним ставленням до вибору державного суду як способу врегулювання розбіжностей пояснюється прихильність ділових кіл до альтернативних методів вирішення спорів.

Висновки. Таким чином, попри те, що медіація – визнаний і популярний метод розв'язання конфліктних ситуацій у всьому світі, у перспективі розвитку медіації в Україні вірять небагато юристів-практиків. Деякі експерти зазначають, що клієнти більше переймаються своєю перемогою в суперечці за будь-яку ціну, ніж пошуками взаємовигідного вирішення мирним шляхом.

13 травня 2016 року профільним комітетом ВРУ прийняте рішення щодо рекомендації взяти за основу законопроект «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 з урахуванням слухних положень законопроекту «Про медіацію» № 3665-1 від 29.12.2015, а також з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи та внести його на розгляд Верховної Ради України в другому читанні. Будемо сподіватися, що Закон «Про медіацію» буде ухвалений, інститут медіації в Україні отримає законодавче врегулювання, а українське суспільство – альтернативний, швидкий і мирний спосіб вирішення конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Вільна енциклопедія Вікіпедія.
2. Рунессон Е.М. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління / Е.М. Рунессон, М.-Л. Гі. – Листопад 2007. – 123 с.
3. Шамлікашвілі Ц. Медіація як метод позасудового вирішення спорів / Ц. Шамлікашвілі. – М. : Міжрегіональний цент управлінняського та політичного консультування, 2006. – 45 с.
4. Бірюков П.Н. Процедура медіації в Австрії / П.Н. Бірюков, А.В. Пронін // Арбітражний та цивільний процес. – 2011. – № 10. – С. 45–51.
5. Медіація – мистецтво вирішувати конфлікти. Знайомство з теорією, методами професійними технологіями / укл. : Г. Мета, Г. Похмелкіна / переклад з нім. Г. Похмелкін. – М. : Видавництво Verge, 2004.
6. Офіційний сайт Українського Центру Медіації.

МІКУЛІНА М. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
(Національна академія Служби безпеки України)

УДК 347.123

**ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ:
УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ**

У статті синхронно розглядається процес становлення інституту особистих немайнових прав фізичної особи із процесами державотворення на теренах України.

Ключові слова: особисті немайнові права фізичної особи, приватне право, звичаєве право.

В статье синхронно рассматривается процесс становления института личных неимущественных прав физического лица с процессами создания государства на территории Украины.

Ключевые слова: личные неимущественные права физического лица, частное право, обычное право.

The article simultaneously considers the process of formation of Institute of the personal non-property rights of physical persons with state-building processes in Ukraine.

Key words: personal non-property rights of natural person, private law, customary law.

Вступ. Сучасне суспільство, що стрімко змінюється, створює можливості для ширшого пізнання й осмислення накопичених знань у правовій сфері, а також віднайдення нових шляхів та генерування нових ідей.

Свого часу С.С. Алексеев, В.А. Бачинін, А. Гольдберг, О.М. Гончаренко, В.О. Котюк, Л.В. Красицька, Н.В. Коробцова, В.В. Мадіссон, П.М. Рабінович, С. Русу, Р.О. Стефанчук, Л.В. Федюк, Є.О. Харитонов та багато інших науковців зверталися до питань виникнення прав людини, їх реалізації у різних суспільствах та в різні часи, розвитку деліктних зобов'язань тощо.

Постановка завдання. Витоки та процес формування інституту особистих немайнових прав на території України ще не достатньою мірою досліджені. Враховуючи думки науковців, їх напрацювання, маємо на меті синхронізувати процес становлення інституту особистих немайнових прав фізичної особи з процесами державотворення в Україні.

Результати дослідження. Приватне право у сучасному його стані формувалося протягом тривалого часу, всотуючи цінності природного права. Прогресивні зміни у різних державах огранювали його, доводили щоразу до майже ідеального, що дедалі більше мало гармонізувати й гуманізувати суспільство.

Звернемось до формування інституту особистих немайнових прав фізичної особи на теренах нашої держави. Україна географічно перебувала на роздоріжжі світів, тобто між «Заходом», яким традиційно вважали Західну (латинську) Європу, розташовану на захід від Галицько-Волинського князівства, і «Сходом» (залежно від ситуації) – Візантією або Московією. Переговори, укладення русько-візантійських договорів («Повість минулих літ»), активна внутрішня та зовнішня торгівля сприяли запозиченню норм більш розвинутої системи права, тобто відбулася рецепція римського та греко-римського права Київською Руссю. Прийняття християнства у його православному варіанті означало для України політичне і культурне зближення із Візантією, а також конституювання своєї приналежності до Європейської цивілізації.

Предки українського народу закріпилися на території, що займала приблизно середню частину Дніпра, Бугу, Дністра аж до Карпатських гір, та створили значну кількість норм народного звичаєвого права, якими і послуговувались у громадському та приватному житті. Основу цих норм у публічному праві становили принципи народоправства, а у приватному – принципи рівноправності всіх у спільному та прагнення до індивідуальної автономії у приватному житті.

Центральне місце на торговельних шляхах зі Сходу на Захід і з Півдня на Північ займала держава племені полян із головним містом Києвом на Дніпрі. За часів великих князів київських Володимира й Ярослава (X – XI ст.) Київська держава завершила свою державну організацію та досягла найвищого розквіту. Київську державну систему репрезентували віче, князь та княжа рада, які управляли, спираючись на княжі устава (статути), княжі договори, що ґрунтувалися на принципах звичаєвого права. Впливи чужоземного законодавства, особливо римо-візантійського, також мали місце в міжнародних і торговельних зносинах, у справах церковних і судових. «Правда Руська» була складена в XI – XII ст. і є збіркою норм звичаєвого права та княжих уставів, у якій право публічне і карне не відділені ще від права приватного, цивільного.

У XII – XVI ст., ймовірно, склалася ситуація, за якої Україна могла відійти від східноєвропейської та наблизитися до західноєвропейської цивілізації. Це пов'язано із золотоординським ярмом, коли Данило Галицький закривав своїми володіннями Європу від Улусу Джучі, і це посприяло визнанню української державності Західною Європою. Зокрема, князі Південної (Київської) Русі Михайло Чернігівський та Данило Галицький провадили прозахідну політику, і їх підтримував народ. Принципово на інших позиціях стояли князі Південно-Східної (Великої) Русі, які прийняли «ширу дружбу» Бату-хана і всіляко ухилялися від зближення з Європою. Ці полярні підходи є загальновідомими: для України це – визволення від монгольської залежності за 120 років, життя у європейському правовому просторі; для Росії – 240 років покори і розбудова сильної деспотичної держави, правовий нігілізм.

У Східній Україні сотнями років провадилася асиміляція національних форм побуту, традицій, звичаїв українського народу державно-владними структурами та православною церквою, що підтримувала суспільний консерватизм та антиукраїнські настрої. А у Західній Україні, яка тривалий час перебувала у складі Австро-Угорщини та Польщі, українському народові значною мірою вдалося зберегти свою індивідуальність. Отже, за цих умов сформувалися відмінності між українцями не тільки мовні, психологічні, церковно-конфесійні, а й рівневопсихологічні. Водночас загальнолюдська мораль населення Великої України збереглася завдяки глибоко вкоріненим традиціям, звичаям [1, с. 345–348].

На теренах України віднайти витoki становлення цивільного права можна через джерела, що були чинними і застосовувалися у певні часові проміжки.

1. Норми звичаєвого права склалися у процесі розвитку суспільного життя, люди усвідомлювали необхідність дотримання певних звичок і традицій. Їх санкціонування державою полягало у незабороні, позаяк територія України була розчленована між кількома державами. Норми звичаєвого права регулювали також земельні відносини, окремі сторони особистих і майнових відносин, незначні кримінальні і цивільні справи та судовий процес у сільських і козацьких судах.

2. Серед нормативних актів польсько-литовського походження були сеймові постанови, конституції, князівські та королівські привілеї і грамоти, а також окремі їх збірники і статuti. Фактично їх дія не припинялася і після возз'єднання України з Росією. Були збережені правові норми, взяті із конституцій 1550, 1588, 1600, 1685, 1768, 1784 рр. Найбільше значення серед джерел цієї доби мали Литовський статут 1588 року та магдебурзьке право.

У 1529 р. був ухвалений і набрав чинність «Статут великого князівства Литовського» – загальний кодекс для Литовської держави. У Статуті було кодифіковано чинне право – як державне, публічне, так і приватне, матеріальне та процесуальне. Статут перейняв багато норм давнього українського звичаєвого права та за своєю системою нагадував «Руську правду». Цей Статут був чинним майже 40 років. Розвиток державного та громадського життя сприяв виданню другої редакції Статуту (1566 р.), а в 1588 р. – третьої редакції.

У Статутах містяться норми права, які певною мірою свідчать про законодавче закріплення особистих немайнових прав осіб, однак зберігаються прошаркові розмежування населення держави. У «Статуті Великого князівства Литовського» 1529 р. записано: «Якщо хто зганьбив би гідність іншого, то справу в суді має бути розглянуто у четвертий судовий строк. Також, якщо хто зганьбив би гідність іншого або його добру славу і справа про це надійшла би до нашої світлості, ми повинні будемо всім чинити правосуддя» (розд. 1, ст. 20) [2, с. 214]. Артикул 4 розділу 1 «Статуту Великого князівства Литовського» 1566 р. містить норму: «Теж, коли б хто якого-небудь стану підозрювався у тому, що величність нашу господарську образив, такому жодний привілей, ані знатність, ані достоїнство не мають допомогти, ані захистити від притягнення до суду...». Сьогоднішнє право на свободу пересування у «Статуті» закріплювалося так: «Бажаємо і ухвалюємо аби... шляхта і кожен чоловік лицарський і всякого стану мали свободу і право виїхати і вийти з цих земель... для наук... вчинком лицарським і ліпшого щастя свого... до всяких сторін і земель» (артикул 12) [2, с. 254, 282].

Надалі Польща поступово прибирає до своїх рук керування у польсько-литовській унії, протягом XVII – XVIII ст. запроваджує польське право, а також і польську мову. Литовський статут, який залишився чинним на українських землях і за цієї доби, був прийнятий українським населенням як український національний кодекс та вважався національним українським правом протягом усього часу чинності на українських землях – аж до 40-х рр. XIX ст.

Козацька революція 1648 р. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького принесла із собою багато кардинальних змін у царині як державного, так і приватного права. Революція звільнила з-під влади Польщі анексовані в 1569 р. українські землі (Київщину, Волинь та частину Поділля) та відновила на їх території, а також на території давніх князівств (Чернігівського та Переяславського) українську національну державу – «Військо Запорізьке». Революція скасувала привілеї панівного класу – шляхти, передала землю у розпорядження

держави та посилила значення козацтва як панівної верстви населення. Державний устрій Війська Запорізького базувався на принципах народоправства київської доби та наближався до республіканського устрою.

3. У царині публічного, державного й адміністративного права джерелами права були постанови Генеральної Ради, універсали гетьмана та полковників. Гетьманські універсали іноді містили і норми приватного права. У царині приватного права і в судочинстві були чинними ті ж самі кодекси, що й за литовської доби: Литовський статут 1588 р. та Магдебурзьке право в неофіційних збірниках. Пізніше, під час проведення кодифікацій, почали більше застосовуватися книги «Зерцало Саксонов, или право саксонское и магдебургское» (російською мовою) і «Порядок прав гражданских». У них містилися норми державного, адміністративного, цивільного, кримінального і процесуального права.

У 1654 р. гетьман Богдан Хмельницький уклав із московським царем договір, на підставі якого Військо Запорізьке вступило у військовий союз із Москвою проти Польщі та прийняло протекторат московського царя, зберігаючи повну внутрішню автономію: верховне та місцеве управління, суд, військо, фінанси, монету, державні кордони.

Із формуванням козацького республіканського ладу складається своєрідна правова система у Запорізькій Січі. Козаки не визнавали дії Статутів та магдебурзького права на своїй території. Правосуддя у Запорізькій Січі відбувалося відповідно до стародавніх звичаїв, «словесного права і здорового глузду» [3, с. 121]. Запорізьке козацтво честь та гідність інколи шанували набагато більше, ніж життя. Вільний дух козака зводився до принципу «життя віддати, а честь не осоромити». Конституція Пилипа Орлика (1710 р.) суттєве місце відвела захисту честі та гідності від різних порушень. У п. 7, зокрема, йдеться про те, що «коли б хто з генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства та інших військових урядників над тією ж черню чи то б гонор зважився образити, чи в якому іншому ділі провинився, то таких злочинців сам ясновельможний гетьман не має карати своєю приватною помстою та владою, а повинен таку справу, чи кримінальну, чи не кримінальну, здати на військовий генеральний суд». Отже, можна констатувати, що конституцією впроваджувався порядок судового розгляду спорів із приводу захисту честі та гідності. І це свідчило про високий рівень державності того періоду [4, с. 118–128].

Спроби обмеження прав і вільностей Війська Запорізького Москвою помічаються майже одразу ж після смерті Богдана Хмельницького та поновлюються при всіх його наступниках. Разом із обмеженням автономних прав України посилюється вплив московського права й московських порядків у державних установах, судах та приватних відносинах. Особливо вороже ставлення до Української держави виявив Петро I, при якому було введено в систему управління України суто московські органи, запроваджено писемний порядок у суді на зразок московського тощо. З огляду на те, що московські урядники не знали української мови й права, у 1728 р. за царським наказом була утворена комісія з українських правників, яка, крім перекладу Литовського статуту й Магдебурзького права на московську мову, складала також кодекс українського права: «Права, по котрим судиться малоросійський народ». На зміст «Прав...» помітно вплинули традиції римського права та візантійські інтерпретації, зокрема визначення норм щодо шлюбних стосунків, опіки, заповітів, договорів тощо. «Подібність до римсько-правових рішень була й у положеннях зобов'язального права – у трактуванні зобов'язань, їхній системі, підставах виникнення та ін... Не було чіткої межі між деліктами публічними і приватними, внаслідок чого порушення кримінального судочинства головним чином залежало від бажання потерпілого або його родичів» [5, с. 223].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» містяться норми, пов'язані із захистом особистих немайнових прав. «Делікти проти честі традиційно для феодального законодавства розглядаються як кримінальні, зважаючи на велику роль, яку поняття честі відіграло у правових стосунках та ментальності тодішньої доби взагалі. Кваліфікація замаху на честь – порушення соціального статусу покривдженого. Наприклад, розмір грошової нав'язки (відшкодування) за закид у незаконному походженні шляхтичеві або козаку майже дорівнювала головшині – відповідно 120 і 96 рублів. Безперечним здобутком «Прав» є пере-

несення категорії честі й на нижчі верстви, щоправда, лише вільного стану» [6, с. XXXV]. Збезчещення або «безчестя» кодекс поділяє на три категорії: зневага словесна, письмова та діями. Зокрема, у главі 20 були норми, якими відокремлювалась відповідальність за безчестя, що заподіяне тілесними ушкодженнями, та словесне збезчещення, докір словами, який вчинений вперше, вдруге та заочно, тощо.

4. У 1781 р. на Україну було розповсюджено загальноросійську адміністрацію. Цим було скасовано автономію України, а українські землі приєднані як звичайні провінції до складу Російської держави. Незважаючи на ці негативні тенденції, українське право продовжувало ще деякий час бути чинним на її території: чинність Магдебурзького права було припинено у 1831 р., а в 1840–1842 рр. втратив чинність Литовський статут, його було замінено російськими кодексами. З того часу аж до подій 1917 р. на Великій Україні було чинним «московське» право.

У післягетьманський період вирішального значення набули загальноімперські законодавчі акти та нормативні акти, що видавалися спеціально для України. У Лівобережній (Полтавська і Чернігівська губернії) та Правобережній (Київська, Волинська, Подільська губернії) Україні тривалий час провідне місце займали джерела місцевого і польсько-литовського походження. На іншій території України (Слобідсько-Українська, Новоросійська, Таврійська губернії) після приєднання до Росії було запроваджене загальноросійське законодавство. На півдні України була поширена система права феодальної Туреччини, яку не сприймало населення і яка різко суперечила правовому порядку Росії.

Втілюючи політику русифікації національних окраїн, самодержавний уряд відмовився від створення специфічних кодексів національного права. Остаточо припинивши дію його місцевих джерел, на всій території, підвладній Російській імперії, було поширене загальноімперське законодавство. У Звід законів Російської імперії були включені норми, які діяли тільки на території Чернігівської і Полтавської губерній, що свідчить про наявність істотної різниці у врегулюванні окремих цивільно-правових відносин в Україні та в Росії. Переважна більшість норм, що стосувалися нерухомості, зобов'язальних відносин, спадщини і сімейного права, тобто особливих інститутів права, що склалися на території України історично, не могли бути замінені інститутами російського права.

5. Джерелами права православної церкви були кормчі книги, Номоканони, церковні устава князів Володимира і Ярослава. Царський уряд зважав на велику роль, яку відігравала українська православна церква у суспільно-політичному житті, охороняв її особливі права (керуватися старими правовими джерелами). Однак через посилене втручання самодержавства у діяльність судів української православної церкви відбулося остаточне утвердження російського законодавства.

6. Українські землі Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. входили до складу Австрії, а Закарпаття – до складу Угорщини. 1 червня 1811 р. було затверджено, а 1 січня 1812 р. набув чинності Цивільний кодекс на території Австрії. У першій частині містилися норми щодо особистих прав підданих, сімейних та опікунських прав; у другій – майнових прав; у третій – спільні постанови щодо особистих і майнових прав. З 1885 р. діяв Кодекс вексельного права. На території Закарпаття крім цих кодексів діяло також поточне королівське законодавство, «Урбаріум» (1741 р.), а у міських судах – «Трипартитум» («Трикнижжя»).

Висновки. Насамкінець зазначимо, що становлення, самоствердження, змістове та смислове збагачення норм цивільного права і, зокрема, тих, що регулювали особисті немайнові права, відбувалося у межах території сучасної України завдяки звичаям і традиціям українських земель, а також залученню досконаліших, прогресивніших норм (Конституція Пилипа Орлика), які стали взірцем для усїєї правової спільноти.

Список використаних джерел:

1. Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) / Є.О. Харитонов. – Одеса : Фенікс, 2008. – 464 с.

2. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. 2 / [С.В. Ківалов та ін. (ред.)]. – О. : Юридична література, 2003. – 558 с.
3. Русу С. Історія розвитку деліктних зобов'язань в Україні / С. Русу // Право України. – 2001. – № 2. – С. 120–123.
4. Історія держави і права України : [хрестоматія / за ред. О.О. Шевченка]. – К. : Вентурі, 1996. – 224 с.
5. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи: східна традиція / Є.О. Харитонов. – Одеса : Юридична література, 2000. – 260 с.
6. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997. – 547 с.

НОВІКОВА Н. А.,

суддя

(Господарський суд Харківської області)

УДК 347.91:347.943

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СВІДКА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті автором розкривається сутність та поняття свідка як учасника цивільного процесу. Звертається увага на необхідність відмежування ознак свідка від ознак показань свідка в цивільному процесі. У якості висновку, виходячи із властивостей свідка цивільного процесу, дається його авторське визначення.

Ключові слова: свідок, цивільний процес, властивості, сутність, дефініція.

В статье автором раскрывается сущность и понятие свидетеля как участника гражданского процесса. Обращается внимание на необходимости отграничения признаков свидетеля от признаков показаний свидетеля в гражданском процессе. В качестве заключения, исходя из свойств свидетеля гражданского процесса, дается его авторское определение.

Ключевые слова: свидетель, гражданский процесс, свойства, сущность, дефиниция.

In this article the author reveals the essence of the concept and witness as a member of civil procedure. Attention is drawn to the necessity of separating the witness signs of signs of witness testimony in civil proceedings. As a conclusion, based on the properties witness the civil process, given its authors definition.

Key words: witness, civil process, properties, essence, definition.

Вступ. Визначаючи систему ознак, що притаманна свідкам, треба виходити із того, що ця система повинна характеризувати власне свідка як учасника цивільного процесу, а не його показання як засіб доказування. Проте науковці доволі часто це плутають, визначаючи властивості об'єкта дослідження: замість ознак свідка вони вказують на ознаки, що притаманні показанням свідка [1, с. 184]. Подібних підходів, де зміщується акцент із суб'єкта на висловлювану ним інформацію, у доктрині цивільного процесу вистачає. Але це законодавчий результат не дуже вдалої законодавчої дефініції свідка (ч. 1 ст. 50 ЦПК України).

Дослідженням ознак свідка в цивільному процесі займалися багато науковців, таких як О.В. Баулін, В.В. Комаров, В.В. Молчанов, І.В. Решетнікова, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності свідка через призму аналізу системи його ознак, що характеризують свідка як учасника цивільного процесу та дають можливість відмежувати його від інших учасників процесу.

Результати дослідження. Визначаючи ознаки свідка, а не його показань, слід відштовхуватися від можливостей особи правильно сприймати, зберігати та висловлювати сприйняту ним інформацію. Зрештою, потрібно зосередитися на аналізі джерела інформації, а не самої інформації та тієї процесуальної форми, в якій вона виражається. Недоліки джерела інформації однозначно відобразяться на самій інформації.

На нашу думку, свідка повинна характеризувати така система ознак: а) свідком може бути тільки фізична особа; б) свідок повинен мати такий фізичний та психічний розвиток, який дає йому можливість правильно сприймати обставини та/або висловлюватись про них; в) свідок повинен володіти інформацією, необхідною для вирішення справи; г) свідок не повинен мати юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи; ґ) свідок сприймає обставини справи безпосередньо або опосередковано; д) сприйняття обставин справи свідка не пов'язано з її розглядом; е) залучення особи в якості свідка у цивільну справу на підставі ухвали суду.

Варто вказану систему ознак розглянути більш детально, аналізуючи її зміст, розкриваючи не тільки її значення для свідка як учасника процесу, але й її взаємодію з показаннями свідка як засобом доказування.

1. Свідком може бути тільки фізична особа. Безпосередньо чинний ЦПК України про те, що свідком має бути тільки людина, нічого не говорить. Визначаючи свідка, він тільки вказує, що ним може бути «кожна особа» (ст. 50 ЦПК України). Але з формально-логічного, граматичного та системного аналізу норм ЦПК України, які стосуються правового статусу свідка, випливає, що мова ведеться виключно про фізичну особу. Зокрема, це випливає із можливості притягнення свідка до кримінальної відповідальності (ст. 50 ЦПК України), з вимоги щодо достатнього рівня фізичного та психічного розвитку свідка (ст. 51 ЦПК України) тощо. Ця ознака раніше в доктрині цивільного процесу виділялася [1, с. 183].

Проте свідком може бути не просто фізична особа, а тільки особа, яка чітко індивідуалізована. Історико-правовий матеріал щодо інституту показань свідка в цивільному процесі показав, що раніше існувала можливість посилатися на невизначене коло свідків, які можуть підтвердити певні обставини справи («повальний обшук», «допит окольних людей»). Наразі всі свідки заявляються у справу поіменно. Зокрема, це випливає із реквізитів заяви про виклик свідка (ст. 136 ЦПК України).

Значення цієї ознаки в правовому статусі свідка є важливим, оскільки не всі учасники цивільного процесу повинні виступати в якості фізичної особи. Існує можливість залучення юридичної особи до участі у справі в якості сторони, третьої особи, заявника тощо, тоді як всі «інші учасники процесу» (особи, які сприяють розгляду справи) повинні бути виключно фізичними особами (секретар судового засідання, спеціаліст, експерт, перекладач тощо). Єдиний виняток становлять особи, які володіють письмовими або речовими доказами. Ними можуть бути також юридичні особи.

Також ця ознака взаємопов'язана із показаннями свідка як засобом доказування. Справа у тому, що за джерелом походження всі судові докази поділяють на особисті та речові (інколи виділяють змішані, куди зараховують висновок судового експерта) [2, с. 119]. Показання свідків зараховують до особистих судових доказів, оскільки вони виходять від людини, яка виступає джерелом їх походження. А все це, у свою чергу, впливає на порядок їх залучення у справу, дослідження та оцінку.

2. Свідок повинен мати такий фізичний та психічний розвиток, що дає йому можливість правильно сприймати обставини та/або висловлюватись про них. Фізичний розвиток людини вказує на наявність у неї залежно від віку певного набору морфологічних та функціональних ознак організму (зорове сприйняття, слухове сприйняття тощо). Психічний роз-

виток пов'язується із розвитком психічних процесів та психічних властивостей особистості під впливом навчання та виховання.

Як фізичний, так і психічний розвиток залежить від такого фактору, як вік людини: чим він більший, тим ступінь їх розвитку вищий. А це, свою чергу, дає змогу особі правильно сприймати навколишній світ та все, що навколо неї відбувається. Отже, онтогенез людини безпосередньо впливає на її гносеологічні процеси, даючи їй можливість робити судження або умовиводи.

Чинний ЦПК України не висуває щодо особи, яку залучають у якості свідка, певних вікових рамок. Головний акцент робиться на тому, щоби особа могла «правильно сприймати обставини справи» (ст. 51 ЦПК України). «Правильно» – це так, як вони були насправді, тобто як вони проходили в об'єктивній реальності. Але це не означає, що суддя викличе в якості свідка дитину, яка нездатна розмежувати вигадки (наприклад казку) від дійсності, оскільки її інформація буде недостовірною. Правильне сприйняття зовнішнього світу настає із досягненням людиною визначеного рівня розвитку. Ось чому раніше існував мінімальний та максимальний вік для осіб, що викликалися як свідки у справі.

Окремі науковці стверджують, що дана ознака свідка в зарубіжному цивільному процесі називається «компетентність». Вона показує здібність особи сприймати події, пам'ятати їх та давати про них правдиві показання в суді [1, с. 184].

Певний рівень психофізіологічного розвитку людини, що викликається в якості свідка, визнається не всіма науковцями. Так, В.В. Молчанов, описуючи систему ознак свідка, вказує, що «свідком може виступати будь-яка особа незалежно від віку, психічного та фізичного стану...» [3, с. 226]. З такою позицією автора важко погодитися, навіть якщо виходити з формулювань у ЦПК РФ щодо відсутності заборони викликати в якості свідка тих осіб, які не мають достатнього рівня фізичного та психічного розвитку. Сенсу досліджувати показання таких осіб немає, оскільки ними суд не зможе обґрунтувати судові рішення.

Але, як виявляється, подібна точка зору є далеко не новою для науки цивільного процесу. Ще у 1912 р. І.Є. Енгельман стверджував, що здатність до свідчення має бути визнана за всіма особами без винятків. До початку допиту у суду не має достатніх підстав усувати від свідчення малолітніх осіб, душевнохворих, оскільки вказані фактори суд повинен врахувати при оцінюванні їх показань [4, с. 302–303]. Проте, очевидно, тут мова йде не стільки про допуск всіх осіб до свідчення, скільки про презумпцію (виділено нами – *Авт.*) здатності всіх осіб надавати свідчення.

Подібна презумпція у чинному ЦПК України не зафіксована. Але опосередковано на її існування вказує той факт, що у випадку сумніву в здатності особи правильно сприймати обставини цивільної справи (не обов'язково це можуть бути тільки психічні вади; ними можуть бути і фізичні, наприклад зорове сприйняття свідка-очевидця), є можливість призначити з цього приводу судову експертизу. Отже, наявність певного психофізіологічного рівня розвитку особи, що викликається у якості свідка, може бути оспорена.

Слід сказати, що певний психофізичний рівень розвитку людини має значення не тільки для сприйняття справи, але і для надання нею свідчень. Як вказується у ст. 51 ЦПК України, «або давати показання».

Значення цієї ознаки для характеристики свідка доволі важливе: відсутність здатності до свідчення не дає можливості викликати особу в справу у якості свідка. У багатьох випадках суд це може встановити сам, без проведення судової експертизи (занадто мала дитина, особа є недієздатною тощо).

Взаємодія певного психофізичного рівня розвитку свідка з його показаннями буде проявлятися при оцінюванні інформації, яка вилучається від свідка. Крім того, дана ознака опосередковано пов'язана з такою ознакою показань свідка, як те, що інформація повинна стосуватися фактичних обставин справи. Юридичні факти – це певні дії або події, а свідок повинен мати здатність їх фіксувати, зберігати та правильно про них висловлюватись.

3. Свідок повинен володіти інформацією, необхідною для вирішення справи. Відповідно до ст. 50 ЦПК України свідком є не будь-яка особа, а тільки та, яка знає про «будь-які об-

ставини, які стосуються справи». Цю ознаку як визначальну для свідка виокремлюють майже всі науковці у цивільному процесі, як вітчизняні, так і зарубіжні [5, с. 122; 6, с. 42; 7, с. 233]. Разом із тим, окремі науковці заперечують її наявність. Так, І.Є. Енгельман вказує, що «до допиту неможливо визначити, чи знає ця особа що-небудь істотне по спірній обставині» [4, с. 302]. Тому здатність до свідчення має бути визнана за всіма особами. Якщо при аналізі попередньої ознаки вказаний автор апелював до психофізіологічних здібностей особи, то тут він уже звертається до змісту доказової інформації. Але з такою позицією погодитися не можна, оскільки, по-перше, існує спілкування сторони справи зі свідком до його виклику в суд, а по-друге, в наш час існує таке поняття, як попередня оцінка судових доказів, у тому числі й показань свідків. Інша річ, що вона, як правильно вказує В.Д. Андрійцьо, презюмується. Так, «попередня оцінка доказів, як правило, презюмується, тому що слова сторін, які ставлять перед судом вимогу, наприклад, викликати певних свідків для підтвердження того чи іншого факту, не перевіряються, бо немає спілкування із самим свідком» [8, с. 37].

Таким чином, така ознака, як володіння інформацією, що має значення для справи, повинна виділятися в системі тих ознак, які характеризують процесуально-правовий статус свідка в цивільному процесі.

Вище ми говорили, що ця ознака стосується не тільки свідка, але і його показань, для яких вона трансформується у такий критерій їх оцінки, як належність. На нашу думку, у цьому випадку виправдано говорити про існування спільної конститутивної ознаки як для свідка, так і для показань свідка. Справа у тому, що володіння інформацією, яка має значення для справи, виступає умовою допуску особи до справи в якості свідка (тобто нам потрібно залучити в процес джерело інформації), але в подальшому ця ознака трансформується в критерій оцінки цієї інформації, виходячи із предмету доказування.

Значення цієї ознаки, як і попередньої, доволі важливе, оскільки вона враховується при вирішенні питання допуску особи в якості свідка у справу. Так, серед реквізитів заяви про виклик свідка має міститися вказівка про те, які обставини справи свідок зможе підтвердити (ст. 136 ЦПК України).

Ця ознака також характеризує не тільки свідка, але і його показання, впливаючи на їх оцінку. Проте, якщо попередня ознака пов'язувалася з таким критерієм їх оцінки, як достовірність, то ця стосується належності показань свідка.

4. *Свідок не повинен мати юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи.* Аналізуючи різноманітні дефініції свідка, ми показували, як з еволюцією інституту показань свідка міняються погляди науковців щодо характерних ознак свідка. Якщо дореволюційні вчені вказували, що свідок повинен бути просто не зацікавлений у справі (стороння особа), оскільки існувала можливість відводу свідка (наприклад, був родичем сторони справи), то радянські та сучасні науковці уточнюють цю ознаку, вказуючи, що не повинно бути тільки юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи [9, с. 103; 10, с. 31].

Зміст цієї ознаки свідка по-різному аналізується в доктрині цивільного процесу. Одні науковці вважають, що свідок не повинен мати юридичної зацікавленості у справі, бо не є учасником спірних матеріальних відносин, які є предметом розгляду у цій справі [11, с. 376; 12, с. 235]. Зокрема, як вказує М.К. Треушніков, «оскільки свідок не виступає учасником матеріально-правових відносин, він відрізняється від осіб, які беруть участь у справі, тим, що не має юридичної заінтересованості у вирішенні справи» [13, с. 172]. Аналогічним чином пише В.В. Молчанов: «юридична незаінтересованість як ознака свідка проявляється в тому, що особи не є суб'єктами матеріально-правових відносин, з приводу яких виник спір» [3, с. 226]. Інші вважають, що юридична незаінтересованість свідка повинна проявлятися в тому, що свідок не повинен займати в цивільній справі статусу сторони, третьої особи, прокурора та представника органу управління [14, с. 557]. Треті в якості окремих ознак вказують на відсутність юридичної заінтересованості (матеріально-правової та процесуальної) та відсутність матеріально-правових відносин з особами, які беруть участь у справі [1, с. 184]. Четверті юридичну незацікавленість свідків пов'язують із відсутністю у них матеріально-правової та процесуально-правової зацікавленості у результатах вирішення справи [15, с. 107].

Для того, щоби розібратися з цією ознакою свідків, слід визначитися із тим, що таке юридичний інтерес (зацікавленість) як кваліфікуюча ознака певної групи учасників цивільного процесу, зокрема осіб, які беруть участь у справі. Матеріально-правовий інтерес (зацікавленість) «розуміється як відношення до цивільної справи, де рішення у ній буде безпосередньо впливати на матеріальні права та обов'язки, а також законні інтереси учасників цивільного процесу» [16, с. 79]. Цей вид інтересу характерний для сторін та третіх осіб, заявників в окремому провадженні. Процесуально-правова зацікавленість (зацікавленість) «виражається у тому, що окремі суб'єкти з групи «осіб, які беруть участь у справі» зацікавлені у винесенні рішення по цивільній справі. Але їх зацікавленість не базується на необхідності захисту своїх суб'єктивних матеріальних прав, свобод та інтересів» [16, с. 80].

Отже, важливе значення для характеристики свідка як учасника процесу є відсутність у нього необхідності в захисті своїх матеріальних прав, свобод та інтересів у справі, а також відсутність необхідності здійснювати такий захист щодо іншої особи. Визначальним тут буде його відношення до рішення у справі, те, що воно ніяким чином не вплине на його права та обов'язки стосовно сторін справи, а не його участь чи неучасть в матеріальних відносинах, що є предметом судового розгляду. Так, третя особа без самостійних вимог також не є учасником матеріальних відносин, які вивчає суд для вирішення справи (наприклад, водій службового авто, яке завдало шкоди певній особі), але вона має матеріально-правовий інтерес, оскільки рішення у справі вплине на її права та обов'язки щодо тої сторони, на боці якої вона бере участь.

У контексті відсутності у свідка матеріально-правової та процесуальної зацікавленості в результатах вирішення цивільної справи цікавим буде аналіз «дивної» в Україні судової практики, коли дитину залучають у якості свідка в деяких сімейних спорах, які явно стосуються захисту її матеріальних прав та інтересів (наприклад, при вирішенні спору між батьками щодо визначення місця проживання дитини [17], при стягненні аліментів на дитину [18] тощо). Так, якщо подається позов про стягнення аліментів на дитину, то сторонами справи визнаються батьки, оскільки аліменти стягуються з одного батька і є власністю другого, з яким мешкає дитина (ст. 179 СК України). Але якщо подивитися на цю ситуацію з точки зору ознак свідка, то дитина, по-перше, виступає учасником спірних матеріальних відносин, зокрема аліментних відносин, а по-друге, вона безпосередньо зацікавлена у вирішенні справи, оскільки піднімається питання про захист її суб'єктивного матеріального права на утримання. Чому вона повинна залучатися в якості свідка, а не позивача по справі, автору невідомо. І це при тому, що в іншій ситуації, де ставиться питання про стягнення аліментів, дитина визнається позивачем, що діє через свого законного представника: адміністрація закладу, де перебуває дитина, має право пред'явити до обох батьків позов в інтересах дитини, оскільки виконує функції опікуна та піклувальника згідно зі ст. 245 СК України (п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів») [19]. Цікаво те, що подібна судова практика в Україні вже давно є усталеною.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, ця ознака свідка – відсутність юридичної зацікавленості в результатах вирішення справи – не є універсальною? На нашу думку, з ознакою все гаразд, її універсальний характер не повинен бути порушений. Слід міняти підходи щодо визначення процесуального статусу дитини при розгляді судом спорів, які прямо чи опосередковано стосуються її прав та інтересів. Це більш очевидна відповідь на цю ситуацію. Дитина повинна брати участь у справах не як свідок, а як позивач чи третя особа (зокрема, коли батьки визначають місце проживання дитини, то від вирішення цього питання буде залежати право дитини на спілкування з батьком, що буде мешкати від неї окремо).

Отже, відсутність матеріально-правової або процесуальної зацікавленості проводить чітку лінію між свідком та особами, які беруть участь у розгляді справи. Ця ознака впливає на визначення правового статусу особи: наявність юридичної зацікавленості в результатах вирішення справи не дає можливості залучати її в справу в якості свідка. Її слід залучати в інакшій процесуальній іпостасі, де зроблені повідомлення про обставини цивільної справи не будуть розглядатися в якості такого засобу доказування, як показання свідка.

Але окрім юридичної заінтересованості свідок може мати особисту, неюридичну заінтересованість, викликану родинними відносинами, дружніми чи ворожими стосунками і т. д. Свого часу така зацікавленість була би перепорою для допуску особи до свідчення. Але наразі чинний ЦПК України дозволяє допитувати таких осіб, зобов'язуючи суд враховувати такі відносини зі стороною справи при оцінюванні показань свідка. Детальніше неюридичну зацікавленість розглянемо в наступних підрозділах роботи, де будемо аналізувати коло осіб, яких не допускають або можуть не допустити до свідчень чи оцінювання показань свідка.

5. *Свідок сприймає обставини справи безпосередньо або опосередковано.* Спосіб сприйняття свідком обставин цивільної справи свого часу був визначальним: на протязі тривалого проміжку часу свідком визнавалася тільки особа, яка особисто сприймала певні факти, тобто була очевидцем чогось. Але в ХХ ст. ситуація щодо цього міняється: свідком може бути визнана особа, яка отримала інформацію про обставини справи з інших джерел. Причому необов'язково це мають бути інші люди. Джерелом інформації можуть виступати письмові докази [2, с. 129].

Безпосереднє сприйняття інформації перетворює показання свідка на первісний доказ, тоді як опосередковане сприйняття ним інформації робить їх похідним доказом.

Ця ознака свідка впливає на іншу ознаку, якою характеризуються показання свідка, що не особисто сприймав обставини справи: він повинен вказати на джерело своєї поінформованості (ст. 63 ЦПК України).

Коли свідок сприймає інформацію безпосередньо, то між подіями та діями, що перед ним відбуваються, немає іншого джерела інформації, а відтак немає загрози її спотворення чи неправильного прийняття. Ось чому при всіх рівних умовах перевага повинна віддаватися тим показанням свідків, які сприймали інформацію особисто.

Таким чином, спосіб формування у свідка інформації, тобто яким чином він її сприймав, має важливе значення при оцінюванні його показань.

6. *Сприйняття обставин справи свідком не пов'язано з її розглядом.* Свідок як сторона до сторін справи особа була очевидцем певних дій чи подій або інакшим чином про них дізналася не у зв'язку із необхідністю підтверджувати в майбутньому певні обставини справи. Як правильно вказує М.К. Треушніков, свідок (на відміну від експерта, який сприймає доказову інформацію після того, як йому це поручить суд, і в результаті цілеспрямованого спеціального дослідження жодних досліджень не проводить) стає носієм інформації про факти саме в результаті збігу обставин, внаслідок чого він попадає в які-небудь відносини із фактами, що сприймаються [13, с. 172].

Але тут слід зауважити, що доволі часто свідкам певні обставини справи розказують самі сторони, просячи їх підтвердити це в судовому засіданні. У таких випадках суду слід чітко в'яснити, при якій ситуації свідку стали відомі ті або інші факти, оскільки це, звичайно, буде впливати на подальшу оцінку зроблених ними показань.

Ця ознака, як і попередня, вказує на процес формування у свідка інформації з обставин справи. Аналіз цього процесу, тобто в'яснення, яким чином та при яких умовах особі стала відома певна інформація, буде мати значення для її подальшої оцінки.

7. *Залучення особи в якості свідка у цивільну справу на підставі ухвали суду.* Цю ознаку як визначальну в процесуально-правовому статусі свідка виділяє небагато науковців. Так, В.В. Молчанов правильно вказує, що особа стає свідком тільки в тому разі, якщо вона в такому процесуальному статусі буде визнана судом. Суд вправі відмовити в залученні громадянина у процес в якості свідка у зв'язку із тим, що обставини, інформацію по яких він може повідомити, не відносяться до справи, а також у зв'язку із недопустимістю показань свідка для встановлення певних обставин [3, с. 227] (наприклад, факту укладення правочину, для якого вимагалася письмова форма).

Виокремлення цієї ознаки важливо, оскільки визначальним для цивільного процесу виступає так звана його двосуб'єктна структура, коли виникнення, зміна та припинення правовідносин відбувається за обов'язкової участі суду та якогось учасника процесу. Жодних процесуальних відносин у рамках цивільного процесу поза контролем суду не відбувається.

Суд повинен у цивільній справі контролювати все, оскільки він несе відповідальність за судові рішення по ній. Саме тому чинне законодавство надає йому для цього певні процесуальні можливості. Однією із таких можливостей є право суду вирішувати, допускати певних осіб у якості свідків у справу чи ні.

Право допуску свідків у справу є виключним правом суду, а сторони та інші зацікавлені суб'єкти можуть тільки ініціювати вирішення цього питання судом. Проте кінцеве рішення у справі із цього приводу буде приймати тільки суд. Таким чином, суд буде визначати, чи має особа здатності до свідчення в цивільній справі, чи вона не повинна бути допущена до них.

Вказана ознака, на перший погляд, ніби стосується «технічної сторони» допуску свідка у справу, але вона важлива, оскільки показує суб'єкта, який приймає рішення щодо появи чи непояви в цивільному процесі такого засобу доказування, як показання свідка.

Висновки. Таким чином, якщо виходити з аналізу вищевказаних ознак свідка в цивільному процесі, можна запропонувати таку його дефініцію: свідок – це юридично не зацікавлена фізична особа, яка правильно (безпосередньо чи опосередковано) сприймала інформацію у справі, в яку залучена на підставі ухвали суду, та має здатність про неї висловлюватись.

Список використаних джерел:

1. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе : учеб. практ. пособие для магистров / Решетникова И.В. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во Юрайт ; ИД Юрайт, 2014. – 527 с.
2. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / [Бичкова С.С., Бобрик В.І., Ізарова І.О. та ін.]; За заг. ред. С.С. Бичкової. – [2-ге вид., доповн. і переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 404 с.
3. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: учебное пособие / Молчанов В.В. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2012. – 360 с.
4. Энгельмань И.Е. Курсь русскаго гражданскаго судопроизводства / Энгельмань И. Е. – [издание третье, испр. и доп.] – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. – 632 с.
5. Тертышников В.И. Гражданский процесс: конспект лекций / Тертышников В.И. – [3-е издание, исправленное. и дополненное]. – Харьков: Фирма «Консум», 2005. – 248 с.
6. Васильев С.В. Деликтное судопроизводство (Судопроизводство о возмещении вреда): учебное пособие / Васильев С.В. – [Издание второе]. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 448 с.
7. Гражданский процесс. Учебник / [Вершинин А.П., Кривоносова Л.А., Новиков Е.Ю., Полудняков В.И. и др.]; под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – [Издание третье, переработанное и дополненное]. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2000. – 544 с.
8. Андрійцьо В.Д. Докази як об'єкт збору на етапі збирання доказів у цивільному процесі / В.Д. Андрійцьо // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 33–38.
9. Гражданский процесс: учебник / Под ред. д. ю. н., проф. А.Г. Коваленко, д. ю. н., проф. А.А. Мохова, д. ю. н., проф. П.М. Филиппова. – М. : Юридическая фирма «КОНТРАКТ», ИНФРА-М., 2008. – 448 с.
10. Логінов О.А. Цивільний процес України: навч. посіб. / О.А. Логінов, О.О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 368 с.
11. Курс цивільного процесу : підручник / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
12. Гражданский процесс: учебник / Отв. ред. проф. В.В. Ярков. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 720 с.
13. Треушников М.К. Судебные доказательства / Треушников М.К. – М. : ОАО Издательский дом «Городец», 2004. – 272 с.
14. Осокина Г.Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: учебное пособие / Осокина Г.Л. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. – 616 с.
15. Бегичев А.В. Основные требования, предъявляемые к свидетелю в гражданском судопроизводстве / А.В. Бегичев // Человек: преступление и наказание. – 2011. – № 4 (75). – С. 106–110.

16. Немеш П.Ф. Юридичний інтерес як кваліфікуюча ознака групи осіб, які беруть участь у справі / П.Ф. Немеш // Судова апеляція. – 2011. – № 4. – С. 78–81.
17. Ухвала Ульянівського районного суду Кіровоградської області від 6 вересня 2016 р. у цивільній справі № 402/428/16-ц // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61707072>.
18. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 5 березня 2015 р. у цивільній справі № 127/25456/14-ц // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47691307>.
19. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.

ХОДЄЄВА Н. В.,
викладач кафедри
цивільного права і процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.122

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН СВОГО ЗДОРОВ'Я

У статті розглядаються проблемні питання стосовно визначення юридичних осіб як суб'єктів права на інформацію про стан свого здоров'я.

Ключові слова: суб'єкт права, юридична особа, інформація, стан здоров'я, правовідносини, особисті немайнові права, заклади охорони здоров'я.

В статье рассматриваются проблемные вопросы относительно определения юридических лиц как субъектов права на информацию о состоянии своего здоровья.

Ключевые слова: субъект права, юридическое лицо, информация, состояние здоровья, правоотношения, личные неимущественные права, учреждения здравоохранения.

The article deals with issues concerning the definition of legal entities as of right to information about their health.

Key words: legal entity, legal person, information, health, legal, moral rights, health care.

Вступ. У зв'язку з реформуванням цивільного законодавства України в юридичну практику запроваджуються нові інститути й категорії та переглядаються ті, що вже застосовувались. У силу взаємозв'язку і взаємообумовленості зміна в правовому регулюванні однієї частини суспільних відносин веде до зміни інших. Визнання в ст. 42 Конституції України [1] за кожною особою права на підприємництво зумовило розвиток організацій, зокрема тих,

що створювались у сфері охорони здоров'я. На жаль, правова база існування відносин, які стосуються сфери охорони здоров'я, відстає від потреб практики.

Взагалі визначення суб'єкта права для правової науки є базовим, це соціально-правовий феномен, який продовжує постійно досліджуватися. В Україні сьогодні триває період формування суспільства нового типу – інформаційного суспільства. Одним із головних пріоритетів розвитку країни визнається побудова відкритого для всіх інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, де кожен може мати вільний доступ до інформації. Виходячи з ідеї первинності суб'єкта права, можна стверджувати, що не суб'єкт права є елементом правових відносин, а навпаки, правові відносини, зв'язки належать суб'єктові права. Суб'єкт – це та вісь, навколо якої формуються правові зв'язки й відносини [2, с. 64]. Отже, суб'єкт правовідносин – це суб'єкт права, який є учасником правових відносин і наділений відповідними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Також здоров'я фізичної особи в Україні відповідно до ст. 3 Конституції України проголошується вищою соціальною цінністю [1, с. 3]. Однак існують певні проблемні питання щодо визначення суб'єкта права на інформацію про стан свого здоров'я.

Необхідно зауважити, що Р.О. Стефанчук [3], М.С. Малєїна [4], В.І. Акіпова [5], С.М. Братусь [6], Т.В. Блашук [7], С.О. Сліпченко [8], С.Г. Стеценко [9], В.С. Толстой [10], Є.О. Суханов [11], А.О. Кодинець [12] акцентували свою увагу на загальному визначенні суб'єкта права, однак визначенню суб'єкта права на інформацію про стан свого здоров'я було приділено недостатньо уваги.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення юридичних осіб як суб'єктів права на інформацію про стан свого здоров'я.

Результати дослідження. Одним зі значущих елементів правової системи є такий суб'єкт права, як юридичні особи, які можуть мати права й обов'язки.

Відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) юридичні особи є учасниками цивільних відносин. Згідно зі ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена й зареєстрована в установленому законом порядку [13]. Юридичними особами – суб'єктами права на інформацію про стан свого здоров'я є: діагностичні центри, станції швидкої допомоги, лікарні, клініки, диспансери, що надають медичні послуги; страхові компанії, що забезпечують медичне страхування. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб виникають одночасно з моментом виникнення юридичної особи.

Необхідність «уособлення» організацій можна пояснити виникненням об'єднань громадян для всебічного задоволення своїх майнових та особистих немайнових інтересів. Слід підкреслити, що назва «юридична особа», перш за все, свідчить про те, що цей суб'єкт цивільних правовідносин не є громадянином (фізичною особою), а тому має деякі особливі права. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю й дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді. Юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права.

Цивільна правосуб'єктність юридичної особи, тобто її здатність бути суб'єктом цивільних відносин, складається з цивільної правоздатності та цивільної дієздатності цієї особи. Цивільна правоздатність юридичної особи – це її здатність мати цивільні права й обов'язки, вона виникає з моменту створення юридичної особи і припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб запису про припинення її діяльності.

Згідно зі ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, що за своєю природою можуть належати лише людині. Однак за ст. 26 ЦК України фізична особа поряд із майновими здатна мати особисті немайнові права, встановлені Конституцією України, ЦК України, іншими законами або не встановлені законодавчо (за умови, що вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства). Виходячи з вищевикладеного, юридична особа також здатна мати особисті немайнові права, тобто наділена особистою немайновою правоздатністю. Це положення також можна підкріпити і ст. 94 ЦК України, яка передбачає, що юридична особа може мати ті особисті немайнові права, які можуть їй належати [13].

Наразі в теорії права відсутнє досить розвинене вчення про особисті немайнові права юридичних осіб. Можливості юридичних осіб мати деякі особисті немайнові права були розглянуті в монографії Л.В. Федюк «Особисті немайнові права юридичних осіб» [14], але право на інформацію про стан свого здоров'я детально не було розглянуто. Безпосередньо в теорії цивільного права ще не отримала належного розвитку концепція особистих немайнових прав юридичних осіб; дослідження окремих питань щодо здатності юридичної особи бути носієм особистих немайнових прав проводиться фрагментарно або ж навіть заперечується здатність юридичної особи бути носієм особистих немайнових прав [15].

Один із найбільш активних противників існування особистих немайнових прав організації – Є.О. Суханов, який стверджує, що оскільки такий суб'єкт особистих немайнових справ, як організація, є персоніфікованим майном, то у нього немає й не може бути ніяких особистих немайнових прав [16, ст. 176].

Така точка зору заслуговує на увагу, проте вимагає критичного ставлення. Розглядаючи такий суб'єкт як штучне утворення у вигляді персоніфікованого майна, Є.О. Суханов не ставить під сумнів здатність такого утворення володіти майновими правами та об'єктами. Однак він наголошує, що закон наділяє персоніфіковане майно якостями особи, визнає особливим, самостійним товаровласником, що дозволяє йому (утворенню) самостійно брати участь у цивільних правовідносинах, від свого імені набувати й здійснювати цивільні права та обов'язки [16, ст. 887]. З цим не можна не погодитись, але якщо персоніфіковане майно визнається носієм майнових прав, товаровласником, то немає жодних природних перешкод розглядати його носієм й особистих немайнових прав, нематеріальних благ.

Критичне ставлення до заперечення існування особистих немайнових прав юридичної особи також зумовлене тим, що це не відповідає сучасним цивілістичним основам. Так, ст. 285 ЦК України закріплює право на інформацію про стан свого здоров'я. Як зазначає С.О. Сліпченко, таке особисте немайнове право стосовно юридичної особи не можна розуміти буквально, тому що наявність самого здоров'я нехарактерна для природи цього суб'єкта, але в деяких нормах законодавства передбачається така можливість [8].

За своєю природою право на інформацію про стан свого здоров'я належить до прав, які забезпечують природне існування суб'єкта. Аналіз змісту зазначеної норми дозволяє стверджувати, що носієм права здатна виступати і юридична особа. Так, ст. 94 ЦК встановлює, що юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. При цьому особисті немайнові права юридичної особи захищаються на загальних засадах згідно з главою 3 ЦК України. Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, наданих у постанові «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності й ділової репутації громадян та організацій», у випадках поширення відомостей, що принижують репутацію організації, остання, якщо вона є юридичною особою, має право звернутися до суду з вимогами про їхнє спростування, незалежно від того, якою особою (фізичною чи юридичною) поширено ці відомості.

Отже, законодавець сам визначив можливість юридичної особи мати права на недоторканність ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію (зокрема, й на інформацію про стан здоров'я), на найменування. Цей факт визнаний і судовою практикою, причому не тільки в Україні [17], але й в інших країнах [18]. Також потрібно брати до уваги той факт, що автори більшості сучасних наукових досліджень, які стосуються цієї проблематики, доходять висновку, що юридичні особи здатні мати деякі особисті немайнові права [19, с. 30].

Саме тому всі учасники цивільних правовідносин (фізичні, юридичні особи та суб'єкти публічного права) мають однакові юридичні можливості (на їхні дії поширюються одні й ті самі цивільно-правові норми) з іншими учасниками цивільних правовідносин [19, с. 21].

Спираючись на вищевикладене, можна дійти висновку, що юридична особа як суб'єкт права на інформацію про стан свого здоров'я має однакові юридичні можливості з іншими учасниками цивільних правовідносин, має певні особисті немайнові права, закріплені законом (окрім тих, які природно не можуть їм належати).

Юридичні особи досить різноманітні як за своїм упорядкуванням, так і за характером діяльності внаслідок різної мети створення. Цивільне законодавство України (ст. 80 ЦК України) визнає юридичною особою організацію, що створена та зареєстрована в установленому законом порядку, вона наділяється цивільною правосдатністю й дієздатністю. Юридична особа відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦК України може бути створена шляхом об'єднання осіб та / або майна. Тобто юридичні особи можуть переслідувати публічні й суспільні або приватні цілі та інтереси. Відповідно законодавець поділяє юридичні особи залежно від порядку їх створення (ч. 2 ст. 81 ЦК України) на юридичних осіб приватного та юридичних осіб публічного права [13]. Для юридичних осіб приватного права здійснення певних видів діяльності є правом, а для певних видів юридичних осіб публічного права ця ж діяльність є обов'язком.

Відповідно до організаційно-правової форми юридичні особи можуть створюватися у вигляді товариств і установ (ч. 1 ст. 83 ЦК України), при цьому товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі [13]. Враховуючи, що юридичні особи публічного права створюються розпорядчими актами Президента України або органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, то відповідно до класифікації, наведеної в Основах законодавства України про охорону здоров'я (ст. 15), до них у галузі охорони здоров'я можна віднести спеціально уповноважений центральний орган державної виконавчої влади – Міністерство охорони здоров'я [21]. Компетенція Міністерства охорони здоров'я визначається положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України. В адміністративно-територіальних одиницях функції спеціально уповноважених органів виконують місцеві державні адміністрації й відповідні галузеві управління та відділи. Водночас органами виконавчої влади та місцевого самоврядування можуть створюватися юридичні особи публічного права у вигляді суб'єктів, що повністю або частково фінансуються з бюджету. До зазначених юридичних осіб можна з упевненістю віднести державні та комунальні заклади охорони здоров'я, основним завданням яких є надання безоплатної медичної допомоги та фінансування яких здійснюється безпосередньо з бюджету.

Також юридичними особами публічного права – суб'єктами права на інформацію про стан свого здоров'я є певні міністерства та служби. Проходження служби фізичними особами в таких установах можливе лише при визначенні ступеня придатності (хвороб і фізичних вад), який перевіряється певними лікарськими комісіями, про що виноситься постановва щодо придатності або непридатності для проходження служби. Тобто ці міністерства та служби отримують повну інформацію про стан здоров'я фізичних осіб, які проходили комісію. До таких суб'єктів публічного права належать: Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Державна пенітенціарна служба України, Державна прикордонна служба України, Державна фіскальна служба України, Служба безпеки України, Державна авіаційна служба України. Проходження медичних комісій здійснюється на підставі певних установлених законодавством України порядків медичного огляду.

Наприклад, у Збройних силах України медичний огляд проводиться з метою виявлення придатності до військової служби призовників, військовозобов'язаних, а також для визначення показників для правильного розподілу осіб за видами Збройних сил України, родами військ і за військовою спеціальністю згідно зі станом здоров'я та фізичним розвитком; придатності до військової служби за військовою спеціальністю військовослужбовців; придатності кандидатів для вступу до військових навчальних закладів; придатності військовослужбовців, військовозобов'язаних, працівників Збройних сил для роботи з РР, ДІВ, КРП, джерелами ЕМП; можливості проходження військової служби офіцерами, прапорщиками, мічманами, військовослужбовцями-жінками і проживання членів їхніх сімей за кордоном, а також необхідності у тривалому спеціалізованому лікуванні й медичному обстеженні членів їхніх сімей, їхньої транспортабельності за станом здоров'я [22].

Також із метою виконання ст. 21 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» постановою Кабінету Міністрів України затверджено перелік професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам. Відповідно до цього переліку виділяють 28 виробництв й організацій, працівники

яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам: харчової та переробної промисловості (крім працівників підприємств – виробників певних товарів), підприємства продовольчої торгівлі, пологові будинки, дитячі лікарні, пральні, лазні, спортивно-оздоровчі комплекси та ін. [23]. Отже, ці виробництва та організації в процесі правовідносин, отримуючи інформацію про стан здоров'я фізичних осіб – працівників, є суб'єктами права на інформацію про стан свого здоров'я.

У правовідносинах, що виникають під час отримання інформації про стан здоров'я, безпосередню участь беруть заклади охорони здоров'я. Як відомо, охорону здоров'я населення забезпечують санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі, санаторно-курортні, аптечні, науково-медичні й інші заклади охорони здоров'я. Вони створюються підприємствами, установами та організаціями з різними формами власності, а також приватними особами за наявності необхідної матеріально-технічної бази і кваліфікованих фахівців. А згідно з ч. 3 ст. 83 ЦК України установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Також в Основах законодавства України про охорону здоров'я (ст. 3) визначений сам термін «заклади охорони здоров'я»: це підприємства, установи та організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення в галузі охорони здоров'я шляхом надання медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних і лікувальних заходів або послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності медичних працівників [21].

Також юридичні особи можуть бути суб'єктами права на інформацію про стан свого здоров'я в таких випадках:

– якщо батьками (усиновлювачами, опікунами, піклувальниками) піклування про здоров'я дитини не здійснюється або ж здійснюється неналежним чином та у них відсутня інформація про стан здоров'я дитини взагалі, або ж вона відслідковується неналежним чином (наприклад, батьки пиячать, діти проживають без належного догляду батьків), то інформацію про стан здоров'я дитини (особливо такої, для здоров'я якої відсутність належної уваги може мати незворотні наслідки) необхідно надавати медичним закладам, соціальним службам, працівникам міліції та освіти, у полі зору яких перебуває родина, з подальшим повідомленням до органів опіки та піклування. Такі неблагонадійні родини, особливо діти, які в них проживають та опинилися у складних життєвих обставинах, беруться на облік службами у справах дітей [24];

– якщо над фізичною особою, яка перебуває в навчальному закладі, закладі охорони здоров'я або закладі соціального захисту населення, не встановлено опіку чи піклування або не призначено опікуна чи піклувальника (ст. 66 ЦК України), опіку або піклування над нею здійснює цей заклад [13]. Тобто вся інформація про стан здоров'я цієї фізичної особи (з метою недопущення незворотних наслідків, до яких може призвести неналежна увага) повинна акумулюватися та підлягати контролю в навчальному закладі, в якому ця фізична особа перебуває, закладі охорони здоров'я або ж у закладі соціального захисту населення. Таким положенням було б доцільно доповнити п. 2 ст. 285 ЦК України;

– у випадках, коли особа опікуна або піклувальника може збігатися з особою медичного закладу або працівника, який надає медичну допомогу. Так, у п. 3.6 Правил опіки та піклування зазначено: якщо над дітьми, які виховуються в навчально-виховних закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, особами, які потребують опіки (піклування) та влаштовані в відповідні лікувальні установи чи установи соціального захисту населення, опікуни (піклувальники) не призначені, то виконання обов'язків опікунів і піклувальників від імені держави здійснюють ці установи в особі їх керівників [25]. Отже, з метою запобігання порушенню прав фізичної особи на інформацію про стан свого здоров'я, інформація про стан здоров'я таких осіб повинна надходити до органів опіки та піклування.

Висновки. Отже, правоздатність юридичної особи розширилася не тільки за рахунок надання їй ознак універсальності, а й завдяки зміні підходу до вирішення питання стосовно того,

які права може мати така особа. Якщо раніше традиційно наголошувалося на майнових правах юридичної особи, то тепер нарівні з ними в ЦК закріплені також її особисті немайнові права.

До юридичних осіб як суб'єктів права на інформацію про стан свого здоров'я належать юридичні особи приватного та юридичні особи публічного права. Для юридичних осіб приватного права здійснення певних видів діяльності є правом, а для певних видів юридичних осіб публічного права така діяльність є обов'язком.

Визначаючи перспективи подальших досліджень суб'єктів особистих немайнових прав, відзначимо, що розвиток науки завжди передбачає уточнення та збільшення обсягу існуючих знань. Відсутність цілісного дослідження (попри висвітлення окремими вченими деяких аспектів права на інформацію про стан здоров'я) веде до невизначеності теоретико-методологічної бази, суперечливої правозастосовної практики. Тому питання щодо визначення суб'єктів права на інформацію про стан здоров'я – це дуже широка й до кінця не вивчена проблема, яка заслуговує теоретичної розробки та законодавчого упорядкування. Правильне наукове уявлення про суб'єктів права на інформацію про стан здоров'я має велике значення як для теорії, так і для практики.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. Архипов С.И. Субъект права (Теоретические исследования) : дис. ...д-ра юр. наук : 12.00.01 / С.И. Архипов. – Екатеринбург, 2005. – 522 с.
3. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Р.О. Стефанчук. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2007. – 541 с.
4. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / М.Н. Малеина. – М., 1997. – 431 с.
5. Акопов В.И. Право в медицине / В.И. Акопов, Е.Н. Маслов. – М. : Книга-сервис, 2002. – 352 с.
6. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
7. Блашук Т.В. Фізична особа як суб'єкт підприємницької діяльності / Т.В. Блашук // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 161–163.
8. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : [монографія] / С.О. Сліпченко. – Х. : Діса плюс, 2013. – 552 с.
9. Стеценко С.Г. Право и медицина: проблемы соотношения / С.Г. Стеценко. – М. : Международный университет (в Москве), 2002. – С. 154–167.
10. Толстой В.С. Личные неимущественные правоотношения / В.С. Толстой [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/commlaw/321>.
11. Суханов Е.А. Российское гражданское право : [учебник] : в 2 т. – Т. I : Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / отв. ред. Е.А. Суханов. – М. : Статут, 2010. – С. 176, 887.
12. Кодинець А.О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : дис. канд. ... юрид. наук / А.О. Кодинець. – К., 2006. – 219 с.
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV ... 1206-VII від 15.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
14. Федюк Л.В. Особисті немайнові права юридичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uk.x-pdf.ru/5informatika/1220732-1-liliya-vasilivna-fedyuk-osobisti-nemaunovi-prava-yuridichnih-osib-monografiya-ivano-frankivsk-prikarpatkiy-nacionaln.php>.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності й ділової репутації громадян та організацій» від 27.02.2009 р. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

16. Решение девятого арбитражного апелляционного суда г. Москва от 31 декабря 2004 г. № 09АП-6183/04-ГК по иску ОАО «Альфа-банк» к ЗАО «Коммерсантъ. Издательский дом» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kad.arbitr.ru/>.
17. Егоров Н.Д. Личные неимущественные права граждан и организаций как институт советского гражданского права / Н.Д. Егоров // Правоведение. – 1984. – № 6. – С. 30–38.
18. Гражданское право Украины : [учеб. для вузов системы МВД Украины] : в 2 ч. – Ч. 1 / А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др. ; под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. – Х. : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. – С. 21–22.
19. Основы законодательства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – 19 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
20. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних силах України : наказ Міністерства оборони України № 402 від 14.08.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08/page>.
21. Про затвердження переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам, порядку проведення цих оглядів та видачі особистих медичних книжок : постанова КМУ від 23.05.2001 р. № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/559-2001-%D0%>.
22. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства юстиції України від 20.01.2014 р. № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14>.
23. Правила опіки та піклування, затвержені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – Ст. 1252. – С. 116–129.

ЯРОЦЬКИЙ В. Л.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.44:368(477)

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАХУВАННЯ ПРАВОВОГО ТИТУЛУ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

У статті досліджуються особливості конструкції страхування правового титулу, розглядаються основні проблеми його впровадження у вітчизняну практику надання страхових послуг.

Ключові слова: страхування, правовий титул, майновий оборот, страхові ризики, страховий захист.

В статье исследуются особенности конструкции страхования правового титула, рассматриваются основные проблемы его внедрения в отечественную практику предоставления страховых услуг.

Ключевые слова: страхование, правовой титул, имущественный оборот, страховые риски, страховая защита.

The article is devoted to the research of construction of title insurance relationships. Main problems of introduction title insurance into domestic economic circulation are considered.

Key words: insurance, legal title, economic circulation, insurance risks, insurance protection.

Вступ. Подальший розвиток цивільного обороту, з урахуванням запровадження нових юридичних механізмів виникнення, переходу й припинення суб'єктивних прав юридичних та фізичних осіб, визначає потребу в розробці надійного захисного інструментарію для його учасників. Одним із таких захисних інструментів у вітчизняній правовій системі може стати страхування правового титулу (титульне страхування), яке набуло значного поширення в США та країнах Євросоюзу, але в нашій країні на сьогодні не знайшло широкого застосування. Це актуалізує розгляд проблеми впровадження практики страхування правового титулу на ринку страхових послуг України.

Правовідносини страхування й особливості цивільно-правового договору, що є підставою їх виникнення, досліджувалися такими вітчизняними й зарубіжними правниками, як Д.Г. Аманжаєв, А.С. Амеліна, В.І. Борисова, І.В. Венедіктова, О.В. Грищенко, О.В. Кохановська, Т.Д. Кривошлик, Н.С. Кузнєцова, В.В. Кущенко, Р.А. Майданик, С.О. Сліпченко, І.В. Спасибо-Фатєєва, Д.В. Терехов, В.В. Ус, Т.В. Цвігун, Я.М. Шевченко, В.П. Янишен та ін.

У сучасному світі спостерігається активний розвиток нових юридичних конструкцій у сфері страхування, що є прямим наслідком еволюції наявних правових механізмів мінімізації або навіть повного уникнення ризиків, які супроводжують виникнення, перехід та припинення суб'єктивних цивільних прав. У зв'язку з цим у правовий вжиток за-

пропоновано ввести категорію «страховий захист» [1, с. 91] в тих випадках, де йдеться про страхування різних об'єктів майнового обороту (речей, відповідальності, фінансових ризиків, інвестицій тощо). Страхування дозволяє мінімізувати негативну дію різноманітних явищ і навіть попередити чи взагалі усунути їхні небажані наслідки [2, с. 160], у зв'язку з чим воно спрямоване на повне або часткове відновлення майнового становища потерпілої особи (страхувальника) у разі настання страхового випадку. Вказане призначення інституту страхування загалом відповідає меті захисту суб'єктивних цивільних прав, що виправдовує доречність використання категорії «страховий захист». Правовими засобами забезпечення страхового захисту є всі наявні у вітчизняному майновому обороті конструкції страхування. Одним із таких правових засобів є конструкція страхування правового титулу.

Історично склалося так, що страхування правового титулу вперше знайшло поширення в обороті нерухомого майна. З цього приводу фахівці у сфері страхування неодноразово зазначали, що страхування титулу має досить вузьку сферу застосування, якою виступає вторинний ринок нерухомості. Цей висновок вони обґрунтовували тим, що страхування правових титулів при реалізації первісних механізмів виникнення права власності на нерухомість є неефективним, адже в цій сфері майнового обороту права на нерухоме майно найчастіше набуваються шляхом інвестування. Відсутність попередніх правочинів щодо об'єкта нерухомості в цьому випадку практично виключає ризик нелегітимності правового титулу. Однак цей висновок справедливий лише для країн із високим рівнем правової захищеності учасників ринку нерухомості. Вітчизняний ринок нерухомості, на жаль, характеризується недостатнім рівнем розвитку механізму захисту прав та законних інтересів його учасників та наявністю негативного досвіду функціонування його інвестиційної складової. Наприклад, варто згадати резонансну аферу, пов'язану з порушенням законних прав та інтересів інвесторів із боку керівництва фірми «Еліта-центр» у Києві, наявні випадки видачі різним особам двох, а то й більше документів, що є правовим титулом на одну й ту саму квартиру в багатоквартирному будинку, продаж об'єктів нерухомості неуповноваженими особами за підробленими документами тощо. На жаль, подібні майнові втрати й досі не виключені на ринку нерухомості України. Наявність вказаних та інших можливих майнових ризиків визначає необхідність широкого впровадження страхування правового титулу не тільки на вторинному, але й на первинному ринку нерухомості. Невтішними є також результати аналізу рівня наявних страхових ризиків і в інших сегментах вітчизняного цивільного обороту, зокрема, на ринку автотранспортних засобів. У літературі зазначається, що страхування правових титулів на рухомі речі (наприклад, автомобілі) не знайшло свого поширення у зв'язку з тим, що такі правочини пов'язані з мінімальними ризиками [3]. З цим висновком, враховуючи реалії, що склалися на вітчизняному ринку автотранспортних засобів, важко погодитись, адже сферу їх обороту та документального оформлення навряд чи можна визнати мінімально ризиковою.

Виникнення та впровадження конструкції страхування правового титулу пов'язується з поширенням у ХІХ столітті практики визнання недійсними правочинів щодо переходу прав власності на нерухомість. Чинність багатьох правочинів оспорювалася на підставі незаконності набуття права власності на нерухоме майно, у зв'язку з чим сама процедура переходу прав вимагала нових засобів захисту її учасників. У цей період досить поширеною стає практика дослідження «історії титулу», тобто перевірка титульних документів на нерухомість на юридичну «чистоту» та легітимність раніше вчинених правочинів. Таку послугу надавали нотаріуси, архіваріуси, інші особи, які, маючи доступ до архівних записів і документів, висловлювали свої думки з приводу «чистоти титулу» [4, с. 103].

На сьогодні практика реалізації механізмів виникнення, переходу та припинення речових прав на нерухомість у США надала значення невід'ємної частини цих прав визначенню юридичної чистоти правового титулу та його страхуванню [4, с. 104; 5, с. 62]. Не менша увага цим питанням приділяється і в Європі, адже в більшості країн Євросоюзу перевірка об'єкта нерухомості перед вчиненням кожного правочину може займати до

двох місяців, незважаючи на те, що цей ринок є досить «старим» і законодавчо усталеним [6, с. 57].

Чинне цивільне законодавство України прямо не закріплює конструкцію страхування правового титулу, однак і не обмежує можливість учасників ринку нерухомості використати цей інструмент страхового захисту. Враховуючи невичерпність переліку видів добровільного страхування, закріплену положеннями ст. 6 Закону України «Про страхування», а також визначену законодавством можливість страховика самостійно обирати види добровільного страхування, досліджуваний різновид страхової діяльності може безперешкодно впроваджуватись у вітчизняну практику [7].

Зберігаючи традиційну для страхових відносин специфіку, страхування правового титулу вирізняється своїм предметом і, як зазначалося, сферою застосування.

В юридичній літературі поширеною є думка, що страхування правового титулу здійснюється на випадок втрати нерухомості в результаті припинення права власності на неї [8, с. 27], тобто пов'язане безпосередньо з ризиками втрати прав власності [4, с. 104; 5, с. 62; 9, с. 268]. Деякі правники висловлюють думку про те, що об'єктом страхування в такому випадку є право власності, що ґрунтується на ототожненні такого права з правовим титулом [10, с. 92] з урахуванням особливостей предмета страхування. Зокрема, В. В. Куценко в контексті аналізу страхування правового титулу зазначає, що страхування права власності здійснюється з метою захисту прав набувача від протиправних посягань третіх осіб на об'єкт нерухомості [11, с. 55]. Проте така позиція має вразливі місця, що пояснюється шляхом аналізу наслідків недійсності правочину. Страхування «від протиправних посягань» не охоплює всі можливі ризики досліджуваних правовідносин. Протиправність у такому випадку не є визначальною обставиною. Як вбачається, титульне страхування переважно охоплює випадки неправомірних дій третіх осіб, що виникають при вчиненні недійсних правочинів. З цим, до речі, погоджується й сам науковець [11, с. 57]. Не менш цікавою є його позиція стосовно об'єкта страхування. Визнання правочину недійсним призводить до двосторонньої реституції, а недійсні правочини, як відомо, не створюють тих юридичних наслідків, яких намагалися досягти сторони, створюючи лише наслідки, пов'язані з недійсністю правочинів. Це повинно означати, що жодних речових прав у набувача за правочином не виникає, а тому на момент укладення договору страхування не може існувати і предмет страхування. Очевидно й те, що сам договір страхування не може спричинити жодних юридичних наслідків у зазначеній ситуації, а тому страховик не повинен виконувати свої обов'язки перед страхувальником у частині здійснення виплат при настанні страхового випадку. Складається хибне враження, що відсутність легітимності набуття суб'єктивного права внаслідок визнання правочину недійсним призводить і до відсутності предмета страхування, а сам договір страхування правового титулу є безпідставним. Складність визначення предмета страхування у випадку вчинення нікчемного правочину пов'язана з наслідками його нікчемності, разом із тим наявність предмета страхування в оспорюваних правочинах пояснюється презумпцією законності набуття права власності (ч. 2 ст. 328 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України)) [12].

Предмет договору страхування правового титулу визначається специфікою страхового ризику, що є однією з центральних категорій страхування. Під страховим ризиком розуміють певну подію, на випадок якої провадиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання [13, с. 518].

Зважаючи на те, що недійсні правочини не породжують тих юридичних наслідків, яких намагалися досягти їх учасники, може скластися хибне враження, що титульне страхування здійснюється від фінансових ризиків [14] як імовірності виникнення втрат, збитків, недоотримання прибутків [15, с. 107]. Якщо розглядати страхові ризики при страхуванні правового титулу в такому сенсі, то їх не можна ототожнювати з прямими майновими втратами, які несе, наприклад, покупець за договором, коли залишається ні з чим у разі віндикації в нього майна. Це мало б означати, що фінансові ризики відсутні в тому разі, коли правочин є безоплатним, наприклад, при договорі дарування або при спадкуван-

ні. Крім того, враховуючи, що наслідком недійсності правочину є двостороння реституція, то в окремих випадках вона виключає можливість існування будь-яких прямих фінансових втрат, а значить – і ризиків, пов'язаних з ними. Саме цей момент не враховують юристи, які відносять ризики при титульному страхуванні до фінансових [14].

Крім того, вказані висновки не підтверджуються практикою у сфері надання страхових послуг. Наприклад, Національна акціонерна страхова компанія «ОРАНТА» розглядає в якості страхового ризику за договором страхування правового титулу можливість припинення права власності на майно на підставі рішення суду, що набуло законної сили, про недійсність правочину щодо набуття права власності на майно внаслідок обставин (подій), які виникли (відбулися) до укладення чи під час дії договору страхування та були невідомі страхувальнику на момент укладення договору страхування [16]. Зважаючи на це, слушним є виокремлення таких титульних ризиків, як віндикативні й реституційні [10, с. 92], які слід вважати найбільш поширеними в судовій практиці і практиці правозастосування в цілому.

Очевидно, що страхування правового титулу здійснюється з метою захисту майнових інтересів страхувальника на випадок нелегітимності підстави виникнення майнових прав. Такою підставою є правовий титул – відповідний правочин, вчинення якого повинне призводити до виникнення суб'єктивних цивільних прав та який з об'єктивних причин може набути ознак недійсності. Адже ще римські юристи розуміли під титулом саме підставу виникнення прав [17, с. 405]. Цим можна пояснити дієвість конструкції страхування правового титулу на випадок його нікчемності або оспорюваності як правочину.

Страхування правового титулу здійснюється на випадок можливих втрат, пов'язаних із відсутністю бажаних для сторін (сторони) правових наслідків вчиненого ними правочину, що потенційно може бути визнаний недійсним. Предметом страхування є не право власності, а підстава (правочин), яка повинна спричиняти його виникнення, тому в якості страхового ризику виступає недійсність підстави набуття (зміни, припинення) суб'єктивного майнового права. Таке пояснення специфіки предмета страхування правового титулу ґрунтується на визначенні правочину як дії, спрямованої на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України) [12].

Аналіз специфіки конструкції страхування правового титулу дав правникам привід розділити майнове страхування на два окремих види: 1) власне майнове; 2) титульне [11, с. 55]. Майнове страхування здійснюється на випадок пошкодження або знищення речі. В якості обов'язкового майнове страхування в такому розумінні передбачене, наприклад, ст. 24 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» в контексті страхування об'єкта оренди від ризику випадкової загибелі або пошкодження [18], а також ст. 8 Закону України «Про іпотеку» як страхування від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування предмета договору [19].

Натомість страхування правового титулу здійснюється від ризиків юридичної втрати речі, права власності на неї [8, с. 27] або фактичного володіння річчю, якщо йдеться про наслідки недійсного правочину. Крім того, в контексті аналізу специфіки договору страхування правового титулу вбачається, що предметом страхування може бути не лише підстава виникнення права власності, а й підстава виникнення похідних речових прав. Визнання недійсним правочину щодо переходу права власності на річ спричиняє недійсність похідних правочинів – договорів позички, оренди тощо. У зв'язку з цим кожний потенційний носій речового права може окремо застрахувати підставу його виникнення шляхом страхування правового титулу.

Особливістю страхування правового титулу є співвідношення обставини, яка спричиняє настання страхового випадку, і самого випадку. Відповідна обставина має місце до моменту укладення договору, тобто існує в історії переходів права власності, і внаслідок різних факторів не завжди може бути виявлена або оцінена належним чином. Проте сам страховий випадок настає вже після вчинення відповідного правочину [11, с. 57].

Сферою застосування конструкції страхування правового титулу можуть бути не лише договірні відносини, що виникають у результаті укладення договорів, спрямова-

них на передачу права власності: купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання тощо. Застрахувати правовий титул можна й у тому випадку, коли право власності виникає в порядку спадкування або навіть за результатами реалізації примусових правових механізмів, наприклад, при вилученні нерухомого майна в юридичної чи фізичної особи на підставі судового рішення або при зверненні стягнення на нього в ході виконавчого провадження. Немає підстав обмежувати сферу використання такого дієвого інструмента страхового захисту. Більше того, саме в цих та аналогічних випадках може існувати більше ризиків у зв'язку із заплутаністю самої ситуації, що взагалі визначає потребу страхування.

Страховальник за договором страхування правового титулу має право на виплату страхового відшкодування за умови встановлення факту недійсності правочину (саме встановлення, адже набрання ним юридичної чинності має значення виключно в контексті аналізу змісту договору страхування правового титулу), що є підставою виникнення (переходу, набуття) у страховальника права власності на відповідну річ. Більше того, вчинення такого правочину – це юридичний факт, що характеризується лише вірогідністю його настання. З огляду на це найбільш ефективними вбачаються дві моделі укладення договору страхування правового титулу: 1) укладення договору страхування з використанням конструкції попереднього договору; 2) укладення договору страхування після вчинення правочину, що є підставою виникнення у страховальника права власності на певну річ. В якості можливої можна розглядати й модель укладення договору страхування правового титулу з умовою набрання ним юридичної чинності одночасно з виникненням підстави для набуття страховальником права власності на певну річ.

Важливе місце в досліджуваних правовідносинах посідають ризики, пов'язані з недобросовісними діями учасників майнового обороту. Варто мати на увазі, що обізнаність набувача щодо обставин, які покладаються в основу настання страхового випадку, визнається в умовах договору страхування підставою, яка знімає зі страховика обов'язок здійснювати страхові виплати. Ця умова використовується на практиці, але не закріплена в нормативних положеннях чинного цивільного законодавства України. Проте обов'язковою умовою укладення договору страхування правового титулу є дослідження фахівцями юридично вагомих обставин, що визначають страхові ризики, незважаючи на обрану сторонами юридичну схему укладення самого договору. Така умова є результатом розвитку конструкції відносин страхування правового титулу.

Висновки. Незважаючи на перспективність застосування конструкції страхування правового титулу та її привабливість для учасників цивільних відносин (переважно набувачів майнових прав на нерухомість), цей засіб страхового захисту їхніх законних прав та інтересів і досі рідко застосовується у вітчизняному майновому обороті. Основною причиною слід визнати відсутність законодавчого закріплення конструкції страхування правового титулу у вітчизняному законодавстві. Ця ситуація слугує на користь страховика, який, піклуючись про власні інтереси, має можливість моделювати договір страхування правового титулу за схемою договору приєднання, застосовуючи лише вигідні для себе умови. Положення актів чинного цивільного законодавства України, які могли би певним чином збалансувати законні права та інтереси обох сторін договору, наразі відсутні. Тому споживачі страхових послуг у частині формування умов договору страхування правового титулу можуть сподіватися лише на добросовісність страховиків. У зв'язку з цим пропонується закріпити конструкцію договору страхування правового титулу на рівні положень Закону України «Про страхування» з визначенням його істотних умов.

Вітчизняний ринок нерухомості, на жаль, характеризується наявністю «заплутаних історій», які стосуються фактів державної фіксації виникнення, переходу й припинення прав на окремі об'єкти нерухомості та вчинення правочинів щодо нерухомого майна. З самого початку розвитку України як незалежної держави, використовуючи напрацьовані за радянських часів механізми фіксації прав на нерухомість та правочинів щодо них, поступово формувалася сучасна електронна система державної реєстрації переходу прав у цій важливій сфері майнового обороту. Незважаючи на те, що наразі права на всі види не-

рухомості реєструються в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, існують певні об'єкти, історія яких містить «темні плями» і відомості про які є тільки на паперових носіях, а їхня достовірність може бути поставлена під сумнів. Такі ризики не повинні негативно впливати на подальший розвиток ринку нерухомості України й мають хоча б частково компенсуватися за рахунок вітчизняної системи страхування відповідних ризиків.

Під час упровадження в практику конструкції договору страхування правового титулу слід враховувати й рівень правової культури учасників вітчизняного майнового обороту, який у поєднанні з кризовою економічною ситуацією в нашій країні породжує певні проблеми. Неврегульованість досліджуваних відносин призводить до використання незаконних схем на первинному і вторинному ринках нерухомості, що мало б активізувати використання інструментів страхового захисту. Проте цього не відбувається, що пояснюється обумовленим кризою зменшенням показників зростання рівня доходів учасників цивільних відносин, що змушує їх економити на страховому захисті своїх прав та законних інтересів.

Виходячи з вищенаведеного, конструкція договору страхування правового титулу є дуже перспективною з точки зору можливостей її застосування в майновому обороті України. Основною рушійною силою для швидкого впровадження цього договору на вітчизняному ринку страхових послуг є негайне закріплення законодавчих положень, що визначатимуть базові засади правового регулювання цієї важливої сфери страхових відносин.

Список використаних джерел:

1. Цвігун Т.В. Теоретичні аспекти визначення сутності страхового захисту / Т.В. Цвігун // Ринок цінних паперів України. – 2012. – № 3–4. – С. 91–96.
2. Грищенко О.В. Правове регулювання договору майнового страхування в новому цивільному законодавстві України / О.В. Грищенко // Вісн. Хмельницьк. ін-ту регіон. управління та права. – 2002. – № 2. – С. 159–162.
3. Секрети і «підводні камені» страховки прав власності на нерухомість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bankchart.com.ua/finansoviy_gid/strahuvannya/statti/sekreti_i_pidvodni_kameni_strahovki_prav_vlasnosti_na_neruhomist.
4. Терехов Д.В. Понятіє титульного страхування / Д.В. Терехов // Омск. науч. вестник. – 2009. – № 2 (76). – С. 103–105.
5. Аманжаєв Д.Г. Страхування іпотеки як спосіб мінімізації фінансових ризиків / Д.Г. Аманжаєв // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 61–62.
6. Ус В.В. Титульное страхование – действенный механизм защиты прав участников рынка недвижимости / В.В. Ус // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2010. – № 3 (102). – С. 24–67.
7. Про страхування : Закон України від 07 березня 1996 р. № 85/96-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78 (зі змінами).
9. Кривошлик Т.Д. Види страхування в іпотечному кредитуванні в Україні / Т.Д. Кривошлик // Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу : зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. до 15-ї річниці створення каф. банк. інвестицій, (Київ, 3 листопада 2011 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т. ім. Вадима Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2011. – С. 268–270.
10. Мельниченко А.А. Проблеми розвитку титульного страхування в Україні / А.А. Мельниченко // Вісник Київ. нац. торг.- екон. ун-ту. – 2009. – № 5 (67). – С. 92–98.
11. Кущенко В.В. Страхование сделок с недвижимостью / В.В. Кущенко // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2005. – № 6 (45). – С. 54–59.
12. Цивільний кодекс України : станом на 08 листопада 2016 року // Відом. Верховної Ради України – 2003. – № № 40–44. – Ст. 356 (зі змінами).
13. Цивільне право : підруч. у 2 т. / [Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бегова Т.І. та ін.] ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т.2. – 2011. – 816 с.

14. Тлуста Г.Ю. Титульне страхування в Україні: механізм функціонування та перспективи розвитку / Г.Ю. Тлуста // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 16. – С. 563–568 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_76.

15. Фурман В.М. Ризики в інвестиційній та фінансовій діяльності страховика / В.М. Фурман // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 107–114.

16. Титульне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oranta.ua/ukr/title_insurance.php.

17. Дождев Д.В. Римское частное право : [учебник для вузов] / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – [2-е изд., изм. и доп.] / Д.В. Дождев. – М. : Норма, 2006. – 784 с.

18. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10 квітня 1992 року № 2269-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 416 (зі змінами)

19. Про іпотеку : Закон України від 05 червня 2003 року № 898–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313 (зі змінами).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ІВАНЮТА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного
адміністрування
економіко-правового факультету
(Маріупольський державний
університет)

УДК 346.93

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДІЇ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА В ЧАСІ

У статті проведено дослідження теоретичних питань дії джерел господарського права в часі як об'єктивної реальності, виокремлено загальні характеристики часової дії для розкриття сутності й значення джерел, визначено окремі тенденції змістового наповнення господарсько-правових норм.

Ключові слова: джерела, господарське право, закон, правотворчість.

В статье проведено исследование теоретических вопросов действия источников хозяйственного права во времени как объективной реальности, выделены общие характеристики временного действия для раскрытия сути и значения источников, определены отдельные тенденции содержательного наполнения хозяйственно-правовых норм.

Ключевые слова: источники, хозяйственное право, закон, правотворчество.

The article studies to educational the theoretical issues of the action of sources of commercial law at the time as an objective reality, highlighted the general characteristics of a temporary action to disclose the nature and value of sources, some trends identified substantial filling of economic-legal norms.

Key words: sources, commercial law, law, law-making.

Вступ. Посилення імплементаційних процесів у зв'язку з євроінтеграцією України, стрімкість розвитку господарських відносин у межах українського та міжнародного простору зумовлюють оновлення господарського законодавства, актуалізацію вдосконалення й підвищення ефективності діючих господарсько-правових норм.

У контексті сучасного врегулювання господарських відносин важливе місце посідають питання джерел господарського права, окремі аспекти яких досі мають дискусійний характер.

Окремі питання джерел права були дослідженні такими вченими, як В.К. Мамутов [1], В.С. Щербіна [2], О.А. Беляневич [3] й ін.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичне дослідження дії джерел господарського права в часі.

Результати дослідження. Понятійна концепція використання поняття «джерело права» пов'язана з уявленням про джерело права у формальному та матеріальному значеннях. Якщо в першому під джерелом права розуміється певна форма його закріплення й зовнішнього вираження (від чого й власне формальність), то друге пов'язане з принциповим питанням юриспруденції про те, що є право [4, с. 3].

У науковій спільноті склалося різне бачення як термінологічного розуміння джерел господарського права, так і їх системи. Одні автори під джерелами господарського права розуміють господарське законодавство [2, с. 67–72]. Інші, застосовуючи широкий підхід, не обмежують систему джерел господарського права виключно законодавством. Так, О.А. Беляневич у монографічному дослідженні під терміном «джерела господарського договірної права» позначала одночасно як змістові, так і формальні джерела права, розглядала їх як сукупність соціальних регуляторів, у які включаються як соціальні норми, так і судова практика [3, с. 152].

Загалом, як авторитетно вказують В.М. Кампо, Р.Ф. Гринюк, В.А. Устименко, сучасна юридична наука в Україні переживає складний і водночас перспективний процес перегляду вчення про джерела права [5, с. 62].

Традиційно, в юридичній літературі для розкриття сутності й значення джерел як об'єктивної реальності характеризують, зокрема, і їх часовий характер.

Г.Ф. Шершеневич у праці звертав увагу на важливе практичне значення питань початку застосування закону та часу, з якого його не варто застосовувати. Він указував, що закон як норма, що визначає поведінку громадян, має початковий і кінцевий моменти своєї дії [6].

Дія первинних джерел господарського права в часі виражається насамперед через момент набуття ними чинності й момент припинення їх дії. Норми права, що містяться в господарському законодавстві, спрямовані на регулювання суспільних відносин, які становлять предмет господарського права. Джерельна база сфери господарювання знаходиться в постійному процесі оновлення, що зумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Результатом цього стає поява нових норм господарського права, скасування окремих норм, трансформація правових інститутів. У державі постійно виникають нові сфери, моделі господарських відносин, які підпорядковуються регулюванню господарського права. У цих умовах важливою є своєчасність реагування управлених суб'єктів і суб'єктів господарювання на певні системні чи змістові зміни, правильність застосування правового масиву до наявних господарських відносин.

Якщо підходити з позиції розуміння джерела як системи законодавства, то часова характеристика їх дії чітко подана в Конституції України. Так, у ст. 94 Конституції України визначається, що закон набирає чинності після 10 днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування [7].

У національному законодавстві можна визначити такі способи встановлення моменту набрання чинності нормативного акта:

1. Із моменту офіційного оприлюднення.

2. Після 10 днів із дня його офіційного оприлюднення.

3. Із моменту, прямо зазначеного в ньому або в іншому акті. Так, головне кодифіковане джерело господарського права – Господарський кодекс України – було прийнятий 16 січня 2003 р., а набуло чинності з 1 січня 2004 р., про що було зазначено в самому законі. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-ХІІ був уведений у дію Постановою Верховної Ради України від 19.09.1991 № 1577-ХІІ із 1 жовтня 1991 р.

4. Нормативний акт набирає чинності після закінчення певного часу з моменту його опублікування. Наприклад, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII набрав чинності через три місяці з дня його опублікування, про що було зазначено в самому Законі.

Відповідно до ст. 139 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» [8], підписані Президентом України закони публікуються в газетах «Голос України» й «Відомості Верховної Ради України». Публікація законів у цих друкованих засобах масової інформації вважається офіційною.

Нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності через десять днів із дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах.

Акти Кабінету Міністрів України, які визначають права й обов'язки громадян, набирають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях [9].

Припинення дії законів та інших нормативно-правових актів настає у випадках, коли спливає строк, на який вони приймалися, при прямому скасуванні їх дії, а також у разі прийняття нового закону або іншого нормативно-правового акта, які по-іншому регулюють ті самі відносини.

Крім законів, підзаконних актів, важливе місце в системі джерел господарського права посідають міжнародні договори. Згідно зі ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Детальніше порядок набуття і припинення чинності міжнародних договорів указано в Законі України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV і Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру» від 17.06.1994 № 422. Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб. Наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 набула чинності для України 01 лютого 1991 р., Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) прийняті 01 січня 1994 р.

На відміну від національного закону, міжнародний договір або його частина може застосовуватись тимчасово до набрання чинності, якщо це передбачається самим договором; або держави, які брали участь у переговорах, домовилися про це в якийсь інший спосіб (ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів).

Загальноновизнаним джерелом господарського права визнаються рішення Конституційного Суду України, які набирають чинності з дня їх підписання (ст. ст. 68, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 № 422/96-ВР).

Привертає увагу особливий статус рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у національній правовій системі та дискусійність їх застосування як джерела права. Певна неоднозначність зумовлена різномістовністю положень ст. 9 Конституції України і ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV про те, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) і практику ЄСПЛ як джерело права. Для однозначності правозастосування ВГСУ в Інформаційному листі України «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини» від 22.04.2016 № 01-06/1444/16 визначив, що у зв'язку з ратифікацією Конвенції, протоколів до неї та прийняттям Верховною Радою України Закону господарським судам у здійсненні судочинства зі справ, зарахованих до їх підвідомчості, потрібно застосовувати судові рішення й ухвали Суду з будь-якої справи, що перебувала в його провадженні [10].

Крім того, важливість дослідження дії джерел господарського права розкривається через контекст проблеми зворотної сили або зворотної дії закону. Дійсно, ця проблема має свої історичні витоки та характеризується постійною актуальністю в різні періоди розвитку правових систем.

Перша згадка про існування цього принципу зустрічається в одній із промов Цицерона. Так, найбільш рання теоретична розробка питань дії законів у часі належить середньовічним юристам, які зробили центром своїх досліджень закон. Уже вони розуміли, що принцип незворотності закону не може бути зведений в абсолют, бо в такій якості він виключає розвиток права [11].

У сучасній юридичній літературі цей принцип має назву ретроактивності закону. Він закріплюється в ст. 58 Конституції України, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Конституційний Суд України своїм рішенням від 09.02.1999 у справі

№ 1-рп/99 [12] конкретизував зазначений принцип, указавши, що положення ч. 1 ст. 58 Конституції України щодо «незворотності» дії законів та інших нормативно-правових актів необхідно розуміти так, що воно стосується людини й громадянина (фізичної особи). При цьому Конституційний Суд зазначив, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті.

За загальним правилом, ретроактивність характерна для дії кримінального закону. Щодо господарського закону діє правило, відповідно до якого закон не має зворотної сили, тобто не поширює свою дію на відносини, що виникли до його прийняття. Винятками із цього правила є такі підстави: якщо в самому законі йдеться про його зворотню силу; якщо існує закон, який скасовує або знижує господарсько-правову відповідальність.

Стаття 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів містить положення щодо відсутності зворотної сили міжнародних договорів.

Ретроактивність рішень ЄСПЛ і Конвенції також має свій своєрідний вияв. Так, ВГСУ зазначив, що, згідно з п. 3 ст. 59 Конвенції, для тих держав, які підписали цю Конвенцію та які ратифікуватимуть її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот. Цією датою стосовно України є 11 вересня 1997 р. Отже, юрисдикція Суду поширюється виключно на факти, що мали місце після набрання чинності Конвенцією стосовно України. Як виняток із загального принципу дії Конвенції в часі (*ratione temporis*) суд може взяти до уваги факти, що мали місце до 11 вересня 1997 р. (див. рішення Суду у справі *Sovtransavto Holding v. Ukraine* від 25.07.2002, no 48553/99, §§ 57–58). Це стосується насамперед скарг на недотримання розумної тривалості розгляду справ і стану розгляду справи на момент набрання чинності Конвенцією стосовно України [10].

Проблема джерел господарського права концентрується не тільки на теоретичному осмисленню їх потенціалу, а й напряду пов'язана з рівнем якості самого змісту окремих джерел. Саме якість законодавства й одноманітність судової практики зумовлює забезпечення стійкості і стабільності сфери господарювання в аспекті будування комфортного й позитивного бізнес-клімату в державі. Як зазначав В.К. Мамутов, реальний стан господарського законодавства є таким, що не може забезпечити логічно закінченого регулювання практично ні в одній зі сфер господарювання, в процесі модернізації господарського законодавства предметом поглибленого аналізу повинна стати відповідна законодавча діяльність [1, с. 5–16]. Цей вислів залишається актуальним і сьогодні.

Дійсно, правотворчість виражається у формуванні, систематизації, прийнятті й оприлюдненні нормативно-правових актів [13].

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України (ст. 93 Конституції України). Розділом III Конституції України передбачається право народної законодавчої ініціативи через референдум та інші форми безпосередньої демократії.

В аспекті розгляду практичних питань форми безпосередньої демократії сьогодення лунають пропозиції щодо розробки Закону України «Про електронний референдум», у якому пропонують запровадити реалізацію права народної ініціативи через комп'ютер та ID карти. Нині така пропозиція не отримала широкої підтримки. Однак ідеї й рекомендації щодо е-демократії в Україні набирають свого оберту. Зокрема, в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» вказано певні умови для зростання громадської активності і становлення е-демократії [14]. Тому після конкретизації в майбутньому тих чи інших форм е-демократії змістовність часової характеристики господарського законодавства може відрізнитися від положень Конституції України в цій частині.

На підставі проведеного дослідження сформульовано такі **висновки**.

Дії джерел господарського права в часі притаманні загальні характеристики, а саме: щодо встановлення загальних засад набрання чинності Конституцією України; стосовно

процедурних аспектів вступу господарського закону в силу і втрати чинності; щодо дії в часі міжнародних договорів рішень Конституційного Суду України, ЄСПЛ; стосовно принципу зворотної дії закону тощо.

В аспекті будування комфортного бізнес-клімату і стимулювання господарської діяльності з урахуванням сучасних європейських тенденцій різноманітності форм безпосередньої демократії важливими вбачаються активізація залучення фахівців, науковців, експертів із господарського права, підприємців незалежно від організаційно-правових форм до законотворчого процесу, впровадження дієвих механізмів реалізації е-економіки та е-демократії в питаннях регулювання господарської сфери.

Список використаних джерел:

1. Мамутов В.К. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе хозяйственного кодекса / В.К. Мамутов // Економіка та право. – 2006. – № 2 (15). – С. 5–16.
2. Щербіна В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербіна. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 67–72.
3. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : [монографія] / О.А. Беяневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
4. Первомайський О. До питання про джерела господарського права / О. Первомайський // Право України. – 2001. – № 2. – С. 34–38.
5. Кампо В.М. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії / В.М. Кампо, Р.Ф. Гринюк, В.А. Устименко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 2. – С. 62–79.
6. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права : в 2 т. / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1910. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1617_page_1.html.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Про регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page5>.
9. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.
10. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини : Інформаційний лист ВГСУ України від 22.04.2016 № 01-06/1444/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua/news/2296/>.
11. Действие закона во времени, в пространстве, по кругу лиц [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://100pudov.com.ua/subject/78/34180>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України [...] від 09.02.1999 № 1-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bankreferatov.com.ua/uchebniki/pravo/85_object540.html.
14. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. – 2013. – № 44. – Ст. 79.

КОВЕРЗНЕВ В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного,
господарського права та процесу
(Навчально-науковий інститут права
і соціальних технологій Чернігівського
національного технологічного
університету)

УДК 346.2

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ, СТРУКТУРА Й ЗАВДАННЯ МІЖНАРОДНОГО КООПЕРАТИВНОГО АЛЬЯНСУ

У статті розкрито правову основу діяльності, умови членства, керівні органи і структуру Міжнародного кооперативного альянсу; досліджено його завдання та вплив на розвиток як окремих кооперативних організацій, так і світового кооперативного руху загалом.

Ключові слова: Міжнародний кооперативний альянс, кооперативний рух, кооперативне право.

В статье раскрыты правовая основа деятельности, условия членства, органы управления и структура Международного кооперативного альянса; исследованы его задачи и влияние на развитие как отдельных кооперативных организаций, так и мирового кооперативного движения в целом.

Ключевые слова: Международный кооперативный альянс, кооперативное движение, кооперативное право.

In the article the legal basis of the conditions of membership, governing bodies and structure of the International Cooperative Alliance; studied its objectives and the impact on development, both individual and cooperative organizations, and global cooperative movement as a whole.

Key words: International Cooperative Alliance, cooperative movement, cooperative law.

Вступ. Дослідження правових основ діяльності міжнародних кооперативних організацій і їх впливу на розвиток кооперативного руху має суттєве значення для розробки теоретичних основ кооперативного права України як комплексної підгалузі господарського права.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених окремим проблемам правової регламентації кооперативних відносин та аналізу правового становища кооперативів, можна виділити роботи таких українських учених, як О.В. Гафурова, Я.З. Гаєцька-Колотило, Р.В. Мавліханова, Т.П. Проценко, В.І. Семчик, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, В.З. Ярчук та ін.

Сьогодні в Україні відсутні наукові роботи, присвячені вивченню правових основ діяльності міжнародних кооперативних організацій і їх впливу на діяльність кооперативних організацій як суб'єктів господарського права та кооперативного руху як соціально-економічного явища, що зумовлює актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення правових основ діяльності, структури й завдань Міжнародного кооперативного альянсу як центрального осередку міжнародно-

го кооперативного руху та його впливу на розвиток кооперації України через призму господарського права.

Результати дослідження. Натепер у світі обговорюються й активно підтримуються дві основні концепції розвитку кооперативних організацій. За першою концепцією, кооперативи розглядаються як звичайні підприємницькі товариства, головною метою діяльності яких є отримання прибутку. Відповідно до другої концепції, кооперативні організації є специфічним видом господарських організацій, що мають унікальні якості, оскільки отримання прибутку для них є не основною метою діяльності, а лише інструментом задоволення соціально-економічних і культурних потреб їхніх членів. За цією концепцією, кооперативні організації розглядаються насамперед як високоорганізовані форми самопомоги через самоорганізацію окремих груп населення і створення ними господарського підприємства.

Провідна роль у формуванні та просуванні на світовій арені концепції кооперативної унікальності належить Міжнародному кооперативному альянсу, який уперше сформулював визначення кооперативу як автономної організації людей, які добровільно об'єдналися для задоволення своїх суспільно-економічних, соціальних і культурних потреб через демократично кероване підприємство, що знаходиться в спільному володінні його членів [1].

Виступаючи на засіданні Генеральної асамблеї Міжнародного кооперативного альянсу, яке відбувалося 5–6 червня 2008 року в Римі, його Президент пан Івано Барберіні зробив наголос на загрозах, що виникають унаслідок безконтрольного розвитку приватного бізнесу. Він також зазначив: «Коли прибуток є єдиною метою економічної діяльності, це може призвести до руйнування навколишнього середовища. Економічний розвиток має задовольняти потреби сьогодення, не компрометуючи себе в майбутньому. ... У глобалізованому світі, де головним викликом є не тільки економіка, а й культура, кооперативна система повинна визначитися із завданнями, що постають перед її підприємствами та націлені на досягнення найкращих результатів у бізнесі, створення власного іміджу» [2].

Міжнародний кооперативний альянс (далі – МКА) є неурядовою незалежною організацією, яка об'єднує кооперативні організації всього світу, захищає і представляє їхні інтереси на міжнародній арені. Одними з основних напрямів його діяльності є подолання бідності, створення нових робочих місць і розвиток демократії у світі.

На сучасному етапі розвитку МКА поступово виконує завдання створення мережі найбільших кооперативів, щоб забезпечити гідну конкуренцію в умовах подальшої глобалізації економіки. МКА бере також активну участь у розробці та впровадженні програм гендерної рівності, розвитку людських ресурсів, охорони навколишнього середовища й запобігання вчиненню насильства щодо дітей, що сприяє підвищенню авторитету цієї організації в очах міжнародної спільноти та зацікавленості її напрацюваннями. Із цією метою розроблена й починаючи з 2006 року активно впроваджується в життя програма Global 300, яка об'єднує 300 найбільших кооперативів світу, сумісні активи яких становлять \$ 30 000–40 000 млрд., а річний товарообіг уже перевищує 1,7 трильйона доларів США. Програма Global 300 входить у десятку найбільших економік світу, серед яких економіки США, Японії, Німеччини, Франції, Великої Британії, Китаю, Італії, Іспанії, Канади.

МКА заснований у Лондоні в серпні 1895 року; місцем розташування його штаб-квартири з 1982 року є Женева (Швейцарія). МКА має юридичний статус асоціації, створеної як корпоративний орган, що регулюється статтями 60–79 Швейцарського цивільного кодексу [3, с. 130].

МКА як всесвітній представник кооперативних організацій усіх видів виконує такі завдання: сприяє розвитку світового кооперативного руху, оснований на взаємодопомозі та демократії; пропагує й охороняє кооперативні цінності і принципи; сприяє розвитку економічних та інших взаємовигідних відносин між організаціями-членами; заохочує стійкий розвиток людства і сприяє просуванню економічного й соціального прогресу, вносячи цим вклад у справу миру та безпеки в усьому світі; заохочує рівність між чоловіками й жінками під час прийняття будь-яких рішень і проведення будь-яких заходів у рамках кооперативного руху.

МКА прагне до досягнення своїх цілей, виступаючи в ролі форуму для обміну досвідом і слугуючи джерелом інформації з питань кооперативного розвитку, сучасних наукових досліджень і статистики.

МКА здійснює надання технічної допомоги кооперативному розвитку, створює міжнародні спеціалізовані органи в різних сферах економічної й соціальної діяльності кооперативів, плідно співпрацює з Організацією Об'єднаних Націй та іншими урядовими й неурядовими міжнародними та національними організаціями, які мають інтереси, важливі для кооперації.

Особлива заслуга МКА полягає в прийнятті в 1995 році Декларації кооперативних принципів, які слугують основою для розбудови кооперацій у всіх країнах світу. Декларація ґрунтується на повазі до прав людини, впевненості в тому, що люди здатні виявляти господарську ініціативу, самостійно забезпечити себе гідне життя на основі взаємодопомоги та взаємної підтримки. Станом на 01.01.2016 членами МКА було понад 270 кооперативних організацій із 97 країн світу.

Правовою основою діяльності МКА є Статут, який закріплює кооперативні принципи й цінності, визначає умови членства в організації, порядок фінансування її діяльності, а також керівні, адміністративні та спеціальні органи.

Статут МКА передбачає два види членства – повне й асоційоване. Згідно зі статтею 6 Статуту, право на повне членство в МКА мають лише ті кооперативні організації, які відповідають Декларації МКА про кооперативну ідентичність і підтримують цілі МКА.

Повними членами МКА можуть бути національні спілки або федерації кооперативних товариств, національні конфедерації кооперативних спілок, національні кооперативні господарські організації з режимом переважно приватної власності, міжнародні кооперативні організації. Як виняток повне членство може бути надано регіональним федераціям або спілкам кооперативних товариств, кооперативним товариствам, а також навчальним, дослідним та іншим організаціям, які сприяють розвитку кооперації і приєдналися до кооперативного руху. Рішення про надання повного членства в МКА приймається Правлінням МКА. У разі відхилення Правлінням заяви про повне членство організація, про яку йдеться, має право апелювати до Генеральної асамблеї МКА.

Асоційоване членство в МКА передбачає участь у роботі цієї організації, проте без права голосу під час вирішення питань, що стосуються її діяльності. Правління МКА може ухвалити рішення про прийом в асоційовані члени кандидатів у члени, кооперативний характер яких незрозумілий, але розглядається МКА; організацій, які не належать до кооперативних, проте підтримують діяльність інших кооперативів; організацій, які перебувають у володінні або управлінні кооперативів.

Повні члени МКА мають право брати участь у виробленні політики й робочих програм МКА, одержувати від цієї організації відповідні послуги та інформацію про її діяльність, брати участь у роботі спеціалізованих органів МКА, призначити представників на Генеральну асамблею МКА, а також висувати кандидатів на вибори в Правління.

Водночас на повних членів МКА покладається обов'язок додержуватись цілей і політики МКА, дотримуватись у своїй діяльності положень Декларації МКА про кооперативну ідентичність, надавати МКА річні звіти про свою діяльність, а також регулярно інформувати про важливі події в національному кооперативному русі. Крім того, повні члени МКА повинні повідомляти про зміни у своїх статутах і правилах, а також про всі акції й дії офіційних властей, що торкаються кооперативного руху країни, яку вони представляють.

Відповідно до статті 7 Статуту, припинення членства в МКА відбувається за рішенням Правління в разі несплати членських внесків протягом двох років поспіль або при добровільному виході з членів МКА, а за рішенням Генеральної асамблеї – в разі вчинення організацією-членом дій, що суперечать Статуту або інтересам МКА.

Керівними органами МКА є Генеральна асамблея, регіональні асамблеї, Правління, Контрольно-ревізійна комісія, Президент і Віце-президенти.

Генеральна асамблея як вищий керівний орган МКА складається з представників, призначених організаціями-членами терміном на 4 роки, і по одному представникові від

спеціалізованих організацій і комітетів. Генеральна асамблея, як правило, скликається один раз на два роки. Надзвичайні сесії Генеральної асамблеї скликаються за рішенням Правління або на прохання однієї п'ятої частини членів чи однієї п'ятої загальної кількості голосів представників на Генеральній асамблеї. Статтею 15 Статуту Генеральна асамблея наділена повноваженнями формулювати й утілювати в життя політику з основних напрямів, що торкаються майбутнього МКА і світового кооперативного руху; затверджувати програму діяльності МКА; вибирати Президента, Правління й Контрольно-ревізійну комісію; затверджувати обрання Віце-президентів; затверджувати призначення і зняття Генерального директора за комендацією Правління; вносити зміни в Статут МКА більшістю у дві третини представницьких голосів; затверджувати щорічні ревізійні бухгалтерські рахунки МКА і звіт Контрольно-ревізійної комісії; затверджувати від імені МКА всі дії Правління або будь-якого іншого регіонального чи спеціалізованого органу МКА, що покладають відповідальність або зобов'язання на МКА, такі як капіталовкладення, позики, іпотеки, купівля та продаж нерухомості й інші угоди; затверджувати створення чи ліквідацію спеціалізованих органів МКА за рекомендацією правління; приймати рішення про розпуск МКА більшістю у дві третин представлених голосів. Усі питання, поставлені на голосування на Генеральній асамблеї, якщо не було інших застережень, вирішуються більшістю поданих голосів. В особливих випадках голосування може проводитися шляхом листування.

З метою розвитку співробітництва між організаціями-членами МКА на регіональному рівні й надання можливостей для обговорення регіональних питань МКА створює *регіональні асамблеї* як частину структури управління.

Регіональні асамблеї створюються для країн Європи, Азії і Тихого океану, Африки, Америки. Вони зобов'язані втілювати в регіонах, для яких створені, в життя рішення Генеральної асамблеї та визначати пріоритети для робочих програм МКА.

Правління складається з Президента, чотирьох Віце-президентів і 15 інших членів, які обираються Генеральною асамблеєю терміном на чотири роки. Правління має повноваження здійснювати контроль за діяльністю МКА між засіданнями Генеральної асамблеї, готувати порядок денний і організувати засідання Генеральної асамблеї, приймати рішення за заявами про вступ і пов'язаними з ними питаннями, затверджувати бюджет МКА і стежити за його виконанням, одержувати звіти Контрольно-ревізійної комісії до подання їх Генеральній асамблеї. Головним представником МКА й головою на засіданнях Генеральної асамблеї та Правління є *Президент*.

Функції *Віце-президентів* полягають у наданні допомоги й підтримки в діяльності Президента МКА та забезпеченні зв'язків між регіональними асамблеями і Правлінням.

До адміністративних органів МКА належать Генеральний директор і Регіональне бюро.

Генеральний директор є головною виконавчою особою МКА. Він підзвітний Правлінню, несе відповідальність за керівництво, підбір кадрів і ефективне управління штаб-квартирою й регіональними бюро МКА.

Регіональні бюро можуть створюватися з метою розширення послуг штаб-квартири МКА. Їх очолюють директори, які призначаються і працюють під керівництвом Генерального директора МКА.

Правління МКА може створювати й розпускати міжнародні *спеціалізовані організації* в тих сферах економічної та соціальної діяльності кооперативів, які вважатиме доцільним. Спеціалізовані організації керуються у своїй діяльності статутами, які затверджуються Правлінням МКА й мають власне представництво в Генеральній асамблеї.

Задля ефективного виконання своїх програмних завдань у складі МКА створено 4 тематичні комітети, які зосереджуються на питаннях кооперативних досліджень, засобів комунікації, розвитку людських ресурсів і питаннях гендерної рівноправності, а саме:

1. *Комітет із кооперативних досліджень*, який упроваджує в практичну площину наукові дослідження у сфері кооперації. Так, Комітетом уже впроваджено теоретичні розробки у сфері соціального аудиту, кооперативних принципів, інновацій, впливу процесів глобалі-

зації на розвиток кооперативів, кооперативних переваг, утворення кооперативів нового типу. Результати роботи Комітету обговорюються на щорічних науково-дослідницьких конференціях, що провадяться під його егідою як на глобальному, так і на регіональному рівнях.

2. *Комітет із питань комунікації*, який поширює інформацію про кооперативну діяльність за допомогою сучасних засобів комунікації та зв'язку. Комітет здійснює збір інформації про діяльність кооперативів світу, розробку програм розвитку кооперативних засобів масової інформації та інформаційних ресурсів, установа контактів між кооперативними засобами комунікації, обмін інформацією про діяльність кооперацій, обмін позитивним досвідом і поглиблення співробітництва.

3. *Комітет із розвитку людських ресурсів*, який надає освітні послуги, вивчає стан освіти в кооперативних навчальних закладах, безпосередньо здійснює підготовку спеціалістів для практичної діяльності у сфері кооперації, а також менеджерів. Основною метою діяльності цього Комітету є просування та підтримка програми розвитку людських ресурсів у рамках кооперативів і кооперативних організацій на світовому, регіональному, національному й місцевому рівнях для підвищення їх соціальної та економічної ефективності.

4. *Комітет із гендерної рівноправності* займається питаннями рівноправності між жінками й чоловіками та інтеграції гендерної політики в кооперативному русі й суспільстві. Зокрема, у 2000 році Комітетом було розроблено стратегію МКА з гендерної рівноправності, а у 2004 році – стратегію МКА щодо боротьби кооперативів із ВІЛ-інфекцією. Комітет із гендерної рівноправності співпрацює зі структурами МКА на глобальному, регіональному та секторальному рівнях із питань запровадження в практику стратегії гендерної рівноправності, при цьому бере участь в обговоренні питань, що містять гендерний компонент, під час проведення міжнародних форумів.

МКА також має мережу міжнародних секторальних організацій, а саме:

1. Міжнародну кооперативну сільськогосподарську організацію, яку засновано в 1951 році. Зазначена організація активно співпрацює з організацією продуктів харчування та сільського господарства при ООН, ВТО, Генеральним комітетом із питань сільськогосподарської кооперації при Європейському Союзі, Міжнародною федерацією сільськогосподарських виробників, Європейською конфедерацією й іншими професійними групами сільськогосподарського сектора.

2. Міжнародну кооперативну банківську асоціацію, засновану в 1922 році з метою покращення конкурентоспроможності кооперативних банків на міжнародному ринку банківських послуг. Міжнародна кооперативна банківська асоціація підтримує тісні контакти зі Світовою радою кредитних спілок (США), Європейською асоціацією кооперативних банків (Брюссель) і Міжнародною спілкою Раффайзен (Бонн); сприяє обміну інформації між членами організації, співробітництву між кооперативними банками, розвитку нових кооперативних банків через надання рекомендацій і допомоги, проведенню наукової дослідницької роботи в банківській сфері.

3. Організацію світових споживчих кооперативів, яка опікується відповідністю стандартам продуктів харчування, одягу та інших товарів, що споживає населення планети, в тому числі через покращення доступу до інформації про товари.

4. Міжнародну організацію рибальських кооперативів, засновану в 1966 році, що опікується питаннями створення нових кооперативних рибальських організацій, проведення кооперативного тренінгу та освітніх заходів, просування торгівлі.

5. Міжнародну організацію кооперативів охорони здоров'я, яка була створена в 1966 році з метою об'єднання медичних кооперативів, при цьому інформує ООН, національні уряди та громадськість щодо сутності й ролі, яку відіграють у суспільстві медичні кооперативи, надає медичним кооперативам практичну допомогу в їхній діяльності.

6. Міжнародну організацію житлових кооперативів, яка об'єднує і представляє міжнародний кооперативний рух, що здійснює житлове будівництво.

7. Міжнародну організацію промислових, мистецьких і сервісних виробничих кооперативів, яка об'єднує і представляє інтереси виробничих кооперативів різних галузей економіки, в тому числі будівництва, транспорту, соціального забезпечення тощо.

9. Міжнародну асоціацію з туризму, що діє як міжнародна мережа туристичних кооперативів, при цьому тісно співпрацює з Міжнародним туристичним бюро. Кооперативи, що входять до Міжнародної асоціації з туризму, утворюють єдину міжнародну мережу туристичних кооперативів, що надає їм переваги в інформаційній сфері, сфері обміну туристичним досвідом і можливість використання логотипу Міжнародної асоціації з туризму.

З метою користування спільними ресурсами, зміцнення стосунків із європейськими установами, МКА об'єднала свої зусилля з організацією Кооперативів Європи (Cooperatives Europe), уклавши з нею Угоду про співпрацю, яка набрала чинності 01.01.2007.

Укоопспілка, яка об'єднує споживчі кооперативи України, є членом МКА з 1992 року й активно користується перевагами, які надає членство в цій міжнародній організації. Членство Укоопспілки в МКА створює не лише позитивний імідж української кооперації у світі, а й спрощує обмін позитивним досвідом і просування кооперативних послуг на зарубіжні ринки.

Висновки. МКА об'єднує в єдиний світовий кооперативний рух кооперації більшості країн світу, при цьому відіграє визначальну роль у збереженні кооперативної унікальності, формуванні основоположних принципів діяльності кооперативних організацій та просуванні їхніх інтересів на міжнародній арені. Діяльність МКА сприяє покращенню позитивного іміджу та підвищенню авторитету кооперації, розвитку демократії, створенню нових робочих місць і подоланню бідності. Натепер МКА є флагманом у запровадженні новітніх технологій у виробництві, покращує взаємодію між національними коопераціями, спрощує обмін інформацією. Основною перевагою МКА є те, що вона слугує представникам кооперативних організацій і кооперативних об'єднань різних країн світу, форумом для обговорення всіх питань кооперації, сприяє поширенню позитивного досвіду й надає підтримку в практичній діяльності.

Список використаних джерел:

1. XXXI ICA Congress. Manchester 1995. Agenda and Reports. – Geneva, 1995. – P. 3–83.
2. Матеріали позачергового засідання Генеральної асамблеї Міжнародного кооперативного альянсу, 5–6 червня 2008 року, м. Рим / переклад з англ. Н.С. Руденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcoop-journal.com.ua>.
3. Довідник інструктора організаційно-кооперативної роботи. – К. : ПП «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2007. – 431 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДИБАНЬ М. П.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.3

НЕОБҐРУНТОВАНА ВІДМОВА В ПРИЙНЯТТІ НА РОБОТУ ЯК ВИЯВ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ

У статті аналізуються теоретико-правові проблеми законодавчого забезпечення та механізму реалізації заборони необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу. Розглядається сутність «обґрунтованої відмови в прийнятті на роботу», визначаються критерії її правомірності. Обстоюється доцільність розгляду необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу як вияву дискримінації у сфері праці, що порушує трудові права працівників на етапі виникнення трудових правовідносин.

Ключові слова: трудові права, обґрунтована відмова в прийнятті на роботу, необґрунтована відмова в прийнятті на роботу, дискримінація, порушення трудових прав.

В статье анализируются теоретико-правовые проблемы законодательного обеспечения и механизма реализации запрета необоснованного отказа в принятии на работу. Рассматривается сущность «обоснованного отказа в принятии на работу», определяются критерии его правомерности. Аргументируется целесообразность рассмотрения необоснованного отказа в принятии на работу как проявления дискриминации в сфере труда, которое нарушает трудовые права работников на этапе возникновения трудовых правоотношений.

Ключевые слова: трудовые права, обоснованный отказ в принятии на работу, необоснованный отказ в принятии на работу, дискриминация, нарушение трудовых прав.

In the article the problems of the legislative providing and mechanism of realization of prohibition of groundless refuse are analysed in a hire for job. Essence of “reasonable refuse is examined in a hire for job”, the criteria of her legitimacy are determined. Grounded to examine expediency groundless refuse in a hire for job as type of discrimination in the field of labour that violates labour rights for workers on the stage of origin of labour legal relationships.

Key words: labour rights, reasonable refuse in a hire for job, groundless refuse in a hire for job, discrimination, violation of labour rights.

Вступ. У доктрині трудового права усталеною є точка зору, що право на працю – це головне соціально-економічне право людини. Реалізуючи право на працю, людина розкривається як особистість насамперед у професійному аспекті, долучається до суспільного

співжиття, внаслідок чого відбувається соціалізація та розвиток особи. Дотримання трудового законодавства про працю в процесі реалізації права на працю, зокрема на етапі виникнення індивідуальних трудових правовідносин – укладання трудового договору, в багатьох аспектах є визначальним фактором демократизації й стабільності трудових правовідносин, а також запорукою сумлінності, узгодження інтересів сторін у подальшому перебігу трудових правовідносин. Але відсутність ефективного правового механізму регулювання виникнення трудових правовідносин щодо дотримання гарантій як засобів забезпечення прав особи під час укладання трудового договору призводить до порушень роботодавцями трудових прав осіб, які влаштовуються на роботу. Проблема полягає в тому, що, навіть усвідомлюючи наявність фактів порушення їхніх трудових прав, «потенційні» працівники за умови значної конкуренції на ринку праці погоджуються на такий стан речей, щоб не залишитися без роботи.

Теоретичні та практичні проблеми порушення трудових прав працівників під час укладання трудового договору в досліджували вчені: В.М. Андріїв, В.Я. Бурак, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, С.В. Венедіктов, Ю.М. Гришина, П.І. Жигалкін, В.Л. Костюк, О.О. Коваленко, Н.О. Мельничук, Н.П. Мокрицька, М.І. Іншин, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, О.Т. Панасюк, П.Д. Пилипенко, І.С. Сахарук, Д.І. Сіроха, О.В. Тищенко, С.М. Черноус, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Проте нові соціально-економічні умови, трансформаційні процеси, які відбуваються на ринку праці, проблеми реформування законодавства про працю України визначають необхідність пошуку інноваційних шляхів щодо дієвої реалізації захисту трудових прав працівників.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити теоретичні та практичні проблеми необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу як виду порушення трудових прав працівників і запропонувати шляхи вирішення правових проблем у законодавстві про працю в частині регулювання захисту трудових права працівників під час укладання трудового договору.

Результати дослідження. Узгодження інтересів сторін на стадії укладання трудового договору – це складний і суперечливий процес, який залежить від багатьох чинників, серед них такі як законослухняність і рівень правосвідомості роботодавця, спрямування працівника на захист своїх прав і законних інтересів у сфері праці. Помилково вважати, що інтереси роботодавця та працівника повною мірою збігаються, хоча досягнення консенсусу щодо всіх умов трудового договору – це та *maxima*, до якої повинні прагнути сторони. П.Д. Пилипенко вказує, що ознака рівності сторін трудового договору є дуже близькою або навіть похідною від такої ознаки, як добровільність. Трудовий договір – це результат добровільного волевиявлення сторін. Не можна примусити працівника укласти трудовий договір, так само як і роботодавця зобов'язати найняти ту чи іншу особу на роботу. Інакше це вже буде не трудовий договір [1, с. 159]. Варто погодитись із думкою С.В. Вишновецької, яка пише, що інтереси роботодавців і найманих працівників не ідентичні. Найважливішими сферами їх зіткнення є такі: гарантії робочого місця; інтенсивність праці (норми виробітку); рівень оплати праці; умови і зміст праці (характер трудових завдань). Конфлікт інтересів у сфері найманої праці зумовлений тим, що основною метою роботодавця є, як правило, одержання максимального прибутку в результаті виробничої діяльності підприємства. А основною метою трудової діяльності найманих працівників – отримання достатніх коштів для існування собі і своїй родині без надмірного стомлення й шкоди власному здоров'ю. На практиці нерідко цілі роботодавця реалізуються за рахунок обмеження інтересів і прав працівників [2, с. 196]. Насамперед обмеження прав та інтересів осіб, які прагнуть укласти трудовий договір, відбувається на початковому етапі досягнення згоди про укладання трудового договору, коли роботодавець відмовляє особі в прийнятті на роботу без законних підстав. У законодавстві такі дії роботодавця дістали назву «необґрунтована відмова в прийнятті на роботу». У ст. 22 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпПУ) встановлена імперативна вимога про заборону необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу. Відповідно до Конституції України, будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг під час укладення, зміни та припинення трудового договору залежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних

поглядів, релігійних переконань, членства в професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду й характеру занять, місця проживання не допускається. Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть установлюватись законодавством України [3]. Як бачимо, згідно із законодавством про працю, допускається відмова в прийнятті на роботу на підставі вікових, професійно-кваліфікаційних (рівень освіти), медичних (стан здоров'я) критеріїв, при цьому в КЗпПУ не розкривається правовий зміст понять «обгрунтована відмова у прийнятті на роботу» й «необгрунтована відмова у прийнятті на роботу». Відсутнє визначення цих понять і в Проекті Трудового кодексу України № 1658, де в ст. 29 записано:

1. Роботодавець має право вільного вибору серед кандидатів на зайняття робочого місця (вакантної посади). Забороняється необгрунтована відмова у прийнятті на роботу.

2. Роботодавець не має права приймати на роботу осіб, яким ця робота протипоказана за станом здоров'я, що підтверджується медичним висновком, або всупереч установленим законом обмежень на використання праці деяких осіб на певних роботах» [4]. Така ситуація призводить до довільного – «у власних інтересах» – тлумачення роботодавцями поняття «обгрунтована відмова у прийнятті на роботу».

Розглядаючи вказане питання, О.І. Процевський справедливо зазначає, що обгрунтованою відмова в прийнятті на роботу буде вважатися в тому випадку, коли професійні й ділові якості працівника або стан його здоров'я не відповідають вимогам роботи, на яку працівник претендує [5, с. 40]. В.В. Жернаков висловлює точку зору, що обгрунтованою відмовою в прийнятті на роботу варто вважати відмову, яка зумовлена відсутністю вакансій на підприємстві, в установі, організації; відсутністю в претендента якостей, необхідних для виконання роботи (професії, освіти, кваліфікації, досвіду роботи; наявність прямих обмежень, установлених у нормативних актах) [6, с. 70]. Погоджуємося, що лише професійні якості особи (відсутність відповідної освіти, необхідної для виконання трудових обов'язків), стан здоров'я (якщо робота протипоказана за станом здоров'я) в окремих випадках визначений законодавством вік (наприклад, згідно з п. 2 ст. 19 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, на державну службу не може вступити особа, яка досягла шістдесятип'ятирічного віку) [7] можуть бути підставою для законної обгрунтованої відмови в прийнятті на роботу. Як зазначає З.М. Ганєєва, професійно-кваліфікаційні вимоги визначаються відповідним рівнем освіти, професією, спеціальністю, кваліфікацією, досвідом роботи, а також спеціальними знаннями й уміннями, які необхідні додатково до загальних професійно-кваліфікаційних вимог, відповідної специфіки тієї або іншої роботи (володіння однією або декількома іноземними мовами, здатність працювати на комп'ютері тощо) [8, с. 11]. Чітке розуміння сутності обгрунтованої відмови в прийнятті на роботу дасть змогу визначити зміст поняття «необгрунтована відмова в прийнятті на роботу» як виду порушення трудових прав працівників. Імперативний зміст ч. 1 ст. 22 КЗпПУ щодо заборони будь-якого прямого або непрямого обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг під час укладення, зміни та припинення трудового договору залежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства в професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду й характеру занять, місця проживання дає змогу констатувати, що «необгрунтована відмова в прийнятті на роботу» – це фактично дискримінація особи за визначеними в законодавстві ознаками. Згідно з Конвенцією Міжнародної організації праці щодо дискримінації в галузі праці та занять від 25.06.1958 № 111, термін «дискримінація» охоплює таке: а) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що здійснюється за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поводження в галузі праці й занять; б) будь-яке інше розрізнення, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поводження в галузі праці й занять, яке визначається відповідним членом Організації після консультації з представницькими організаціями роботодавців і працівників, де такі організації є, та з іншими відповідними організаціями; с) будь-яке розрізнення, недопущення або будь-яка перевага відносно певної роботи,

що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається [9]. Досліджуючи проблему недопущення дискримінації у сфері праці, І.С. Сахарук обстоює точку зору, що під «дискримінацією у сфері праці» варто розуміти встановлення відмінностей залежно від антидискримінаційних ознак, не пов'язаних із діловими якостями, змістом праці й додатковими гарантіями для окремих категорій осіб, що призводить до обмеження або неможливлення визнання чи реалізації трудових прав і порушення рівних можливостей у сфері праці. Дискримінацію необхідно відмежовувати від суміжних правових категорій – правових обмежень, диференціації чи позитивних дій, які водночас, будучи необґрунтованими або такими, що не переслідують законну мету, набувають ознак дискримінації [10, с. 14]. Виходячи із зазначеного, можемо сказати, що поняття «необґрунтована відмова в прийнятті на роботу» за змістом охоплює ознаки «дискримінації у сфері праці».

Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Рогань пишуть, що необґрунтованою за наявності вакантного робочого місця (посади) є відмова в прийнятті на роботу або немотивована чи мотивована посиланням на обставини, що не належать до ділових якостей працівника. Проте практика, наголошують вчені, поки що не знайшла шляхів забезпечення послідовної реалізації заборони необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу, оскільки довести необґрунтованість відмови досить складно. Водночас в окремих випадках законодавець створив умови для того, аби працівнику легше було доводити необґрунтованість відмови в прийнятті на роботу. Так, жінкам, котрі мають дітей у віці до трьох років, вагітним жінкам і одиноким матерям, які мають дітей у віці до чотирнадцяти років, надано суб'єктивне право одержувати в письмовій формі повідомлення про причини відмови в прийнятті на роботу (ст. 184 КЗпПУ) [11, с. 152]. О.О. Коваленко визначає необґрунтовану відмову в прийнятті на роботу як відмову, що ґрунтується не на об'єктивних критеріях, визначених у законодавстві. Тобто це відмова, яка будується на суб'єктивних поглядах конкретного роботодавця, а отже, порушує законні права працівника [12, с. 45]. Аналізуючи проблему захисту від необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу, В.І. Щербина підкреслює, що необґрунтована відмова в прийнятті на роботу не нова проблема для трудового права. Проте розвиток ринкових відносин ще більше спонукає до переосмислення цінності охорони трудових прав працівників під час укладання трудового договору. Науковець порушує питання: чи не обмежує юридична конструкція ст. 22 КЗпПУ можливості роботодавця з комплектування виробництва необхідними кадрами, й обґрунтовано доводить, що повна свобода вибору може бути гарантована роботодавцям тільки за умови високого рівня правосвідомості та правової культури службових осіб підприємств, установ, організацій і належного правового порядку в державі. До критеріїв визнання відмови в прийнятті на роботу необґрунтованою В.І. Щербина зараховує такі: відмову без наведення роботодавцем будь-яких доводів або ж обґрунтування відмови мотивами, що не мають законних підстав (наприклад, відмова особі в прийнятті на роботу з мотивів наявності в неї судимості, якщо таке обмеження для певної категорії працівників не встановлено в законі) [13, с. 118–119]. Ділячи відмову в прийнятті на роботу на правопорушну та неправомірну, А.О. Мовчан неправомірну відмову в прийнятті на роботу визначає як таку, що не відповідає вимогам обґрунтованості й законності. Неправомірність відмови свідчить про помилковість обрання тих причин і мотивів, за якими роботодавець відмовляє особі в прийнятті на роботу, а також не дотримується відповідної форми такої відмови [14, с. 107]. Як слушно зазначає А.В. Колосовський, уже на початковому етапі під час відкриття вакантної посади роботодавець, як правило, намагається відсікти негодних йому майбутніх працівників, указуючи в оголошенні різного роду обмеження для претендента (стать, вік, наявність стажу тощо). Подальший відбір ще жорсткіший: резюме, співбесіди, у тому числі й по телефону. Так, наприклад, дівчині було відмовлено в прийнятті на роботу відразу ж, як тільки з'ясували, що вона має малолітню дитину. На практиці під час прийняття на роботу, як правило, якщо в роботодавця відкрилася вакансія й на неї претендують декілька компетентних жінок, роботодавець надасть перевагу заміжнім жінкам 30–40 років, що мають дітей старшої вікової групи [15, с. 46]. Розглядаючи негативні наслідки необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу, О.М. Лук'янчиков підкреслює, що внаслідок необґрун-

тованої відмови в прийнятті на роботу особа втрачає заробіток, який би вона отримувала, якби її право на працю не було б порушене. Саме в обов'язку відшкодувати цей заробіток і повинна полягати матеріальна відповідальність роботодавця. Неодержаний заробіток у випадку необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу, на думку науковця, треба розраховувати на підставі даних про заробітну плату за тією посадою, на яку особа претендувала. Такі відомості повинен надати суду роботодавець. У разі відмови останнього або виникнення в суду підстав для недовіри таким відомостям суд повинен виходити із суми заробітної плати працівників, які працюють у відповідача на рівнозначній посаді, а якщо це неможливо, то – середньої заробітної плати за цією посадою в цьому регіоні [16, с. 102]. На нашу думку, така позиція дасть змогу підвищити відповідальність роботодавця за порушення трудових прав працівників під час укладання трудового договору.

Про важливе значення захисту трудових прав у суді в разі необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу свідчить також положення п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах» від 25.05.1998 № 15, де роз'яснено, що суди розглядають позови про укладення трудових договорів не лише у випадках, коли встановлений законодавством обов'язок власника укласти трудовий договір із працівниками, запрошеними на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації; молодими спеціалістами, які закінчили вищий навчальний заклад і в установленому порядку направлені на роботу на це підприємство, в установу, організацію; вагітними жінками, жінками, які мають дітей віком до трьох років або дитину-інваліда, одинокими матерями за наявності дитини віком до 14 років; виборними працівниками після закінчення строку повноважень; працівниками, яким надано право поворотного прийняття на роботу; іншими особами, з якими власник або уповноважений ним орган відповідно до чинного законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір (наприклад, у випадках, передбачених законодавством, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний приймати в порядку працевлаштування інвалідів і неповнолітніх, направлених на роботу за рахунок броні; осіб, які були звільнені у зв'язку з направленням на роботу за кордон, призовом на строкову чи альтернативну військову службу та повернулись після закінчення цієї роботи чи служби) або які вважають, що їм відмовлено в укладенні трудового договору всупереч гарантіям, передбаченим ст. 22 КЗпПУ [17].

На практиці найбільше неправомірних відмов у прийнятті на роботу зумовлено віковим критерієм. Як зазначає О.В. Тищенко, одним із найпоширеніших виявів жорсткої конкуренції на ринку праці є дискримінація за ознакою віку в трудових правовідносинах. Проблема полягає в тому, що на практиці здебільшого ст. 22 КЗпПУ трактується як можливість установлення обмежень трудової правосуб'єктності працівників за віковим критерієм, хоча при цьому ігнорується положення, що відповідні вимоги можуть установлюватися законодавством. О.В. Тищенко вважає, що, визначаючи вказане положення, законодавець передусім мав на увазі вік те, з якого допускається прийняття на роботу, що передбачено ст. 188 КЗпПУ. Разом із тим законодавче закріплення можливості встановлення обмежень до праці на підставі віку, а саме факту досягнення особою певного віку, є такими, що суперечать ст. 43 Конституції України [18, с. 56].

Про факти порушень трудових прав працівників у частині необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу на підставі віку свідчить судова практика. Звернемо увагу на окремі судові рішення стосовно вказаної проблеми.

13.12.2012 Шевченківський районний суд м. Києва виніс рішення по справі № 2610/19717/2012 провадження № 2/2610/8169/2012 за позовом М. до Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, третя особа – Ректор Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика В. про визнання відмови в прийнятті на роботу незаконною, зобов'язання прийняти на роботу й укласти трудовий договір.

Суд урахував, що позивачка є лікарем вищої кваліфікаційної категорії, до звільнення з роботи за скороченням штату безперервно працювала у відповідача понад 46 років, є автором раціоналізаторських пропозицій, має пільги щодо працевлаштування, передбачені Законом України

«Про соціальний захист дітей війни». Тому на підставі ч. ч. 1, 2 ст. 42-1 КЗпПУ позивачка має переважне право на укладення трудового договору. Позов задоволено [19]. 02.02.2013 Зарічний районний суд м. Суми виніс рішення у справі № 2-221/12 за позовом ОСОБА_1 до товариства з обмеженою відповідальністю «Сумикамволь», третя особа – Сумський міський центр зайнятості про визнання відмови в прийнятті на роботу незаконною та відшкодування моральної шкоди.

Згідно з корінцем направлення до працевлаштування, 12.09.2011 позивачу було відмовлено в прийнятті на роботу через те, що його кандидатура не відповідає вимогам (вік до 25 років).

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю», дотація надається роботодавцю в разі прийняття на роботу за направленням державної служби зайнятості молоді, якій надається перше робоче місце за отриманою відповідною професією (спеціальністю), строком на два роки та за умови відсутності в нього протягом останніх шести місяців скорочення кількості працюючих за професією (спеціальністю), за якою працевлаштовується молодий громадянин.

Ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» визначає молодь, молодих громадян як громадян України віком від 14 до 35 років.

Виходячи з викладеного, можемо констатувати, що, відмовляючи в працевлаштуванні позивачу у зв'язку з невідповідністю кандидатури позивача за віком, відповідач діяв неправомірно, а тому позовні вимоги щодо визнання незаконною відмови в прийнятті позивача на роботу було задоволено [20].

Висновки. На підставі проведеного аналізу порушень трудових прав працівників у частині необґрунтованої відмови в прийнятті на роботу ми дійшли таких висновків: чинне законодавство про працю України, зокрема ст. 22 КЗпПУ, не містить чіткого визначення понять «обґрунтована відмова у прийнятті на роботу» й «необґрунтована відмова у прийнятті на роботу». Це призводить до неправомірних перепон у реалізації права особи на укладання трудового договору на конкретному підприємстві, в установі, організації. На нашу думку, за змістом ст. 22 КЗпПУ, під «обґрунтованою відмовою у прийнятті на роботу» варто розуміти відмову роботодавця особі в укладенні трудового договору на підставі невідповідності працівника віковим, професійно-кваліфікаційним і (або) медичним вимогам, визначеним законами. Отже, встановлення можливості визначення вікових, професійно-кваліфікаційних, медичних критеріїв лише законами вказуватиме на заборону розширення цих вимог у підзаконних нормативних актах.

Розглядаючи правовий зміст поняття «дискримінація» в контексті змісту ст. 22 КЗпПУ, можемо резюмувати, що «необґрунтована відмова у прийнятті на роботу» – це дискримінаційне явище в трудових правовідносинах, яке на практиці зустрічається не тільки на етапі виникнення трудових правовідносин, а й у процесі перебігу трудових правовідносин. Ураховуючи зазначене, можемо констатувати, що «необґрунтована відмова у прийнятті на роботу» – це вияв дискримінації у сфері праці, коли на підставі ознак походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства в об'єднанні громадян, роду й характеру занять, місця проживання та інших незаконних вирішень з особою не укладається трудовий договір». Відповідні доповнення бажано внести в чинне законодавство про працю, це сприятиме підвищенню правової культури в трудових правовідносинах і створенню механізму реалізації захисту трудових прав працівників.

Список використаних джерел:

1. Трудове право України: Академічний курс : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.]. – 3-є вид. перероб. і доп. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 536 с.
2. Вишневецька С.В. Методологія науки трудового права : [монографія] / С.В. Вишневецька. – К. : Ніка-Центр, 2014. – 332 с.

3. Кодекс законів про працю України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2016 р.: (Офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 120 с.
4. Проект Трудового кодексу України від 20.05.2015 № 1658 (доопрацьований) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
5. Процевський О.І. Правові наслідки домовленості сторін про випробування при прийнятті на роботу / П.І. Процевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc...10/Procevskiy_O.pdf с.37-46.
6. Жернаков В.В. Запрет необоснованного отказа в приеме на работу как гарантия реализации права на труд / В.В. Жернаков // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 7. – С. 68–71.
7. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – С. 60. – Ст. 43.
8. Ганеева З.М. Особенности заключения трудового договора : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / З.М. Ганеева. – М., 2010. – 25 с.
9. Про дискримінацію в галузі праці та занять : Конвенція Міжнародної організації праці від 25.06.1958 № 111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_161.
10. Сахарук І.С. Недопущення дискримінації у сфері праці як принцип трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / І.С. Сахарук ; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
11. Стичинський Б.С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – 2-ге вид., допов. та переробл. – К. : А.С.К., 2000. – 1072 с.
12. Коваленко О.О. Заборона необгрунтованої відмови у прийнятті на роботу: проблеми співвідношення юридичних гарантій реалізації прав потенційних сторін трудового договору / О.О. Коваленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». – 2011. – Вип. 16. – С. 44–46.
13. Щербина В.І. Трудове право України : [підручник] / В.І. Щербина ; за ред. В.С. Венедіктова. – К. : Істина, 2008. – 384 с.
14. Мовчан А.О. Деякі гарантії реалізації права на працю під час існування відносин із добору кадрів / А.О. Мовчан // Право і безпека. – 2006. – № 5-2. – С. 105–109.
15. Колосовский А.В. Ответственность за необоснованный отказ при приеме на работу / А.В. Колосовский // Трудовое право. – 2009. – № 3. – С. 45–47.
16. Лук'янчиков О.М. Матеріальна відповідальність роботодавця за шкоду, заподіяну порушенням права на працю під час укладання трудового договору за проектом Трудового кодексу України / О.М. Лук'янчиков // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 101–105.
17. Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-98>.
18. Тищенко О.В. Правовий захист від дискримінації за віком в трудових відносинах: проблеми реалізації / О.В. Тищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – С. 55–58.
19. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 13.12.2012 у справі № 2610/19717/2012 провадження № 2/2610/8169/2012 знаходиться у Єдиному державному реєстрі судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28091154>.
20. Рішення Зарічного районного суду м. Суми від 02.02.2013 у справі № 2-221/12 знаходиться у Єдиному державному реєстрі судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21364945>.

ЗІНОВАТНА І. В.,кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.2

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ
НА ЧАС ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ ОBOB'ЯЗКІВ**

Стаття присвячена виявленню недоліків чинного законодавства щодо надання юридичних гарантій працівникам на час виконання державних обов'язків. Унаслідок ретельного дослідження недосконалого правового регулювання й суперечливої судової практики запропоновано шляхи подолання цих неузгодженостей.

Ключові слова: юридичні гарантії, мобілізований працівник, особливий період.

Стаття посвящена выявлению недостатков действующего законодательства, регулирующего предоставление юридических гарантий работникам на время выполнения государственных обязанностей. В результате тщательного исследования несовершенного правового регулирования и противоречивой судебной практики предложены пути преодоления этих несоответствий.

Ключевые слова: юридические гарантии, мобилизованный работник, особый период.

The article identifies the shortcomings of current legislation regarding the provision of legal guarantees to employees at the time of execution of public duties. As a result of careful studies of imperfect legal regulation and contradictory judicial practice the ways of overcoming these inconsistencies are suggested.

Key words: legal guarantees, mobilized worker, special period.

Вступ. Захист суверенітету й територіальної цілісності України на сучасному етапі розвитку нашої країни набуває особливого значення, адже останнім часом державі довелося зіткнутися із серйозними викликами, які ставлять під загрозу існування України як суверенної держави. Необхідністю своєчасного та організованого проведення мобілізації й задоволення потреб оборони держави та захисту її території від агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період зумовлено внесення змін до чинного законодавства щодо зміцнення національної безпеки України.

У зв'язку з проведенням антитерористичної операції в Україні й реалізацією заходів щодо мобілізації доволі актуальним і дискусійним є питання забезпечення юридичних гарантій для працівників, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених Законами України: «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Проблемам юридичних гарантій у сфері трудового права присвятили свої праці В.М. Андріїв, А.О. Бабенко, П.А. Бущенко, Н.Д. Гетьманцева, В.В. Жернаков, Н.В. Кохан, К.Ю. Мельник, В.С. Пересунько, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко та інші науковці. Юридичні гарантії забезпечення трудових прав мобілізованих працівників досліджувалися в

працях таких учених, як О.В. Андрійчук, С.О. Сільченко, А.М. Юшко й інші. Разом із тим проблема забезпечення юридичних гарантій для працівників, які залучаються до виконання державних обов'язків в Україні, внаслідок невинної зміни правового регулювання в цій сфері, залишається суперечливою та недостатньо дослідженою.

Постановка завдання. Проаналізувати недоліки чинного законодавства щодо забезпечення юридичних гарантій, передбачених для працівників, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом, і запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 2 ст. 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», громадяни України, призвані на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийняті на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану, користуються гарантіями, передбаченими частинами 3 та 4 статті 119 Кодексу законів про працю України, а також частиною 1 статті 51, частиною 5 статті 53, частиною 3 статті 57, частиною 5 статті 61 Закону України «Про освіту» [1].

У зв'язку з необхідністю реалізації заходів щодо економного й раціонального використання державних коштів Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24 грудня 2015 року № 911 були внесені зміни до третьої та четвертої частин статті 119 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України, що були викладені в такій редакції:

«За працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації, зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності й у фізичних осіб-підприємців, у яких вони працювали на час призову. Таким працівникам здійснюється виплата грошового забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

За працівниками, які були призвані під час мобілізації, на особливий період та які підлягають звільненню з військової служби у зв'язку з оголошенням демобілізації, але продовжують військову службу у зв'язку з прийняттям на військову службу за контрактом, але не більше ніж на строк укладеного контракту, зберігаються місце роботи, посада і середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб-підприємців, у яких вони працювали на час призову. Таким працівникам здійснюється виплата грошового забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2].

Отже, відповідно до вищезазначених положень статті 119 КЗпП України, працівників, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених Законами України: «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» – поділено на три категорії:

- працівники, призвані на строкову військову службу;
- працівники, призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- працівники, прийняті на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобіліза-

ції та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації.

З огляду на вищезазначене для всіх цих категорій працівників передбачено такі гарантії: збереження місця роботи, посади й середнього заробітку *на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації*. Варто зауважити, що для працівників, прийнятих на військову службу по контракту, необхідною обов'язковою умовою збереження місця роботи, посади й середнього заробітку є *наявність кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану*.

З метою узгодження норм права потрібно з'ясувати поняття «мобілізація» й «особливий період».

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано [3].

Статтею 1 Закону України «Про оборону України» визначено, що особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [4].

Схоже визначення надається в статті 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а саме: особливий період – період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [3].

Отже, за змістом наведених норм права, особливий період настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію та охоплює час мобілізації, а в разі оголошення стану війни – воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Отже, з моменту набрання чинності першого Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» в державі розпочався особливий період, тобто з 18 березня 2014 року.

З метою підтримання бойової й мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави, Указом Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14 січня 2015 року № 15/2015 було оголошено про проведення протягом 2015 року часткової мобілізації в три черги протягом 210 діб із дня набрання чинності цим Указом [5]. Пунктом 9 указанного Указу передбачено, що він набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України. Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 15 січня 2015 року № 113-VIII було затверджено Указ Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14 січня 2015 року № 15/2015 [6]. Пунктом 2 зазначеного Закону визначено, що цей Закон набирає чинності з дня його опублікування. 20 січня 2015 року Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 15 січня 2015 року було опубліковано в офіційних виданнях «Урядовий кур'єр» № 9 та «Голос України» № 8.

Отже, в Україні в черговий раз було оголошено мобілізацію, тим самим відбулося настання наступного етапу особливого періоду тривалістю 210 діб, починаючи з 21 січня 2015 року по 22 серпня 2015 року.

Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» передбачено, що демобілізація – це комплекс заходів, рішення про порядок і терміни проведення яких приймає Президент України, спрямованих на планомірне переведення національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на роботу й функціонування в умовах мирного часу, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати мирного часу.

Разом із тим Указами Президента України від 25 березня 2016 року № 115/2016, від 24 червня 2016 року № 271/2016, від 26 вересня 2016 року № 411/2016 було проведено звільнення в запас військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, призваних під час часткової мобілізації відповідно до Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14 січня 2015 року № 15/2015.

Відсутність чіткого правового регулювання зумовила різні підходи до розуміння початку й завершення особливого періоду у правозастосовній практиці. Деякі суди зазначають, що мобілізація оголошувалась не безстроково й була обмеженою в часі, тому особливий період охоплює час, протягом якого здійснювалася мобілізація відповідно до указів Президента. При цьому відсутня пряма норма, яка пов'язує закінчення особливого періоду виключно з демобілізацією. Відповідно, в проміжках між періодами мобілізації згідно з указами Президента особливий період не діє [7]. За цією логікою особливий період завершився ще 22 серпня 2015 року, коли завершилася остання хвиля мобілізації.

Інша точка зору полягає в тому, що особливий період триває до оголошення рішення про демобілізацію, а закінчення періоду мобілізації не є самостійною підставою для припинення особливого періоду. При цьому проміжок між періодами проведення мобілізації стан особливого періоду не припиняється. Отже, особливий період розпочався з моменту оголошення мобілізації та завершився демобілізацією шостої хвили мобілізованих [8]. Згідно із зазначеним підходом, особливий період завершився 28 вересня 2016 року, тобто з дня набрання чинності Указу Президента України від 26 вересня 2016 року № 411/2016.

Водночас Міністерство оборони України висловило свою позицію, відповідно до якої дія особливого періоду скасовується лише на підставі окремого Указу Президента України «Про демобілізацію» [9]. Як нам видається, думка Міністерства оборони України не ґрунтується на положеннях чинного законодавства й зумовлена уникненням масового одночасного звільнення військовослужбовців у разі закінчення особливого періоду.

На нашу думку, дія особливого періоду обмежується строками, встановленими для проведення мобілізації, або часом, протягом якого діє воєнний стан і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. В умовах відсутності рішення про оголошення війни або мобілізації чи закінчення строків, установлених для проведення мобілізації, особливий період не діє.

Ураховуючи проаналізовані норми чинного законодавства, можна зробити висновок, що з 22 серпня 2015 року закінчилася дія особливого періоду та час проведення мобілізації в Україні, а отже, на працівників, прийнятих на військову службу за контрактом (крім тих, які не були звільнені з військової служби у зв'язку з оголошенням демобілізації), починаючи із цієї дати, не розповсюджуються гарантії, визначені статтею 119 КЗпП України, зокрема щодо збереження місця роботи, посади й середнього заробітку, з огляду на відсутність чергового етапу проведення в Україні мобілізації та завершення особливого періоду.

Крім вищезазначеного, варто звернути увагу на проблемні питання компенсації роботодавцям за рахунок коштів Державного бюджету України середнього заробітку працівників, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом. Порядок компенсації затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 року № 105.

Однак механізм реалізації соціальних гарантій працівникам підприємств, установ і організацій, які проходять військову службу в особливий період, не охопив такими гарантіями працівників усіх суб'єктів господарювання та не забезпечив єдиного підходу до надання

гарантій працівникам незалежно від виду проходження ними військової служби. Зазначений Порядок не врахував, що на час його затвердження дію частини третьої статті 119 КЗпП України було поширено на громадян України, які, починаючи з 18 березня 2014 року, були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, а також на працівників, прийнятих за контрактом.

Крім того, запроваджена з червня 2014 року компенсація роботодавцям у межах середнього заробітку працівників, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, не була забезпечена фінансовими ресурсами.

Варто також зазначити, що сьогодні невизначеним залишається питання виплати вихідної допомоги в розмірі двох мінімальних заробітних плат, передбаченої статтею 44 КЗпП України, працівникам, звільненим на підставі пункту 3 статті 36 КЗпП України, тобто в разі призову або вступу на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу. Натепер текст статті 44 КЗпП України викладено в редакції Закону «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2007 року № 107-VI, однак указану зміну визнано неконституційною згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, а тому на виконання вказаного Рішення законодавець повинен був повернути попередню редакцію статті 44 КЗпП України в цій частині, чого зроблено не було. Зазначена вимога Конституційного Суду України стосується також частини 1 статті 21 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та частини 3 статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу».

Отже, працівникам, які звільняються на підставі пункту 3 статті 36 КЗпП України, тобто в разі призову або вступу на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу, виплачується грошова допомога в розмірі двох мінімальних заробітних плат за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, а не вихідна допомога за рахунок роботодавця.

Висновки. Отже, дія особливого періоду, під час якого допускається продовження строку контракту, обмежується строками, встановленими для проведення мобілізації, або часом, протягом якого діє воєнний стан і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. В умовах відсутності рішення про оголошення війни або мобілізації чи закінчення строків, установлених для проведення мобілізації, особливий період не діє. Дослідженням також встановлено, що механізм компенсації роботодавцям за рахунок коштів Державного бюджету України середнього заробітку працівників, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом, потребує подальшого вдосконалення з метою охоплення всіх категорій працівників і достатнього фінансування.

Усунення недоліків законодавчої техніки потребують стаття 44 КЗпП України, частина 1 статті 21 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» й частини 3 статті 4 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», оскільки положення вказаних норм прав вводять в оману роботодавців, які внаслідок буквального їх тлумачення продовжують виплачувати за власний рахунок вихідну допомогу працівникам, звільненим на підставі пункту 3 статті 36 КЗпП України.

Список використаних джерел:

1. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 року № 2232-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 24 груд. 2015 року № 911-VIII // Офіц. вісник України. – 2016. – № 3. – Ст. 154.
3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 року № 3543-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1993. – № 44. – Ст. 416.
4. Про оборону України : Закон України від 06 груд. 1991 року № 1932-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

5. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 14 січ. 2015 року № 15/2015 // Офіц. вісник України. – 2015. – № 6. – Ст. 119.

6. Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» : Закон України від 15 січ. 2015 року № 113-VIII // Відом. Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – Ст. 42.

7. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 11 жовт. 2016 р., справа № 804/4486/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62133108/>; Ухвала Київського апеляційного суду від 4 лют. 2016 р., справа № 826/18425/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55514762>.

8. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 30 черв. 2016 р., справа № 804/2696/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59453171>; Постанова Вищого адміністративного суду України від 16 лют. 2015 р., справа № 800/582/14 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42803930>.

9. Щодо особливого періоду : Лист Міністерства оборони України від 01 жовт. 2015 року № 322/2/8417 // ЛІГА-ЗАКОН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS25635.html.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ТКАЧЕНКО О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри екологічного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.6(477)

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ:
ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ**

Проведено аналіз організаційно-правового забезпечення процесу відновлення природних ресурсів в ЄС. Розкрито основні напрямки природоохоронної політики ЄС та її правове забезпечення. Здійснено аналіз основних напрямків правового регулювання відновлення природних ресурсів в країнах – членах ЄС. Розкриті основні шляхи підвищення ефективності правового забезпечення відновлення природних ресурсів в Україні засобами імплементації найкращого досвіду ЄС.

Ключові слова: відновлення природних ресурсів, природоохоронне законодавство, правове регулювання, імплементація, директиви ЄС.

Проведен анализ организационно-правового обеспечения процесса восстановления природных ресурсов в ЕС. Раскрыты основные направления природоохранной политики ЕС и ее правовое обеспечение. Проведен анализ основных направлений правового регулирования восстановления природных ресурсов в странах – членах ЕС. Раскрыты основные пути повышения эффективности правового обеспечения восстановления природных ресурсов в Украине средствами имплементации опыта ЕС.

Ключевые слова: восстановление природных ресурсов, природоохранное законодательство, правовое регулирование, имплементация, директивы ЕС.

The organizational and legal supports of the recovery process of natural resources in the EU were analyzed. The main areas of EU environmental policy and its legal support were disclosed. The analysis of the main areas of legal regulation of natural resources restoring in the EU member states was done. The main ways to increase the effectiveness of legal support restoration of natural resources in Ukraine, means the implementation of the EU experience were proposed.

Key words: restoration of natural resources, environmental legislation, legal adjusting, implementation, EU directive.

Вступ. У сучасному ЄС панує нова концепція соціально-економічного розвитку, що отримала назву «концепція сталого розвитку». Її сутність полягає в тому, що розвиток держави та суспільства повинен відбуватися не лише з точки зору орієнтації на досягнення державою високого рівня соціально-економічного становища та добробуту населення, а й на ефективне використання природних ресурсів. При цьому ефективне використання природ-

них ресурсів передбачає не лише раціональне використання (видобуток, розробка родовищ тощо) наявних природних ресурсів та копалин, а й відновлення екологічного балансу після їх видобутку та використання. Іншими словами, йдеться про створення таких умов розвитку видобувної промисловості, агропромислового комплексу, енергетичної сфери, за яких, окрім високої продуктивності економічних агентів, досягається й високий рівень відновлення екологічного балансу. Європейські країни дійшли висновку, що погіршення екологічних умов у глобальних масштабах призводить до катастрофічних неперворотних наслідків для всієї цивілізації. Тому країни ЄС прийшли до розуміння необхідності розробки єдиних, досить суворих принципів відновлення природних ресурсів та обмежень їхнього використання, що були належним чином закріплені в праві ЄС та імplementовані в національні законодавства країн – членів ЄС.

Проблема правового закріплення механізмів законодавчого регулювання відновлення природних ресурсів у країнах ЄС знайшла своє відображення в працях таких вчених, як Андрейцев В., Андруевич Н., Бізека Я., Будякова Т., Казанчук І., Мельник Р., Микієвич М., Тюн В. та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз досвіду країн – членів ЄС у правовому регулюванні відновлення природних ресурсів та пошук можливостей їх імplementації в природоохоронне законодавство України.

Результати дослідження. Природоохоронна політика та природоохоронне законодавство в різних країнах – членах ЄС, як і в самому праві ЄС, почало з'являтися лише з 1950-х років і стосувалося переважно подолання наслідків світової війни, що велася на європейському континенті, зокрема щодо відновлення ґрунтів та внутрішніх водойм європейських країн. Цілеспрямована політика в галузі охорони навколишнього середовища та захисту природних ресурсів почала формуватися в рамках самого ЄС наприкінці 1990-х р.р., хоча окремі нормативно-правові акти регіонального й загальноєвропейського характеру приймалися протягом всього існування ЄС.

У цьому контексті слушною є точка зору Казанчука І., який вказує, що європейські держави проводять величезну роботу по розробці стандартів у сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Екологічна політика ЄС характеризується динамікою, врахуванням потреб суспільства та інтересів окремих його членів. Зазначається, що система стандартів в Європейському Союзі у сфері захисту навколишнього природного середовища закріплена передусім у директивах ЄС. Наприклад, на сьогодні прийнято більше 90 директив у природоохоронній сфері. Важливо, що директиви ЄС спрямовані на встановлення стандартів оцінки вартості контролю за забрудненням у промисловості; оцінки впливу певних державних та приватних проектів на навколишнє природне середовище; меж контролю й забезпечення інформацією тощо. Ці правові акти визначають окремі стандарти якості захисту природного середовища, якості води, якості повітря, промислових ризиків та біотехнологій, відходів, шумів. Так, директиви щодо води містять стандарти у сфері захисту річок, морів та інших водойм; якості питної води; скидання в водойми відходів деяких небезпечних речовин; якості прісної води, що потребує охорони з метою підтримання життя риб тощо [4].

Виходячи з цілей політики Співтовариства у сфері захисту навколишнього середовища, які закріплені Договором про заснування Європейського співтовариства, можна виділити такі групи питань, що регулюються на рівні ЄС: стан навколишнього середовища; здоров'я людей; природні ресурси; міжнародні екологічні питання регіонального та глобального масштабу. Такий поділ був впроваджений лише з прийняттям Єдиного європейського акта, до того часу предметні сфери регулювання визначалися Програмами дій Європейських співтовариств і формувалися відповідно до директив, регламентів та інших документів [6].

На сучасному етапі розвитку ЄС основні зусилля держав-членів у сфері охорони навколишнього природного середовища спрямовані на визначення відповідальності за завдання шкоди природному середовищу та боротьбу із забрудненням. Так, у разі недотримання європейських стандартів у сфері охорони навколишнього середовища при боротьбі із за-

брудненням Європейська комісія вповноважена застосовувати санкції щодо держав – членів ЄС, які не виконують свої зобов'язання. Генеральна екологічна політика ЄС пов'язана з прийняттям і реалізацією шести Програм дій, на основі яких підготовлені нормативно-правові акти Європейського співтовариства з охорони навколишнього природного середовища в різних сферах життєдіяльності країн-членів [3].

При цьому шоста Програма дій з охорони навколишнього середовища ЄС є основним загальним документом з екологічної політики. У главі «Цілі та пріоритетні напрямки діяльності у сфері охорони природи та біорізноманіття» (ст. 6) зазначені такі цілі: припинення загрози біорізноманіття; охорона від шкідливих забруднень і належне відновлення природи та біорізноманіття; збереження, відновлення та стале використання морського середовища, прибережних районів і водно-болотних угідь; збереження та відновлення територій цінного ландшафту; збереження видів і природних середовищ існування з приділенням особливої уваги запобіганню фрагментації природних середовищ існування; сприяння сталому використанню ґрунту з приділенням особливої уваги запобіганню ерозії, деградації, забрудненню і опустелюванню. Наведені цілі досягаються за допомогою певних пріоритетних дій з урахуванням принципу субсидіарності на основі існуючих глобальних та регіональних конвенцій і стратегій, а також повного впровадження відповідних актів Співтовариства. Екосистемний підхід, прийнятий у Конвенції про біологічне різноманіття, повинен застосовуватися, коли це доречно, але пріоритетними напрямками залишаються [8]:

- стратегія охорони ґрунтів, яка стосується запобігання забрудненню, ерозії, опустелюванню, деградації, вилученню земель та гідрогеологічним ризикам з урахуванням регіонального різноманіття, включаючи особливості гірських і посушливих районів;
- сприяння сталому управлінню видобувними галузями з метою зменшення їхнього впливу на навколишнє середовище;
- сприяння інтеграції питань збереження й відновлення ландшафтів в інші галузеві політики, включаючи туризм, з урахуванням відповідних міжнародних документів;
- сприяння інтеграції питань збереження біорізноманіття у сільськогосподарську політику та стимулювання сталого розвитку сільських районів, багатофункціонального та сталого сільського господарства;
- сприяння сталому використанню морів та збереженню морських екосистем, включаючи морське дно, гирлові та прибережні райони, з приділенням особливої уваги цінним із точки зору біорізноманіття районам;
- реалізація та подальше розроблення стратегій та заходів у сфері лісництва.

Необхідно зазначити, що політика ЄС у сфері охорони навколишнього середовища та відновлення природних ресурсів є системною, оскільки передбачає поетапне впровадження та реалізацію стратегічних кроків, спрямованих не лише на усунення екологічних ризиків та подолання екологічних проблем, але й на створення умов для раціоналізації використання природних ресурсів. Країни – члени ЄС погоджуються із загальноєвропейськими стратегіями, але разом із тим існує певна протидія у вигляді потужних промислових транснаціональних компаній, які на сьогодні намагаються скорочувати витрати, хоча дотримання екологічних стандартів, навпаки, вимагає великих капіталовкладень не лише з боку держави.

На думку В. Андрейцева, компроміс між державою, суспільством та бізнесом знаходиться в площині правової регламентації основних заходів стосовно оптимізації природокористування, що досягається за рахунок прийняття відповідних директив ЄС. Зокрема, низка директив ЄС містить стандарти в сфері охорони навколишнього середовища від відходів виробництва та споживання. Такою є Директива ЄС про спалення небезпечних відходів (94/67/Е ЄС), у якій визначені заходи щодо попередження (а в разі неможливості – зниження негативного впливу на природне середовище та здоров'я людини) забруднення повітря, ґрунту і вод, що викликані спаленням небезпечних відходів. Визначені й умови нормування та здійснення викидів підприємствами. В ЄС акцент робиться передусім на різноманітті екологічних засобів боротьби із забрудненням природного середовища промисловими підприємствами. Значна увага приділяється таким організаційно-правовим заходам, як екологічне

нормування, ліцензування, екологічна експертиза, державний екологічний контроль, екологічний аудит, оцінка впливу потенційної діяльності на навколишнє середовище, екологічна сертифікація. Система екологічної сертифікації, що використовується в країнах ЄС, має на меті просувати на ринок продукцію промислових підприємств, під час виробництва якої не порушувалися екологічні вимоги. Вбачається, що й українське законодавство повинно бути спрямоване на досягнення саме такої мети. У цьому контексті важливе значення має Директива 2008/ 98/ЄС від 19 листопада 2008 р. про відходи [1].

З метою імплементації вказаної директиви Кабінетом Міністрів України було навіть розроблено відповідний спеціальний план. Метою розроблення плану імплементації Директиви є забезпечення наближення законодавства України до законодавства ЄС у частині інтеграції екологічної політики до інших документів, що містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку. Основними завданнями є впровадження положень Директиви щодо: прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); підготовка планів щодо управління відходами згідно з п'ятиетапною ієрархією відходів та програмами щодо попередження утворення відходів; встановлення механізму повного покриття витрат згідно з принципом «забруднювач платить» та принципом розширеної відповідальності виробника; встановлення дозвільної системи для установ / підприємств, що здійснюють операції з видалення чи утилізації відходів, з особливими зобов'язаннями щодо управління небезпечними відходами; запровадження реєстру установ і підприємств, які здійснюють збір та транспортування відходів [7].

Окремо слід звернути увагу на Директиву 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р., яка має на меті встановити для попередження та ліквідації наслідків екологічної шкоди рамки екологічної відповідальності, що ґрунтуються на принципі «забруднювач платить». У ст. 5 Директиви зазначається: якщо екологічна шкода ще не була завдана, але існує неминуча загроза її настання, експлуатант невідкладно вживає необхідних запобіжних заходів. При цьому держави-члени стежать за тим, щоб у разі необхідності або якщо неминуча загроза екологічної шкоди не зникне, незважаючи на вжиті експлуатантом запобіжні заходи, останній якомога швидше проінформував компетентний орган про всі аспекти ситуації. Зі свого боку компетентний орган у будь-який час може [2]:

- зобов'язати експлуатанта надавати відомості щоразу, коли з'являється неминуча загроза екологічної шкоди або у випадку підозри існування такої загрози;
- зобов'язати експлуатанта вжити необхідні запобіжні заходи;
- надати експлуатанту інструкції, яких належить дотримуватися, щодо необхідних запобіжних заходів, які належить вжити.

Наведена Директива визначає й відновлювальні заходи у випадку настання екологічних ризиків, а також детермінує порядок розподілу витрат на запобіжні та відновлювальні заходи. Важливим елементом, який відзначається в цьому нормативно-правовому акті, є регулювання порядку співробітництва між державами – членами ЄС у галузі відновлення природних ресурсів та механізму взаємозв'язку між природоохоронними директивами ЄС і національним правом країн-членів.

Отже, охорона навколишнього природного середовища, займаючи одне з провідних місць у політиці європейських держав, набуває особливого значення в умовах сьогодення. В Україні на шляху інтеграції в Європейський Союз пріоритетними напрямками підтримання екологічної рівноваги та забезпечення належного стану охорони навколишнього природного середовища на сьогодні є [4]:

- узгодження законодавства України, у тому числі й адміністративного, з правовими нормами і стандартами країн – членів ЄС згідно з етапами, які визначені у Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- удосконалення основних процедур, необхідних для здійснення оцінки впливу на довкілля, та забезпечення розробки планів покращення охорони навколишнього природного

середовища, які визначені в основних напрямках державної політики України у сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; виконання таких процедур;

- впровадження комунікаційної стратегії щодо підтримки політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки;
- підтримка суб'єктів громадянського суспільства та місцевих органів влади у галузі управління природоохоронною сферою;
- розширення співробітництва, насамперед правоохоронних органів, із природоохоронними та правоохоронними органами країн – членів ЄС

Що стосується національних законодавств країн – членів ЄС, то, як зазначає В. Тюн, більшість сучасних конституцій європейських держав юридично закріплюють питання охорони природи через гарантування екологічних прав людини. Найважливішими з них є право на життя, право на сприятливе для життя довкілля, право на доступ до екологічної інформації та ін. Конституція Іспанії зобов'язує державні органи стежити за раціональним використанням усіх природних ресурсів, спираючись на необхідну в цьому випадку колективну солідарність (ст. 45). Обов'язок держави охороняти довкілля закріплюється й у Конституції Федеративної Республіки Німеччина (ст. 20-а). Згідно з цією статтею держава, усвідомлюючи свою відповідальність перед майбутніми поколіннями, охороняє навколишнє середовище як основу життя на Землі в рамках конституційного устрою й відповідно до закону і права за допомогою виконавчої влади і правосуддя. Один із найбільш «екологізованих» Основних Законів – у Португалії. У Конституції Португалії передбачається обов'язкове розроблення в державі планів економічного й соціального розвитку з метою збереження екологічної рівноваги, охорони довкілля (ст. 91). Основними напрямками здійснення екологічної функції держави в португальській Конституції визначено попередження й контроль забруднення довкілля, створення природно-заповідних територій, забезпечення раціонального природокористування, комплексний розвиток територій [9].

У Німеччині розроблена та реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту й екологічного підприємництва, що є важливим напрямом екологічної модернізації, підвищується роль екологічних характеристик товарів та продуктів, що виробляються й реалізуються. Обов'язковим для підприємств Німеччини є проходження екологічного аудиту на основі прийнятих національних стандартів. Сьогодні в Німеччині на федеральному рівні розроблено та прийнято загальну концепцію профілактичної роботи органів поліції окремих земель та федерації загалом. Згаданий документ визначив не тільки систему суб'єктів, відповідальних за здійснення профілактичної роботи, заклавши підґрунтя для їхньої ефективної взаємодії, але й окреслив форми цієї роботи [5].

В Австрії не існує єдиного екологічного закону, який би охоплював усі еколого-правові відносини, а законодавство будується за інституціональним принципом, тобто переважають закони, що регулюють тільки певний обсяг правовідносин. Водночас законодавство Австрії щодо охорони навколишнього природного середовища побудоване дуже специфічно. Структура законів не схожа на структурну побудову законів інших країн – членів ЄС (в законах відсутні загальні положення та поділ на статті). Усі нормативні акти, що стосуються охорони довкілля, чітко прописані, оскільки вони спрямовані на охорону конкретних правовідносин у царині екології (наприклад, гірничим правовідносинам присвячено окремий нормативний акт) [9].

Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку природоохоронного законодавства ЄС та країн – членів ЄС досить чітко простежується певна тенденція. Вона полягає в тому, що більшість національних законодавств формуються на принципах і засадах міжнародно-правових актів, які регулюють відносини в сфері природокористування. При цьому законодавство ЄС не стільки деталізує, скільки доповнює та диференціює підходи, викладені в міжнародних конвенціях. Справа в тому, що економічний розвиток ЄС та спроможність окремих країн-членів забезпечити природоохоронну діяльність створюють належні умови для фінансування природоохоронних заходів таким чином та в таких обся-

гах, що здатні суттєво підвищити рівень раціонального використання та відновлення природних ресурсів.

Тому окрім інституційного та нормативно-правового забезпечення природоохоронної політики як ЄС, так і окремих країн – членів ЄС, її фінансове та матеріально-технічне забезпечення відіграє важливу роль у процесі досягнення цілей такої політики.

Висновки. Підводячи підсумки аналізу організаційно-правового забезпечення процесу відновлення природних ресурсів в ЄС та в окремих країнах-членах, доцільно звернути увагу на низку напрямків правового регулювання, імплементація яких у вітчизняне законодавство суттєво підвищить рівень та ефективність державної політики в галузі відновлення природних ресурсів.

По-перше, основні тенденції в правовому регулюванні природоохоронної діяльності в ЄС спрямовані на захист та відновлення природних ресурсів. Директиви ЄС та національне законодавство окремих країн побудовані таким чином, що вони створюють умови для розробки й затвердження поетапних національних стратегій охорони природного середовища за різними напрямками. Така деталізація та диверсифікація напрямків залежно від природних сфер (охорона ґрунтів, охорона вод, охорона лісів тощо) притаманна й вітчизняному законодавству. Але, на відміну від вітчизняного, яке має більшою мірою декларативний характер, законодавства країн – членів ЄС та власне ЄС тяжіє до процедурної визначеності й деталізації заходів щодо захисту та відновлення природних ресурсів.

По-друге, важливим напрямком загальноєвропейської політики в галузі охорони природного середовища є орієнтація на такі форми й способи господарювання, які забезпечують максимальну раціональність у використанні природних ресурсів. Ідеться про впровадження стратегій розвитку альтернативної енергетики, природноорієнтованих інфраструктурних проєктів тощо.

По-третє, досвід країн – членів ЄС демонструє успішність та результативність міждержавної співпраці в галузі охорони навколишнього середовища, яка, до речі, можлива й за участі країн, що не є членами ЄС. Для цього Україні необхідно не лише декларувати готовність імплементації норм Директив ЄС у галузі відновлення природних ресурсів, а й розробляти конкретні програми їхнього практичного втілення. Це дасть змогу суттєво підвищити ефективність законодавчого регулювання захисту природного середовища.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В. Право екологічної безпеки : Навч. та наук-практ. посіб. / В. Андрейцев. – К.: «Знання-Прес», 2006. – 332 с
2. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_965.
3. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Л. : Екоправо-Львів, 2008. – 192 с.
4. Казанчук І. Можливості використання в Україні європейського досвіду адміністративно-правового закріплення і реалізації стандартів якості охорони навколишнього природного середовища / І. Казанчук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. Дідоренка. – 2012. – Вип. 4. – С. 3–11.
5. Мельник Р. Профілактика злочинів та правопорушень: німецький досвід та українські реалії / Р. Мельник // Актуальні проблеми адміністративного законодавства України: шляхи його вдосконалення: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 5–6 червня 2009 р.). – Ч. II. – Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. – 152 с. – С. 20–24.
6. Микієвич М. Європейське право навколишнього середовища: [навчальний посібник] / М. Микієвич, Н. Андрусевич, Т. Будякова. – Львів, 2004. – 256 с.
7. План імплементації Директиви 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради про відходи та скасування окремих Директив [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Table%20of%20Concordance%20Waste%20Framework.pdf>.

8. Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля : [посібник] ; за заг ред. Я. Бізека. – К. : Проект Європейського Союзу «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки», 2013 . – 167 с.]

9. Тюн В. Адміністративно-правові засади наглядової діяльності правоохоронних органів України у сфері охорони природи: дис.. к. ю. н. ; спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В. Тюн. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. – 234 с.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БЕДНИЙ О. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та фінансового права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.922:(35.086/087:352)(477)

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПРАВА Й ОBOB'ЯЗКИ СЛУЖБОВЦІВ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

У статті досліджено регулювання прав та обов'язків службовців органів місцевого самоврядування за допомогою норм адміністративного права. З'ясовано й охарактеризовано відповідні елементи адміністративно-правового статусу службовців. Наведено класифікацію адміністративно-правових прав і обов'язків службовців органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: публічна служба, органи місцевого самоврядування, служба в органах місцевого самоврядування, адміністративно-правовий статус службовців, права службовців, обов'язки службовців.

В статье исследовано регулирование прав и обязанностей служащих органов местного самоуправления при помощи норм административного права. Выявлены и охарактеризованы соответствующие элементы административно-правового статуса служащих. Приведена классификация административно-правовых прав и обязанностей служащих органов местного самоуправления.

Ключевые слова: публичная служба, органы местного самоуправления, служба в органах местного самоуправления, административно-правовой статус служащих, права служащих, обязанности служащих.

The article studies the administrative law regulations of rights and obligations of public servants in local self-government. The relevant elements of the administrative legal status of public servants are identified and described. The classification of administrative rights and obligations of public servants in local self-government is provided.

Key words: public service, local self-government, service in local self-government, administrative legal status of public servants, rights of public servants, obligations of public servants.

Вступ. Важливим складником адміністративно-правового регулювання служби в органах місцевого самоврядування є визначення змісту адміністративно-правового статусу службовців цих органів. Неможливо ефективно упорядкувати й організувати службу, уникаючи її «людського виміру». Здійснення служби (фактична реалізація обов'язків і прав, закріплених у юридичних конструкціях посад) покладається на конкретних осіб із певними особистими даними. Завдання адміністративно-правової теорії та практики полягає не тіль-

ки в забезпеченні виникнення публічно-службових відносин цих осіб, а й їх успішної динаміки. Саме на це і спрямоване визначення за допомогою адміністративно-правових норм правового статусу службовців органів місцевого самоврядування.

Адміністративно-правовий статус публічних службовців являє собою сукупність прав, обов'язків і відповідальності службовців, які встановлюються нормами адміністративного права та забезпечуються державою [1, с. 149]. Специфічність завдань і функцій, що реалізуються службовцями органів місцевого самоврядування, зумовлює особливості адміністративно-правового статусу цього виду публічних службовців. Для окремих груп службовців можуть установлюватися особливі правила проходження служби, спеціальні права й обов'язки, обмеження по службі, специфічний порядок проведення атестації, притягнення до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної відповідальності, можливість застосування кримінального покарання.

Питання адміністративно-правового статусу публічних службовців тією чи іншою мірою досліджували в роботах В.Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, Д.М. Бахрах, К.С. Бельський, Л.Р. Біла-Тіунова, Ю.П. Битяк, І.О. Картузова, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, Л.М. Корнута, В.М. Манохін, О.В. Оболонський, Д.М. Овсянко, В.Ф. Опришко, І.М. Пахомов, Ю.М. Старілов, О.В. Тодошак, В.В. Цветков, Ю.С. Шемшученко.

У контексті державного будівництва та інституціоналізації публічно-самоврядного управління питання правового статусу службовців органів місцевого самоврядування розглядали М.О. Баймуратов, Г.В. Барабашов, І.П. Бутко, В.І. Васильєв, В.А. Григор'єв, В.М. Кампо, А.І. Коваленко, О.Є. Кутафін, М.П. Орзіх, Б.А. Пережнюк, В.Ф. Погорілко, Н.В. Постовий, С.М. Стременовський, В.І. Фадєєв, О.Ф. Фрицький, Є.С. Шургіна, В.А. Ясюнас.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення змісту прав і обов'язків службовців органів місцевого самоврядування як елементів їхнього адміністративно-правового статусу в контексті оновлення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування й антикорупційного законодавства.

Результати дослідження. Елементами адміністративно-правового статусу службовців органів місцевого самоврядування є такі:

- права та гарантії службовців;
- обов'язки службовців, обмеження й заборони для службовців;
- відповідальність службовців.

На нашу думку, в адміністративно-правовому статусі службовців важливо відрізнити дві групи елементів:

- елементи адміністративно-правового статусу службовця, закріплені в статусі відповідної посади (наприклад, посадові права й обов'язки, кваліфікаційні вимоги, посадовий оклад);
- елементи адміністративно-правового статусу службовця, не закріплені в статусі відповідної посади (наприклад, загальні права й обов'язки, обмеження та заборони, відповідальність).

Перша група елементів пов'язана безпосередньо з посадою, яку обіймає службовець. Ці елементи встановлюються під час заснування конкретної посади й визначення посадових повноважень. Відповідно, вони набувають свого нормативного закріплення в посадових інструкціях, штатних розписах тощо. Елементами адміністративно-правового статусу конкретної особи – службовця – вони стають під час заміщення нею відповідної посади. Вони є незмінними під час розвитку публічно-службових відносин на цій посаді.

Друга група елементів має більш фундаментальний характер, тобто спрямована на створення підґрунтя для сумлінного, відповідального, неупередженого та якісного виконання службовцями своїх функцій на посаді в органах місцевого самоврядування. Елементи другої групи, як правило, закріплюються в чинному законодавстві. На підставі аналізу чинного адміністративного законодавства України, можна, залежно від характеру елементів другої групи, класифікувати їх на:

- такі, що поширюються на всіх службовців органів місцевого самоврядування (основні права й обов'язки, передбачені ст. ст. 8 і 9 Закону України «Про службу в органах

місцевого самоврядування»; обмеження, передбачені Законом України «Про запобігання корупції»; тощо);

– такі, що поширюються на певну частину службовців органів місцевого самоврядування (граничний вік для службовців, які не обираються на відповідні посади, передбачений ч. 1 ст. 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»; додаткова оплачувана відпустка для службовців, які мають стаж служби понад 10 років, передбачена ч. 6 ст. 21 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»; тощо).

Суттєвим елементом адміністративно-правового статусу службовців органів місцевого самоврядування є права службовців. У теорії публічної служби існує декілька класифікацій прав службовців. Так, наприклад, В.Я. Малиновський пропонує виділяти таке:

– загальногромадянські права, носієм яких є службовець як громадянин держави, а саме: право на участь в управлінні державними справами, інші права, передбачені Конституцією й законами України;

– загальнослужбові права, якими володіє кожний службовець, відповідно, на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування;

– особисті права, які пов'язані з: а) кар'єрою державного службовця; б) реалізацією його права на матеріальне забезпечення, відпочинок, пільги; в) реалізацією його прав на соціальний захист [2, с. 46].

На нашу думку, загальногромадянські права не є елементом спеціального адміністративно-правового статусу публічного службовця. Як слушно зазначає Л.Р. Біла-Тіунова, реалізація окремих прав із загальногромадянського правового статусу є обмеженою під час обіймання посади службовця (службовці не мають права на страйк, права займатися підприємницькою діяльністю тощо) [3, с. 147].

За колом посад, на які ці права поширюються, виділяють такі групи:

– основні права, які закріплюються в найбільш загальних нормативно-правових актах, як правило, законах (наприклад, Законі України «Про державну службу», Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування»), поширюються на всіх службовців, які обіймають посади, відповідно, в державних органах або в органах місцевого самоврядування;

– спеціальні права, які закріплюються в нормативно-правових актах, що регулюють правовий статус окремих органів публічної влади (відомств) і їх службовців (наприклад, Законі України «Про Національну поліцію»), поширюються на службовців, які обіймають посади у відповідних органах (відомствах), особливості функцій яких (як правило, правоохоронний характер) спричиняють надання їхнім службовцям додаткових прав для виконання покладених обов'язків;

– посадові права, які закріплюються, як правило, в локальних нормативно-правових актах – посадових інструкціях – і стосуються конкретних службовців, які обіймають відповідні посади.

За метою встановлення дослідники (Ю.М. Старілов) виділяють таке:

– права, які забезпечують з'ясування службовцем свого правового статусу та його правовий захист;

– права, які сприяють безпосередньому виконанню службових обов'язків;

– права, які сприяють посиленню посадової активності службовця, реалізації його конституційних прав і свобод і забезпечують його соціальні гарантії [4, с. 322].

До першої групи прав можна зарахувати таке:

– право на отримання інформації щодо матеріалів своєї особової справи й ознайомлення з іншими документами, які стосуються проходження служби в органах місцевого самоврядування, отримання від керівників органу місцевого самоврядування відповідних пояснень і надання власних пояснень;

– право вимагати проведення службового розслідування з метою спростування безпідставних, на думку службовця, звинувачень або підозри щодо нього;

– право захищати свої законні права й інтереси в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування та в судовому порядку.

До другої групи належать такі:

- право вимагати виконання актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- право на отримання від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, окремих осіб матеріалів та інформації, необхідних для виконання своїх службових обов'язків;
- право вимагати прибуття керівників підприємств, установ та організацій на засідання органів для подання інформації.

Третю групу становлять такі:

- право на просування по службі відповідно до професійної освіти, результатів роботи й атестації;
- право на оплату праці залежно від посади, яку обіймає службовець, рангу, який йому присвоєно, якості, досвіду і стажу роботи;
- право на безпечні та необхідні для високопродуктивної роботи умови праці;
- право на соціальний захист;
- право на надання щорічної відпустки з виплатою допомоги на оздоровлення й додаткової оплачуваної відпустки;
- право на пенсійне забезпечення з урахуванням стажу служби після виходу на пенсію.

Значну частину останньої групи прав можна охарактеризувати як соціальні гарантії службовців органів місцевого самоврядування. Варто відзначити, що всі права службовців, незалежно від їх змісту й обсягу, надаються службовцям з метою якісного виконання службових обов'язків. Їх закріплення не має на меті задоволення матеріальних та інших інтересів службовців. При цьому, як свідчить правове регулювання, окремі права можуть мати як посадовий, так і загальний характер. Зловживання правами, особливо посадовими, не припускається та переслідується державою шляхом застосування до службовців різноманітних заходів державного примусу, у тому числі кримінальної й адміністративної відповідальності.

Звертаючись до історії, можна згадати, що, починаючи із середньовічних міст, значний ступінь відповідальності членів управлінського корпусу компенсувався нормами, які захищали адміністраторів від посягань на їхню честь. Установлювалися також певні винагороди та пільги за добросовісну службу: звільнення від податків, сплата тільки половини комунальних такс, виплата регулярних винагород, відрахування на користь посадових осіб частини зібраних ними штрафів. Поряд із тим було чимало комун, у яких посадові особи не отримували ніякої винагороди за свою службу, крім звільнення від низки звичних для середньовікового міста повинностей (наприклад, будівництва й ремонту своєї частини міського муру) [5, с. 70].

Обов'язки службовців відбивають сутність і зміст службової діяльності, соціальне значення інституту служби. Вони також визначають певні межі поведінки службовців під час здійснення завдань і функцій, визначених конкретними посадами. У теорії публічної служби виділяють три групи обов'язків службовців:

- основні обов'язки, які закріплюються в найбільш загальних нормативно-правових актах, як правило, законах (наприклад, Законі України «Про державну службу», Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування»), поширюються на всіх службовців, котрі обіймають посади, відповідно, в державних органах або в органах місцевого самоврядування;

- спеціальні обов'язки, які закріплюються в нормативно-правових актах, які регулюють правовий статус окремих органів публічної влади (відомств) і їхніх службовців (наприклад, Законі України «Про Національну поліцію»), поширюються на службовців, котрі обіймають посади у відповідних органах (відомствах), особливості функцій яких (як правило, правоохоронний характер) спричиняють покладення на їхніх службовців додаткових обов'язків;

- посадові обов'язки, які закріплюються, як правило, в локальних нормативно-правових актах – посадових інструкціях – і стосуються конкретних службовців, котрі обіймають відповідні посади.

Основні обов'язки службовців органів місцевого самоврядування закріплено Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування»:

- додержання Конституції й законів України, інших нормативно-правових актів, актів органів місцевого самоврядування; забезпечення відповідно до їхніх повноважень ефективної діяльності органів місцевого самоврядування;
- додержання прав і свобод людини та громадянина;
- збереження державної таємниці, інформації про громадян, що стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також іншої інформації, яка, згідно із законом, не підлягає розголошенню;
- постійне вдосконалення організації своєї роботи, підвищення професійної кваліфікації;
- сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, ініціативність і творчість у роботі;
- шанобливе ставлення до громадян і їхніх звернень до органів місцевого самоврядування, турбота про високий рівень культури, спілкування й поведінки, авторитет органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- недопущення дій чи бездіяльності, які можуть зашкодити інтересам місцевого самоврядування та держави [6].

Серед обов'язків державних службовців необхідно виділяти обмеження та заборони, які спрямовані на забезпечення ефективного функціонування служби, встановлення правових перешкод можливим зловживанням службовців, створення умов для незалежного здійснення посадових повноважень і реалізації прав службовців. Дослідники (Ю.М. Старілов) відзначають, що обмеження та заборони для службовця мають абсолютний характер, тобто «вони діють для нього протягом усього часу проходження служби й не можуть бути замінені іншими положеннями» [4, с. 336].

Значну частину обмежень для службовців органів місцевого самоврядування передбачено Законом України «Про запобігання корупції». Службовцям органів місцевого самоврядування забороняється:

- використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані із цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах;
- безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи;
- займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією чи законами України;
- входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, і представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України;
- протягом року з дня припинення служби укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами-підприємцями, якщо відповідні службовці протягом року до дня припинення служби в органах місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців;
- у разі припинення служби розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, установлених законом;

– протягом року з дня припинення служби представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), у яких іншою стороною є орган місцевого самоврядування, в якому вони працювали на момент припинення служби;

– мати в прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

Крім того, службовці органів місцевого самоврядування несуть низку обов'язків щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів і виконання вимог фінансового контролю:

– протягом 30 днів після призначення (обрання) на посаду передати в управління іншій особі належні їм підприємства й корпоративні права в порядку, встановленому законом;

– уживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів;

– повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника або у випадку перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності в неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національному агентстві чи іншому визначеному законом органі або колегіальному органу, під час виконання повноважень у якому виник конфлікт інтересів, відповідно;

– не вчиняти дій і не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів;

– ужити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів;

– у встановлені строки подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства із запобігання корупції декларацію про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за формою, що визначається Національним агентством;

– у разі відкриття службовцем або членом його сім'ї валютного рахунка в установі банку-нерезидента відповідний службовець зобов'язаний у десятиденний строк письмово повідомити про це Національне агентство із запобігання корупції в установленому ним порядку із зазначенням номера рахунка й місцезнаходження банку-нерезидента [7].

Порушення зазначених обов'язків, якими закріплено відповідні обмеження та заборони, може бути підставою для притягнення службовців органів місцевого самоврядування до юридичної відповідальності, передбаченої нормами адміністративного права, – адміністративної й дисциплінарної, зокрема для застосування стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що значна кількість прав та обов'язків службовців органів місцевого самоврядування регулюється нормами адміністративного права. Основними нормативно-правовими актами, які містять відповідні норми, є Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» й Закон України «Про запобігання корупції».

Права службовців органів місцевого самоврядування, крім забезпечення для них необхідних можливостей ефективного здійснення службової діяльності, включають також гарантії їхнього правового та соціального захисту. Обов'язки службовців, у свою чергу, крім визначення мети і змісту їхньої діяльності, передбачають обмеження й заборони, спрямовані на недопущення використання службових повноважень усупереч публічним інтересам.

Список використаних джерел:

1. Ківалов С.В. Публічна служба в Україні : [підручник] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова. – Одеса : Фенікс, 2009. – 688 с.

2. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика : [навч. посіб.] / В.Я. Малиновський. – К. : Атіка, 2003. – 160 с.

3. Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства : [монографія] / [С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова та ін.] ; за заг. ред. С.В. Ківалова, Л.Р. Білої-Тіунової. – Одеса : Фенікс, 2013. – 438 с.

4. Стариков Ю.Н. Службное право : [учебник] / Ю.Н. Стариков. – М. : БЕК, 1996. – 698 с.
5. Институты самоуправления: историко-правовое исследование / [В.Г. Графский, Н.Н. Ефремова, В.И. Карпец и др.]. – М. : Наука, 1995. – 301 с.
6. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

ГАЛУНЬКО В. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з матеріально-технічного
розвитку та інфраструктури
(Херсонський державний університет)

УДК 351.746.2: 35

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧИХ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

У статті розглядаються актуальні питання діяльності слідчих підрозділів України в умовах реформування, вжиття відповідних заходів щодо вдосконалення чинного законодавства стосовно роботи органів досудового розслідування та приведення його у відповідність до Конституції України й міжнародно-правових стандартів.

Ключові слова: національна поліція, органи досудового розслідування, слідчі, слідчий експеримент.

В статье рассматриваются актуальные вопросы деятельности следственных подразделений Украины в условиях реформирования, принятия соответствующих мер по совершенствованию действующего законодательства относительно работы органов досудебного расследования и приведения его в соответствие с Конституцией Украины и международно-правовыми стандартами.

Ключевые слова: национальная полиция, органы предварительного расследования, следователи, следственный эксперимент.

The article deals with topical issues of Ukraine investigative units in terms of reform. On taking appropriate measures to improve the current legislation regarding the pre-trial investigation and to bring it into conformity with the Constitution of Ukraine and international legal standards

Key words: national police, preliminary investigation, investigators, investigative experiment.

Вступ. Україна перебуває на порозі позитивних змін щодо повноцінної інтеграції з Європейським Союзом. Одним із основних завдань є приведення у відповідність до європейських норм і цінностей всієї правової системи, що передбачає вжиття відповідних заходів стосовно вдосконалення чинного законодавства і приведення його у відповідність до

Конституції України й міжнародно-правових стандартів. Під час реформування правової системи особлива увага приділяється органам досудового слідства держави, які є одним із основних суб'єктів реалізації її правоохоронної функції. Питання зміцнення законності й правопорядку, посилення захисту прав і законних інтересів громадян, удосконалення роботи слідчих підрозділів стають предметом спеціального розгляду Президентом України, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів. Актуальність цієї проблеми пояснюється ще й тим, що Конституція України визначила необхідність формування системи органів досудового слідства й уведення в дію законів, що регулюють її функціонування [1]. Б.В. Романюк указував, що інститут досудового слідства – «живий організм», радикальні та непродумані заходи можуть призвести до соціально небезпечних наслідків [2].

Проблемам удосконалення структури слідчих підрозділів та управління їхньою діяльністю приділяла увагу низка вчених у галузях теорії управління, адміністративного права, кібернетики, криміналістики, кримінально-процесуального права, а саме: В.Б. Авер'янов, М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, В.Н. Бахрах, І.Л. Бачило, Р.С. Белкін, Ю.П. Битяк, В.С. Венедиктов, М.М. Гродзинський, Є.Г. Запорожцев, В.Д. Зеленський, Г.Г. Зуйков, О.П. Іспақына, Л.М. Карнеєва, В.М. Климов, О.М. Ларін, В.П. Петков, В.М. Плішкін, Г.Х. Попов, О.Ф. Скакун, В.Т. Томін, Г.О. Туманов, О.Г. Фролова, С.І. Цветков, М.Н. Шавшин, В.Г. Щокін, В.К. Шкарупа, Е.Ф. Яськов та ін.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути актуальні питання діяльності слідчих підрозділів України в умовах реформування, вжиття відповідних заходів щодо вдосконалення чинного законодавства стосовно роботи органів досудового розслідування та приведення його у відповідність до Конституції України й міжнародно-правових стандартів.

Результати дослідження. За час незалежності України слідчі підрозділи, особливо колишніх органів внутрішніх справ, оскільки на них покладалася основний тягар у розслідуванні кримінальних злочинів, уже проходили шлях реформування. Так, у 2002 р. слідчі підрозділи виводилися з прямого підпорядкування керівників міськрайлінорганів, за якими залишалися лише функції координації взаємодії слідчих і працівників підрозділів дізнання, вжиття заходів із забезпечення ефективності експерименту. Експеримент продовжувався до 31 грудня 2003 р. [3]. Під час проведення експерименту керівники підрозділів внутрішніх справ контролювали виконання оперативними працівниками доручень і вказівок слідчого, що сприяло значному покращенню взаємодії слідчих підрозділів з органами дізнання, зокрема щодо організації оперативного супроводження кримінальних справ і виконання доручень і вказівок слідчих. Але цей експеримент не зміг довго існувати, так як не були врегульовані норми Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та накази Міністерства внутрішніх справ України.

7 листопада 2015 р. набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію». Законом передбачено, що в складі національної поліції функціонують органи досудового розслідування, національна поліція здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності [4]. Підслідність кримінальних правопорушень визначається статтею 38 КПК України зі змінами, внесеними у 2015 р., відповідно до яких органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання й досудове слідство) є такі:

- 1) слідчі підрозділи:
 - а) органів Національної поліції;
 - б) органів безпеки;
 - в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
 - г) органів Державного бюро розслідувань;
- 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Також п. 3 передбачено, що під час досудового розслідування кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням

податкового законодавства [5]. Але проблемою в цьому напрямі залишається відсутність законодавчого врегулювання поняття й переліку кримінальних проступків у законодавстві України.

Згідно з чинним законодавством, національна поліція є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Сьогодні в наукових колах існують певні спірні питання щодо повноважень і функцій поліції. Так, О.М. Бандурка й О.Ф. Скакун вважають, що до функцій поліції потрібно зарахувати адміністративну, кримінально-процесуальну, оперативно-розшукову, профілактичну, запобіжну, виконавчу, охоронну та деякі інші функції [6; 7]. Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков та інші зараховують адміністративну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу й охоронну (на договірних засадах) функції [8; 9]. Американський учений І. Інкарді вважає, що діяльність поліції будь-якої країни складається з двох основних напрямів: боротьба з правопорушеннями (під якою розуміється насамперед розкриття й розслідування злочинів, розшук і затримання осіб, які вчинили злочини, контроль за безпекою на шляхах, контроль за проведенням масових заходів, розшук людей, дітей, тварин, місцезнаходження яких невідоме, надання допомоги безпорадним особам тощо), а також охорона громадського порядку [10]. У більшості європейських держав розгляд матеріалів про правопорушення здійснюється поліцією з подальшою передачею справи до суду. У державах Західної Європи поліція доповідає про скоєні правопорушення спеціальній посадовій особі – судовому слідчому, який проводить розгляд матеріалів самостійно або за допомогою поліції.

Однак в Україні, незважаючи на зміни, які відбуваються в правоохоронній системі, робота слідчих органів національної поліції продовжується регламентуватися наказами, які видані ще до цього реформування, до сьогодні відсутній Закон України «Про органи досудового слідства». Так, відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ від 09.08.2012 № 686, яким керуються слідчі й нині, робота слідчих органів національної поліції здійснюється згідно з принципами верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання в приватне життя, недоторканності права власності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін кримінального провадження та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, забезпеченні права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічності, диспозитивності, розумності строків досудового розслідування, а також на основі тісної взаємодії з органами та підрозділами внутрішніх справ, іншими правоохоронними органами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадськими організаціями [11]. Однак, аналізуючи Закон України «Про Національну поліцію», ми бачимо, що структурно слідчі належать до різних відомств, що на практиці, як правило, викликає незгодженість і відсутність зв'язків не тільки між підрозділами, а й відомствами, відсутність чіткої спеціалізації щодо розслідування окремих категорій злочинів, законодавчу незакріпленість правового статусу як органів досудового розслідування, так і слідчих, слідчі здебільшого погано обізнані з формами та методами оперативної роботи, не мають відповідного досвіду роботи, що викликає в суспільстві певний резонанс і ставить під сумнів їхню компетенцію. Ця проблема вирішується через якісно нову підготовку кадрів для органів досудового розслідування й набуття відповідного досвіду слідчими, що вже працюють, з метою забезпечення належного функціонування всієї системи органів досудового розслідування.

В.М. Плішкін писав, що завдання та функції системи зумовлюють її організаційну структуру, яка є одним із основних елементів управління системою. Вона характеризується насамперед розподілом цілей і завдань системи між підрозділами та працівниками організації [12]. Сьогодні трансформування системи органів досудового розслідування в Україні має враховувати не тільки аспекти оптимальної європейської моделі загальних елементів

системи органів кримінальної юстиції, а й найбільш ефективні напрями протидії злочинності в Україні.

Висновки. У реформуванні органів досудового розслідування України головним є не тільки вдосконалення організаційної та функціональної структури слідчого апарату, а й розроблення і прийняття Закону України «Про органи досудового слідства», у якому необхідно чітко визначити мету, завдання, функції й принципи діяльності органів досудового слідства; організаційну побудову системи; правовий статус як органів досудового розслідування, так і слідчих; організаційні засади їх забезпечення; основи соціально-правового захисту; порядок призначення на посаду, їх переміщення та звільнення з посади; контроль і нагляд за їхньою діяльністю, оскільки, згідно з КПК України, слідчий змушений під час досудового розслідування постійно звертатися до прокурора, узгоджуючи фактично кожне процесуальне рішення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Офіційний текст. – К. : KM Publishing, 2013. – 96 с.
2. Романюк Б.В. До проблеми перебудови досудового слідства / Б.В. Романюк // Адвокат. – 2005. – № 1. – С. 12–15.
3. Про проведення експерименту з апробації нової системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26 березня 2002 р. № 295.
4. Про національну поліцію : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
6. Бандурка О.М. Адміністративне право України : [підручник] / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. у-ту внутр. справ, 2004. – 480 с.
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.
8. Адміністративне право України : [підручник для юрид. вузів і фак.] / [Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.М. Гаращук та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 527 с.
9. Колпаков В.К. Адміністративне право України / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 543 с.
10. Inciardi J. A. Criminal Justice Florida. University of Delaware Harcourt Brace and Company Publishers, 1996. – 523 p.
11. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 9 серпня 2012 р. № 686.
12. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підручник] / В.М. Плішкін ; за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.

ГЛУХОВЕРЯ В. А.,
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПИТАННЯ МЕТИ Й ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ

Стаття присвячена питанням визначення мети й завдань державної політики Міністерства внутрішніх справ України в правоохоронній сфері. З урахуванням положень Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ і Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України обґрунтовується необхідність щодо кореляції мети й завдань державної політики Міністерства внутрішніх справ України в правоохоронній сфері з огляду на загрози внутрішнього та зовнішнього середовища.

Ключові слова: держава, політика, правоохоронна сфера, Міністерство внутрішніх справ України, мета й завдання.

Стаття посвящена вопросам определения цели и заданий государственной политики Министерства внутренних дел Украины в правоохранительной сфере. С учетом положений Концепции первоочередных мер реформирования системы Министерства внутренних дел и Стратегии развития органов внутренних дел Украины обосновывается необходимость относительно корреляции цели и заданий государственной политики Министерства внутренних дел Украины в правоохранительной сфере с учетом угроз внутренней и внешней среды.

Ключевые слова: государство, политика, правоохранительная сфера, Министерство внутренних дел Украины, реформа, цели и задачи.

The article is sanctified to the questions of determination of aim and tasks of public policy to Ministry of internal affairs of Ukraine in a law-enforcement sphere. Taking into account positions Conception of near-term measures of reformation of the system of Ministry of internal affairs and Strategy of development of organs of internal affairs of Ukraine grounded necessity in relation to correlation of aim and tasks of public policy to Ministry of internal affairs of Ukraine in a law-enforcement sphere from taking into account of threats of internal and external environment.

Key words: state, politics, law-enforcement sphere, Ministry of internal affairs of Ukraine, reform, aims and tasks.

Вступ. Не тільки світовий, а й вітчизняний досвід формування та реалізації державної політики у правоохоронній сфері свідчить про складність і труднощі цих процесів, про необхідність використання багатьох стратегій і концепцій. Питома вага, місце й характер поєднання цих стратегій формування та реалізації державної політики у правоохоронній сфері має визначатися станом системи правоохоронних органів, соціально-економічними, політичними потребами й можливостями держави, потребами громадянського суспільства.

Державна політика Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України у правоохоронній сфері має бути об'єднувальним документом і становити найвищий нормативно-пра-

вовий акт, який повинен визначати, як буде розвиватися організація та функціонування системи органів МВС України.

У зв'язку з цим не можна не звернути увагу на те, що основними завданнями МВС України є забезпечення формування державної політики у сферах:

- 1) охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку, а також надання поліцейських послуг;
- 2) захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- 3) цивільного захисту, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій і запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної й техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;
- 4) міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Аналіз законодавства свідчить про відсутність державної політики, яку має реалізовувати МВС України в зазначених вище сферах; залишаються також не визначеними в законодавстві питання компетенції МВС України щодо реалізації державної політики в зазначених сферах. У зв'язку з цим актуальним є питання вироблення єдиної державної політики МВС України в правоохоронній сфері, на підставі якої мають будуватися, по-перше, подальший розвиток системи органів МВС України; по-друге, будуватися програми, закони, положення інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких координується МВС України, з урахуванням завдань і положень, які визначені в державній політиці МВС України.

Дослідженню питань сутності й змісту державної політики МВС України на різних етапах державотворення приділяли увагу такі вчені: М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, І.В. Зозуля, О.В. Негодченко, А.М. Подоляка, О.Н. Ярмиша та ін. Серед дослідників, які вивчали окремі аспекти, що стосуються адміністративно-правового статусу громадянина, можна відзначити І.В. Бойка, М.А. Бояринцеву, К.Г. Волинку, І.В. Гамалій, Л.В. Кузенко, О.І. Наливайко, М.О. Перепелицю, Ю.С. Педько, Н.В. Хорошак та ін. Водночас сьогодні питання сутності державної політики в правоохоронній сфері, ролі МВС України в цих процесах залишаються актуальними й потребують подальшого наукового супроводу.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності і змісту мети й завдань державної політики МВС України в сучасних умовах державотворення з урахуванням результатів реформ, які відбуваються у правоохоронній сфері держави.

Результати дослідження. Сучасний період масштабних перетворень, які відбуваються в системі МВС України, передбачає визначення проміжних і кінцевих результатів відповідного комплексу заходів, які визначені державною політикою МВС України у правоохоронній сфері, тобто формування цілей, а також визначення кола завдань, виконання яких має забезпечувати їх досягнення.

Визначальним для державної політики є результат її реалізації, тобто кількісний вимір її цілей. У процесі формування державної політики в контексті цілепокладання будь-яка, навіть найскладніша й абстрактна, проблема може бути зведена до певного переліку складників, що мають кількісне вираження. Відомо, що якість управлінської діяльності держави залежить від кількісного виміру показників діяльності її органів влади насамперед у частині вираження цілей. Необхідність опрацювання використання кількісних показників діяльності держави зумовлена й тим, що держава змушена здійснювати свідомо спрямовані дії, витрачати певні ресурси. І в цьому сенсі лише певні цілі можуть стати орієнтирами конкретних дій тих чи інших державних структур. У разі виникнення відхилень між відповідними цілями та ресурсами, як правило, постійно «виникають» сторонні інтереси, провокуючи корупцію й казнокрадство. Раціональна основа формування державної політики передбачає, що навіть для неструктурованих завдань або форс-мажорних обставин цілі органів влади повинні мати явно виражені кількісні параметри. Лише за цих умов можна забезпечити ці-

леспрямованість державних дій, їх усвідомлену орієнтацію на ті чи інші суспільні інтереси [1, с. 8–9].

У зв'язку з цим потрібно розмежовувати політичне цілепокладання в державному управлінні й адміністративне цілепокладання, що є цілездійсненням щодо політичного.

Серед концептуальних засад щодо формування мети державної політики МВС України в правоохоронній сфері варто виокремити такі теоретичні положення: визначальне значення мети у формуванні стратегії; ціннісно-орієнтований характер цілепокладання, заснований на поєднанні потреб громадянського суспільства і стану криміногенної ситуації в країні; цілепокладання має бути взаємозалежним і взаємозумовленим із цілевизначенням і цілездійсненням; закріплення цілей державної політики МВС України в законодавстві.

У Концепції першочергових заходів реформування системи МВС України визначено мету державної політики МВС України – визначення пріоритетів, основних напрямів, очікуваних результатів і засобів перетворення МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка.

Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України визначає такі цілі державної політики МВС України: формування МВС як системи самостійних органів виконавчої влади; чіткий розподіл функцій між службами МВС, що виключає їх дублювання; перерозподіл і скорочення кількості персоналу; забезпечення належного фінансування; досягнення гнучкого реагування на виклики у сфері безпеки та правопорядку; відповідність нормативної бази і процедур вимогам закону; відповідність процедур вимогам закону; забезпечення законності дій персоналу; мінімізація політичного впливу на діяльність персоналу; забезпечення професійного підходу під час стратегічного розвитку; створення цивільної моделі діяльності і стосунків персоналу; зменшення кількості uniformed staff; підвищення самостійності територіальних підрозділів; підвищення ролі місцевих органів влади в діяльності підрозділів МВС; побудова якісної багаторівневої системи звітності й відповідальності перед суспільством; досягнення зрозумілості й передбачуваності діяльності МВС; розроблення політики якості в наданні правоохоронних послуг.

Реалізація цих цілей має на стратегічну мету – перетворити репресивну модель МВС України в демократичну модель європейського зразка – емілітаризовану, децентралізовану систему легітимних публічних спеціалізованих служб, захищених від кон'юнктурних політичних впливів. Ця система має бути спроможна забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів громадян, громадський порядок від протиправних посягань, діючи відповідно до принципів верховенства права, прозорості й підзвітності суспільству та застосовуючи силу (примус) винятково в рамках, визначених законом. У європейській (і загалом західній) поліцейській таку модель зазвичай називають орієнтованою на права людини або демілітаризованою сервісною службою, яка «набуває легітимності, виконуючи радше правову, ніж політичну функцію» [2].

Отже, сьогодні державна політика МВС України має на меті перетворення системи МВС України у правоохоронний орган, який буде захищати права і свободи громадян, гарантувати громадський порядок і безпеку.

Сутність реформи органів внутрішніх справ України полягає в перетворенні МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка. Першочерговими цілями, спрямованими на досягнення цієї мети, є такі:

– демілітаризація Міністерства внутрішніх справ;

– скорочення значної кількості органів, підрозділів і служб зі спорідненими завданнями та функціями; забезпечення ефективної координації діяльності й злагодженої взаємодії Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної, міграційної служб, а також служби з надзвичайних ситуацій під політичним керівництвом МВС; законодавче визначення оновленої загальної структури МВС, структури й кількості, завдань і повноважень органів внутрішніх справ та інших умов їхньої діяльності, пріоритетами якої є виконання соціально-сервісних функцій; деполітизація діяльності органів і служб, підконтрольних МВС, їх автономізація й оптимізація; усунення дублювання функцій апаратів, відомчих підприємств, установ та організацій;

– запровадження європейської моделі підготовки й підвищення кваліфікації кадрів органів внутрішніх справ, застосування єдиних уніфікованих стандартів правозастосовної підготовки, спрямованої на підвищення ефективності взаємодії між органами внутрішніх справ різних держав-учасниць Європейського Союзу; розроблення дієвих засобів і механізмів контролю за діяльністю органів внутрішніх справ та окремого правоохоронця; підвищення довіри населення до діяльності органів внутрішніх справ, а також авторитету працівника органу внутрішніх справ; підвищення ролі інститутів громадянського суспільства й органів місцевого самоврядування в заходах забезпечення прав і свобод населення; налагодження тісної співпраці з населенням і місцевими громадами [3].

Сьогодні чимало заходів, спрямованих на досягнення поставленої мети, виконано, а саме: удосконалено функціональну структуру МВС України, ліквідовано низку служб і підрозділів (транспортну міліцію, спеціальні підрозділи боротьби з організованою злочинністю, ветеринарну міліцію, Державну автомобільну інспекцію). Крім того, реструктуризовано кримінальну міліцію у справах дітей відповідно до вимог міжнародного права та демократичних стандартів. Головне, створено Національну поліцію.

Незважаючи на запит суспільства на кардинальну і всеохопну реформу, з наведених вище цілей і завдань можна зробити висновок, що владою обрано поступовий, обережний шлях реформування. Головними проміжними індексами успішності стануть вирішення питань кадрової політики, особливо заміщення посад керівників у центральному апараті й керівників регіональних (районних/обласних) управлінь. На практиці значна кількість керівних призначень здійснюється на основі політичних домовленостей, а не за чітко визначеними регламентними вимогами та професійними критеріями. У процесі боротьби з тотальною корумпованістю системи внутрішніх справ підрозділом, на якому потрібно було б зосередити особливу увагу, є, безумовно, служба внутрішньої безпеки. Створити за європейськими зразками абсолютно незалежний від керівництва МВС орган контролю. Натомість наявні документи з реформування не містять запланованих заходів у цьому напрямі.

Головним завданням уряду є не стільки зміна окремих процесів та оновлення особового складу, передусім це створення повністю нової системи управління. Важливо брати на озброєння, окрім європейських принципів відбору особового складу, ще й західну модель управління. Нормативну базу треба адаптувати під завдання та цілі. Ця кропітка праця, яка є складовою частиною реформи, має стати її пріоритетом [4].

Отже, сьогодні всі зусилля держави спрямовано на створення моделі МВС України, яка має відповідати європейським стандартам. Це, на нашу думку, є стратегічною метою державної політики МВС України в правоохоронній сфері. З іншого боку, як нам видається, утілюючи такі масштабні перетворення, залишили поза увагою питання: чи здатна нині та модель системи органів МВС України протидіяти наявним внутрішнім загрозам у державі?

З огляду на це сьогодні потрібно чітко визначити пріоритетні заходи, цілі, які повинні не тільки відповідати затвердженій стратегії, а й ураховувати наявні зовнішні загрози та виклики.

Висновки. Отже, на нашу думку, сьогодні тактичною метою державної політики МВС України має бути подальша розбудова інституціональної структури системи органів МВС України, досягнення на цій основі оптимальної моделі її складників, здатної ефективно забезпечувати права і свободи людини та громадянина; надання публічно-сервісних послуг; протидія кримінальним та адміністративним правопорушенням і корупції; ефективне забезпечення публічного порядку й безпеки.

На нашу думку, реалізація поставленої вище мети має передбачати вирішення таких завдань:

- усунення дублювання повноважень між різними підрозділами системи органів МВС України;
- визначення подальшого розвитку системи служб і підрозділів МВС України, окреслення їхніх завдань і функцій;
- оптимізація кількості системи МВС України з урахуванням наявних внутрішніх і зовнішніх загроз, стану злочинності;

- переосмислення функцій органів і підрозділів системи МВС України (наприклад, визначаючи завдання Національної поліції, не варто покладати на її підрозділи абстрактне завдання – забезпечення публічного порядку та безпеки, здійснення публічно-сервісної діяльності, як це зараз відбувається. Відповідним підрозділам Національної поліції мають бути поставлені конкретні завдання, і, відповідно, вони мають конкретно звітувати, що зробили);
- розроблення довгострокового прогнозу потреби структурних підрозділів Міністерства, регіональних управлінь у фахівцях за спеціалізаціями та кваліфікаційними рівнями, підготовки їх у вищих навчальних закладах МВС України зі специфічними умовами навчання;
- створення умов (у тому числі соціально-побутових) для закріплення молодих спеціалістів у системі органів МВС України;
- використання новітніх технологій, обладнання й техніки, забезпечення впровадження наукових рекомендацій і передового зарубіжного досвіду в практичну діяльність органів МВС України;
- піднесення на якісно новий рівень взаємодії з населенням, громадськими організаціями, підприємствами й установами всіх форм власності, засобами масової інформації;
- викоринення бюрократизму в діяльності міліції;
- доступності та якості надання соціальних і адміністративних послуг населенню;
- упровадження системи оцінювання якості діяльності системи органів МВС України.

Список використаних джерел:

1. Державна політика : [підручник] / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова), К.О. Ващенко (заст. голови), Ю.П. Сурмін (заст. голови) та ін. – К. : НАДУ, 2014. – 448 с.
2. Правоохоронна система України: стан, проблеми, перспективи реформування // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 2–3 (151–152). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/zhrnl_Melnyk_militsiya_2015_A4.compressed.pdf.
3. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414>.
4. Реформа системи органів внутрішніх справ: аналіз державних рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/17_11_reforma_mvs_s.pdf.

ДЕНИСОВА А. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.95

ДІАЛЕКТИКА Й СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена встановленню ролі та значення системного підходу й діалектики для пізнання правового явища адміністративного нагляду органів виконавчої влади. Доведено, що дослідження проблеми адміністративного нагляду органів виконавчої влади має спиратись на методологію, що являє собою обрану відповідно до предмета аналітичної діяльності сукупність засобів, способів і прийомів пізнавальної діяльності.

Ключові слова: адміністративний нагляд, орган виконавчої влади, методологія, системний підхід, діалектика.

Статья посвящена установлению роли и значения системного подхода и диалектики для познания правового явления административного надзора органов исполнительной власти. Доказано, что исследование проблемы административного надзора органов исполнительной власти должно опираться на методологию, которая представляет собой избранную в соответствии с предметом аналитической деятельности совокупность средств, способов и приемов познавательной деятельности.

Ключевые слова: административный надзор, орган исполнительной власти, методология, системный подход, диалектика.

The article is devoted to the question of a systematic approach and dialectics role and importance for understanding the legal effects of Executive power bodies administrative supervision. It is proved that the study of the problem of Executive power bodies administrative supervision should rely on a methodology which is a favorite line of the subject of analytical activity a set of tools, methods and techniques of cognitive activity.

Key words: administrative supervision, executive authority, methodology, system approach, dialectics.

Вступ. Наукове пізнання сутності нагляду, здійснюваного органами виконавчої влади, має спиратись на методологію, що дає змогу проаналізувати предмет пошукових досліджень із застосуванням засобів, прийомів і способів пізнавальної діяльності, відповідних сутності й особливостям явища чи процесу, що піддані аналізу [1, с. 32]. Як основа юридичної науки, змістове наповнення якої тяжіє до наукового супроводження процесів і явищ, що відбуваються в суспільному житті, методологія спрямована на їх поглиблене вивчення з урахуванням усього розмаїття чинників, що супроводжують суспільні перетворення, і тим самим дає можливість вийти на новий щабель теоретичних узагальнень. При цьому правозастосовна

діяльність є своєрідним пошуковим майданчиком, на якому експериментальні теоретичні новели отримують спростування чи, навпаки, підтвердження з позицій їх перспективного врахування задля подальшого вдосконалення державотворення, правозахисної та правовідновлювальної діяльності держави в усіх її виявах і формах [2, с. 40; 3, с. 99.]. Методологія проведення досліджень із різних галузевих юридичних наук певною мірою відображена в предметних аналітичних роботах, проте сутність і зміст системного підходу й діалектики в їх поєднанні та формування єдиного підходу до здійснення аналітичної роботи ще остаточно не опрацьовано.

Методологія дослідження адміністративного нагляду органів виконавчої влади полягає в застосуванні сукупності прийомів і методів наукового пізнання, що ґрунтуються на системному підході й діалектиці. Такий комплексний підхід є підґрунтям формування цілісного уявлення про адміністративний нагляд органів виконавчої влади в єдності його юридичного змісту і правової форми з урахуванням тенденцій динаміки розвитку адміністративного нагляду як правового явища.

Звернення до наукових досліджень дає змогу вказати, що питання про роль системного підходу й діалектики в дослідженні проблеми адміністративного нагляду органів виконавчої влади ще не було предметом окремого наукового аналізу. Певною мірою вказане питання було досліджено в межах наукової розвідки ширшої проблеми – контролю та нагляду, співвідношення вказаних категорій – таким науковцями, як О.Ф. Андрійко, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, А.І. Єлістратов, І.П. Ільїнський, В.Є. Чіркін та інші. Серед наукових робіт, виконаних на монографічному рівні, варто вказати про напрацювання С.Ф. Денисюка, С.С. Вітвіцького, Х.П. Ярмакі й інших. Сутність і зміст системного підходу в юриспруденції розкривав М.С. Каган, напрацювання якого мають значний науковий потенціал для використання під час формування цілісного уявлення про певне соціально-правове явище.

Постановка завдання. Мета статті полягає в установленні ролі та значення системного підходу й діалектики для пізнання правового явища адміністративного нагляду органів виконавчої влади.

Результати дослідження. На думку вчених, методологію потрібно визначити так: а) галузь знань, предмет якої стосується способів упорядкування певних напрямів діяльності людини – аналітичного, науково-теоретичного та практичного (В.Б. Ісаков [4, с. 32]); б) система наукових підходів, способів і засобів пізнання суспільних явищ, за допомогою якої можуть бути виокремлені типові особливості їх виникнення та динаміка існування (С.І. Аскіназій [5, с. 3]). Проте такий підхід оминає практичний аспект апробації теорій, сформованих на методологічних засадах; в) основа світоглядного пізнання теоретичних конструкцій, відтворених у дослідницьких принципах науки (К.Д. Петряєв [6, с. 8]); г) науковий погляд на предмет дослідження, що охоплює засоби, прийоми, способи пізнання й дає змогу повною мірою провести дослідницьку розвідку (О.В. Петришин [1, с. 32]).

Узагальнення наукових підходів до визначення сутності методології дає можливість виділити ті з них, які не суперечать одне одному. Практично всі дослідники відзначали пізнавальну спрямованість методології щодо становлення сутності і змісту певних явищ чи процесів за допомогою системи способів, засобів, прийомів пізнання, які, у свою чергу, можна умовно охарактеризувати як «інструментарій» дослідницької діяльності. Поряд із цим виникає необхідність урахування наукової думки, за якою до методології включено й підходи, що застосовуються в пізнанні явищ чи процесів і допомагають виділити, дослідити, встановити їх специфіку і тенденції розвитку.

У такому сенсі здобутки юридичного позитивізму є тією методологічною основою, врахування якої цілком прийнятне для теоретико-правових досліджень.

Позитивізм являє собою філософський напрям XIX–XX сторіч, який підкреслює надійність і цінність позитивного наукового пізнання порівняно з філософією та іншими формами духовної діяльності, надає перевагу емпіричним методам пізнання, вказуючи на недостовірність і недостатню обґрунтованість усіх теоретичних конструкцій. Для позитивізму головне – це факти, а основна мета науки – збір фактів і їх систематизація. Ураховуючи

вказане, можемо сказати, що основним методом наукового пізнання є спостереження, а головною функцією науки – опис [7, с. 657].

Визнаючи цінність здобутків учених, котрі пропагували позитивізм, тим не менше, доречно врахувати думку вчених, які доводили необхідність поєднання теорії і практики, що даватиме змогу формувати реальні теоретико-правові конструкції, на яких можуть бути побудовані чинне законодавство і правозастосовна діяльність.

Діалектика як методологічний підхід широко застосовувався в наукових дослідженнях радянської доби в значенні основи «наукового марксизму» (за термінологією В.В. Клочкова). Критикуючи захоплення діалектикою вченими того часу, В.В. Клочков і В.М. Сирих підкреслювали її роль як певного деструктивного підходу, що розкривається в діалектико-матеріалістичному методі, всеосяжність якого призвела до догматики, відсутності врахування потенціалу пізнання, що мають гуманітарні науки, й, у кінцевому підсумку, гальмування розвитку правознавства [8, с. 194; 9, с. 144]. Такі висновки вказаних дослідників фактично відтворюють вплив соціально-політичної ситуації в державі, монізм партійного середовища та панування моноцентризму в державно-владних відносинах, що позначилося на відсутності врахування поліплановості діалектики з позицій теорії пізнання соціальних явищ і процесів.

Універсальний характер і багатогранність діалектики з позицій теорії пізнання й теорії розвитку доводить Д.О. Єрмоленко [10, с. 75]. Визнання такої сутності діалектики є основою характеристики нагляду з погляду його пізнання у взаємозв'язку та взаємопроникненні з процесами, що відбуваються в державі й позначаються на трансформаціях чинного законодавства та формуванні світогляду громадян. Багатогранність діалектики як основи свідомого сприйняття світу в його розвитку є чинником, що впливає на формування принципів нагляду, визначення методів і форм відповідної діяльності не як ідеальної теоретичної конструкції, а такої, що адаптована до зовнішнього середовища та враховує внутрішній зміст і структуру процедур нагляду, відповідних державним завданням, які мають вирішувати органи виконавчої влади. Пізнавальний потенціал діалектики у взаємозв'язку із системним підходом дає змогу порівняти ідеальний (бажаний) стан нагляду як системного явища та реальний, визначений за наслідками критичного аналізу правозастосовної практики уповноважених суб'єктів. При цьому динамізм діалектики формує динаміку пізнання нагляду в невідривному зв'язку із суспільними трансформаціями, соціально-правовими конфліктами й суперечностями, що об'єктивно притаманні державотворенню. Не варто оминати сутнісні характеристики діалектики, наявність яких дає змогу сформувати належний понятійний апарат, який позначає процеси, що реально відбуваються в межах правовідносин щодо здійснення нагляду. Указане підтверджує поступове запровадження терміна «контрольно-наглядова діяльність», який більшою мірою відображає зміст процесу визначення уповноваженим суб'єктом ступеня відповідності чинному законодавству реального стану справ, що має бути підданий нагляду під час реалізації суб'єктом компетенції.

Разом із діалектикою цілком доречним є науковий підхід до дослідження, що охоплює всі елементи пізнавального процесу чи структуру предмета пізнання й дає змогу системно встановити характерні ідентифікуючі ознаки предмета пізнання, пов'язуючи такий предмет із явищами суспільного буття. Саме такий зміст характерний для системного підходу, який пов'язує воедино внутрішній стан і структуру явища чи процесу, що досліджуються, із зовнішнім середовищем, яке для соціальних процесів характеризується конфліктністю, плинністю, трансформацією чинників впливу в кількісному обсязі та якісній сутності.

У теорії права визнають вирішальну роль системного підходу в пізнанні явищ права й держави [11, с. 28], який дає можливість встановити не лише структуру такого явища, а і його реальну сутність, що має ключове значення для побудови моделі правовідносин зі зниженим рівнем конфліктності (тобто ідеальних). Тож застосування системного підходу до пізнання нагляду формує його сприйняття не відокремленого від суспільного буття явища, а безпосередньо й опосередковано пов'язаного із соціальним середовищем і процесами, що відбуваються в державі. При цьому системність нагляду визначає його структуру як цілісну

сукупність елементів, які пов'язані одне з одним і для яких характерні закономірності розвитку в невідривній єдності всіх форм їх виявів – принципів, функцій, методів.

Із позицій теорії пізнання системний підхід, як і діалектика, дає змогу сформувати понятійний апарат. При цьому, що характерно, системність під час формування такого апарату виявляється у визначенні саме тих явищ і процесів, які об'єктивно потребують відповідного позначення й відтворення в поняттях (у теорії), дефініціях (у чинному законодавстві), а діалектика безпосередньо впливає на змістові характеристики явища чи процесу, що виявляється в ознаках, цілях та інших елементах, що відтворюють процес пізнання й відображаються в певному понятті чи дефініції.

Наведена теоретична конструкція інтерпретована стосовно нагляду як предмета наукового аналізу.

Так, у країнах із розвиненими демократичними засадами чи тих, які їх активно впроваджують, контроль і нагляд є дієвими способами формування та забезпечення реалізації стратегічних напрямів розвитку держави, а також гарантіями законності й правопорядку в державі.

Т.В. Наливайко, аналізуючи теоретико-правові основи громадського контролю в Україні, слушно підкреслювала необхідність проведення аналітичних досліджень порівняльного характеру, які допомагають визначити роль контролю в процесах формування та розвитку соціокультурного середовища й правосвідомості громадян [12, с. 23]. Дослідниця тим самим підкреслювала взаємозв'язок між громадським контролем і соціальними процесами, які відбуваються в державі, в тому числі пов'язаних із суспільними трансформаціями культурологічного складника, що, у свою чергу, безпосередньо впливає на свідоме сприйняття громадянами наявного стану справ у державі. Указана теза має широке значення, особливо в контексті вивчення контролю та нагляду. При цьому викликає зацікавленість виділена дослідницею конвергенція (взаємопроникнення) громадського контролю й соціокультурного середовища, що актуалізує такий елемент характеристики контролю та нагляду, як світогляд і правосвідомість. Так, ефективність громадського контролю безпосередньо залежить не тільки від правової форми його здійснення, що регламентована законодавством, а й від правосвідомості громадян, активності їхньої соціальної позиції. Так, на думку А.В. Буханевич, забезпечення відкритості й прозорості має стати першочерговою умовою громадського контролю [13]. Стосовно державного чи інших видів контролю, а також нагляду, що здійснюється уповноваженими чинним законодавством суб'єктами задля реалізації державних функцій чи функцій місцевого самоврядування, за презентованим Т.В. Наливайко підходом, варто вказати правосвідомість правозастосувача, його дію суворо в межах чинного законодавства, що передбачає свідоме, неупереджене ставлення до реалізації компетенції.

Наведене вище свідчить про нагальну потребу застосування системного підходу в невідривному зв'язку з діалектикою як методологічною основою дослідження нагляду загалом і адміністративного нагляду органів виконавчої влади зокрема.

Системний підхід, за широкою інтерпретацією методології Л. фон Берталанфі, передбачає за основу світоглядну позицію сприйняття світу як організації. У дослідженні організації системний підхід виходить із того, що будь-яка організація є системою, кожен елемент якої має певні цілі, а завдання управління полягає в інтеграції системоутворювальних елементів, яка може бути досягнута тільки за умови застосування системного підходу кожним керівником. Формування елементів системи передбачає врахування взаємозв'язку їх елементів, коли кожен елемент посідає визначене місце та виконує конкретну функцію. Серед учених, які впроваджували системний підхід до вивчення соціальних процесів у тому числі й у сфері державного управління, називають Т. Парсонса, Е. Шилза, Д. Істона, Г. Алмонда [14, с. 25].

Системний підхід, який застосовується в процесі пізнання соціально-правових явищ, у тому числі нагляду, передбачає виділення елементів системи за ознаками відносної автономності і структурно-логічного зв'язку одне з одним, що забезпечує єдність і цілеспрямованість функціонування всієї системи. Такими елементами в системі нагляду можуть бути суб'єкти

здійснення нагляду; суб'єкти, об'єкт і зміст нагляду; форми нагляду тощо. Перелічені елементи виділені за різними критеріями. Так, у разі застосування суб'єктного критерію виділення елементів системи доцільно вказувати систему суб'єктів нагляду. Якщо застосувати структурний підхід як критерій виділення елементів відповідної системи, то потрібно вказувати структуру системи нагляду, яку становлять суб'єкти, об'єкт нагляду і зміст – принципи, функції, форми й методи нагляду. У разі встановлення як критерію виділення зовнішнього вияву діяльності щодо здійснення нагляду логічно вказувати систему форм нагляду.

Кожен із перелічених підходів дає змогу проаналізувати нагляд як систему у взаємозв'язку матеріального й процесуального начал наглядової діяльності або враховуючи його управлінський, цілеспрямований характер. При цьому кожен із запропонованих підходів до дослідження системи нагляду містить прийоми та методи наукового пізнання, зміст яких знає певних трансформацій. Так, якщо виділяти матеріальні й процесуальні начала наглядової діяльності, можна говорити про систему форм наглядової діяльності або про систему процедур такої діяльності. Урахування управлінського, цілеспрямованого характеру нагляду як основи виділення відповідної системи дає змогу вказати систему нагляду з позицій її структури (суб'єктів, об'єкта і змісту нагляду). Про систему суб'єктів нагляду доречно зазначати за умови застосування обох підходів (управлінського і процесуально-процедурного).

Висновки. Основу наукового пізнання адміністративного нагляду органів виконавчої влади становить діалектика, яка є філософсько-пізнавальним процесом, що допомагає досліднику вивчити певне явище чи процес у генезисі розвитку (якщо таке явище або процес є соціальним чи, відповідно, має соціальний характер). Діалектика формує світоглядне сприйняття нагляду з позицій місця й ролі в державотворчих процесах, динаміки розвитку контрольної-наглядових відносин і новітніх форм нагляду, дає змогу зіставити негативні й позитивні властивості відповідної діяльності, що мають належні форми вияву в конкретних життєвих ситуаціях і відображають поліплановість нагляду як соціально-правового явища. Усі елементи пізнавального процесу нагляду чи структура нагляду як предмет пізнання охоплюють системний підхід, який допомагає системно встановити характерні ознаки предмета пізнання. Системність сприйняття й характеристики нагляду передбачає дослідження його сутності в невідривній єдності внутрішнього соціального змісту і юридичної форми, а також із зовнішнім середовищем, що являє собою сукупність чинників політико-правового характеру, відповідних динаміці державотворення. За таким підходом мають бути визначені міра і ступінь відповідності засобів і способів, що застосовуються уповноваженими щодо здійснення нагляду суб'єктами, змісту функції нагляду.

Дослідження сутності нагляду на основі системного підходу визначає сприйняття нагляду надскладною системою, функціонування якої спирається на принципи загальної теорії систем, а сутність сформована виходячи з принципів відповідної діяльності. Надскладна система нагляду має бути визнана соціальною за сутністю, правовою за формою та історичною за динамікою (генезисом) розвитку. Система нагляду має дуалістичний характер, оскільки передбачає її аналіз із позицій статичної й динамічної. Статика передбачає виділення елементів (підсистем, окремих елементів) системи нагляду та встановлення специфіки взаємозв'язку між елементами (підсистемами, окремими елементами), а динаміка системи нагляду впливає з історії її формування та функціонування, сучасних тенденцій трансформації змісту й організаційної побудови системи суб'єктів нагляду. Динаміка системи нагляду виявляється й у функціях, які виконують суб'єкти здійснення нагляду, етапах формування та функціонування системи і її ліквідації. Підхід до сприйняття системи нагляду як надскладної системи, що має динамічний характер, визначає необхідність здійснення дослідження в таких аспектах: предметному, функціональному, історичному. Такий тримірний підхід дає змогу охопити як статику, так і динаміку системи нагляду.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права : [підручник] / [О.В. Петришин та ін.] ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 366 с.

2. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Левченков О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загально-теоретичні аспекти : [монографія] / О.І. Левченков. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 527 с.
4. Исаков В.Б. Правовая аналитика : [учебное пособие] / В.Б. Исаков. – М. : ИНФРА-М, 2016. – 384 с.
5. Аскиназий С.И. Общие вопросы методологии гражданского права / С.И. Аскиназий // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия «Право». – 1948. – Вып. 1. – С. 3–8.
6. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторической науки / К.Д. Петряев. – К. : Вища школа, 1971. – 163 с.
7. Философия : [энциклопедический словарь] / под ред. А.А. Ивина. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.
8. Ключков В.В. Диалектика и методология современной науки теории государства и права / В.В. Ключков // Известия Южного федерального университета. – 2004. – № 8. – С. 191–199.
9. Сырых В.М. Материалистическая диалектика как метод познания права и современность / В.М. Сырых // Современные методы исследования в правоведении / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – Саратов : СЮИ МВД России, 2007. – С. 123–164.
10. Єрмоленко Д.О. Теоретико-правові засади правосвідомості молоді : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Д.О. Єрмоленко. – Запоріжжя, 2014. – 451 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
12. Наливайко Т.В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т.В. Наливайко. – Львів, 2010. – 202 с.
13. Буханевич А. Публічна адміністрація як інститут оптимізації публічного контролю в громадянському суспільстві / А. Буханевич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – Вип. 2. – С. 46–56. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2010_2_8.pdf С. 50.
14. Мухаев Р.Т. Система государственного и муниципального управления : [учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Государственные и муниципальные финансы», «Юриспруденция», «Политология»] / Р.Т. Мухаев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 687 с.

КАРЕЛІН В. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології, лейтенант
внутрішньої служби
(Академія Державної
пенітенціарної служби)

УДК 342.922

ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглядається необхідність вивчення проблеми змісту сутності адміністративно-правового режиму у сфері організації виконання покарань. З'ясовано основні нормативно-правові акти, які встановлюють і визначають повноваження посадових осіб Державної пенітенціарної служби України щодо забезпечення організації адміністративно-правових режимів, проаналізовано погляди вчених на їх складники та правову природу.

Ключові слова: режим, правовий режим, адміністративно-правовий режим, організація виконання покарань, Державна пенітенціарна служба, пенітенціарна система України.

В статье рассматривается необходимость изучения проблемы содержания сущности административно-правового режима в сфере организации исполнения наказаний. Определены основные нормативно-правовые акты, которые устанавливают и определяют полномочия должностных лиц Государственной пенитенциарной службы Украины по обеспечению организации административно-правовых режимов, проанализированы взгляды ученых на их составляющие и правовую природу.

Ключевые слова: режим, правовой режим, административно-правовой режим, организация исполнения наказаний, Государственная пенитенциарная служба, пенитенциарная система Украины.

This article presents the necessity of scientific research of problems of contents the essence of administrative and legal regime in the field of punishments execution organization. The main laws and regulations are determined, which are establishing and defining the powers of officials of the State Penitentiary Service of Ukraine, to ensure the organization of administrative and legal regimes, the scientist views of their constituents and legal nature are analyzed.

Key words: regime, legal regime, administrative and legal regime, punishments execution organization, State Penitentiary Service, Penitentiary system of Ukraine.

Вступ. В історії розвитку людства адміністративні правовідносини у сфері організації виконання покарань завжди посідали особливе місце в суспільних відносинах, що пов'язано з особливостями системи виконання кримінальних покарань. Сучасний етап становлення України характеризується проведенням радикальних реформ у всіх галузях держави й суспільства. Зміни, що відбуваються в економічному, політичному та суспільному житті краї-

ни, неминуче призводять до необхідності вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, зокрема тих, що виникають в адміністративній діяльності у сфері організації виконання покарань.

Дослідження проблеми змісту адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань є однією з малодосліджених проблем як у загальній теорії права, науці кримінально-виконавчого права, так і в науці адміністративного права, оскільки сьогодні адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань значною мірою не досліджувалися.

Варто зазначити, що проблеми адміністративно-правових режимів досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні автори, а саме: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, С.Ю. Бараш, В.В. Белевцева, Ю.П. Битяк, О.Г. Братель, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, В.В. Зуй, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.М. Комарницький, А.Т. Комзюк, С.О. Кузніченко, С.К. Могил, Т.П. Мінка, В.Я. Настюк, С.В. Петков, В.М. Плішкін, М.М. Тищенко та інші. Велику допомогу в дослідженні вказаного інституту надало вивчення праць закордонних і радянських учених: С.С. Алексєєва, Ф. Ардана, Д.М. Бахраха, Д.М. Власова, В.М. Григор'єва, Ж. Гримо, А.В. Грязнова, В.В. Гущина, О.Л. Дубовика, Р. Драго, А.Е. Жалінського, О.П. Коренева, Ю.М. Козлова, А.М. Ларіна, С.В. Лебедь, В.В. Лозбінева, І.Л. Петрухіна, Б.Н. Порфир'єва, С.В. Пчелінцева, В.Б. Рушайло, С.Д. Хазанова й інших.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення завдань щодо дослідження проблеми змісту адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань як передумови реформування пенітенціарної системи України.

Результати дослідження. Після набрання чинності у 2003 р. Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України) організація виконання покарань відбувається в умовах дії комплексного правового режиму, який за своєю юридичною природою переважно є адміністративно-правовим, натомість порядок відбування покарань засуджених регулюється кримінально-виконавчим законодавством. На цю проблему неодноразово звертали увагу в адміністративній літературі [1]. У зв'язку з цим зазначимо, що ч. 2 ст. 1 КВК України, яка визначає завдання кримінально-виконавчого законодавства, застосовує засоби адміністративно-правового регулювання в досліджуваній сфері, зокрема щодо визначення системи органів і установ виконання покарань, їх функцій і порядку діяльності; нагляду й контролю за виконанням покарань, участі громадськості в цьому процесі [2]. Необхідно також зазначити, що ч. 3 ст. 6 КВК України прямо вказує, що основними засобами виправлення й ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим): суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання, громадський вплив [2].

Отже, основною метою й головним призначенням адміністративно-правового регулювання у сфері виконання покарань є створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню правопорушень засудженими й іншими особами, а також запровадження на шляху асоціальної поведінки правопорушників надійних організаційно-правових бар'єрів, які б мінімізували, а в певних ситуаціях повністю виключили досягнення злочинних цілей суб'єктами як виконання, так і відбування покарань.

Характерними ознаками адміністративно-правового режиму у сфері виконання покарань є такі:

- визначення спеціальними нормами права поведінки засуджених, органів і установ виконання покарань, посадових осіб;
- вимушена детальна регламентація діяльності органів і установ виконання покарань і громадських організацій;
- тимчасове уведення деяких додаткових правил або вилучень із загальнообов'язкового порядку й умов виконання та відбування покарань;
- установа особливого нагляду й контролю за належним додержанням кримінально-виконавчого правопорядку у сфері дії спеціального режиму у виправних колоніях мінімального середнього та максимального рівнів безпеки.

Головне в змісті адміністративно-правових режимів у сфері виконання покарань – запобігання правопорушенням або іншій протиправній поведінці у сфері кримінально-виконавчих відносин. Отже, адміністративно-правове регулювання у сфері виконання покарань можна розглядати як порядок, установлений вітчизняним законодавством, що ґрунтується на основоположних принципах: невідворотності виконання й відбування покарань; законності; справедливості; гуманізму; демократизму; рівності засуджених перед законом; поваги до прав і свобод людини; взаємної відповідальності держави й засудженого; диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань (ст. 5 КВК України). Наведене положення додатково підтверджує, що досліджуваний режим належить до публічно-правових категорій і стосується регламентації кримінально-виконавчої діяльності відповідної адміністрації та її взаємовідносин із фізичними і юридичними особами як державного, так і недержавного сектора [2].

Як уже зазначалось, у формуванні правової основи адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань відіграють роль не тільки закони, а й акти органів виконавчої влади. За юридичною природою серед них варто розрізняти нормативні акти, що містять режимні приписи та є суто правозастосовними. Характерним є те, що в механізмі забезпечення адміністративно-правових режимів кримінально-виконавчого спрямування, крім нормативно-правового складника, величезне значення мають також організація й матеріально-технічна складова частина. Організаційна підсистема обслуговує значний обсяг правозастосовної кримінально-виконавчої діяльності, покликаної забезпечити додержання правового режиму статусу засуджених і належну реалізацію державної політики у сфері виконання покарань.

1. Забезпечення дії адміністративно-правових норм кримінально-виконавчого спрямування пов'язане також із вирішенням економічних питань: підготовкою сил і засобів, необхідних для функціонування цього режиму; створенням спеціальних фондів бюджетного фінансування; наданням соціальної та медичної допомоги засудженим; здійсненням спеціальних заходів тощо. Але більшою мірою існування й розвиток розглядуваних адміністративно-правових режимів пов'язані передусім з урегулюванням і забезпеченням реалізації державної політики компетентним органом центральної виконавчої влади, його територіальними органами управління (ст. 11 КВК України) [2].

2. Практика правого регулювання важливих напрямів забезпечення кримінально-виконавчої діяльності показала, що не можна обмежуватися ухваленням лише норм, що встановлюють загальнообов'язкові види правовідносин у цій сфері. Унаслідок специфіки сфери реалізацію чинного законодавства потрібно супроводжувати відповідними юридичними гарантіями щодо належного функціонування відповідних суб'єктів на основі дієвого прокурорського нагляду та відомчого контролю за законністю (ст. ст. 22, 23 КВК України) [2]. Тому правові акти, що стосуються того чи іншого аспекту законності, оснащуються, як правило, необхідним організаційно-технічним механізмом для їх реалізації (введення нових жорстких обмежень, приписів, заборон, контрольних заходів і санкцій за порушення встановленого порядку тощо). Сукупність цих правових та організаційних заходів й утворює комплексний державний інститут, що в теорії юрисдикції може йменуватися адміністративно-правовим режимом у сфері організації виконання покарань.

Подальше освоєння предмета дослідження вимагає розгляду міжнародно-правових режимів, за допомогою яких світова спільнота намагається розв'язати найбільш важливі проблеми кримінально-виконавчої сфери (використання інформаційних технологій, забезпечення визначеного рівня безпеки засуджених, медичного обслуговування, процеси ресоціалізації). Далі зазначимо, що в Україні на цій загальній основі виникають відповідні обов'язки щодо необхідності погоджувати внутрішні інтереси із загальними принципами й міжнародними домовленостями з урахуванням власних інтересів особи, суспільства та держави, створення умов для виправлення й ресоціалізації засуджених та інших внутрішньодержавних чинників у сфері виконання покарань.

Незважаючи на повний взаємозв'язок і взаємодії міжнародних і внутрішньодержавних режимів, групу кримінально-виконавчих режимів не можна вважати чимось безпосередньо похідним від міжнародно-правових. Головною основою досліджуваних режимів є суверенна концепція організації виконання покарань, що спирається на внутрішні економічні, політичні, соціальні та правові чинники, з урахуванням міжнародно-правових вимог співпраці світових кримінально-виконавчих інституцій.

Відзначимо, що адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань через їх докладне регламентування й у деяких випадках загальнообов'язковий характер є певними ризиками порушення прав і законних інтересів засуджених, тобто виключенням із загальної схеми і структури чинних правозахисних систем. Проте їх наявність виправдовується необхідністю досягнення вищої мети – захисту прав, свобод і законних інтересів засуджених, забезпечення необхідних умов для їх виправлення й ресоціалізації, соціальної та правової захищеності та їх особистої безпеки.

За таких обставин, на нашу думку, ці адміністративно-правові режими можуть установлюватися законодавчими актами виключно загальнодержавного рівня. У контексті адміністративно-правової науки найбільший інтерес становлять правові режими, виділені із загальної маси, де відносини між державними органами й установами пенітенціарної системи, громадськими об'єднаннями самоврядування та громадянами регулюються переважно засобами адміністративного права в досліджуваній сфері, їх коло є досить широким. Однак варто констатувати, що більшість цих режимів установлюється, як уже частково зазначалось, в інтересах забезпечення кримінально-виконавчого правопорядку, сутність якого полягає в установленні в законодавчому порядку правил діяльності, дій або поведінки відповідних осіб, а також порядку реалізації ними своїх повноважень у певних ситуаціях щодо забезпечення особистої безпеки засуджених спеціально створеними для цієї мети державними органами та громадськими об'єднаннями (ст. 10 КВК України) [2].

Необхідність інституту адміністративно-правових режимів у позначеній сфері діяльності Української держави зумовлюється головним чином наявністю загроз і ризиків установленого порядку й умов виконання та відбування покарань. Разом із комплексом активних протидіючих спеціальних заходів адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань є правовою основою додержання законів в органах та установах пенітенціарної системи, а також під час застосування інших заходів примусового впливу, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян за їх допомогою, зокрема реалізуються принципи кримінально-виконавчого законодавства, а також міжнародні норми і стандарти.

Загальною метою й головним призначенням досліджуваних адміністративно-правових режимів є створення надійних правових бар'єрів і забезпечувальних організаційних заходів, які б реально ускладнювали, а в деяких випадках і зовсім нейтралізували ризики порушення законності. При цьому варто визнати, що характерним наслідком установлення подібних заходів у більшості випадків є вимушена (у силу пріоритетних інтересів суспільства й держави) докладна регламентація діяльності відповідних органів та установ (посадових осіб) і громадських об'єднань, поведінки засуджених, уведення деяких додаткових правил або обмежень конституційних прав і свобод, установлення особливого нагляду й контролю за належним порядком розвитку правовідносин у цій сфері, а також деякі інші заходи, у тому числі спеціального характеру, зокрема стосовно відвідування установ виконання покарань (ст. 24 КВК України) [2].

Можливість вимушених вилучень із загального порядку реалізації конституційних прав засуджених з огляду на поєднання безпеки особи, суспільства й держави прямо передбачена міжнародними документами, ратифікованими парламентом України [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. Міжнародно-правовими режимами світова спільнота намагається розв'язати найбільш важливі в'язничні проблеми. Вони є невід'ємною частиною галузей міжнародного права (адміністративного, кримінального тощо). Міжнародно-правові режими оформлюються конвенціями, угодами та іншими формами договорів і підлягають неухильному додержанню державами, які домовилися [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15;

16; 17; 18]. Тому адміністративно-правові режими чи в явній, чи в опосередкованій формі містяться в законодавчих комплексних правових системах іноземних держав як заходи вимушеного адекватного характеру.

Головним у соціальному призначенні адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань є наявність чинників державного примусу, обмежень і заборон, які поширюються на засуджених. Необхідно відзначити й те, що в умовах правової держави інститут адміністративно-правових режимів, зберігаючи свою юридичну конструкцію, повинен значною мірою гарантувати правомірність застосування жорстких загальнообов'язкових заходів. При цьому сучасні досліджувані адміністративно-правові режими повинні слугувати й відповідати інтересам суспільства, усе більше ставати інструментом захисту інтересів особистості, у тому числі й у кризових ситуаціях засуджених. У процесі застосування цих адміністративно-правових режимів розкриваються їх позитивні можливості з погляду багатофункціональності і призначення в контексті реалізації державної політики у сфері виконання покарань. Саме за допомогою модернізації адміністративно-правових режимів Україна прагне створити відповідний міжнародному стандарту баланс між основами правового статусу засуджених і, наприклад, режимом відбування покарань у певних колоніях і засобами його забезпечення (глава 16 КВК України) [2].

Докладно розроблена за всіма юридичними параметрами, підставами і процедурами система адміністративно-правових режимів (і в плані реалізації чинного адміністративного та кримінально-виконавчого законодавства, і в разі відмови) якомога краще відповідатиме сучасним вимогам ліквідації свавілля, корупції у сфері загальних заходів забезпечення належного функціонування кримінально-виконавчої справи. У зв'язку з цим ці адміністративно-правові режими відіграють роль початкового гаранта законності у сфері їх застосування, бо в кожному з них більшого значення набувають норми, що передбачають не тільки порядок реалізації громадянами своїх прав у певній охоронюваній сфері, а й норми, які містять гарантії прав осіб, котрі потрапили під вплив заходів реалізації державної політики у сфері виконання покарань.

Разом із тим варто зазначити, що саме в рамках адміністративно-правових режимів сьогодні створюються певні сприятливі умови для розвитку й зміцнення нових процесів (наприклад, підвищення рівня гарантій правового статусу засуджених іноземців і осіб без громадянства, що визначається законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 7 ч. 3 КВК України)) [2], а також для захисту цих процесів у разі настання кризових ситуацій – воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції тощо.

Отже, модернізовані стосовно сучасних умов адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань разом зі своєю основною функцією охорони стають на службу особистості, суспільства, держави щодо втілення в життя принципу взаємної відповідальності держави й засудженого. Такими є основні концептуальні положення, які необхідно мати на увазі під час розгляду сутності адміністративно-правових режимів, що діють в українській кримінально-виконавчій системі, та визначення їх змісту. Далі, за логікою розгляду питання щодо змісту цих режимів, доцільно використовувати вже згадувані наукові доробки з теоретико-прикладних проблем їх співвідношення як загальне й окреме.

У зв'язку з цим підкреслимо, що докладний зміст режимних заходів кримінально-виконавчого спрямування визначається їх цільовим призначенням, характером та особливостями кримінально-виконавчої діяльності відповідних органів і установ, які є суб'єктами реалізації цих режимів. Однак при всьому різноманітті режимних заходів, зумовлених відмінністю об'єктів регулювання, з огляду на єдність їх цільового призначення можна виділити типові елементи, що визначають зміст усіх адміністративно-правових режимів саме як заходів кримінально-виконавчої спрямованості. Так, у змісті розглядуваних адміністративно-правових режимів потрібно виділити насамперед такі чинники: цільове призначення, принципи виконання покарань, об'єкт адміністративно-режимного регулювання, правовий статус суб'єктів виконання та відбування покарань, адміністративно-правовий механізм реалізації кримінально-виконавчої справи.

Традиційно предмет і метод розглядуваного режимно-правового регулювання не розкривають усього різноманіття адміністративного впливу на ті чи інші відносини, не дають уявлення про специфічну атмосферу, в якій доводиться діяти учасникам відповідних правовідносин. Але відкидати ці поняття не доречно, оскільки вони природно вписуються в юридичну природу задіяних інститутів відповідних галузей права, становлять основу його структури та функцій.

Викладене дає підстави зробити певні **висновки**.

1. Адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань устанавлюються з метою забезпечення взаємодії державної адміністрації з громадськими організаціями під час реалізації ними своїх функціональних обов'язків і регулювання різних кримінально-виконавчих процесів.

2. Другим основним призначенням адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань є їх здатність впливати на ефективність кримінально-виконавчої діяльності шляхом регулювання відносин усередині апарату в'язничних органів і установ, раціонально використовувати його правові, кадрові, інформаційні й техніко-спеціальні ресурси.

3. Наступним важливим елементом загального адміністративно-правового режиму кримінально-виконавчого спрямування є об'єкт правового регулювання.

4. Одним із основних елементів адміністративно-правових режимів у сфері організації виконання покарань є правовий статус відповідних суб'єктів.

5. Адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань дають змогу розглядати адміністративний механізм регулювання в комплексному поєднанні з принципами чинного законодавства і статусом суб'єктів цієї галузі.

Висновки. У законах визначаються зміст сутності адміністративно-правового режиму кримінально-виконавчої діяльності і його носій, основні повноваження, суб'єкт режимного управління, режимні заходи та правила режимної діяльності. Оскільки досліджувані адміністративно-правові режими пов'язані з обмеженням, примусом, відповідальністю, їх первинне юридичне закріплення відбувається за допомогою закону, при цьому питома вага урядових і відомчих актів у регулюванні повинна бути зведена до мінімуму.

Список використаних джерел:

1. Бараш Є.Ю. Адміністративно-правові засади управління Державною кримінально-виконавчою службою України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Є.Ю. Бараш ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – 39 с.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV / Верховна Рада України // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

3. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (Страсбург, 26 листопада 1987 року), ратифікована Законом України від 24.01.1997 № 33/97-ВР // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

5. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), від 14.12.1990 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907.

6. Декларація про захист всіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, від 09.12.1975 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_084.

7. Мінімальні стандартні правила ООН про відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

8. Мінімальні стандартні правила ООН про заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням, від 14.12.1990 (Токійські правила) // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
9. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_033.
10. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими від 30.11.1964 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_007.
11. Конвенція про передачу засуджених осіб Ради Європи від 21.03.1983 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_025.
12. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14.12.1990 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_205.
13. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (Страсбург, 26 листопада 1987 року), ратифікована Законом України від 24.01.1997 № 33/97-ВР // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
16. Кодекс поведінки посадових осіб у частині підтримки правопорядку від 17.12.1979 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
17. Конвенція проти тортур та інших жорстких нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 10.12.1984 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
18. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН від 30.08.1955 // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

ЛУКОМСЬКИЙ А. О.,
студент
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

РИБЦЬКИЙ С. Б.,
старший викладач кафедри
загально-правових дисциплін
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

ПРОБЛЕМАТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ У ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті розглядається проблематика адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення здійснення торговельних операцій у мережі Інтернет та шляхи її подолання.

Ключові слова: електронна комерція (Е-комерція), глобалізація, е-магазин, е-аукціон, транзакція, соціальна мережа, е-маркетинг, електронний підпис, правовий нігілізм, інформаційне право, веб-ресурс.

В статье рассматривается проблематика административно-правового регулювання в сфері забезпечення здійснення торговельних операцій в мережі Інтернет и пути ее преодоления.

Ключевые слова: электронная коммерция (Е-коммерция), глобализация, е-магазин, е-аукцион, транзакция, социальная сеть, е-маркетинг, электронная подпись, правовой нигилизм, информационное право, веб-ресурс.

In the article the problems of administrative and legal regulation in the sphere of realization of trading on the Internet and ways to overcome it.

Key words: electronic commerce (E-commerce), globalization, e-shop, e-auction, transactions, social networking, e-marketing, e-signature legal nihilism, information law, web resource.

Вступ. У сучасному глобалізованому світі мережа Інтернет як соціальне явище використовується людством для найрізноманітніших потреб, від розважальної сфери діяльності до ведення бізнесу, від інформативного джерела до обміну цією ж інформацією.

Проте варто виділити такий вагомий недолік глобальної мережі, як недостатність правового регулювання в сфері електронної комерції.

Постановка завдання. Метою статті є вияснення шляхів подолання цієї проблеми. Додаткове завдання – дослідження національної проблематики адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення здійснення торговельних операцій у мережі Інтернет.

Результати дослідження. Міжнародна спільнота виробила досить великий масив нормативно-правового підґрунтя для регулювання цієї сфери діяльності. Серед таких надбань та першооснов – прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН Типовий закон «Про електронну торгівлю» від 25 травня 2007 р. (так званий Типовий закон ЮНСІТРАЛ). Цей закон став першим кроком на шляху встановлення порядку у сфері електронної комерції. Саме цим правовим актом визначаються основні поняття у цій сфері діяльності, а саме: «елек-

тронний документ», «електронний документообіг», «електронний підпис», «автор електронного документа», «інформаційна система». Наступним етапом стала прийнята у 1998 р. Директива Європейського Союзу (далі – ЄС) «Про деякі аспекти електронної торгівлі на внутрішньому ринку». У порівнянні з Типовим законом ЮНСІТРАЛ ця Директива ЄС вже більше розширила коло правового регулювання торгівлі у мережі Інтернет, а саме надала комплекс норм, які детальніше регулюють окремі аспекти електронної торгівлі [1].

Отже, можна дійти висновку, що у світі ведеться активна політика щодо управління та оподаткування електронної комерції.

В Україні з кожним роком зростає кількість користувачів інтернет-магазинів та інтернет-аукціонів, що неодмінно приводить до зростання кількості представників бізнесу в мережі Інтернет, а це, у свою чергу, дає тягар для правового регулювання.

Національне законодавство дуже мало приділяє уваги електронній торгівлі, що можна простежити за кількістю нормативно-правових актів (далі – НПА) щодо цієї сфери діяльності. Серед таких НПА, на які варто звернути увагу, можна виокремити такі: Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р., який визначає поняття електронного документа та електронного документообігу, закріплює світові тенденції щодо визнання юридичної сили електронного документа, вказує на права та обов'язки суб'єктів електронного документообігу, їх відповідальність; закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. Цей закон визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення [3].

Отже, з усього вищезгаданого слід зробити висновок, що в Україні слабо розвинутий інститут інформаційного права, а це, у свою чергу, призводить до падіння авторитету державної влади з боку користувачів мережі Інтернет та до породження інтернет-шахраїв, які користуються прогалинами у праві.

Ці нормативно-правові акти дають лише поверхневе визначення та сутність торгівлі в мережі Інтернет, але ні правовий статус, ані гарантія якості проданої продукції, ні відповідальність сторін в них не визначається. Суттєвим показником також є те, що навіть у кодифікованих правових документах не регламентується питання електронної торгівлі. Кодекс про адміністративні правопорушення лише поверхнево згадує про порушення умов розповсюдження ліцензійних об'єктів інтелектуальної власності, а про торгівлю в Інтернеті зовсім не згадується.

Спроби створення закону, який би регулював комерцію, були прийняті у 2013 р. у проекті закону України «Про електронну комерцію». Розробкою документа займалася група народних депутатів, серед яких – Ольга Белькова, Наталія Агафонова, Оксана Продан, Павло Розенко, Олександр Мочков та Валерій Карпунцов. Законопроект викликав бурхливі дискусії у «великих» гравців ринку. Цей законопроект повинен був стати основою для проведення електронної комерції. Як зазначає один із ініціаторів законопроекту Ольга Белькова, «сьогодні електронна комерція – одна із небагатьох галузей в Україні, яка щорічно показує ріст на 35–40%». Документ передусім має на меті визнати електронні угоди рівними з письмовими документами. Інакше кажучи, такий договір прирівнюється за правовими наслідками до всіх інших способів укладання угоди.

Українська торговельна інтернет-індустрія потребує цього закону, тому що кількість обдурених через інтернет-магазини людей росте, кількість магазинів теж зростає. Можна зробити порівняльний аналіз кількості новостворених ринкових платформ мережі Інтернет в Україні та у світі. Для цього звернемося до статистичного графіка.

Отже, з наведеного графіка видно, що Україна знаходиться в топ-рейтингу держав усього світу з електронної комерції. З цього випливає, що українці є досить активними інтернет-користувачами у сфері торгівлі, а тому для більш ефективного використання інтернет-магазинів України держава повинна сприяти маркетингу в мережі Інтернет, для чого першочергово необхідно розробити нормативно-правову базу для регулювання торгівлі у глобальній мережі Інтернет.

Компанія IAB за підтримки Яндекс (пошукової системи) провела дослідження Mediascore Europe, яке мало дати відповідь на запитання, для чого використовують Інтернет українці, з яких пристроїв вони виходять у мережу та як на їхню поведінку впливають соцмережі. Дослідження проводилось паралельно в 28 європейських країнах. Результати цього дослідження дають змогу зробити висновки щодо поведінки потенційних покупців у електронному середовищі та визначитися із формуванням логістичної політики просування продукції не лише на вітчизняному ринку. Крім того, результати цього ж дослідження свідчать, що українська аудиторія, на відміну від європейської, ще не надто втомилася від активності брендів у соціальних мережах, тому більше підпадає під їхній вплив. Наприклад, 49% українців імовірно придбають товар того бренду, за яким вони слідкують у соцмережі, ніж якогось іншого [5].

[електронний ресурс: <http://hub.kyivstar.ua/?p=13562>]

Для розвитку електронної торгівлі необхідна конкуренція, що ж для цього потрібно?

Насамперед повинні бути впроваджені стандарти щодо демонополізації інтернет-ресурсів в сфері маркетингу шляхом створення законодавчої бази. Оскільки такі інтернет-монополісти, як Rozetka.ua, Prom.ua та деякі інші захопили сферу торгівлі в Україні, то немає можливості розвиватися меншим магазинам, а якщо вони й з'являються в глобальній мережі, то рано чи пізно їх «поглинають» вищезгадані корпорації.

До чого ж може призвести недбале ставлення держави до діяльності у сфері електронної комерції?

Наслідки можуть бути найрізноманітнішими, серед них можна виокремити:

1) падіння довіри покупців (користувачів) до продавців через зростання рівня кіберзлочинності;

2) породження правового нігілізму у представників е-комерції;

3) неможливість контролю (з боку держави) за діяльністю всієї маркетингової індустрії в Україні.

Як визначає професор юридичних наук Ю.А. Ведерніков, правовий нігілізм – це заперечення соціальної цінності права, свідоме ігнорування вимог закону, різко критичне ставлення до вимог дотримання права та поваги до нього [7].

Тобто можна прийти до логічного висновку, що представники е-комерції свідомо ігнорують вимоги закону, не поважають право як таке та взагалі заперечують цінності права. Але вони це роблять через те, що бракує правового регулювання у сфері їхньої діяльності, тому їм самим доводиться створювати правила користування своїм інтернет-ресурсом. Наприклад, найбільший в Україні е-аукціон Аукро (aukro.ua) встановив свої правила захисту прав споживачів: якщо покупець купив товар вартістю менше 5000 грн. і при цьому продавець йому не надіслав цей товар, то адміністрація Аукро гарантує повернення цих грошей покупцеві. Але це якщо менше 5000 грн., а якщо більше, то ці ризики вже бере на себе покупець.

А останній пункт визначається тим, що кількість е-магазинів росте і проконтролювати усю їх діяльність досить важко для держави, тому їй необхідно застосувати усі можливі методи та способи забезпечення контролю за цими веб-ресурсами.

Я вважаю, що доцільно з боку держави провести такі ді:

1) створити нормативно-правову базу, що забезпечує належне функціонування ринкового простору в мережі Інтернет;

2) створити програмне та апаратне забезпечення для державного аудиту та контролю за фінансовими транзакціями між суб'єктами цивільних правовідносин. Установити Єдиний державний реєстр інтернет-магазинів та аукціонів України;

3) реального застосувати Закон України «Про електронний цифровий підпис» до маркетингових відносин осіб, що здійснюють торгівлю діяльність в мережі Інтернет, заради ідентифікації особи та захисту від кіберзлочинності;

4) перейняти досвід держав ЄС із питання адміністративно-правового регулювання електронної комерції, що, у свою чергу, покращило б умови євроінтеграції України з ЄС та створило б такі умови для розвитку інтернет-маркетингу, як у країнах Західної Європи.

Висновки. Отже, у глобалізованому та інформаційному світі XXI ст. ніяк не можна ізолюватися від будь-яких операцій у глобальній мережі Інтернет, що неодмінно призводять до певних суперечностей між людьми. Щоб урегулювати ці суперечності, держава повинна всіма способами цьому сприяти, оскільки саме державна влада має характерну ознаку, як державне управління та контроль над усіма суб'єктами державної влади.

Аналізуючи наше законодавство, можна помітити, що ним не встановлений порядок здійснення операцій купівлі-продажу в Інтернеті, при цьому для компаній, які цим займаються, обов'язковою є сплата податків на загальних підставах за розміщення, рекламу та продаж товарів. Однак порядок сплати цих платежів також не є достатньо визначеним і таким, що не викликає питань. Таким чином, виникає низка запитань до податкових служб: на підставі чого вони нараховують компаніям податки, які ставки застосовують та якою, врешті-решт, є сама база оподаткування.

Правом України цей порядок взаємодії недостатньо врегульовано, і залишається лише здогадуватись, як це відбувається, адже величезна кількість організацій, що займаються зароблянням грошей саме у такий спосіб, намагаються обійти законодавство з урахуванням його недосконалості.

Список використаних джерел:

1. Платіжні системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/15950210/finan...>
2. Юридична Газета. – 2013. – № 35–36. – С. 34–35.
3. Закон України «Про Національну програму інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/7...>
4. Шість головних тез проекту про електронну комерцію, Liga.net, коментар Дмитра Гадомського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://juscutum.com/uk/content/%D1%88...>
5. Саваневський М. Традиційні медіа vs Інтернет в Україні [Електронний ресурс] / М. Саваневський // Watcher. – 12 липня 2012 р. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2012/07/12/trad...>

6. Новини ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/shahray-zder-z...>

7. Теорія держави і права: навчальний посібник – Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/16400116/pravo...>

МАЗУРИК С. В.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 347.963

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті автором проаналізовано поняття, сутність та зміст інформаційної безпеки в органах прокуратури України. Автор виокремив правові та технічні засоби забезпечення інформаційної безпеки в органах прокуратури та проаналізував інфраструктуру сучасної інформаційної безпеки прокуратури. За результатами дослідження стану нормативно-правового регулювання безпеки в органах прокуратури автор запропонував виокремити інформаційну безпеку в самостійний напрям прокурорської діяльності.

Ключові слова: органи прокуратури, інформаційна безпека, загрози інформаційної безпеки, інформаційна інфраструктура, персональні дані, засоби захисту інформації.

В статье автором проанализированы понятие, сущность и содержание информационной безопасности в органах прокуратуры Украины. Автор выделил правовые и технические средства обеспечения информационной безопасности в органах прокуратуры и проанализировал инфраструктуру современной информационной безопасности прокуратуры. По результатам исследования состояния нормативно-правового регулирования безопасности в органах прокуратуры автор предложил выделить информационную безопасность в самостоятельное направление прокурорской деятельности.

Ключевые слова: органы прокуратуры, информационная безопасность, угрозы информационной безопасности, информационная инфраструктура, персональные данные, средства защиты информации.

In the article author researches the concept and content of information security in the Prosecutor's Office of Ukraine. The author defines the legal and technical means of information security of the prosecution and reviews the infrastructure of modern information security prosecutor. The author proposes to distinguish information security in a separate area of prosecution.

Key words: prosecution, security of information, threats to information security, information infrastructure, personal data protection information.

Вступ. У зв'язку із прогресивними змінами суспільного життя, пов'язаними із масовим використанням інформаційних технологій під час обробки, зберігання інформації та обміну нею, проблеми інформаційної безпеки виходять на перший план у всіх сферах державно-правового життя. Наприклад, сьогодні на отримання відомостей необхідно у декілька разів менше часу, ніж десять років тому назад. Електронізація інформаційної діяльності, з одного боку, суттєво полегшує реалізацію державно-владних повноважень, а з іншого – може завдати непоправної шкоди інформаційному середовищу публічного адміністрування. З урахуванням цього основне завдання органів державної влади як повноцінних суб'єктів інформаційних відносин проявляється не тільки в усуненні інформаційних загроз, а й у виробленні концепції інформаційної безпеки, метою якої є управління ризиками, що можуть мати місце у процесі інформаційної діяльності.

Інформаційна складова в роботі органів прокуратури насамперед забезпечує прийняття раціональних, правильних та своєчасних управлінських рішень у сфері захисту прав та свобод людини, підтримання державного обвинувачення в суді тощо. А інформаційний простір охоплює діяльність суб'єктів прокуратури на всіх рівнях у відносинах, які виникають при реалізації ними своїх повноважень. Створення правових механізмів захищеності інформаційного простору є першим кроком на шляху до забезпечення безпеки в органах прокуратури.

Загалом питання інформаційної безпеки не є новим для правової доктрини. У системі інформаційного права слід виокремити комплексні праці І.В. Арістової, Ю.П. Бурило, Б.А. Кормича, А.М. Новицького, Ю.Є. Максименко, О.В. Логінова, А.І. Марущака, Т.А. Костецької, О.Г. Марцелюка тощо, які заклали підґрунтя для подальшого дослідження окремих питань інформаційної безпеки.

Постановка проблеми. Концептуально-правові та теоретико-методологічні засади забезпечення безпеки інформаційних відносин в органах прокуратури не були розкриті. До того ж ведення відкритої інформаційної війни проти України вимагає особливої уваги до вироблення стратегії політики інформаційної безпеки, в якій прокуратура повинна зайняти стрижневу позицію щодо захисту прав, свобод, інтересів громадян та держави. Слід наголосити, що із активізацією процесів інформатизації дослідження інформаційної безпеки в органах прокуратури в Україні є не тільки актуальною, а й перспективною темою наукового пізнання. З урахуванням цього метою статті є вивчення феномену інформаційної безпеки органів прокуратури України в практичному та теоретико-правовому аспекті, а також внесення пропозицій щодо удосконалення її концепції.

Результати дослідження. Витоки інституційних досліджень з інформаційної безпеки як самостійного явища знайшли своє місце в політико-правовій системі завдяки поглибленому гносеологічному вивченню феномену безпеки в цілому, його диференціації на окремі інститути. Необхідність виокремлення та утвердження безпеки у відносинах, предметом яких є інформація, як самостійної ніші з'явилася у зв'язку із цілковитою інтеграцією суб'єктів у інформаційне середовище, набуттям власних інформаційних цінностей, потреб та інтересів. Сьогодні вони є учасниками вже не тільки культурних, політичних, правових, економічних відносин, а й одночасно – інформаційних.

Не секрет, що термін «інформаційна безпека» впливає із категорії «безпека» і в найзагальнішому розумінні означає такий стан, при якому забезпечено захищеність різноманітних систем та процесів обробки, зберігання, передачі відомостей, а також їх конфіденційність (таємність), повноту [2].

У науково-правовій літературі поняття інформаційної безпеки визначалося досить по-різному. Наприклад, на думку Б.А. Кормича, інформаційна безпека являє собою стан захищеності встановлених законодавством норм та параметрів інформаційних процесів та відносин, що забезпечує необхідні умови існування держави, людини та суспільства як суб'єктів цих процесів та відносин [3, с. 34]. Ю.Є. Максименко зазначає, що інформаційна безпека – це результат управління реальними чи (та) потенційними загрозами (небезпеками) з метою задоволення національних інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфері [5, с. 16]. Я. Малий вважає, що інформаційна безпека означає законодавче

формування державної інформаційної політики, створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами, гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України, всебічний розвиток інформаційної структури, підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України, створення і впровадження безпечних інформаційних технологій тощо [6, с. 13]. Із усіма проаналізованими термінами цілком можна погодитися, лише слід зауважити, що автори визначають сутність інформаційної безпеки, виходячи із предмету її функціонування у тій чи іншій сфері публічно-правового життя. А тому у випадку, якщо мова йтиме про висвітлення інформаційної безпеки як елемента національної безпеки, доцільно вдаватись до широкого змісту, а якщо «інформаційна безпека» звучить у контексті діяльності певних суб'єктів, то доцільно використати звужене поняття. Отже, виходячи із того, що забезпечення інформаційної безпеки є однією із функцій прокуратури, вона являє собою систему дій, рішень, методів, процесів у формі правових, технологічних, аналітичних заходів, спрямованих на вироблення механізму виявлення, оцінки, прогнозування та ліквідації загроз в інформаційному середовищі органів прокуратури України на всіх етапах та циклах створення, обробки, зберігання та поширення інформації у процесі здійснення прокурорської діяльності.

Частково питання правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки в органах прокуратури України здійснюється: Законами України «Про прокуратуру», «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про основи національної безпеки», «Про державну таємницю», «Про доступ до публічної інформації», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних», Типовим порядком обробки персональних даних, затвердженим наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 8 січня 2014 р. № 1/02-14, Порядком обробки персональних даних працівників органів прокуратури у базі персональних даних «Кадри органів прокуратури України», затвердженим наказом Генерального прокурора України від 26 липня 2014 р. № 77, Наказом Генерального прокурора України № 69 від 17 серпня 2012 р. «Про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань», Наказом Генерального прокурора України від 23 червня 2016 р. № 216 «Про порядок надсилання документів електронною поштою та факсимільним зв'язком», Наказом Генерального прокурора України від 24 лютого 2016 р. «Про затвердження Інструкції з діловодства в органах прокуратури України». Проте місце захисту інформаційної діяльності та середовища в системі функцій прокуратури цілком очевидно впливає із Наказу Генерального прокурора «Про організацію роботи з питань внутрішньої безпеки в органах прокуратури України» від 22 вересня 2014 р. № 17 гн. Зокрема, одним із елементів концепції внутрішньої безпеки зазначено інформаційну безпеку, правові заходи забезпечення якої містять:

1) закріплення за прокурором обласного рівня обов'язку запобігання витоку мовної та видової інформації на об'єктах інформаційної діяльності органів прокуратури, втраті таємних документів тощо;

2) з метою проведення перевірок забезпечення посадовим особам управління внутрішньої безпеки органів прокуратури безперешкодного доступу до службових комп'ютерів та електронних носіїв інформації, інформаційних баз даних тощо;

3) здійснення невідкладних інформаційно-публічних та дисциплінарних заходів за результатами вчинення ганебних вчинків та інших резонансних подій за участю працівників прокуратури, своєчасне реагування на публікації такого змісту [9].

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV у ст. 7 наводить перелік загроз, зокрема в інформаційній сфері, які можуть становити суттєву загрозу національній безпеці держави. В одному із пунктів міститься положення про небезпеку розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави [11].

Виходячи із того, що у своїй службовій діяльності органи прокуратури оперують службовою та таємною інформацією, отриманою у ході досудового розслідування, судового

процесу, можна говорити, що вони разом із іншими правоохоронними органами являються стратегічним суб'єктом забезпечення не тільки інформаційної, а й національної безпеки в масштабах держави. Існування систем захисту інформації із обмеженим доступом цілком закономірно породжує специфічний статус працівників прокуратури (зокрема накладає на них певні обтяження), що пов'язано із забезпеченням режиму секретності.

Загалом, найбільш широко загрози інформаційним ресурсам системи органів прокуратури можна розглядати як потенційно можливі випадки природного, технічного або антропогенного характеру, які можуть спричинити небажаний вплив на інформаційну систему, а також на інформацію, що зберігається в ній [4, с. 98].

До інших загроз інформаційної безпеки в органах прокуратури слід віднести:

1) незаконне проникнення в інформаційне середовище системи органів прокуратури (хакерство);

2) діяльність громадян, установ, організацій у вигляді цілеспрямованих акцій, спрямованих на підриг ділової репутації, авторитету органів прокуратури у суспільстві, поширення неправдивих відомостей про діяльність прокурорів;

3) несанкціонований витік інформації про хід або результати прокурорської діяльності, зокрема у потоках міжвідомчих інформаційно-аналітичних систем;

4) дезорганізацію або пошкодження зведених інформаційних масивів, автоматизованих робочих місць, збоїв в їх роботі;

5) ризик інформаційного терору (можливості організованих злочинних угруповань, використовуючи власні технічні можливості або ресурси інших установ, здобувати конфіденційну або таємну інформацію, змінювати, підроблювати чи використовувати її у власних інтересах) [1, с. 16];

6) низький рівень зворотного зв'язку, неналагодженість комунікації із органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, тощо.

Слід погодитися із позицією О.В. Логінова, що загрози інформаційній безпеці, з одного боку, є організаційним компонентом системи органів виконавчої влади, а з іншого – слугують індикатором ефективності її функціонування [4, с. 90]. Незважаючи на те що до певної міри загрози властиві всій системі прокуратури, їх рівень все ж коливається в залежності від зовнішніх та внутрішніх чинників, урахування яких може суттєво зменшити ризик виникнення самих загроз.

Метою заходів інформаційної безпеки є забезпечення безперебійного функціонування, розміщення, обміну та захисту інформації, а також безпека використання інформаційних баз даних.

Наступним питанням, яке потребує з'ясування, є зміст інформації, що потребує захисту в органах прокуратури України. У цьому випадку мова йтиме не просто про види такої інформації. У комплексному аспекті необхідно говорити про інформаційну інфраструктуру, яка може стати об'єктом інформаційних загроз. На наш погляд, внутрішню сторону інформаційної інфраструктури охоплюють персональні дані та службова інформація з обмеженим доступом.

Здебільшого об'єктом інформаційної діяльності органів прокуратури є персональні дані, які згідно із Законом України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. № 2297-VI можуть бути віднесені до конфіденційної інформації, незаконне розголошення якої карається законом. Механізм захисту персональних даних в органах прокуратури містить два складники. По-перше, захист відомостей про осіб, що фігурують у процесуальних актах-документах, управлінських рішеннях, зведених інтегрованих інформаційних масивах. Наприклад, такі відомості можуть зберігатися в інформаційній (автоматизованій) системі «Єдиний реєстр досудових розслідувань» (далі – ЄРДР), адміністратором якого є, власне, Генеральна прокуратура України. Згідно із Наказом Генерального прокурора України «Про затвердження Порядків обробки персональних даних в органах прокуратури України» від 26 липня 2014 р. № 77 кожен працівник прокуратури дає підписку про зобов'язання не допускати розголошення у будь-який спосіб персональних даних, зокрема відомостей із ЄРДР, які йому довірені або стали відомі у зв'язку із виконанням службових обов'язків [8].

На відміну від персональних даних, які можуть міститися в деяких управлінських рішеннях, в ЄРДР такі відомості централізовані та структуровані. З метою протидії перевищенням службових повноважень працівниками прокуратури адміністрування відомостей, їх перегляд надається лише прокурору відповідного рівня [12].

Більше того, Порядком ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань передбачено комплекс програмних, технологічних та організаційних заходів щодо захисту відомостей, що містяться в ЄРДР, від несанкціонованого доступу [12].

По-друге, безпека персональної інформації про співробітників прокуратури. Загалом обробка персональних даних здійснюється виключно з метою забезпечення реалізації визначених законодавством прав і обов'язків у сфері трудових правовідносин та соціального захисту громадян, підготовки органами прокуратури організаційно-розпорядчих документів з питань, пов'язаних із трудовими відносинами, отримання статистичної, адміністративної та іншої інформації щодо персоналу, а також ведення кадрового діловодства [7].

Інформацію з обмеженим доступом можна умовно класифікувати на конфіденційну, таємну, службову та професійну таємницю. Така інформація є основним об'єктом прокурорської діяльності та може виражатися у різних нормативних актах-документах, рішеннях, приписах, вказівках.

Зовнішню сторону інфраструктури інформаційного середовища, що є елементом системи захисту, утворюють, наприклад, відомості зі ЗМІ про публічну діяльність органів прокуратури або інформація на офіційному сайті Генеральної прокуратури України (<http://www.gp.gov.ua/>).

Вплив інформаційної загрози у деяких випадках може мати катастрофічні наслідки на функціонування органів прокуратури у цілому.

В інформаційній діяльності органів прокуратури загрозу стабільності, цілісності інформаційних ресурсів можуть становити інформаційні небезпеки технічного походження: по-перше, блокування доступу до кількох або одного ресурсів інформаційної системи спричиняє короткострокові або довгострокові збої в роботі з інформацією; по-друге, технічні (навмисні або ненавмисні) помилки користувачів, операторів, системних адміністраторів; по-третє, фальсифікації у формі пошкодження обладнання, введення неправильних даних, модифікація даних, несанкціоноване надання доступу до даних із обмеженим доступом [14, с. 149–150].

Необхідність подолання інформаційних загроз потребує, окрім правових засобів, використання сучасних технічних засобів захисту інформації. Їх поява супроводжується розвитком масової персональної комп'ютеризації та переходом на електронну форму інформаційної роботи за допомогою електронно-обчислювального забезпечення.

У навчальному посібнику О.В. Рибальського, В.Г. Хахановського та В.А. Кудінова наводиться перелік видів технічного захисту інформації, які зазвичай використовують в органах внутрішніх справ: захист акустичної інформації від зняття радіозакладними пристроями; захист інформації від витоку по технічних каналах, утворених допоміжними технічними засобами; захист інформації від несанкціонованого запису звукозаписувальними пристроями; захист електронної інформації; захист письмової інформації від оптичного зняття [13]. Органи прокуратури не є винятком із цього. Разом із цим, слід виокремити такі засоби технічного захисту інформації в системі інформатизації та електронізації в органах прокуратури, як:

- блокування пристроїв та інтерфейсів вводу-виводу інформації [7];
- електронний цифровий підпис;
- корпоративізація інформаційно-обчислювальної мережі;
- ідентифікація та аутентифікація доступу в персональний акаунт;
- антивірусне програмне забезпечення тощо.

Висновки. Отже, з огляду на підвищений рівень загроз та небезпек у щоденній діяльності працівників прокуратури парадигма інформаційної захищеності повинна трансформуватися у самостійний напрям та функцію органів прокуратури із гармонійним поєднанням

правового та технічного сегменту. Для цього необхідно розробити концепцію інформаційної безпеки. З урахуванням ієрархічної структури рекомендується визначити повноваження кожного прокурора із здійснення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки. Високий рівень захищеності у роботі із масовими інформаційними потоками вимагає мінімізації технічних збоїв, що можливо досягти потужним та сучасним програмним забезпеченням. Не менш важливим залишається усвідомлення прокурорами своєї значущості в якості суб'єктів інформаційного права – елементів національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Камышев Э.Н. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие. – Томск: ТПУ, 2009. – 95 с.
2. Князев А.А. Информационная война // Энциклопедический словарь СМИ. – Бишкек: Издательство КРСУ, 2002.
3. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07. – Національний університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2004. – 41 с.
4. Логінов О.В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2005. – 236 с.
5. Максименко Ю.С. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2007. – 22 с.
6. Малий Я. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку / Я. Малий // Збірник наукових праць. – 2015. – Вип. № 44 Ефективність державного управління. – С. 13–20.
7. Надання послуг в області технічного захисту інформації [текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ulyssys.com/i/lng.ua/page.security>.
8. Порядок обробки персональних даних працівників органів прокуратури у базі персональних даних «Кадри органів прокуратури України» : затв. Наказом Генерального прокурора України від 26 липня 2014 р. №77.
9. Про затвердження Порядків обробки персональних даних в органах прокуратури України : Наказ Генерального прокурора України від 26 липня 2014 р. № 77. – Електронний ресурс. – режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/personal_data_protection.
10. Про організацію роботи з питань внутрішньої безпеки в органах прокуратури України : Наказ Генерального прокурора України від 22 вересня 2014 р. № 17 гн.
11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – ст. 351.
12. Про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : Наказ Генерального прокурора України № 69 від 17 серпня 2012 р. – Електронний ресурс. – [режим доступу] : http://lug.gp.gov.ua/ua/lugpes.html?_m=publications&_t=cat&id=114099.
13. Рибальський О.В., Хахановський В.Г., Кудінов В.А. Основи інформаційної безпеки та технічного захисту інформації. Посібник для курсантів ВНЗ МВС України. – К.: Вид. Національної академії внутріш. справ, 2012. – 104 с.
14. Хомич А.С. Інформаційні технології як загроза інформаційній безпеці прокуратури // Право і безпека. – 2012. – № 3. – 147–150.

НЕГОДЧЕНКО В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри
адміністративного права та процесу
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74+519.72

СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розкрито сутність інформації з обмеженим доступом. Доведено, що до інформації з обмеженим доступом у системі Національної поліції належить службова та таємна інформація. Охарактеризовано зміст службової та таємної інформації в органах Національної поліції. Сформульовано ознаки інформації з обмеженим доступом у системі Національної поліції України.

***Ключові слова:** інформація з обмеженим доступом, службова інформація, таємна інформація, конфіденційна інформація, Національна поліція.*

Раскрыта сущность информации с ограниченным доступом. Доказано, что к информации с ограниченным доступом в системе Национальной полиции относятся служебная и секретная информация. Охарактеризовано содержание служебной и секретной информации в органах Национальной полиции. Сформулированы признаки информации с ограниченным доступом в системе Национальной полиции Украины.

***Ключевые слова:** информация с ограниченным доступом, служебная информация, секретная информация, конфиденциальная информация, Национальная полиция.*

The essence of restricted information is revealed. It is proved that information with restricted access in the system of the National Police includes service and classified information. Characterized the content of service and classified information in the National Police bodies. Formulated criteria for restricted information in the system of the National Police of Ukraine.

***Key words:** restricted information, service information, classified information, confidential information, the National Police.*

Вступ. Національна поліція як провідний суб'єкт забезпечення публічної безпеки та порядку у державі також працює з інформацією різного характеру, зокрема й такою, що торкається сфери суверенітету держави, її економічної, інформаційної, екологічної безпеки, а отже, крім загальнодоступної інформації Національна поліція України повинна дотримуватися спеціальних режимів, встановлених державою для окремих видів інформації в частині її накопичення, розповсюдження та зберігання. Такі режими щодо інформації в узагальненому вигляді створюють правову конструкцію «інформація з обмеженим доступом». Згідно зі ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію» поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості та забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку. Полі-

ція забезпечує доступ до публічної інформації, власником якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом, а також може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом [1]. Зважаючи на вищевказане, актуальним є питання про дослідження сутності, видів та правового режиму інформації з обмеженим доступом в органах та підрозділах Національної поліції.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності, видів та правового режиму інформації з обмеженим доступом в органах Національної поліції.

Результати дослідження. В узагальненому вигляді інформацію з обмеженим доступом ми можемо визначити як відомості та/або дані, збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, які є в законному володінні фізичної чи юридичної особи або суб'єкта владних повноважень та щодо доступу до яких встановлюється законодавче обмеження.

У вітчизняному законодавстві встановлена така класифікація інформації з обмеженим доступом, як: 1) конфіденційна інформація; 2) таємна інформація; 3) службова інформація [2].

Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом.

До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адресу, дату і місце народження.

До інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені відомості: а) про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; б) про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей; в) про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, зокрема харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; г) про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних із політичними репресіями, Голодомором 1932–1933 рр. в Україні та іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; д) про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; е) щодо діяльності державних та комунальних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких понад 50 відсотків акцій (часток) належать державі або територіальній громаді, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарському товариству, частка держави або територіальній громаді в якому становить 100 відсотків, що підлягають обов'язковому оприлюдненню відповідно до закону [2].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» дещо розширює положення базового закону «Про інформацію». Інформацією з обмеженим доступом є: 1) конфіденційна інформація; 2) таємна інформація; 3) службова інформація. Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності вимог: а) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; б) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; в) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [3].

Якщо узагальнити положення законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» щодо змісту та правового режиму інформації з обмеженим доступом, то можна побачити таку ситуацію:

	Таємна	Службова	Конфіденційна
Визначення	Інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю	Інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньовідомчу службу кореспонденцію; доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані із розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень: Інформація зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці	Інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, та яка може бути поширена у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов
Приклад	Державна, банківська, професійна таємниця (адвокатська, нотаріальна, лікарська, аудиторська, таємниця досудового розслідування)	Суб'єкти владних повноважень затверджують Переліки відомостей, що становлять службу інформацію. Документам, які містять службу інформацію, надається гриф «Для службового користування». Перелік відомостей, що становлять службу інформацію, який складається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, не може бути обмеженим у доступі	Інформація про особу (національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата та місце народження, інформація про особисте життя фізичної особи).
Суб'єкт, який приймає рішення про обмеження доступу до інформації	Залежить від виду таємниці	Виключно суб'єкти владних повноважень	Виключно фізичні та юридичні особи приватного права, крім суб'єктів владних повноважень
Правовий режим	Визначається Законом України «Про доступ до публічної інформації» та спеціальними законами, наприклад «Про державну таємницю»	Визначається Законом України «Про доступ до публічної інформації»	Визначається відповідним суб'єктом: фізичною або юридичною особою

На підставі вищезазначеного ми можемо зробити висновок, що в системі Національної поліції України до інформації з обмеженим доступом належить службова та таємна інформація.

У травні 2016 р. Національна поліція України затвердила перелік відомостей, що становлять службову інформацію у системі Національної поліції України [4].

Отже, до службової інформації у системі Національної поліції можна віднести:

1. У сфері роботи з кадрами службовою інформацією є інформація, що розкриває:
 - відомості про результати здійснення психологічного діагностування, психологічного супроводження та тестування на поліграфі кандидатів на службу в органи та підрозділи поліції; кандидатів на навчання у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських;
 - відомості про рівень суїцидальної активності серед поліцейських;
 - відомості з особових справ постійного та перемінного складу Національної поліції України, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;
 - накази по особовому складу в частині оголошення відомостей, які надають змогу ідентифікувати особу;
 - проходження служби в минулому в підрозділах оперативної служби, відповідному структурному підрозділі ДВБ, підрозділах, уповноважених на проведення оперативно-технічних заходів з виявлення небезпечних матеріалів та екологічних злочинів, та кримінальної розвідки на посадах негласного особового складу, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;
 - організаційні положення, що регламентують проведення спеціальної перевірки, або узагальнені результати такої перевірки (додаткової спеціальної перевірки) стосовно осіб, які приймаються на службу чи роботу в поліції.
2. У сфері мобілізаційної роботи, територіальної оборони та цивільного захисту службовою є інформація, що розкриває:
 - відомості про підготовку та проведення командно-штабних мобілізаційних навчань (мобілізаційних навчань) і штабних мобілізаційних тренувань (мобілізаційних тренувань), звіти про результати проведених навчань (тренувань), зміст і результати проведення навчань (тренувань) з територіальної оборони, антитерористичної тематики та цивільного захисту органів та підрозділів поліції, закладів та установ, що належать до сфери управління поліції, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;
 - відомості про оповіщення та збір керівного й особового складу органу та підрозділу поліції, що містять інформацію про домашні, мобільні телефони, місце проживання працівників або інші відомості, що дають змогу однозначно ідентифікувати особу;
 - потребу, наявність і якісний стан засобів індивідуального та колективного захисту для поліцейських органів та підрозділів поліції, закладів та установ, що належать до сфери управління поліції, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;
 - маршрути евакуації, місця збору та безпечні райони (райони евакуації, розосередження) особового складу органів та підрозділів поліції, закладів та установ, що належать до сфери управління Національної поліції України.
3. У сфері зв'язку, інформаційно-телекомунікаційних та комп'ютерних мереж службовою є інформація про:
 - документи з організації радіо- та радіотехнічного контролю за використанням органами та підрозділами поліції виділеного радіочастотного ресурсу;
 - побудову, функціонування та особливості каналів зв'язку, у тому числі внутрішньо-відомчих та відкритих для загального користування, між органами та підрозділами поліції;
 - параметри настроювання апаратного обладнання та програмних засобів, що використані при побудові телекомунікаційних мереж;
 - побудову та принципи роботи елементів інформаційно-телекомунікаційних систем, призначених для передавання інформації за межі відповідної комп'ютерної мережі, або для обміну інформацією між органами та підрозділами поліції зазначених об'єктів відкритими каналами зв'язку.

4. У сфері здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування службовою є інформація про:

– підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, стосовно яких проводяться оперативно-розшукові заходи органами та підрозділами поліції, за винятком відомостей, які належать до державної таємниці;

– дати запланованих поліцейськими кримінальної поліції та органу досудового розслідування Національної поліції України зустрічей із негласним апаратом;

– чисельність негласного апарату, чисельність осіб, що є або були об'єктами оперативно-розшукових справ, кількість архівних справ джерел негласної інформації, оперативного обліку; чисельність, озброєння, технічне оснащення, дислокацію сил, що залучаються до операцій за оперативними планами органів та підрозділів поліції;

– окремі питання організації негласної оперативно-розшукової діяльності, якщо при цьому детально не розкриваються форми і методи такої діяльності та оперативні засоби;

– порядок здійснення контрольованої поставки, контрольованої і оперативної закупки товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених до обігу, у фізичних та юридичних осіб, незалежно від форм власності;

– плани припинення та протидії діяльності на території України непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), учасників організованих груп і злочинних організацій, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці.

5. У сфері застосування оперативно-технічних заходів службовою є інформація про:

– використання спеціальних технічних засобів (з використанням лише їх умовних шифрованих найменувань);

– плани, акти, розписки на видачу в тимчасове користування окремих засобів спеціальної техніки;

– здійснення, результати здійснення оперативно-технічних заходів, якщо при цьому детально не розкриваються форми і методи їх проведення;

– номенклатуру, фактичну наявність, потребу в забезпеченні оперативними транспортними засобами підрозділів, які уповноважені на проведення оперативно-технічних заходів, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– переліки позивних, умовних назв тощо для радіообміну, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці.

6. У сфері протидії тероризму та екстремістським проявам службовою є інформація, що розкриває:

– дії органів та підрозділів поліції у разі виникнення загрози терористичних актів, екстремістських проявів, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– стан готовності органів та підрозділів поліції до протидії тероризму та екстремістським проявам, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– відомості в сукупності чи за окремими показниками про особовий склад органів та підрозділів поліції, який залучається (залучався) до проведення антитерористичної операції або виконання службових обов'язків, що пов'язані із проведенням антитерористичної операції, які містяться в будь-яких матеріальних носіях інформації;

– спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції, які не віднесені до державної таємниці;

– зміст планів щодо організації та проведення масштабних оперативно-розшукових заходів за участю підрозділів поліції особливого призначення, а також заходів забезпечення кримінального провадження, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– відомості про розрахунки сил та засобів органів та підрозділів поліції, залучених до протидії тероризму та екстремістським проявам, із зазначенням їх виду і кількості.

7. У сфері охорони державної таємниці службовою є інформація, що розкриває:

– організацію та фактичний стан забезпечення охорони державної таємниці, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– систему охорони, внутрішньооб'єктний режим, технічне обладнання режимних об'єктів, зон, приміщень, де здійснюються роботи, пов'язані з державною таємницею, за умови мирного часу, якщо при цьому не розкриваються відомості, які віднесені до державної таємниці;

– відомості, які вносяться до форм облікової документації матеріальних носіїв інформації з обмеженим доступом, актів звірки їх наявності, знищення, з питань мобілізаційної підготовки, територіальної оборони та цивільного захисту на особливий період, які не містять відомостей, що становлять державну таємницю;

– засоби та заходи захисту інформації на режимній території, в інформаційно-телекомунікаційних та комп'ютерних мережах, у режимних приміщеннях, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– заходи щодо захисту інформації з обмеженим доступом під час прийому іноземних делегацій, груп та окремих іноземців, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– дані про особу, якій надано допуск до державної таємниці (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання), за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці;

– переліки режимних, атестованих приміщень та акти їх обстеження;

– заходи безпеки інформації на об'єктах, де циркулює інформація з обмеженим доступом, за винятком відомостей, які віднесені до державної таємниці [4].

Іншим видом інформації з обмеженим доступом в органах та підрозділах Національної поліції є таємна інформація. Згідно із законом України «Про державну таємницю» державна таємниця (секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [5].

Враховуючи те, що Національна поліція України служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, до державної таємниці в основній сфері її діяльності можна віднести інформацію:

– про особовий склад підрозділів поліції, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

– про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами Національної поліції; про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками Національної поліції України;

– про організацію та порядок здійснення охорони адміністративних будинків та інших об'єктів Національної поліції України;

– про систему спеціального зв'язку Національної поліції України;

– про організацію, зміст, стан і плани розвитку криптографічного захисту секретної інформації в системі Національної поліції України;

– про організацію режиму секретності в системі Національної поліції України, програми, плани та інші заходи у сфері охорони державної таємниці [5].

Не відноситься до державної таємниці в системі Національної поліції України інформація:

– про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян;

– про факти порушень прав і свобод людини і громадянина;

– про незаконні дії її посадових і службових осіб [5].

Висновки. На підставі проведеного дослідження зробимо певні висновки та узагальнення:

1. До інформації з обмеженим доступом у системі Національної поліції відноситься службова та таємна інформація. Конфіденційна інформація не перебуває в обігу Національної поліції, оскільки рішення про обмеження доступу до неї приймають виключно фізичні та юридичні особи приватного права, крім суб'єктів владних повноважень, до яких ми відносимо Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади. При цьому слід пам'ятати, що одна і та ж інформація не може бути одночасно віднесена до службової інформації та державної таємниці.

2. Інформація з обмеженим доступом у системі Національної поліції України – це відомості та/або дані, збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, які перебувають у законному володінні або розпорядженні Національної поліції України, щодо доступу до яких встановлюється законодавче обмеження виключно в інтересах забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, розголошення якої може завдати істотної шкоди цим інтересам, а оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

3. До службової інформації в системі Національної поліції слід віднести відомості та/або дані, збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, які перебувають у законному володінні або розпорядженні Національної поліції України, пов'язані із виконанням покладених на Національну поліцію завдань та здійсненням наданих їй повноважень, які не віднесено до державної таємниці і обмеження доступу до яких встановлено із дотриманням вимог чинного законодавства України.

4. До таємної інформації в системі Національної поліції слід віднести відомості та/або дані, збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, які перебувають у законному володінні або розпорядженні Національної поліції України, пов'язані із виконанням покладених на Національну поліцію завдань та здійсненням наданих їй повноважень, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у встановленому порядку державною таємницею і підлягають охороні державою.

5. Не можуть бути віднесені до інформації з обмеженим доступом у системі Національної поліції відомості про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей; про стан забезпечення публічної безпеки та порядку, захист прав і свобод громадян; про факти порушення прав і свобод людини; про незаконні дії органів посадових та службових осіб органів та підрозділів Національної поліції України.

6. Виходячи з наведених визначень, до ознак інформації з обмеженим доступом в системі Національної поліції України ми можемо віднести такі як:

- відомості та/або дані збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді;
- відомості перебувають у законному володінні або розпорядженні Національної поліції України;
- доступ до цієї інформації має чітко визначене коло осіб Національної поліції України;
- порядок доступу до цієї інформації врегульований законодавством України та підзаконними актами МВС України та Національної поліції України;
- обмеження щодо таких відомостей встановлені виключно в інтересах забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави;
- розголошення таких відомостей може завдати істотної шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства та держави;
- Національна поліція вживає відповідний комплекс заходів щодо унеможливлення доступу сторонніх суб'єктів до зазначених відомостей;
- за порушення режиму обігу інформації з обмеженим доступом в системі Національної поліції України встановлено дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

7. До основних сфер діяльності Національної поліції, де міститься службова інформація, відносяться: а) сфера здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, сфера застосування оперативно-технічних заходів; б) сфера протидії тероризму та екстремістським проявам; в) сфера діяльності чергових частин; г) сфера забезпечення публічної безпеки і порядку; д) сфера охорони працівників суду, правоохоронних органів, учасників кримінального процесу та інших осіб; е) сфера боротьби з окремими видами злочинів; є) сфера роботи з кадрами; ж) сфера мобілізаційної роботи, територіальної оборони та цивільного захисту; з) сфера зв'язку, інформаційно-телекомунікаційних та комп'ютерних мереж; и) сфера охорони державної таємниці; і) сфера криптографічного захисту інформації.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію [Електронний ресурс]: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу :<https://goo.gl/fqcm7P>.
2. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р., № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс]: Закон України від 13 січня 2011 р., № 2939-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
4. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Національної поліції України [Електронний ресурс]: Наказ НП України від 10 травня 2016 р., № 385. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1912166>.
5. Про державну таємницю [Електронний ресурс]: Закон України від 21 січня 1994 р., № 3855-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

ПИРОЖКОВА Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

**ВИХОВНА ФУНКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА:
СУЧАСНА ПЕРЕОЦІНКА ЦІННІСНОГО ЗМІСТУ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГАЛУЗЕВОГО ПРЕДМЕТА**

Реалізація цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства є неможливою без відповідного рівня правової культури та правової свідомості. Формування базових правових цінностей досягається шляхом оптимального використання потенціалу виховної функції права. У статті приділена увага дослідженню оновленого змісту виховної функції адміністративного права (окреслено її основні елементи та форми реалізації) у контексті трансформації галузевого предмета. Запропоновано власне визначення виховної функції адміністративного права.

Ключові слова: функції адміністративного права, загальносоціальні функції адміністративного права, соціально-культурні галузеві функції, виховна функція адміністративного права.

Реализация ценностей демократии, правового государства и гражданского общества невозможна без соответствующего уровня правовой культуры и правового сознания. Формирование базовых правовых ценностей достигается путем оптимального использования потенциала воспитательной функции права. В статье исследуется содержание воспитательной функции административного права (обозначены ее основные элементы и формы реализации) в контексте трансформации отраслевого предмета. Предложено собственное определение воспитательной функции административного права.

Ключевые слова: функции административного права, общесоциальные функции административного права, социально-культурные отраслевые функции, воспитательная функция административного права.

The implementation of the values of democracy, constitutional state and civil society is impossible without an appropriate level of legal culture and legal consciousness. Formation of basic legal values achieved by the optimal use of the potential of educational rights function. In the article the content of the educational function of administrative law (referred to its basic elements and forms of implementation) in the context of the transformation of the branch of the subject. Suggest my own definition of the educational function of administrative law.

Key words: functions of administrative law, general social function of administrative law, social and cultural functions of branch, educational function of administrative law.

Вступ. Динаміка соціально-економічних і політико-правових процесів, упровадження демократичних засад державного розвитку в Україні зумовлює необхідність виховання людини в дусі нових суспільних стандартів, адже реалізація цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства є неможливою без самоорганізації та соціальної активності громадян, належного рівня їх політико-правової культури і правосвідомості, що, в кінцевому підсумку, і зумовлює відповідну переоцінку стратегії виховного впливу галузі внаслідок нового бачення виховної функції адміністративного права, окреслення її унікальних особливостей в контексті трансформації галузевого предмета. Саме завдяки реалізації виховної функції, яка «відображає ставлення права до виховання, показує його як знаряддя соціальних перетворень, інструмент активного впливу на свідомість і поведінку особи, виражає спроможність правової системи до вирішення завдань і досягнення цілей, що стоять перед суспільством у галузі соціального виховання» [1, с. 7] та є доволі важливою у спектрі соціально-культурних функцій галузі (адже ще в 1903 р. голова Комітету міністрів Росії граф С. Вітте влучно зазначив: «Горе країні, яка не випестувала у своєму народі повагу до закону і власності, а навпроти, установила різноманітні форми колективної власності, не визначеної належним чином у законі... У такій країні рано чи пізно можуть трапитися такі печальні події, які раніше були невідомі») [2, с. 24], адміністративне право реалізує соціально-культурну функцію – функцію виховання особи.

Питання сутності та змісту виховної функції права та правового виховання активно обговорюються вченими-юристами, адже завдання щодо викорінення злочинності, виховання правовими засобами законслухняної особистості не втрачає своєї актуальності ніколи. Так, наприклад, Н. Пильгун, досліджуючи роль виховної функції права в системі державотворення, зазначає, що її можна визначити як напрям правового впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, який полягає у формуванні правосвідомості, правової культури та викоріненні зі свідомості правового нігілізму. Виховна функція права, як вважає вчена, полягає у формуванні за допомогою юридичних приписів такої особистості, яка поважає прийняті демократичним шляхом закони, проявляє правову активність, має високий рівень правової культури [3, с. 73–74]. Висновок про те, що виховання правосвідомості, формування у громадян стиму-

лів правомірної поведінки – одне із найважливіших завдань виховної функції права, обґрунтовують також О. Зайчук та Н. Оніщенко [4, с. 329]. Доволі цікавими є висновки щодо виховної функції права М. Тимошенко та І. Шляхтурової, які у своїх працях розвивають теорію «моралі та права як виховних орієнтирів», зазначаючи при цьому, що кінцевою метою виховної функції права є формування гармонійно розвинутого громадянина демократичного суспільства, а «виховний вплив права слід розглядати як самостійний напрям правового впливу на свідомість та поведінку особи. Його специфіка полягає у тому, що він складається із взаємопов'язаних процесів: нормативно-регулятивних, ідеологічних, управлінських, інформаційних, психологічних, організаційних, причому домінуючою у забезпеченні реалізації ідейно-виховного потенціалу права є нормативно-правова регуляція, адже наділена можливістю виховного впливу на свідомість та поведінку особи. Виховний вплив права здійснюється шляхом його впливу на думки та почуття людини, які хоча і є невід'ємною властивістю особистості, але є відносно вільними по відношенню до норм права, тому не можуть бути предметом правової регламентації» [5, с. 20–21]. Досить «розмитим», позбавленим суттєвих ознак, є визначення виховної функції права, запропоноване О. Швиркіним, – це виховна дія права, спрямована на перетворення суспільних відносин та їх адаптації до нової реальності правової держави та громадянського суспільства в межах правових засобів. Зазначене визначення придатне, в принципі, до тлумачення змісту будь-якої загальносоціальної функції права. Виховна функція права є об'єктом ґрунтовного наукового дослідження з боку вчених-юристів і на рівні монографічних досліджень. У цьому сенсі варто згадати про праці на рівні дисертаційних робіт Л. Барнашевої «Виховна функція права розвинутого соціалізму» (1981 р.), І. Слюсаренко «Виховна роль соціалістичного права та роль ОВС у її реалізації» (1982 р.), Н. Чечіної «Виховна функція радянського цивільного процесуального права» (1972 р.), О. Швиркіна «Виховна функція права та роль органів внутрішніх справ у її реалізації» (2000 р.) та ін. У науковій літературі цілком справедливо зауважується, що виховання, на відміну від регулювання, – не специфічна функція права, а те загальне, що об'єднує право із іншими ідеологічними засобами впливу на свідомість людини: ідеологією, мораллю, мистецтвом, політикою. [7, с. 98]. Різниця між виховною роллю права і правовим регулюванням вбачається у тому, що «об'єктом регульовального впливу права стають вольові акти у поведінці людей, а об'єктом виховної функції права слугує не поведінка людини, а її свідомість – думки, уявлення, почуття» [8, с. 485–486]. Виконуючи роль регулятора поведінки, право не лише упорядковує суспільні відносини, але й формує в особи правильне усвідомлення своїх дій, виховує повагу до загальнолюдських цінностей. Отже, як бачимо, більшість дослідників схильні сприймати виховну функцію права як напрям правового впливу на духовну (ціннісну, світоглядну, культурну) сферу суспільних відносин.

Стрижневу роль у переоцінці сучасного розуміння змісту виховної функції галузі, безумовно, відіграє багатоаспектне комплексне поняття «виховання», яке характеризується у соціології – як вид соціальної діяльності; у політології – як ідеологічний вплив на свідомість особистості, спрямований на сприйняття підтримуваного в державі способу життя; у педагогічній науці – як базова категорія, що характеризує діяльність зі створення матеріально-духовних, організаційних та інших необхідних умов формування та розвитку особистості. Поняттям «виховання» у науково-психологічній літературі традиційно позначається процес цілеспрямованого і планомірного формування світогляду, переконань, волі і характеру, потреб і здібностей, моральних, трудових, естетичних та фізичних якостей людини, характерних рис особистості. Суть процесу виховання – у закономірному, організованому, безперервному, системному впливі на розвиток особистості з метою формування у неї відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій [9, с. 24]. Виховання заохочує і засуджує певну поведінку, надаючи людині інформацію про соціально сприятливі форми, способи і засоби задоволення своїх потреб. Виховання у будь-якому значенні пов'язане і з удосконаленням, і з нівелюванням індивідуальних особливостей, з компенсацією і корекцією як фізичних, так і психологічних, як поведінкових, так і духовних характеристик людини [10, с. 119–120].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження оновленого змісту виховної функції адміністративного права у контексті трансформації галузевого предмета.

Результати дослідження. Розпочинаючи аналіз виховної функції адміністративно-го права, слід вказати на відсутність системних досліджень зазначеного питання в роботах вчених-адміністративістів, тому алгоритм її пізнання слід побудувати з урахуванням цілком справедливих висновків О. Швиркіна, який абсолютно аргументовано пропонує, по-перше, диференціювати елементи змісту виховної функції права таким чином: об'єкт (духовна сфера життя суспільства – індивідуальна, групова та суспільна правосвідомість та соціально значимі форми поведінки), засоби впливу (власне правові – принципи права, правові норми, нормативно-правові акти, юридична відповідальність, правовідносини, реалізація права, законність тощо, засоби правової пропаганди – засоби масової пропаганди: телебачення, радіо, періодичні друковані засоби та засоби обмеженого впливу – лекції, тематичні виступи юристів, навчальні освітні програми тощо), мета (якісні зміни різноманітних елементів правової культури та їх рівнів); по-друге, ціннісною основою правовиховної діяльності виступають загальнолюдські гуманістичні принципи, втілені у законодавстві; по-третє, «буття» виховної функції права як правової категорії відбувається через власні форми реалізації, такі як правове виховання, правове формування особистості, виховний вплив при реалізації власне юридичних функцій права (при цьому вченим акцентується увага на суттєвому аспекті – незважаючи на беззаперечну паритетність переконання та примусу, для правового виховання примус застосовується лише щодо осіб, щодо яких інші форми впливу не є ефективними), при цьому правовиховний вплив здійснюється як через діяльність належних суб'єктів (органи, організації, спеціально уповноважені державою особи, які через реалізацію власних повноважень здійснюють регулятивну, правоохоронну та правовиховну діяльність, реалізуючи виховний потенціал права як унікальної системи ідеологічного впливу на особу), так і поза нею (правове формування особистості як стихійний вплив правової дійсності) [6].

Формування правової, соціальної держави та громадянського суспільства в Україні потребує спрямування виховної функції адміністративного права насамперед на головний об'єкт впливу – суспільну правосвідомість, яка є внутрішнім регулятором як правомірної поведінки особи (доцільний для суспільства та держави варіант), так і протиправної. Найбільш поширеним у сучасній філософсько-правовій літературі є визначення правосвідомості як сфери суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права Виникаючи до або після права чи разом з ним, правосвідомість супроводжує право впродовж усієї правової історії, усього існування державно організованого суспільства. Категорія «правосвідомість» слугує для відображення особливого виміру правової дійсності, ставлення людей та суспільства до права, правової поведінки людей, правової діяльності держави, її інституцій [7, с. 34]. Кожна людина, так чи інакше, стикається з правовими нормами: певні відомості отримує із засобів масової інформації, читаючи пресу або спеціальну літературу, спостерігаючи за діяльністю правотворчих або правоохоронних органів, самостійно беручи участь у правовідносинах. Повсякденна правосвідомість є більш поширеною, оскільки основна маса населення не має спеціальної юридичної освіти, і водночас вона має обмежений характер, тому що уявлення про право знаходяться у рамках повсякденного досвіду людини [13, с. 384–385]. Особливістю професійної правосвідомості є стійке знання правових норм, специфічних юридичних процедур тощо. Це правосвідомість людей, що мають юридичну освіту і включені в юридичну діяльність: суддів, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів тощо. Професійна правосвідомість юриста «визначається не лише досконалим знанням необхідних юридичних норм, якістю правових знань у цілому, але й ставленням до права як до цінності, як до ефективного засобу регулювання суспільних відносин» [14, с. 16].

Сучасні державні перетворення в Україні зумовлюють відповідні зміни пріоритетів вітчизняного адміністративного права, у відповідності до яких виховний потенціал галузі спрямовується, насамперед, на окреслення стратегічних напрямів щодо формування ціннісних та ідеологічних принципів, емоційних і вольових правових настанов, правових традицій і норм, певних правових стереотипів, варіантів дій, необхідних для досягнення правових цілей

у суспільних відносинах, що охоплюються галузевим предметом. Так, судова реформа, реформування публічної адміністрації та органів правопорядку, реформування економічної та політичної системи, децентралізація, електронне врядування та електронна демократія безпосередньо відобразилися і на виховній функції галузі у частині як впливу на повсякденну правову свідомість усіх верств українського суспільства (розуміння прав і свобод людини і громадянина, законності, права кожного на справедливий суд, впевненості, що порядок у суспільстві буде забезпечено, що права та законні інтереси будуть суворо охоронятися, а ті, хто їх порушить, будуть покарані, а порушені права відновлені. Створення уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції – Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції; реформування органів правопорядку – створення Національної поліції та реформування діяльності органів прокуратури, судова реформа, реформування державної служби в Україні, що привело до прийняття ряду важливих для суспільства законів – Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України», Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції», Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII «Про прокуратуру», Закону України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію», Закону України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII «Про державну службу», Закону України від 15 березня 2016 р. № 1022-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році», Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів», – стрижеві позиції, що наочно ілюструють динаміку та змістовне наповнення виховної функції галузі у зазначеному аспекті), так і на професійну правосвідомість державних службовців, суддів, прокурорів, поліцейських, адвокатів, юрисконсультів. Зважаючи на специфіку предмета галузі, зупинимося на цьому аспекті детальніше, адже ефективність правовиховного впливу адміністративного права на особу залежить не лише від якості законодавства, але й від його ефективної реалізації у відносинах публічного управління через діяльність належних суб'єктів, яка повинна базуватися, зокрема, і на внутрішній правовій переконаності особи щодо ефективного виконання покладених на неї обов'язків. У контексті розгляду зазначеного питання, спираючись на аналіз чинного законодавства, слід зазначити, що виховний вплив адміністративного права на професійну правосвідомість суб'єктів адміністративного права, наділених владними повноваженнями, здійснюється через власне правові засоби впливу – принципи права, правові норми (шляхом встановлення норм-принципів, норм-завдань та компетенційних норм), нормативно-правові акти, юридичну відповідальність. Так, ще у 1968 р. Є. Назаренко зазначала, що «правосвідомість службовців державного апарату є особливим видом правосвідомості, що формується в практиці реалізації права, в якій державні службовці беруть участь як професіонали, наділені особливими для цього повноваженнями» [14, с. 122]. Професійна діяльність при цьому виступає як «важливий чинник «кодуювання» людських відчуттів, завдяки чому сприйняття стає вибіркоким і реагує на ті об'єкти, які пов'язані з цією діяльністю» [15, с. 38]. Зважаючи на цілком справедливе зауваження К. Кім, що в умовах політико-правових і адміністративних реформ, здійснення державної політики протидії корупції значно зростають вимоги до рівня правової свідомості державних службовців як активних учасників правоосвітнього та правотворчого процесів, які досить часто у своїй діяльності застосовують правові норми, особистий розсуд, адже є ключовою ланкою у вирішенні функцій, спрямованих на організацію і регулювання найбільш важливих сфер життя суспільства [16, с. 58], логічною вбачається посилені та незмінна увага виховної функції галузі щодо питань етики державної (публічної) служби, правової культури службовців, у першу чергу посадових осіб, підвищення їх правової культури, забезпечення належної поведінки у відносинах із фізичними та юридичними особами, стимулювання правомірної поведінки. Зазначене знаходить свою практичну реалізацію і в чинному законодавстві – для відновлення громадської довіри до діяльності державних органів, їх посадових осіб Поста-

новою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 65 було затверджено «Правила етичної поведінки державних службовців», які регулюють моральні засади діяльності державних службовців. У новому Законі України «Про державну службу» окреслені основні принципи, на підставі яких повинна здійснюватися щоденна професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті, щодо практичного виконання завдань і функцій держави. З метою зміцнення дисципліни та законності серед працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, безумовного забезпечення прав і свобод громадян, дотримання стандартів етичної поведінки, доброчесності та запобігання конфлікту інтересів у діяльності працівників, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 квітня 2016 р. № 326 затверджено Правила етичної поведінки працівників. На вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді, «щоб, на думку розсудливої, законслухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною», спрямовані норми Кодексу професійної етики судді. Досліджуючи особливості правового виховання поліцейських, порівнюючи закон України «Про міліцію» із законом України «Про Національну поліцію», В. Трофименко цілком справедливо зауважує, що новий Закон вже не наголошує на збройному статусі оновленої правоохоронної структури, а вимагає від українського правоохоронця скоріше миротворчої функції, яка буде спрямована на захист і охорону громадян. Це потребує від поліцейського певних особистісних характеристик, які будуть забезпечувати ефективну співпрацю правоохоронних органів із населенням, формуючи тим правову культуру серед населення та позитивний імідж поліцейського [17, с. 74]. Таке розуміння поліції як «сервісної» служби зумовлює відповідне переформатування і виховної функції адміністративного права в аспекті формування правосвідомості «нового» поліцейського – моральних, професійно-ділових та соціально-громадянських установок. Сформована правосвідомість працівника поліції забезпечить абсолютну надійність у ділових стосунках, буквальне виконання покладених на нього державою зобов'язань, навіть усупереч власним переконанням.

Висновки. Отже, виховна функція адміністративного права у зазначеному випадку є одним із тих елементів, який дозволяє сформувати позитивний імідж поліцейського та зняти із порядку денного гостроту питання щодо розширення прав і можливостей поліцейських під час комунікації з правопорушниками (так звана презумпція правоти поліцейського). Саме оптимальне використання потенціалу виховної функції галузі дасть змогу поліцейському у відповідності до п. 10 Розділу III Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, затвердженої Наказом МВС України 7 листопада 2015 р. № 1395, оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю. Не занурюючись у подальше дослідження виховного впливу адміністративного права на професійну правосвідомість суб'єктів публічного управління (адже це питання може стати окремою темою для дослідження) підсумуємо, що адміністративне право, внаслідок реалізації впливу на суспільну правосвідомість, здійснює потужний виховний вплив, визначаючи пріоритетні напрями її формування, що повинно привести до поваги до права як соціального регулятора суспільних відносин. Виходячи із зазначеного, вважаємо за доцільне запропонувати визначення виховної функції адміністративного права як напряму його безперервного впливу на волю, думки і почуття особи, який спрямований на формування ціннісних соціально-правових орієнтирів, правової свідомості, правової культури, стимулів до правомірної поведінки особи та превенцію правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Слюсаренко О.Л. Проблеми виховної функції права та правового виховання в сучасних умовах / О.Л.Слюсаренко, Т.В.Кунгурцева // Юридична наука. – № 2/12. – С. 7–11.
2. Социальная структура и стратификация в условиях формирования гражданского общества в России. – М. : Ин-т социологи, 1995. – Кн. 1. – С. 24.

3. Пільгун Н.В. Роль виховної функції права в системі державотворення сучасності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/18675/1/%D0%9F%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%83%D0%BD%20%D0%9D.%D0%92..pdf>
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Тимошенко М.А. К вопросу о воспитательных функциях морали и права в гражданском обществе / М.А. Тимошенко, И. В. Шляхтурова // Грани познания. – 2012. – № 2(16). – С. 18–22.
6. Швыркин А.А. Воспитательная функция права и роль органов внутренних дел в ее реализации: Дис...к. ю. н.: 12.00.01 / А.А. Швыркин. – М., 2002. – 216 с.
7. Радько Т.Н. Теория функций права: монография / Т.Н. Радько. – Москва: Проспект, 2014. – 272 с.
8. Общая теория права: курс лекций / под общ. ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с.
9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: в 2 кн. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения / И.П. Подласый. – М. : Владос, 1999. – 253 с.
10. Аносов І.П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості / І.П. Аносов, М.В. Елькін // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 119–124.
11. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Мухін В.В. – Х., 2007. – 200 с.
12. Макушев П.В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалювання): дис. ... к.ю.н.: 12.00.01 / П.В. Макушев – К., 2004. – 237 с.
13. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / [Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.]; под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.
14. Баранов П.П. Правовая психология курсантов вузов МВД России: монография / П.П. Баранов, Л.В. Мещерякова. – Ростов-на-Д. : РЮИ МВД России, 2001. – 168 с.
15. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
16. Кім К.В. До питання правосвідомості державних службовців / В.Д. Кім // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2014. – № 1106. – Серія «Право». Випуск № 17. – С. 58–61.
17. Трофименко В.А. Нова українська поліція у призмі правового виховання / В.А. Трофименко // Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: матеріали XVII міжнар. наук.-практ.конф. (м. Київ, 24–25 липня 2015 р.) – Київ, 2015. – С. 73–76.

ХРЯПИНСЬКИЙ А. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри наглядово-
профілактичної діяльності
(Національний університет
цивільного захисту України)

УДК 342.98+35.08(477)

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядаються форми участі Державної служби України з надзвичайних ситуацій в адміністративному процесі. Доведено, що Державна служба України з надзвичайних ситуацій є повноцінним суб'єктом адміністративного процесу. Зокрема, вона наділена повноваженнями щодо розгляду звернень громадян, надання адміністративних послуг та участі в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення. Пропонується чітко визначити юрисдикційні повноваження Державної служби України з надзвичайних ситуацій у відповідному положенні про неї.

Ключові слова: адміністративний процес, звернення громадян, адміністративні послуги, провадження у справах про адміністративні правопорушення, юрисдикція, Державна служба з надзвичайних ситуацій.

В статье рассматриваются формы участия Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в административном процессе. Доказано, что Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям является полноценным субъектом административного процесса. В частности, она наделена полномочиями по рассмотрению обращений граждан, предоставлению административных услуг и участию в процессах по делам об административных правонарушениях. Предлагается четко определить юрисдикционные полномочия Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в соответствующем положении о ней.

Ключевые слова: административный процесс, обращения граждан, административные услуги, производство по делам об административных правонарушениях, юрисдикция, Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям.

In the article the forms of participation State Emergency Service of Ukraine in the administrative process. Proved that the State Emergency Service of Ukraine is a full subject of the administrative process. In particular, it is empowered to review appeals, administrative services and participate in the proceedings on administrative offenses. It is proposed to define the jurisdictional powers of the State Emergency Service of Ukraine in the proper position on it.

Key words: administrative process, citizens' appeals, administrative services, proceedings on administrative offenses, jurisdiction, State Emergency Service.

Вступ. Адміністративний процес є складовою частиною, особливою по відношенню до більш широкого поняття, юридичного процесу. Дотепер у літературі ще немає єдиного визначення юридичного процесу. Цікавим є й питання про суб'єктів адміністративного

процесу, серед яких особливе місце посідають органи виконавчої влади, до яких належить і Державна служба з надзвичайних ситуацій.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення й територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їхньому виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [1]. Очевидно, що після реорганізації низки державних органів й утворення у 2015 році ДСНС на неї було покладено значну кількість владних повноважень, у тому числі й в адміністративному процесі. Разом із цим, практика демонструє, що в законодавстві існують прогалини щодо участі вказаної служби в суспільних відносинах в якості суб'єкта адміністративного процесу. Це обумовлює актуальність і важливість розгляду обраної теми дослідження.

Вказаним питанням у тій чи іншій мірі приділяли увагу О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, О.В. Джафарова, А.В. Капуловський, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, О.М. Кулеба, С.Н. Махіна, М.М. Тищенко, І.М. Троян, С.О. Шатрава та інші. Проте утворення нової служби в системі органів виконавчої влади, а саме ДСНС, актуалізувало наукові пошуки у сфері розгляду вказаної служби як суб'єкта адміністративного процесу.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд Державної служби з надзвичайних ситуацій як суб'єкта адміністративного процесу.

Результати дослідження. Науковці запропонували різноманітні класифікації суб'єктів процесуальних правовідносин залежно від того, що вкладається кожним із теоретиків у зміст адміністративного процесу. Наприклад, С.М. Махіна запропонувала класифікацію, згідно з якою в управлінському процесі беруть участь три групи суб'єктів. Перша група – особи, наділені владними повноваженнями (сторона, яка управляє): президент, вищі посадові особи, вищі органи виконавчої влади. Друга група – це суб'єкти, на яких поширюється владний вплив (керована сторона). До них належать фізичні та юридичні особи, які не наділені владними повноваженнями у сфері управління. До третьої групи належать суб'єкти, які одночасно володіють владними повноваженнями та перебувають під управлінським впливом. Це посадові особи, державні та муніципальні службовці, структурні підрозділи органів державної влади та ін. [2, с. 53].

В.К. Колпаков виокремлює п'ять груп суб'єктів адміністративного процесу: 1) громадяни; 2) виконавчо-розпорядчі органи та структурні частини їх апарату; 3) об'єднання громадян та їхні органи, а також органи самоорганізації населення, що мають адміністративно-процесуальну правосуб'єктність; 4) державні службовці, службовці органів місцевого самоврядування, посадові особи, наділені адміністративно-процесуальними правами та обов'язками; 5) інші державні органи та їх посадові особи [3, с. 369].

На думку О.В. Кузьменко, за функціональним призначенням суб'єктів адміністративного процесу можна поділити на кілька груп: 1) суб'єкти, які наділені правом вести справу, перевіряти представлені матеріали та складати правові документи; 2) суб'єкти, які наділені правом приймати владні акти; 3) суб'єкти, які мають особистий інтерес у справі (на відміну від суб'єктів першої групи, ніхто з представників цієї групи не має владних повноважень); 4) суб'єкти, які сприяють встановленню об'єктивної істини шляхом надання компетентним органам (посадовим особам) відомої їм інформації щодо обставин правопорушення; 5) суб'єкти, які мають спеціальні знання та навички і залучаються для дослідження з метою використання фактичних даних, що фігурують у справі; 6) суб'єкти, які засвідчують важливі для встановлення об'єктивної істини факти, дії, обставини; 7) суб'єкти, які сприяють виконанню постанови у справі [4, с. 145].

ДСНС належить до органів виконавчої влади, а отже, має державно-владні повноваження стосовно управління в відповідній сфері суспільного життя, що належить до її компетенції. Саме в якості владної сторони ДСНС бере участь в адміністративно-процесуальних відносинах.

Передусім розглянемо ДСНС як суб'єкт надання адміністративних послуг. Перелік платних послуг, що можуть надаватися підрозділами ДСНС України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2012 р. № 110 «Деякі питання надання підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій платних послуг» [5]. До цих послуг належить проведення експертизи причин виникнення пожежі та стану пожежної безпеки приладів, обладнання та продукції; розроблення проектів інженерно-технічних рішень щодо здійснення протипожежних заходів, запобігання аваріям та мінімізації їхніх наслідків, проведення розрахунків, пов'язаних із системами протипожежного захисту будівель і споруд, визначення шляхів евакуації, категорій виробництва стосовно вибухопожежної та пожежної безпеки; проведення випробувань з метою визначення показників пожежної небезпеки речовин, матеріалів, виробів та будівельних конструкцій, а також випробувань продукції протипожежного призначення на відповідність установленим вимогам пожежної безпеки; проведення випробувань з метою визначення вогнегасних і вогнезахисних властивостей вогнезахисних засобів і речовин, а також оброблених ними виробів, матеріалів та конструкцій; проведення перевірки технічного стану систем автоматичного пожежогасіння, пожежної сигналізації, димовидалення та інших автоматичних систем протипожежного захисту [5].

При цьому слід зазначити, що Законом України «Про адміністративні послуги» встановлено, що суб'єкт надання адміністративних послуг (у нашому випадку – ДСНС України) не може надавати інші платні послуги, не передбачені законом про перелік адміністративних послуг та плату (адміністративний збір) за їх надання. Отже, з прийняттям Верховною Радою України розробленого на виконання Закону України «Про адміністративні послуги» проекту Закону України «Про перелік адміністративних послуг та плату (адміністративний збір) за їх надання» перед суб'єктами надання адміністративних послуг у сфері захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від НС постане питання врегулювання на законодавчому рівні надання інших платних послуг, які не увійшли до вищезазначеного закону, оскільки за своїм змістом не належать до адміністративних.

Зміст поняття адміністративної послуги та вимоги до їх надання в Україні встановлені Законом України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. У цьому Законі також закріплено поняття «адміністративна послуга» як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [6]. Проте О.В. Джафарова наголошує, що таке визначення є дискусійним, адже адміністративна послуга – це завжди відносина, врегульовані правовими нормами, кінцевим результатом яких є отримання адміністративного акта органу публічної адміністрації, який є юридичним фактом для виникнення, зміни чи припинення певних праводносин [7, с. 183–184].

До адміністративних послуг у сфері захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від НС доцільно віднести видачу свідоцтв (дублікатів, переоформлення) про атестацію аварійно-рятувальної служби, служби медицини катастроф; реєстрацію декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки; видачу ліцензії (дублікату, копії, переоформлення, анулювання за заявою ліцензіата) на провадження господарської діяльності з надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення. Повноваження суб'єктів надання вищезазначених адміністративних послуг та надання самих послуг у цій сфері регламентуються Кодексом цивільного захисту України та Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Варто вказати, що О.В. Джафарова, досліджуючи дозвільну діяльність ДСНС, дійшла висновку, що остання є суб'єктом ліцензування провадження господарської діяльності з надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення. Цікавою з наукової точки зору є запропоноване О.В. Джафаровою розуміння ліцензування, яке розглядається з позиції дозвільної процедури, що має повідомний характер, та пов'язана з реалізацією прав громадян на здійснення певних видів господарської діяльності у сфері забезпечення громадської

безпеки. За допомогою ліцензування держава здійснює регулювання господарської діяльності шляхом вчинення дозвільних дій, на основі яких фізичні та юридичні особи набувають статусу учасників дозвільних відносин. Ліцензування як дозвільна процедура забезпечує посвідчення права на провадження певних видів господарської діяльності [7, с. 584].

На ДСНС також покладаються повноваження щодо розгляду звернення громадян. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [8]. Відповідно до Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052 (далі – Положення), ДСНС розглядає в разі звернення фізичних чи юридичних осіб: проектну документацію щодо влаштування засобів протипожежного захисту (систем пожежогасіння, пожежної сигналізації, оповіщення про пожежу та управління евакуацією населення, протидимного захисту, пожежного спостереження, вогнезахисної обробки будівельних конструкцій (виробів, матеріалів), автоматизованих систем раннього виявлення загрози виникнення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення в разі їх виникнення), а також бере участь у прийманні проведених робіт із влаштування зазначених засобів; технічні завдання і робочі проекти на автоматизовані системи раннього виявлення загрози виникнення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення в разі їх виникнення; проектну документацію на будівництво захисних споруд цивільного захисту, а також розділ щодо інженерно-технічних заходів цивільного захисту у складі містобудівної документації (підп. 45 п. 4 Положення). У разі звернення фізичних чи юридичних осіб ДСНС надає: технічні умови для інженерного забезпечення об'єкта будівництва щодо пожежної та техногенної безпеки; методичні рекомендації щодо розроблення та підготовки положень, інструкцій, інших нормативних документів у сфері пожежної та техногенної безпеки, що діють на підприємствах, в установах, організаціях та на інших суб'єктах господарювання незалежно від форми власності (підп. 55 п. 4 Положення). У підп. 60 п. 4 Положення чітко вказано, що служба здійснює розгляд звернень громадян із питань, пов'язаних із діяльністю ДСНС, підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління ДСНС [1].

У законодавстві не визначаються особливості розгляду звернень громадян ДСНС та її структурними підрозділами. У зв'язку із цим, на нашу думку, на підзаконному рівні потребують деталізації положення про реалізацію повноважень ДСНС щодо звернень громадян. Відповідний документ має базуватися на нормах Закону України «Про звернення громадян» [8] та вищевказаного Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [1].

Важливим видом провадження є провадження у справах про адміністративні правопорушення. Цей вид адміністративного провадження передбачено в IV та V розділах чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

У ст. 255 КУпАП вказано перелік осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення. Зокрема, до них належать уповноважені на те посадові особи органів державного нагляду у сфері пожежної й техногенної безпеки.

Виходячи з норм п. 1 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій [1], до сфери відання служби належить забезпечення пожежної й техногенної безпеки; можна припустити, що повноваження щодо складення відповідних протоколів мають реалізовуватися саме ДСНС.

У ст. 223 КУпАП ДСНС прямо не згадується, проте в цій статті в якості суб'єкта, який може розглядати справи про адміністративні правопорушення, було визначено Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про пожежну й техногенну безпеку. Зокрема визначено, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про пожежну й техногенну безпеку, розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням встанов-

лених законодавством вимог пожежної безпеки, здійсненням суб'єктом господарювання господарської діяльності без декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства у сфері пожежної безпеки, невиконанням приписів та постанов посадових осіб органів державного пожежного нагляду (ст. ст. 120, 175, 175-2, 188-8).

Від імені центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про пожежну і техногенну безпеку, розглядати справи про адміністративні правопорушення й накладати адміністративні стягнення мають право:

1) Головний державний інспектор України з нагляду у сфері пожежної й техногенної безпеки та його заступники, головні державні інспектори з нагляду у сфері пожежної й техногенної безпеки в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та їх заступники – штраф на громадян до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

1-1) старші державні інспектори України з нагляду у сфері пожежної й техногенної безпеки – штраф на громадян до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) головні державні інспектори з нагляду у сфері пожежної і техногенної безпеки в районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (Автономної Республіки Крим) значення – штраф на громадян до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) державні інспектори з нагляду у сфері пожежної й техногенної безпеки в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (Автономної Республіки Крим) значення – штраф на громадян до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Висновки. Таким чином, Державна служба з надзвичайних ситуацій є повноцінним суб'єктом адміністративного процесу. Зокрема, вона наділена повноваженнями щодо розгляду звернень громадян, надання адміністративних послуг та участі в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1052-2015-%D0%BF>.

2. Махина С.Н. Управленческий и административный процессы : проблемы теории и перспективы правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Светлана Николаевна Махина. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 1998. – 220 с.

3. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.

4. Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України : [підручник] / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій. – К. : Атіка, 2007. – 416 с.

5. Деякі питання надання підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій платних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2012 р. № 110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/110-2012-%D0%BF>.

6. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/5203-17>.

7. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації : питання теорії та практики : [монографія] / О.В. Джафарова. – Х. : Діса плюс, 2015. – 688 с.

8. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/393/96-%D0%B2%D1%80>.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****ГОРНОСТАЙ А. В.,**кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.236

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ПРАВОМІРНУ ПОВЕДІНКУ
ЛЮДИНИ Й РЕГУЛЮВАННЯ ЇЇ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ
ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАМАХ НА ЗЛОЧИН**

У статті проаналізовано питання взаємозв'язку вдосконалення норм кримінального права та ефективності правового впливу на правомірну поведінку особи. Як приклад обрано норми такого інституту, як замах на злочин. Досліджено дискусійні питання, що виникають на практиці під час застосування норм про призначення покарання за замах на злочин.

Ключові слова: правовий вплив, правове регулювання, замах на злочин, правила призначення покарання за замах.

В статье проанализированы вопросы взаимосвязи усовершенствования норм уголовного права и эффективности правового влияния на правомерное поведение лица. В качестве примера приводятся нормы такого института, как покушение на преступление. Исследованы дискуссионные вопросы, которые возникают на практике при применении норм о назначении наказания за покушение на преступление.

Ключевые слова: правовое воздействие, правовое регулирование, покушение на преступление, правила назначения наказания за покушение.

In this article the author has analyzed the questions about the relationship of criminal law and legal exposure on lawful conduct person. As an example author chose norms of attempted crime. Researched controversial questions that arise in practice regarding the application of norms about imposition of punishment for the attempted crime.

Key words: legal effect, legal regulation, attempted crime, rules imposition of punishment for the attempted crime.

Вступ. Правовий вплив у системі заходів управління людською поведінкою посідає особливе місце. Юридична література визначає його як нормативно-організаційний, результативний вплив на суспільні відносини як специфічної системи правових засобів, так й інших правових явищ [1, с. 510]. Це взятий у єдності й різноманітності весь процес дії права на суспільство, свідомість і поведінку людей за допомогою правових і неправових засобів. До неправових можна зарахувати загальносоціальні, тобто виховні, орієнтаційні та інформаційні, засоби. Правовий вплив забезпечує ефективність практичної діяльності людей, є одним із важливих організаційних чинників. Поряд із терміном «правовий вплив» використову-

ється також термін «правове регулювання». Щодо співвідношення правового регулювання та правового впливу існує декілька наукових позицій. Так, одні науковці стверджують, що категорія «правове регулювання» не може ототожнюватись із категорією «правовий вплив», де правовий вплив спрямований на використання різних форм впливу права на відносини, серед яких важливе місце відводиться таким формам впливу, як виховна, інформаційно-психологічна, соціальна. Такої думки дотримувався, зокрема, В.М. Кудрявцев. Натомість багато вчених, зокрема О.Ф. Скакун, ототожнюють категорії «правове регулювання» та «правовий вплив» [1, с. 510]. Вони акцентують увагу на тому, що ці категорії є взаємопов'язаними, взаємодіють і збагачують одна одну [2, с. 302].

Видається, правове регулювання є одним із каналів правового впливу на поведінку людини. Поняття «правове регулювання» відображає рух права, його силу та енергію, спрямовану на досягнення правового результату, вирішення тих життєвих ситуацій, які потребують впливу права; воно здійснюється за допомогою системи засобів (способів), які утворюють багатоелементні утворення й послідовно з'єднані ланцюги певної єдиної структури, що знаходиться в динаміці [3, с. 122]. Завдяки правовому регулюванню досягаються загальні суспільно-соціальні корисні результати, утворюються необхідні умови для ефективного розвитку і процвітання суспільства. Правове регулювання як наукова категорія характеризується реалізацією впливу права на суспільні відносини через різноманітні юридичні засоби, способи, методи та форми. Метою правового регулювання є забезпечення в громадянському суспільстві безпеки, порядку і стабільності. Нормативною основою та головним елементом правового регулювання є норма права. За допомогою норм права програмується певні відносини й уся сукупність юридичних засобів. Специфічне завдання норми права в механізмі правового регулювання полягає в тому, щоб розкрити саме правило поведінки вказівкою на права та обов'язки учасників відносин, що регулюються, характер їх зв'язку між собою, а також державно-примусові заходи, що застосовуються до осіб у разі невиконання ними юридичних обов'язків. Тому надважливим для ефективності правового регулювання та впливу є постійне вдосконалення норм, усунення прогалин і колізій у праві. Наприклад, багато дискусійних питань залишається в такому, здавалося, дослідженому інституті кримінального права, як замах на злочин.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості призначення покарання за замах на злочин; проаналізувати ефективність застосування норм призначення покарання за замах на практиці.

Результати дослідження. Кримінальний кодекс (далі – КК) України 2001 року в ст. 68 передбачив систему *факультативного* пом'якшення покарання за замах на злочин. Але Законом України від 15.04.2008 законодавець змінив ч. ч. 2 і 3 ст. 68 КК України. Частина 3 ст. 68 КК України в новій редакції встановлює: «За вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу».

Отже, ст. 68 КК України в чинній редакції закріпила систему обов'язкового пом'якшення покарання за незакінчений злочин.

Аналіз законодавчих положень, а також багаторічна судова практика свідчать, що призначення менш суворого покарання за незакінчений злочин, ніж за аналогічний закінчений злочин, безумовно, відповідає принципу справедливості. У зв'язку з цим видається обґрунтованим новий підхід законодавця до вирішення питання про призначення покарання за готування до злочину та за замах на злочин у чинному КК України: оскільки ступінь суспільної небезпечності незакінченого злочину значно нижчий, ніж закінченого, повинна розрізнятися й відповідальність за них. Це зумовлено принципом справедливості, відповідно до якого покарання має відповідати характеру і ступеню суспільної небезпечності злочину, обставинам його вчинення та особі винного.

Але така законодавча регламентація призначення максимального розміру покарання за замах на злочин викликає й певні зауваження.

Важливим питанням, яке не розглянув законодавець під час унесення змін до ст. 68 КК України стосовно призначення покарання за замах, залишається питання *диференційованої відповідальності* за закінчений і незакінчений замах. Частина 3 ст. 68 КК України передбачає обов'язкове зменшення розміру покарання за замах без зазначення його виду. Урахування більш високого ступеня суспільної небезпечності закінченого замаху на злочин під час призначення покарання можливе лише на підставі ч. 1 ст. 68 КК України, але тільки в тих випадках, коли після застосування ч. 3 ст. 68 розмір покарання не набуває абсолютно-визначеного характеру.

Таке положення видається неприпустимим. Суспільна небезпечність незакінченого замаху є *нижчою, ніж закінченого замаху*, і це має бути враховано в процесі обов'язкового зменшення покарання за замах на злочин.

Аналізуючи питання визначення розміру покарання за замах, необхідно також підкреслити, що в разі застосування обов'язкового зниження покарання за замах до уваги береться максимальна *межа тільки найбільш суворого виду основного покарання*, яке передбачено у відповідній санкції. Так, наприклад, санкція ст. 116 передбачає два види основного покарання – позбавлення волі та обмеження волі. Тобто санкція є альтернативною. Тому, керуючись вимогами ч. 3 ст. 68 КК України, суд зобов'язаний знизити (до двох третин) максимальний строк (розмір) лише найбільш суворого виду основного покарання серед тих декількох, які в цій санкції передбачені. Інші ж (менш суворі) види основних покарань, передбачені в санкції, можуть бути призначені судом без обмеження їх максимальних строків (розмірів), установлених у санкції. Наприклад, якщо призначається покарання за замах на умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), то строк найбільш суворого виду покарання, передбаченого в санкції цієї статті (5 років позбавлення волі), не може перевищувати двох третин максимальної його межі (3 роки 4 місяці), тоді як інший вид покарання (обмеження волі) може бути призначений судом без обмеження його максимального строку (розміру), встановленого в санкції. Отже, відповідно до ч. 3 ст. 68 КК України, замах на умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, повинен каратися позбавленням волі на строк до 3 років 4 місяців або обмеженням волі строком до 5 років.

Проаналізувавши зміст ч. 3 ст. 68 КК України, варто звернути увагу ще на одне спірне положення: чи поширюються правила обов'язкового зменшення покарання за замах на злочин на додаткові покарання. Так, Н.В. Маслак підкреслює, що немає перепон у застосуванні зменшення й найбільш суворого виду чи розміру додаткового строкового покарання [4, с. 159]. Навпаки, В.І. Тютюгін заперечує проти цього і стверджує, що зниження стосується лише *основного* виду покарання й обходить додаткове [5, с. 36–47; 6, с. 313–323]. Тому якщо в санкції поряд із основним передбачено й додаткове покарання, то під час зниження покарання за незакінчений злочин останнє судом до уваги не береться. Дійсно, в ст. 68 КК України відсутнє визначення того, що ці положення повинні стосуватися й додаткового покарання. А застосування одночасного пом'якшення як основного, так і додаткового покарання може призвести до не виправданого пом'якшення покарання за замах на злочин.

Ще одним проблемним аспектом застосування ч. 3 ст. 68 КК України є призначення двох третин від «максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті)», яким є не позбавлення волі, а штраф і деякі інші види покарань, коли вони є найбільш суворим видом покарання.

Так, згідно зі ст. 53 КК України, розмір штрафу визначається судом у межах від тридцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а в санкціях багатьох статей Особливої частини КК України розмір штрафу як найбільш суворого (чи єдиного) виду покарання визначено в межах «до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян». Отже, відповідно до ч. 3 ст. 68 КК України, штраф може бути призначено за замах на злочин у дуже вузьких межах – *від тридцяти до тридцяти трьох указаних мінімумів* [7, с. 108–113]. Видається, що таких ситуацій на практиці можна уникнути, якщо переглянути санкції статей Особливої частини й унести зміни в розмір покарання.

Невирішеним питанням залишається призначення покарання за посягання на життя осіб, названих у ст. ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК України, за умови помилки в об'єкті. За загальним правилом кваліфікації в разі помилки в об'єкті, все вчинене має бути визнано замахом на посягання на життя визначених у зазначених нормах КК України осіб. Відповідно, покарання призначатиметься згідно з ч. 3 ст. 68 КК України. Найсуворішим видом покарання, передбаченого санкціями названих статей, є довічне позбавлення волі. Тому, згідно з п. 6¹ Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» правила ч. 3 ст. 68 КК України не будуть застосовані за умови, що особа вчинила це суспільно небезпечне діяння у віці 18 і більше років.

На особливу увагу заслуговує також питання про порядок одночасного застосування правил пом'якшення кримінального покарання, передбачених ст. ст. 68, 69 і 69¹, а також ч. 3 ст. 43 КК України. Чи матиме місце тут конкуренція норм обов'язкового пом'якшення покарання? Видається, що ні, адже при конкуренції норм має бути обрана й застосована лише одна з конкуруючих норм. У цьому ж випадку, згідно з законодавством, усі ці норми є обов'язковими для виконання та повинні послідовно застосовуватися. У такому контексті необхідно визначити, яка із цих норм підлягає застосуванню першою.

Оскільки правила ч. 3 ст. 68 поширюються на будь-який замах без урахування особливостей і обставин його вчинення, це дає підставу стверджувати, що першою підлягає застосуванню саме та норма, яка насамперед ураховує стадію вчинення злочину. А потім застосовуються ст. ст. 69 і 69¹, оскільки вони поширюються не на всі випадки вчинення замаху на злочин, а лише на ті з них, які характеризуються наявністю певних пом'якшувальних обставин.

Щодо ч. 3 ст. 43 КК України, то вона теж застосовується після ч. 3 ст. 68 КК України, оскільки її застосування зумовлено наявністю тільки певних обставин під час учинення замаху на злочин (виконання спеціального завдання щодо запобігання злочинній діяльності організованої групи чи злочинної організації чи розкриття її). Також варто зазначити, що випадки одночасного застосування ч. 3 ст. 43 та ч. 3 ст. 68 КК України на практиці ще не траплялися.

Отже, під час призначення покарання спочатку враховується ступінь реалізації злочинного наміру, а потім – особливі, індивідуальні умови вчинення злочину.

Потрібно мати на увазі, що під час застосування ч. 3 ст. 68 і ст. ст. 43, 69 і 69¹ КК України зниження строку (розміру) найбільш суворого виду покарання за замах на злочин має свої межі. Суд не має права на підставі ч. 3 ст. 68 КК України призначити покарання нижче від найнижчої межі, встановленої для відповідного виду покарання в нормах Загальної частини КК, бо інше рішення суперечило б як загальним засадам призначення покарання (п. 2. ч. 1 ст. 65 КК України), так і нормам, що встановлюють мінімальні межі видів покарань (ст. ст. 53, 55–63).

Тенденція зменшення розміру покарання за замах на злочин призводить до того, що суди касаційної інстанції під час розгляду справ змінюють вирок у зв'язку з невідповідністю призначеного покарання тяжкості вчиненого злочину та особі злочинця.

Проблему становить й одночасне застосування правил обов'язкового пом'якшення кримінального покарання, передбачених ст. 68 і статтями розділу XV Загальної частини КК України. Як зазначалося раніше, конкуренції норм тут не існує, має місце послідовне застосування обов'язкових норм.

Статті цього розділу встановлюють знижені максимальні межі покарань для неповнолітніх і зазначають, які з покарань до таких осіб не застосовуються (наприклад, обмеження волі, довічне позбавлення волі). Водночас ч. 3 ст. 68 КК України не містить указівки на суб'єкт злочину, оскільки її вимоги поширюються на всіх суб'єктів, незалежно від віку, статі тощо.

Отже, у разі вчинення замаху на злочин неповнолітнім виникає питання про одночасне застосування правил, установлених ч. 3 ст. 68 і нормами розділу XV Загальної частини КК України. При цьому необхідно визначити послідовний порядок їх застосування.

Видається правильним під час призначення покарання за замах на злочин, учинений неповнолітньою особою, першою застосовувати норму, яка враховує особливості суб'єкта злочину, оскільки саме від його специфіки залежать вид і розмір покарання, а потім уже призначати покарання залежно від стадії злочину.

Розглядаючи питання про призначення покарання неповнолітнім за замах на злочин, необхідно врахувати деякі моменти.

КК України передбачає можливість застосування щодо неповнолітніх лише п'яти видів покарань із загального їх переліку в ст. 51: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк.

Кожний із цих видів покарань має свої особливості, загальна й основна з яких – обмежений розмір покарання, що призначається неповнолітнім.

Отже, при сукупності правил обов'язкового пом'якшення покарання, передбачених ч. 3 ст. 68 і ст. ст. 99, 100, 101, 102 КК України, суд спочатку враховує обов'язкове пом'якшення покарання, передбачене ст. ст. 99–102 КК України, а потім – ч. 3 ст. 68 КК України, згідно з якими строк або розмір покарання становить таке:

- якщо санкцією передбачене максимальне покарання у вигляді штрафу, то його розмір може бути призначений за замах на злочин у межах до трьохсот тридцяти чотирьох установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 99 КК України);

- якщо санкцією передбачено максимальне покарання у вигляді громадських чи виправних робіт, то строк за замах на злочин призначається для громадських робіт – не більше вісімдесяти годин, для виправних робіт – не більше восьми місяців (ст. 100 КК України);

- якщо санкцією передбачене максимальне покарання у вигляді арешту, то він може бути призначений за замах на злочин – не більше тридцяти діб (ст. 101 КК України);

- якщо санкцією передбачене максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, то воно може бути призначено за замах на злочин на строк не більше трьох років і трьох місяців (ст. 102 КК України).

Крім того, згідно з положеннями ч. 3 ст. 102 КК України, покарання у вигляді позбавлення волі призначається неповнолітньому в таких межах:

1) якщо неповнолітнім учинено повторний замах на злочин невеликої тяжкості, позбавлення волі може бути призначено за замах на злочин строком не більше одного року (п. 1 ч. 3 ст. 102 КК України);

2) якщо неповнолітнім учинено замах на злочин середньої тяжкості, строк позбавлення волі не може перевищувати двох років восьми місяців (п. 2 ч. 3 ст. 102 КК України);

3) якщо неповнолітнім учинено замах на тяжкий злочин, строк позбавлення волі не може перевищувати чотирьох років восьми місяців (п. 3 ч. 3 ст. 102 КК України);

4) якщо неповнолітнім учинено замах на особливо тяжкий злочин, строк позбавлення волі не може перевищувати шести років восьми місяців (п. 4 ч. 3 ст. 102 КК України);

5) якщо неповнолітнім учинено замах на особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, строк позбавлення волі не може перевищувати десяти років (п. 5 ч. 3 ст. 102 КК України).

Крім того, на практиці суди під час призначення покарання неповнолітнім, окрім вимог ст. 68 і розділу XV Загальної частини КК України, часто застосовують ст. 69 КК України.

Отже, на практиці зустрічаються випадки одночасного застосування трьох статей про пом'якшення покарання, а саме: стаття розділу XV Загальної частини, ч. 3 ст. 68, ст. 69 КК України.

Розглядаючи питання призначення покарання за замах на злочин, видається необхідним дослідити питання його призначення за замах на злочин, учинений у співучасті.

Кваліфікація злочинних дій виконавця є підставою для кваліфікації та дій інших співучасників, оскільки це впливає із сутності інституту співучасті. Беручи до уваги, що організатор, підбурювач, пособник своїми діями безпосередньо не виконують об'єктивної сторони злочину, кваліфікація їхніх дій, крім статті Особливої частини, за якою кваліфікують дії виконавця, потребує додаткового застосування ч. ч. 3, 4 або 5 ст. 27 КК України.

Згідно з ч. 4 ст. 29 КК України, співучасники злочину (організатор, підбурювач, пособник) за наявності замаху на злочин у діях виконавця підлягають відповідальності за співучасть у незакінченому злочині, тобто за певною статтею Особливої частини КК, за якою кваліфікують дії виконавця, і за ч. 3, 4 або 5 ст. 27, а також за ч. 2 чи 3 ст. 15 КК України.

Частина 3 ст. 68 КК України не містить указівки на те, чи застосовуються правила обов'язкового зменшення покарання за замах на злочин до всіх співучасників. Іноді можна зробити неправильний висновок, що ці правила діють тільки під час призначення покарання виконавцю злочину, а не організатору, підбурювачу та пособнику. Але це не так. Законодавець обгрунтовано не зв'язує судові органи заздалегідь установленими формальними критеріями для призначення покарання співучасникам і не вимагає його обов'язкового підвищення або зниження залежно від виконаної кожним із них тієї чи іншої ролі в спільному злочині. Це пояснюється тим, що не можна стверджувати в кожному конкретному випадку, що організатор і виконавець завжди є більш суспільно небезпечними, ніж підбурювач і пособник. Цим шляхом іде й практика.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити певні висновки щодо вдосконалення норм про кримінальну відповідальність за замах на злочин. Насамперед необхідно законодавчо закріпити доведене наукою та практикою положення, що небезпечність незакінченого замаху є нижчою, ніж закінченого, і це має враховуватися під час обов'язкового зменшення покарання за замах на злочин. При одночасному застосуванні правил пом'якшення кримінального покарання, передбачених ст. 68 і ст. ст. 69 і 69¹, ч. 3 ст. 68 КК України, має бути застосовано перша, оскільки правила ч. 3 ст. 68 поширюються на будь-який замах без урахування особливостей і обставин його вчинення. Це дає підставу стверджувати, що першою підлягає застосуванню саме та норма, яка насамперед урахує стадію вчинення злочину, а потім застосовуються ст. ст. 69, 69¹ і ч. 3 ст. 43 КК України, оскільки вони поширюються не на всі випадки вчинення замаху на злочин, а лише на ті з них, які характеризуються наявністю певних обставин. Також під час призначення покарання за ч. 3 ст. 68 КК України з використанням положень статей розділу XV КК України першою потрібно застосовувати норму, яка враховує особливості суб'єкта злочину, оскільки саме від його специфіки залежать вид і розмір покарання. Таке вдосконалення норм інституту кримінальної відповідальності за замах на злочин відповідає провідним принципам справедливості й гуманності. Усунення прогалин і колізій у законодавстві природно зумовлює впевненість соціуму в існування справедливого та спільно-мірного покарання. Це неодмінно підвищує авторитет правозастосовних органів і забезпечує довіру до законодавця. Отже, вдосконалені норми відіграють значну роль у правовому регулюванні, досягненні загальних суспільно-соціальних корисних результатів, створенні необхідних умов для ефективного розвитку і процвітання суспільства.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
2. Шишкевич А.В. Теорія держави і права / А.В. Шишкевич. – К. : Вища освіта, 2001. – 420 с.
3. Шаповал В.М. Теорії праворозуміння / В.М. Шаповал. – К. : Програма, 2005. – 327 с.
4. Маслак Н.В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину / Н.В. Маслак. – Х. : Право, 2010. – 232 с.
5. Тютюгін В.І. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті / В.І. Тютюгін, О.В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19. – С. 36–47.
6. Тютюгін В.І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах / В.І. Тютюгін // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 313–323
7. Хавронюк М. Покарання за готування до злочину і замах на злочин: парадокси національного Кримінального кодексу, особливо у порівнянні з іноземними / М. Хавронюк // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 5. – С. 108–113.

ШЕВЧЕНКО Т. В.,
старший викладач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті зроблено спробу визначити поняття та значення кримінологічної безпеки як відносно нової кримінологічної теорії.

Ключові слова: держава, право, людина, безпека, злочинність, кримінологічна безпека, кримінологічна теорія.

В статье сделана попытка определить понятие и значение криминологической безопасности как относительно новой криминологической теории.

Ключевые слова: государство, право, человек, безопасность, преступность, криминологическая безопасность, криминологическая теория.

The article made seeks to identify the concept and importance of criminology security as a relatively new criminological theory.

Key words: state, law, man, security, criminology security, criminological theory.

Вступ. Кожна держава у всі часи свого розвитку завжди прагнула до того, щоб у суспільстві панував мир, спокій та добробут. Для досягнення цієї мети необхідно усвідомлювати, що основою суспільства є народ, найменшою складовою частиною якого є людина, життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека якої в нашій державі визнаються найвищою соціальною цінністю, як проголошено в статті 3 Конституції України. Таким чином, неможливо забезпечити нормальне, природне існування соціуму, не беручи до уваги його найголовнішу складову – людину.

З самого початку зародження суспільства людина мала певне коло прав та обов'язків, навіть якщо їх перелік і не був закріплений на законодавчому рівні.

Питання про те, що є право та в чому його сутність традиційно розглядається як основне в теоретичній юриспруденції. Але з часом розуміння права змінювалося. Так, для Аристотеля право – це політична справедливість, для учених середньовіччя – божественне встановлення, для Ж.-Ж. Руссо – загальна воля, для Р. Ієринга – захищений інтерес, для Л. Петражицького – імперативно-атрибутивні емоції, для представників юридичного позитивізму право – це наказ держави.

У книзі «Критика чистого розуму» І. Кант відзначив, що сутність права можна досягнути тільки філософським розумом. Він відзначив низку істотних якостей права: воно стосується лише зовнішніх практичних відносин між людьми (а не помислів, бажань); за допомогою права дії однієї особи сполучаються з діями інших осіб; право – взаємний примус, що охороняє загальну волю [1, с. 110–112].

Слід зазначити, що питання кримінологічної безпеки у різні роки розглядалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як М. Бабаєв, В. Батиргарєєва, Л. Гаухман, В. Глушков, В. Голіна, Б. Головін, В. Ємельянов, А. Зелінський, О. Костенко, О. Литвинов, Н. Лопашенко, Ю. Ляпунов, В. Мальцев, М. Мельник, М. Михайлов, В. Плешаков, В. Тацій та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття та обґрунтування значення кримінологічної безпеки як відносно нової кримінологічної теорії.

Результати дослідження. З розвитком науки з'явилася велика кількість наукових понять права, які було досліджено багатьма вченими. Вважаємо за доцільне навести декілька прикладів для більш ясного розуміння сутності права.

В. Корельський вважає, що право – це обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості. Праву притаманна нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу [2, с. 56].

Право – система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [3, с. 425].

Основні права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути спільними та рівними для всіх людей. Отже, по-перше, це певні свободи людини, тобто її спроможність діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків із тим, щоб забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, які сформувалися. І якщо йдеться про основні права, то під ними слід розуміти саме такі можливості, без котрих людина не може нормально існувати. Що значить «нормально»? Відповідь на це запитання зумовлюється біологічною й соціальною обґрунтованістю потреб людини. Варто наголосити, що самі потреби як результат історично-природного та соціального розвитку людини не є незмінними. По-друге, зміст і обсяг можливостей людини залежать насамперед від можливостей усього суспільства, головним чином від рівня його економічного розвитку. І з цього боку права людини – явище цілком соціальне: породжуються вони самим суспільством [4, с. 99].

Право є універсальним і рівним для кожного з громадян, інакше кажучи, воно належить кожному рівною мірою. Бо якщо яке-небудь право належить одній людині, а інша такого права не має, то це привілеї. Право не дарує, а визнає свободу кожної людини, обмежуючи її тільки настільки, наскільки це потрібно для свободи інших людей.

У вищому його розумінні право втілюється в Конституції, в якій визначені головні умови, на яких люди утворюють свою державу. В ній визначені права і свободи, якими користуються люди в цій державі, а також встановлюються повноваження й обов'язки різних гілок державної влади [5, с. 119].

Наша держава є демократичною і правовою, а це означає, що в ній повинне панувати право, яке є однією з найвищих соціальних цінностей і забезпечується законом, поставлене під його охорону; за порушення права настає відповідальність: дисциплінарна, адміністративна чи навіть кримінальна. Саме кримінальна відповідальність настає за порушення тих людських прав, які поставлені під охорону кримінального законодавства України, наприклад, права на життя. Такі порушення визнаються злочинними діяннями.

Невирішеність низки соціально-економічних питань, великі суми заборгованостей із заробітної плати, незначний розмір соціальних виплат та пенсій, загострення демографічної ситуації, стагнація медицини, сфери послуг, освіти, науки та культури – все це реалії нашого сьогодення, які однозначно доводять: ситуація в країні залишається складною. Проте одним з основних факторів, що дестабілізують соціально-економічну й політичну сфери життя, є сучасний стан злочинності та рівень протидії цьому явищу [6, с. 112].

Проблема злочинності була актуальною в усі часи існування суспільства. Вона завжди займала одне з перших місць серед найгостріших проблем, що турбували громадськість. Не є винятком і сьогодення, навіть навпаки, ця проблема з кожним роком стає все гострішою, набуває глобального характеру. Тероризм, наркоманія, корупція та інші антисоціальні явища викликають глибоку корозію всього механізму державного розвитку, тим самим сповільнюючи його. Злочинність має серйозний характер і може мати серйозні наслідки, які вклю-

чатимуть в себе певний «бар'єр» для економічного, соціального розвитку країни та навіть можуть призвести до руйнування демократичних засад державності.

В умовах економічної кризи, нерівномірності суспільного розвитку, різкого спаду рівня життя, значних прогалин у законодавстві збільшується кількість осіб, які схильні до скоєння злочинів, серед них і особи, які не досягли 18-річного віку, тобто неповнолітні. Також значного поширення набула організована злочинність. Немає однозначної відповіді на запитання, що є причиною такої антисоціальної поведінки людей. З одного боку, вона породжена певною соціальною кризою, з другого, будучи породженням цієї кризи, вона створює підґрунтя для поглиблення цієї кризи. Таким чином, утворюється певне коло, яке з кожним роком лише набирає обертів. Єдиним виходом для протидії злочинності буде розірвання цього кола.

Сучасні дослідження в галузі кримінологічної науки та практики дозволяють по-новому поглянути на сутність злочинності та її детермінанти. Соціальна обумовленість злочинності, зниження порогу психологічного сприйняття допустимості злочинних дій перетворюють злочинну діяльність на буденну активність. Криміногенна ситуація, що склалася в Україні та світі, набула загрозливих тенденцій не тільки у зв'язку з підвищенням кримінальної активності та небезпечністю наслідків, але й через неспроможність держави та суспільства результативно їй протистояти. Виникає необхідність переосмислення підходів до впливу на злочинність. Оскільки кінцевою метою попереджувальної діяльності є рівноважний забезпечений стан соціуму та його елементів, остільки вплив на злочинність доцільно розглядати через призму кримінологічної безпеки [7].

Якщо причини, умови та наслідки злочинності, тобто її природа та сутність тривалий час вивчаються, то категорія «кримінологічна безпека» є порівняно новою. Безумовно, вивчаючи сутність зазначеного поняття, неможливо не торкнутися питання безпеки взагалі, адже воно в цьому випадку є основоположним, вихідним.

Взагалі термін «безпека» походить від латинського «*securitas*», що означає «без страху, без турботи», тобто це такий стан, коли ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь [8].

В юридичній сфері поняття «безпека» означає «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз» [9, с. 141]. З цим поняттям не можна не погодитись, але виникає запитання: безпека – це стан захищеності тільки життєво важливих інтересів? Адже кожна людина є індивідом, і якщо для однієї особи один так званий «інтерес» є життєво важливим, то інша на такий же інтерес може навіть не звертати уваги. Але це все психологія людини, що є дуже складною наукою, тому в нашому дослідженні це питання недоцільно розглядати більш широко.

Також виникає інше запитання: як взагалі визначити, чи є інтерес життєво важливим, чи ні? У теорії відповідь на це запитання існує та визначається так. Життєво важливі цінності й інтереси населення є сукупністю життєво важливих цінностей та інтересів кожного окремого жителя, соціальних груп, громадських об'єднань і міста в цілому. Життєво важливі інтереси городян полягають у реальному забезпеченні конституційних прав і свобод, особистої безпеки, безпеки майна, у можливості фізичного, духовного та інтелектуального розвитку, створення й підтримки здорового способу й високої якості життя. Життєво важливі інтереси соціальних груп і громадських об'єднань полягають у забезпеченні визначених законами умов їхнього функціонування, саморозвитку, самоврядування, підвищення активності членів цих груп після досягнення їхніх цілей. Інтереси міста включають встановлення політичної, економічної та соціальної стабільності, виконання законів і підтримання правопорядку, створення нормальних умов життєдіяльності для жителів міста і його структур [10].

Все ж таки безпека – це певне абстрактне поняття, і це не лише сприятлива ситуація в суспільстві, певне середовище, позитивне зовні, а й внутрішній стан особи, її почуття, яке повинні характеризуватися спокоєм.

М. Шелухін вважає, що безпека є процесом створення захищеності життєво важливих інтересів об'єктів (особи, суспільства й держави) від суспільно небезпечних посягань та явищ соціального, техногенного й природного характеру за допомогою використання системи заходів, засобів і способів, передбачених законом [11, с. 212].

М. Казаков розуміє поняття безпеки як динамічно стійкий стан щодо несприятливих впливів і діяльність із захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз із метою забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість стабільного всебічного прогресу суспільства та його громадян [12, с. 65]. Саме це визначення безпеки, на наш погляд, найбільш повною мірою розкриває її сутність.

На сучасному етапі розвитку науки виокремлено кілька видів безпеки, серед яких має місце національна безпека, яка охоплює чи не всі сфери суспільних відносин. Виходячи з поняття, яке закріплене в ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України», національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави [13].

У вказаному понятті інтереси людини та держави мають рівнозначну силу, але все ж таки першими названі інтереси людини та громадянина. З цим можна цілком погодитися, думка законодавця стосовно цього є правильною, адже в кожній державі людина повинна займати головне місце.

Підтвердженням цієї думки можуть бути науково обґрунтовані визначення поняття «держава».

Так, наприклад, В. Копейчиков зазначає, що держава – це суверенна політико-територіальна організація влади певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими для населення всієї країни, а також здійснювати керівництво та управління загальносуспільними справами [14, с. 271]. Схожі визначення дають й інші науковці, але ключовим у визначеннях є саме те, що держава створена для координації дій та для забезпечення нормального життя населення.

Проблема безпеки людини з'явилася порівняно недавно, трохи більше десяти років тому. До цього безпека пов'язувалася переважно з державою, стурбованість викликала лише безпека держави [15, с. 387].

На наше суб'єктивне переконання, надання такого пріоритету державі є дещо неправильним. Звичайно, на міжнародному рівні головною є держава, і саме в такому світлі (в міжнародному праві) буде доцільним поставити на перше місце безпеку держави як суб'єкта міжнародно-правових відносин, але тут варто виділити поняття міжнародної безпеки.

Окрім національної безпеки, існують й інші види безпеки, які вже були досліджені вченими-науковцями. Взагалі існує велика кількість видів безпеки, серед яких державна, економічна, політична, військова, енергетична та ін. З-поміж цих різновидів варто виділити й криминологічну безпеку, визначення якої на законодавчому рівні наразі не існує. Незважаючи на це, криминологічна безпека займає одне з ключових місць у сучасному житті, зміст цього поняття розкриває сутність безпечного стану суспільства та шляхи його захищеності від протиправних посягань. Звичайно, в чистому, так би мовити, вигляді такий стан не може існувати, оскільки він має бути ідеальним, тобто виключити будь-які загрози щодо охоронюваних прав, свобод та інтересів. З практичної точки зору утримувати від суспільно небезпечних дій тих осіб, котрі схильні до їх вчинення, на жаль, неможливо. Але варто прагнути до такого ідеального стану, коли соціум буде позбавлений страху перед суспільно небезпечними посяганнями, оскільки такі посягання будуть контрольованими.

Питання криминологічної безпеки є надзвичайно актуальним, особливо в сучасному світі, коли рівень злочинності набув неабияких масштабів, через це оцінити зовнішнє середовище соціуму як криминологічно безпечне не можна.

Тенденція інтенсивного зростання злочинності і тенденція «відставання» соціально-правового контролю над її кількісно-якісними змінами зв'язуються в певне коло, розірвати яке можливо лише шляхом органічного поєднання політичних, економічних, соціальних, криминологічних і кримінально-правових стратегій [16].

Перелік причин, що призводять до зростання рівня злочинності, є дуже великим. Взагалі причини злочинності – це певні явища суспільного життя, які не лише породжують

злочинність, а її підтримують її існування чи викликають її зростання або зниження. Під причинами злочинності розуміються об'єктивні чинники (психологічні, економічні і т.д.), які породжують і постійно відтворюють злочинність і злочини.

Т. Мельничук серед таких причин визначає позитивні та негативні. До позитивних він відносить такі, як гуманізація, демократизація; до негативних – безсилля перед злочинністю. Безсилля проявляється навіть не в тому, що органи державної влади ігнорують протиправні діяння, хоча зараз таке явище також має місце, а в тому, що відповідь на такі діяння не завжди є своєчасною, адекватною, цілеспрямованою та ефективною. На таке реагування впливає низка чинників, серед яких не лише особисті переконання суб'єктів правозастосування, а й певні об'єктивні причини, до яких можна віднести неймовірну кількість протиправних діянь, тому приділити увагу кожному іноді фізично неможливо, звідси – несвоєчасність реагування.

Відомий італійський криміналіст класичного напрямку Романьозі неодноразово намагався з'ясувати причини злочинності. Він поділяв їх на чотири групи: 1) брак засобів до існування; 2) недостатність виховання; 3) недостатність передбачливості; 4) недоліки юстиції. Перша група причин – економічного характеру, друга – морального, а третя і четверта – політичного.

Триланкову класифікацію створив Е. Феррі, який, вважаючи злочин, як і будь-яку іншу людську дію, продуктом багатьох причин, поділяв останні на три групи та відносив до першої категорії індивідуальні або антропологічні причини, до другої – фізичні, а до третьої – соціальні. Антропологічні причини – це ті, що містяться в особі злочинця і становлять першу умову злочину. Вони поділяються на три групи: органічні (органічна конституція злочинця, за Е. Феррі, охоплює аномалії інтелекту, особливості мови тощо), психічні та суспільні. До другої групи Е. Феррі відносить фізичні причини злочинності: сили зовнішнього світу, які спонукають злочинця до вчинення певних дій. До останньої категорії соціальних причин віднесено вплив того середовища, в якому проживає злочинець (сімейна обстановка, організація праці, розподіл матеріальних благ, громадська думка тощо) [17]. Одним із завдань кримінологічної безпеки є саме усунення зазначених причин, оскільки наслідком усунення буде мінімізація злочинних посягань, певна безпека від злочинності, яка, на думку Т. Мельничук, і є кримінологічною безпекою.

Поряд із наведеним існує ще декілька визначень кримінологічної безпеки.

М. Бабаєв характеризує кримінологічну безпеку як стан захищеності законних інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, джерелами яких є явища, тією чи іншою мірою пов'язані зі злочинністю, суспільно небезпечними посяганнями, кримінальною діяльністю, інтересами криміналітету [18, с. 9].

Існує й інше визначення кримінологічної безпеки, а саме: це стан захищеності усього того, що є необхідним для нормального, узгодженого із законами людської природи життя, від сваволі, яка проявляється у вигляді злочинів [19].

Висновки. Таким чином, кримінологічна безпека в чистому вигляді – це такий ідеальний стан існування суспільства та держави, що дає абсолютну безпеку від злочинності, тобто виключені будь-які загрози правам, свободам чи інтересам конкретної особи, групи осіб чи держави, а соціум позбавлений страху перед суспільно небезпечними посяганнями, оскільки останні є повною мірою контрольованими; такий стан забезпечується повним утриманням від вчинення суспільно небезпечних діянь особами, які схильні до цього. Звідси можна сформулювати мету кримінологічної безпеки – створення необхідних умов існування людини, за яких остання буде усвідомлювати свою захищеність від суспільно небезпечних посягань. Важливість розвитку кримінологічної безпеки як відносно нової категорії викликана необхідністю формування нової ідеології протидії злочинності, усунення її наслідків та попередження злочинів.

Список використаних джерел:

1. Волинка К. Теорія держави і права : [навч. Посіб.] / К. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
2. Теория государства и права : [учебник для вузов] / Под ред. проф. В. Корельского, В. Первалова. – 2-е изд., изм. и доп. – Москва : НОРМА, 2002. – 616 с.
3. Скакун О. Теорія держави і права : [підручник] / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
4. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави : [навчальний посібник] / П. Рабінович. – Видання 5-ге, зі змінами. – К. : Атіка. – 2001. – 176 с.
5. Рагозін М. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти / М. Рагозін. – Донецьк : «Донбас», 2000. – 150 с.
6. Скулиш Є. Кримінологічна безпека в системі національної безпеки України / Є. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 2. – С. 112–115.
7. Мельничук Т. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування / Т. Мельничук // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 60. – С. 311–315.
8. Ткач С. Система економічної безпеки: регіональний аспект / С. Ткач [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm.
9. Юридична енциклопедія. В 6 т. – Т. 1 / редкол. : Ю. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. – 672 с.
10. Життєво важливі інтереси населення, безпека життєдіяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nebook.net/book_bezpeka-zhittdyalnost_634_page_60/.
11. Шелухін М. Кримінологічна безпека на транспорті: організаційно-управлінське та оперативно-розшукове забезпечення : [монографія] / М. Шелухін. – Донецьк : Вебер. Донец. від-ня, 2008. – 368 с.
12. Казаков Н. Безопасность и синергетика (опыт философского осмысления) / Н. Казаков // Безопасность. – 1994. – № 4. – С. 65–67.
13. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
14. Правознавство : підручник для студ. вищих навч. закладів / ред.: В. Копейчиков, А. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 752 с.
15. Шаблистий В. Безпека людини: поняття, види та кримінально-правове забезпечення / В. Шаблистий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : Збірник наукових праць. – 2012. – № 3 (62). – С. 387–392.
16. Лунеев В. Глобализация и преступность : [монография] / В. Лунеев. – М. : Городец, 2004. – 240 с.
17. Профілактика злочинів : [підручник] / О. Джужа, В. Василевич, О. Гіда та ін.; за заг. ред. О. Джужи. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.
18. Бабаев М. О криминологической составляющей уголовной политики / М. Бабаев // Криминологический журнал. – 2008. – № 2. – С. 4–10.
19. Плешаков В. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимодействия организованной преступности и преступности несовершеннолетних : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. Плешаков. – Москва, 1998. – 323 с.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АЛЕКСЕЙЧУК В. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.985 343.143.5

**КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (МІСЦЕ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ)**

У статті розглянуто основні наукові підходи у визначенні місця криміналістичної методики судового розгляду кримінальних справ у системі криміналістики. Обґрунтовано авторську позицію щодо вирішення цього питання. Окреслено коло суб'єктів застосування наукових положень і рекомендацій криміналістичної методики судового розгляду.

Ключові слова: криміналістична методика судового розгляду в кримінальному провадженні, система криміналістики, криміналістичне забезпечення судового слідства, засоби криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ, тактика судового слідства.

В статье рассмотрены основные научные подходы относительно определения места криминалистической методики судебного рассмотрения уголовных дел в системе криминалистики. Обоснована авторская позиция в решении данного вопроса. Очерчен круг субъектов применения научных положений и рекомендаций криминалистической методики судебного рассмотрения.

Ключевые слова: криминалистическая методика судебного разбирательства в уголовном производстве, система криминалистики, криминалистическое обеспечение судебного следствия, средства криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел, тактика судебного следствия.

The main scientific approaches on definition of a place for criminalistics methods of criminal cases court hearing in the criminalistics system are researched in the paper. The author's position on solution of this issue is substantiated. The range of subjects of applying scientific concepts and guidelines of criminalistics methods in court hearing are outlined.

Key words: forensic method of trial in criminal proceedings, system criminology, provide forensic judicial investigation, forensic tools to ensure prosecution of criminal cases, tactics of the trial.

Вступ. Сучасна криміналістика характеризується активним упровадженням інформаційних технологій, застосуванням інновацій, багатоманітністю підходів у визначенні предмета цієї науки та сфер застосування її рекомендацій. Серед актуальних проблем ученими акцентується увага на потребах у криміналістичному забезпеченні діяльності учасників судового провадження (суддів, прокурорів, адвокатів).

Якщо з часів свого виникнення криміналістика посідала місце поліцейської науки і її наукові розробки були орієнтовані переважно на пошук «улік» – доказів для обґрунтування обвинувачення, то сьогодні наголошується на змагальному її характері (В.Ю. Шепітько) і головному її призначенні – допомагати своїми науковими розробками встановленню істини у справі, що цілком відповідає сучасним правовим засадам судочинства. Натепер не лише один слідчий є суб'єктом збирання доказів, а сторони кримінального провадження (сторона обвинувачення і сторона захисту) мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг (ч. 2 ст. 22 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України).

Перша помітна хвиля наукових досліджень, присвячених проблемам криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ, спостерігалась у 50-х – 70-х роках ХХ століття (ідеється здебільшого про окремі статті, значна частина яких висвітлює тактичні особливості окремих судових дій (М. Видря, А. Дунаєвський, М. Коршик, П. Маслак, В. Осенін, А. Паліашвілі, С. Пешехонова, Р. Рахунов, Б. Розовський, С. Скопенко, А. Соловійов, О. Соя-Серко, П. Цветков та ін.), більш об'ємні роботи переважно вузької спрямованості (Є. Болдирев, С. Бородин, Г. Воробйов, Н. Гапанович, Л. Кокорев, Ю. Корухов, К. Лисков, І. Максутов, І. Перлов, В. Савицький, І. Сапожников, Т. Чеджемов, М. Якуб та ін.), а також дисертації (С. Сухов та ін.)). Єдиною комплексною роботою щодо зазначеної проблеми в цей період була монографія Л. Ароцкера «Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел» (назва роботи мовою оригіналу – В. А.) (1964 р.), де розглядалися питання тактики й планування судового слідства й тактичні особливості окремих судових дій. Її автор наголошував на тому, що суд не лише досліджує та оцінює докази, а й аналізує ті шляхи (прийоми та методи), які слідчий застосував для їх отримання, а це вимагає від суду глибоких знань та вмінь застосовувати всі наукові прийоми й методи встановлення істини, в тому числі прийоми й методи криміналістики [1, с. 6], це вимагає, щоб криміналістика стала рівною мірою наукою як для слідчого, так і для суду [1, с. 6]. На жаль, щодо сучасного стану криміналістики зазначена ідея ще не отримала достатнього розвитку, про що свідчать збереження традиційних підходів у викладенні курсу криміналістики в багатьох підручниках, посібниках (де висвітлюються питання технічного, тактичного й методичного забезпечення лише процесу розслідування злочину, про судовий розгляд узагалі не йдеться) [14, с. 3–11], відсутність достатньої кількості публікацій із проблем криміналістичного забезпечення судового розгляду та неузгодженість у поглядах щодо формування й систематизації таких положень.

Водночас під час судового провадження постають не менш важливі проблеми, аніж під час досудового розслідування, а саме: зміна учасниками провадження раніше даних свідчень, поява нової інформації, яка потребує уточнення й перевірки, виявлення до цього моменту не помічених суперечностей у доказовій інформації, ознак фальсифікації окремих доказів, з'ясування фактів незаконного впливу на свідків, потерпілих, правильне визначення послідовності дослідження доказів, специфіки допиту, зумовленої видом учиненого злочину, особливостями його скоєння тощо, що змушує сторони провадження миттєво реагувати і знаходити ефективні шляхи вирішення зазначених питань, визначати комплекс дій, які допоможуть розв'язати виниклі проблеми, їх послідовність, обирати потрібні тактичні прийоми їх проведення. У судовій практиці з'являються також численні питання, пов'язані із законодавчими новелами, зокрема потреба визначення особливостей проведення судового допиту з використанням технічних засобів з іншого приміщення (з використанням відеоконференції), або допиту в інший спосіб, що унеможливує ідентифікацію свідка та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них, або одночасного допиту двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. До уваги варто взяти також суттєві розбіжності в ситуаціях, які виникають під час розслідування (наприклад, особа злочинця відома, він затриманий, особа злочинця відома, але він переховується, особа злочинця не відома тощо), і ситуаціях судового розгляду (особа підтримує показання, які надавала під час досудового розслідування, особа відмовляється від раніше даних показань (повністю або частково) тощо). Отже, наявність системи криміналістичних наукових рекомендацій щодо тактики й методики судового розгляду могла б значно полегшити

вирішення подібних практичних завдань і сприяти досягненню мети стадії судового розгляду в кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення місця криміналістичної методики судового розгляду в кримінальному провадженні в структурі криміналістики та суб'єктів її застосування.

Результати дослідження. Одним із першочергових питань, яке постає при спробі побудувати систему наукових положень із криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ, є визначення їх місця в загальній системі криміналістики загалом. Ідеться про сучасну традиційно визнану систему криміналістики, яка містить загальні положення, розділ криміналістичної техніки, криміналістичної тактики (по суті, тактики досудового розслідування) та криміналістичної методики (по суті, методики розслідування злочинів), відповідно, потребує розширення за рахунок наукових положень і рекомендацій, призначених для застосування на стадії судового розгляду. Щодо цього думки вчених мають суттєві розбіжності, а їх аналіз дає змогу виокремити певні підходи у визначенні місця засобів криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ у системі криміналістики. Більш за все неоднозначними виявляються спроби знайти місце в системі криміналістики криміналістичним методикам судового розгляду кримінальних справ.

Так, прихильники однієї з точок зору переконані в тому, що методика судового розгляду в кримінальному провадженні має посідати своє місце як окремі комплекси рекомендацій у межах повноструктурних окремих криміналістичних методик (методик досудового розслідування та судового розгляду певних видів злочинів) (В. Гавло, Д. Казанцев, Д. Кім, А. Корчагін, Х. Тітова, О. Ячечко та ін.) [6, с. 8–11; 7, с. 8–10; 9, с. 4; 13, с. 34, 49]. Але в такому разі постає питання: чи збігаються підстави криміналістичної класифікації злочинів, які є передумовою виділення (з урахуванням відповідної специфіки) окремих криміналістичних методик розслідування та окремих методик судового розгляду за певними видами злочинів? Наприклад, суттєвим критерієм для побудови самостійних окремих криміналістичних методик розслідування вбивств є факт здійснення приховання злочину (методика розслідування вбивства, прихованого шляхом інсценування, методика розслідування вбивств за відсутності трупа тощо), але на момент судового розгляду, коли суть події з'ясована, труп знайдено, чи існує потреба вирізняти щодо цих категорій убивств окремі криміналістичні методики їх судового розгляду і чим буде зумовлена їх специфічність? Щодо цього варто погодитись із думкою Ю. Кореневського, що для судового слідства не потрібно розробляти занадто дрібну методику дослідження доказів. Для розгляду справ про такі загальнокримінальні злочини, як, наприклад, більшість злочинів проти власності (крадіжка, грабіж, розбій), хуліганство, спричинення різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень тощо, цілком достатньо знання процесуальних правил і загальних рекомендацій із розв'язання типових слідчих ситуацій, які можуть виникати по таких справах [12, с. 46].

Порівняно з першою точкою зору, більш обґрунтованою виглядає позиція щодо поділу криміналістичної методики (як розділу криміналістики) на 2 частини: 1 ч. – «Криміналістична методика розслідування злочинів», 2 ч. – «Криміналістична методика судового розгляду кримінальних справ», при цьому кожна з них має розглядати власні загальні положення й містити певну кількість окремих криміналістичних методик (І. Когутич, В. Нор) [11, с. 395–396]. За подібним принципом пропонується будувати і структуру іншого розділу науки – «Криміналістична тактика», а саме: ч. 1 «Тактика досудового розслідування» («Слідча тактика») й «Тактика судових дій», або «Тактика судового слідства» (М. Вільгушинський, С. Кисленко, О. Сичова) [5; 10 тощо]. До речі, сьогодні деякі вчені саме так викладають положення криміналістичної тактики [15, с. 251, 268–274]. Але й такий підхід неоднозначно оцінюється науковцями. Зокрема, багатьма з них ставиться питання про те, кому мають бути адресовані такі криміналістичні рекомендації із судового розгляду, для кого вони будуть розроблятися: лише для суддів чи також і для адвокатів-захисників та обвинувачів-прокурорів? А якщо й для тих, і для інших, то чи будуть вони єдиними для всіх, чи все ж таки матимуть окремий характер, виходячи з різних функцій і завдань кожного з перелічених суб'єктів провадження? Дійсно, виглядатиме недоречним застосування захисником криміналістичних рекомендацій, спрямованих, наприклад, на викриття неправдивих

показань обвинуваченого. З іншого ж боку, навряд чи можна вважати загальними рекомендації, спрямовані на перевірку допустимості доказів обвинувачення, з'ясування повноти й усебічності розслідування тощо. Отже, виходить, що «криміналістична методика судового розгляду кримінальних справ» має містити комплекс рекомендацій для кожного з суб'єктів: окремо для суду, захисника й обвинувача, поряд із цим, можливо, загальні положення для всіх названих суб'єктів.

Кардинально інший спосіб розв'язання зазначених вище питань обирають представники третьої точки зору, які пропонують виділяти як самостійні структурні елементи криміналістики комплекси (системи) рекомендацій, розраховані на використання лише адвокатами (й/або прокурорами-обвинувачами) або суддями в кримінальному провадженні. Наприклад, «Тактика кримінального переслідування та професійного захисту від нього» (О. Баєв, М. Баєв), «Адвокатська криміналістика» (О. Синєокий), «Професійний захист у системі кримінально-процесуального дослідження доказів» (С. Бородін), «Тактика судді» (В. Бозров), «Криміналістична стратегія і тактика державного обвинувачення в суді» (М. Зоріна) тощо [2; 3; 4; 8; 16]. Але в такому випадку втрачається цілісність і єдність щодо оцінювання умов, характеристики типових ситуацій, які виникають під час судового розгляду тих чи інших категорій (видів) злочинів. Крім того, суд, який має бути об'єктивним і неупередженим в оцінюванні доказів і прийнятті рішення, має з двох позицій: й обвинувачення, і захисту – здійснювати аналіз викладеної інформації і представлених матеріалів, отже, доцільним є формування окремих криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ за єдиними критеріями, а не як повністю неузгоджених окремих комплексів наукових положень і рекомендацій.

Четвертий підхід передбачає виокремлення самостійного розділу криміналістики – «Судова криміналістика» або «Цілісна теорія використання криміналістики в судовому розгляді» з підрозділами: «Техніка. Тактика. Методика» (Ю. Кореневський) [12, с. 47–48]. Але в такому випадку ігнорується системність науки, оскільки поняття техніки, тактики й методики, визначення їх засобів та інші загальні положення є єдиними й мають розглядатися в межах загальних положень названих розділів, а судова техніка, судова тактика та судова методика (методика судового розгляду в кримінальному провадженні) мають виступати як частини цих розділів, так само як і слідчо-оперативна техніка, слідча тактика й методика розслідування злочинів.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що сьогодні є нагальна потреба і здійснюються спроби розробити криміналістичні рекомендації стосовно судового розгляду в кримінальному провадженні за різними видами злочинів, але між ученими відсутня єдина позиція щодо концептуальних засад у формуванні подібного роду наукових положень. Отже, потребують належного обґрунтування та додаткової аргументації принципи побудови системи засобів криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ, її складників (передусім тактики судового слідства, методики судового розгляду в кримінальному провадженні), визначення кола суб'єктів-споживачів зазначеного наукового продукту, а також необхідним є досягнення єдності у виділенні місця таким положенням у загальній структурі криміналістики. Більш природним виглядає в межах кожного з традиційних розділів криміналістики («Криміналістичної техніки», «Криміналістичної тактики», «Криміналістичної методики») виділяти як окремі частини «Судову техніку», «Тактику судового слідства», «Методику судового розгляду в кримінальному провадженні», а в межах цих частин викладати положення, що є загальними й корисними для всіх учасників судового розгляду (суддів, захисників, обвинувачів), а далі – окремі щодо кожного із цих суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел / Л.Е. Ароцкер. – М. : Юридическая литература, 1964. – 223 с.
2. Баєв М.О. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика : [науч.-практ. пособ.] / М.О. Баєв, О.Я. Баєв. – М. : Экзамен, 2005. – 320 с.
3. Бозров В.М. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе / В.М. Бозров // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 31–32.

4. Бородин С.В. Профессиональная защита в системе уголовно-процессуального исследования преступлений: методологические, процессуальные и криминалистические аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.В. Бородин ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2009. – 27 с.
5. Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : [моногр.] / М.Й. Вільгушинський ; за ред. В.Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2010. – 168 с.
6. Гавло В.К. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства вовлечения несовершеннолетних в совершение преступления (ст. 150 УК РФ) : [моногр.] / В.К. Гавло, О.В. Яцечко. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 200 с.
7. Гавло В.К. Проблемы теории и практики предварительного и судебного следствия по делам о хищениях, совершаемых лицами с использованием служебного положения, в сфере жилищно-коммунального хозяйства : [моногр.] / В.К. Гавло, К.А. Титова. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 168 с.
8. Зорина М.Г. Криминалистическая стратегия и тактика государственного обвинения в суде : [пособ.] / М.Г. Зорина ; под ред. Г.А. Зорина. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 121 с.
9. Казанцев Д.А. Проблемы криминалистической методики предварительного расследования и судебного разбирательства по делам о коммерческом подкупе : [моногр.] / Д.А. Казанцев, Д.В. Ким. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 160 с.
10. Кисленко С.Л. Тактика судебного следствия и ее место в системе криминалистики : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. / С.Л. Кисленко. – Саратов, 2002. – 217 с.
11. Когутич І.І. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : [наук.-практ. посібн.] / І.І. Когутич, В.Т. Нор. – 2-ге вид. – Львів, К. : Тріада плюс, Алерта, 2011. – 428 с.
12. Корневский Ю.В. Криминалистика для судебного следствия : [науч.-практич. пособ.] / Ю.В. Корневский. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 198 с.
13. Корчагин А.А. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства по делам об убийствах (проблемы теории и практики) : [моногр.] / А.А. Корчагин ; под ред. проф. В.К. Гавло. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 512 с.
14. Криминалистика : [учебник] / [В.А. Жбанков, А.А. Кузнецов, А.Г. Филиппов и др.] ; под общ. ред. А.Г. Филиппова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 835 с.
15. Криміналістика : [підруч.] / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 5-ге вид., переробл. і допов. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
16. Синеокий О.В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики : [учеб. пособ.] / О.В. Синеокий. – 2-е изд. – Х. : Право, 2012. – 520 с.

ЗАБАРНИЙ М. М.,
здобувач кафедри кримінального права,
кримінального процесу
та криміналістики
(Університет державної
фіскальної служби України)

УДК 343.13

ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРАВОВА НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ СУБ'ЄКТИВНА ДОЦІЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності внесення змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України як способу усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві. Установлено, що основним способом усунення прогалин є правотворчість як одна з найбільш важливих форм діяльності будь-якої держави стосовно реалізації власних функцій. Доведено, що легше виправити закон одразу після його прийняття й так оперативніше вплинути на практику правозастосування, ніж змінювати практику, що складатиметься в результаті пошуку суб'єктами правозастосування способів подолання прогалин неякісного закону, тим більше зважаючи на те, що такі способи можуть виявитись такими, які суперечитимуть, зокрема, загальним засадам кримінального провадження, його конституційним основам або міжнародним стандартам у галузі охорони та захисту прав і свобод людини, практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: кримінальне процесуальне право, прогалини у праві, усунення прогалин у праві, правотворчість, унесення змін до кримінального процесуального закону.

Стаття посвячена установленню сутності внесення изменений в действующий Уголовный процессуальный кодекс Украины как способу устранения пробелов в уголовном процессуальном праве. Установлено, что основным способом устранения пробелов является правотворчество как одна из наиболее важных форм деятельности любого государства по реализации своих функций. Определено, что легче изменить закон сразу после его принятия и таким образом оперативно отреагировать на практику его применения, чем менять практику, которая сформируется в результате поиска субъектами правоприменения способов преодоления пробелов некачественного закона, тем более учитывая то, что такие способы могут противоречить, в частности, общим принципам уголовного производства, его конституционным основам, международным стандартам в сфере охраны и защиты прав и свобод человека, практике Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: уголовное процессуальное право, пробелы в праве, устранение пробелов в праве, правотворчество, внесение изменений в уголовный процессуальный закон.

The article is devoted to establishment of essence of introduction of amendments to the existing Code of Criminal Procedure of Ukraine as to a way of elimination of gaps in a penal procedural law. It is established that the main way of elimination of gaps is law-making as one of the most important forms of activities of any state for realization of the functions. It is defined that it is easier to change the law right after its acceptance and thus quickly to react to practice of its application, than to change practice which will be created in search result by subjects of law enforcement of ways of overcoming by a gap of the low-quality law, especially considering that such ways can contradict, in particular to the general principles of criminal proceedings, its constitutional bases, the international standards in the sphere of protection and protection of the rights and freedoms of the person, the practical of the European Court of Human Rights.

Key words: *penal procedural law, gaps in the right, elimination of gaps in the right, law-making, introduction of amendments to the criminal procedural law.*

Вступ. Як відомо, основним джерелом вітчизняної правової системи як держави-представниці романо-германської правової сім'ї є писане право, тобто юридичні правила, сформульовані в законодавчих актах держави. Приймаючи їх, законодавець повинен усвідомити суспільні відносини, узагальнити соціальну практику (за необхідності й відповідну судову практику), виділити типові життєві ситуації й лише після цього сформулювати в нормативно-правових актах загальні моделі поведінки. Отже, законодавець повинен максимально абстрагуватись від конкретних життєвих ситуацій задля формулювання максимально абстрактних правових норм. У свою чергу, суб'єкт правозастосування, ототожнюючи обставини справи з правовою нормою, здійснюючи процес правової кваліфікації, навпаки, повинен із абстрактного виділити окреме й тим самим вирішити справу (прийняти рішення).

Подекуди під час здійснення правозастосовної діяльності суб'єкти застосування права стикаються з труднощами об'єктивного характеру, що зумовлені відсутністю правових норм, які б містили відповіді на питання, що виникають, тобто з прогалинами.

Кримінальне процесуальне право, що є однією із самостійних галузей правової системи України, має свій предмет правового регулювання та свій специфічний метод правового регулювання, своєрідність якого виявляється в особливій процедурі – кримінальній процесуальній формі, що забезпечує режим законності в кримінальному провадженні, правильне й ефективне застосування кримінального закону, а також є необхідною процесуальною гарантією прав, свобод і законних інтересів особи.

Для кримінального процесуального права як галузі публічного права характерним є спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «Дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (на відміну від загальнодозвільного типу правового регулювання, в основу якого покладено формулу: «Дозволено все, що не заборонено законом»). Відповідно, проблема прогалин у кримінальному процесуальному праві має неабияке теоретичне і практичне значення, оскільки їх наявність у кримінальному процесуальному законі ускладнює правозастосовну практику, знижує її ефективність, а тому вимагає якнайшвидшого їх усунення або подолання уповноваженими суб'єктами.

Варто зауважити, що в питанні стосовно способів подолання прогалин у праві, зокрема й кримінальному процесуальному, відсутня єдність позицій науковців і практиків. Водночас цілком очевидним є те, що основним способом усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві є правотворчість, унесення змін до чинних законів.

Необхідність дослідження проблеми прогалин у кримінальному процесуальному праві та правотворчості як основного способу їх усунення зумовлюється також доволі значною кількістю змін, які були внесені до чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України за менш ніж чотири роки його дії, що також є свідченням наявності в ньому прогалин, колізій. Водночас обґрунтуванням унесених змін не завжди є усунення таких прогалин, більше того, не завжди внаслідок унесення змін такі прогалини усуваються.

Викладене свідчить про недостатність наукового дослідження відповідних питань як у теоретичній, так і практичній площині, що вимагає їх більш глибокого аналізу та вивчення.

Дослідженню проблеми прогалин у праві загалом і в кримінальному процесуальному праві зокрема були присвячені праці багатьох юристів. Відповідні питання досліджувались як у площині загальної теорії права, так і в розрізі конкретної галузі права. Тією чи іншою мірою ці питання розглядалися у роботах С.С. Алексєєва, Ф. Бекона, А.Т. Боннера, М.І. Бажанова, С.І. Вікторського, С.І. Вільнянського, Ю.М. Грошевого, В.Г. Даєва, Д.С. Карева, В.М. Савицького, В.К. Случевського, М.С. Строговича, Д.Г. Тальберга, А.Я. Фойницького, Г.Ф. Шершеневича та багатьох інших.

Серед сучасних вітчизняних науковців питанням прогалин у праві та способам їх усунення свої праці на монографічному рівні присвятили В.Д. Бабкін, С.В. Бобровник, Я.М. Брайнін, Ж.О. Дзейко, Л.М. Кельман, О.В. Колотова, Л.А. Луць, Т.В. Малярчук, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабінович, І.О. Рощина, О.О. Серeda, О.Ф. Скакун, З.А. Загіней (Тростюк), С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко, С.В. Шмаленя, О.І. Ющик та ін. При цьому можна зазначити, що практично кожне наукове дослідження, присвячене проблемним питанням нормативного врегулювання тих чи інших суспільних відносин, зокрема й кримінальних процесуальних, певною мірою торкається питань прогалин у праві, формулюванню способів їх усунення та подолання.

Водночас розвиток кримінальних процесуальних відносин, реформування кримінального процесуального законодавства особливо останніми роками зумовлює необхідність більш глибокого аналізу й поглиблення знань про прогалини в кримінальному процесуальному праві, способи їх усунення та подолання, з метою досягнення такого його рівня, який би відповідав потребам сьогодення.

Безперечним є те, що дослідження цієї проблеми потребує комплексного підходу, врахування нових напрямів розвитку вітчизняної юридичної науки з одночасним переосмисленням наукових поглядів минулого, висвітленням прикладних аспектів цього напрямку дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності внесення змін до чинного КПК України як способу усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві.

Результати дослідження. Зміни в суспільних відносинах і державному управлінні, що відбулись протягом останніх десятиліть в Україні, зумовили головні, найбільш принципові напрями реформування правової системи загалом і кримінального процесу зокрема. Тож зміна законодавчої моделі кримінального судочинства була об'єктивною. Прийняття у 2012 році КПК України є безперечним свідченням продовження позитивного розвитку кримінального процесуального законодавства в напрямі наближення до загальноєвропейських міжнародно-правових стандартів у галузі кримінальної юстиції, захисту прав і свобод людини (чітке й послідовне розмежування процесуальних функцій; розширення сфери судового контролю; ліквідація інституту додаткового розслідування; визначення недопустимості доказів; розширення диспозитивних начал; запровадження інституту угод і, зокрема, угоди про визнання винуватості тощо) [1, с. 139; 2, с. 81].

В основу концепції нового КПК України була покладена ідея кримінального процесу як сфери, в якій відбувається вирішення кримінально-правового спору сторін у режимі гарантування прав, свобод і законних інтересів особи. Таке гарантування забезпечується самою кримінальною процесуальною формою, організацією процесу на основі змагальності сторін, рівності прав сторін, розмежуванням процесуальних функцій, вирішальною роллю незалежного суду.

У таких умовах особливого значення набувають якість кримінального процесуального закону, його визначеність, однозначність і несуперечливість. Саме такий закон унеможливить подвійне тлумачення його норм, довільне (поза законом) здійснення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень.

Саме у зв'язку із запровадженням зміни ідеології кримінального процесу надалі, після прийняття й набуття чинності КПК України 2012 року, доцільною стала організація моніто-

рингу його застосування з тим, аби пересвідчитись, як розуміються та застосовуються його норми суб'єктами правозастосування.

Як стверджує Л.М. Лобойко, про недоліки й переваги нового КПК України вже за рік його дії як ученими і практиками, так і політиками була написана значна кількість наукових і публіцистичних праць. У публікаціях учених, співробітників суду, адвокатури, прокуратури, органів досудового розслідування є зауваження, як справедливі, так і надумані; як спірні, так і ті, що не викликають дискусій. Із висловлюваннями політиків простіше: представники чинної влади хвалять КПК України, іноді говорячи про його окремі й незначні недоліки, а опозиціонери, як правило, не сприймають жодного положення КПК України та весь його як позитивні [3, с. 22].

За даними Центру політико-правових реформ, отриманими внаслідок проведених інтерв'ю з учасниками кримінальних проваджень (адвокатами, прокурорами, суддями), соціологічних і експертних опитувань, вивчення судової практики, публікацій у засобах масової інформації й аналізу фахових публікацій, сучасна практика діяльності органів кримінальної юстиції (органів досудового розслідування, прокуратури та суду) нівелює більшість новацій, які були привнесені в нашу правову систему положеннями нового КПК України, що зумовлено передусім стійким тяжінням національної системи кримінальної юстиції працювати за правилами КПК України 1960 року [4, с. 4].

Навряд чи хтось буде заперечувати той факт, що за чотири роки, які минули з моменту набрання чинності КПК України 2012 року, багато що змінилось у сфері кримінального провадження.

Так, починаючи із 2013 року, до чинного КПК України були внесені зміни та доповнення загалом більше ніж 40 законами України.

Ці зміни пов'язані й стосуються, зокрема, виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України (запровадження спеціальної конфіскації; кримінальної відповідальності юридичних осіб і визначення процесуального статусу представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження); проведення адміністративної реформи; прийняття Закону України «Про прокуратуру»; запровадження особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції; забезпечення невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції; уточнення підслідності Національного антикорупційного бюро України; децентралізації повноважень із державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань; удосконалення засад діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, тощо.

Як бачимо, прийняття цих законів і, відповідно, внесення змін до КПК України було зумовлено конкретними подіями, фактами, що на момент їх виникнення, вочевидь, мали прогалини нормативного врегулювання.

При цьому варто зазначити, що законодавець міг обрати один із двох можливих шляхів удосконалення кримінального процесуального закону. З одного боку, внесення змін до КПК України можна було відкласти на певний період часу. Однак вітчизняний законодавець обрав інший шлях і почав корегувати зміст КПК України вже протягом першого року його дії.

Адже легше виправити закон одразу після його прийняття й так оперативніше вплинути на практику правозастосування, ніж змінювати практику, що складатиметься в результаті пошуку суб'єктами правозастосування способів подолання прогалин неякісного закону, тим більше зважаючи на те, що такі способи можуть виявитись такими, які суперечитимуть, зокрема, загальним засадам кримінального провадження, його конституційним основам або міжнародним стандартам у галузі охорони та захисту прав і свобод людини, практиці Європейського суду з прав людини.

До речі, така ситуація склалась із реалізацією положень ст. 42 КПК України щодо набуття особою статусу підозрюваного, відповідно, і можливістю реалізації цією особою процесуальних прав підозрюваного, насамперед права на захист.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України (в редакції до 7 жовтня 2014 року), підозрюваним визнавалась особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою в учиненні кримінального правопорушення.

Виходячи із цього, особи, які перехувались від органів досудового розслідування, внаслідок чого їм не було оголошено про підозру, і які не були затримані, статусу підозрюваного не набували, відповідно, і не могли бути оголошені в розшук відповідно до ст. 281 КПК України.

Як указує О.С. Степанов, виникає проблема оголошення в розшук підозрюваного, оскільки особа процесуального статусу підозрюваного набуває не з моменту складання повідомлення про підозру, а з моменту вручення цього документа особі з роз'ясненням його суті й процесуальних прав підозрюваного [5].

Задля вирішення цієї проблеми законодавцем було прийнято закон, яким фактичні підстави набуття особою статусу підозрюваного були розширені, ч. 1 ст. 42 КПК України було викладено в такій редакції: «Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» [6].

Разом із тим варто вказати й на факти внесення змін до КПК України, які, як видається, прийняті в інтересах конкретного органу чи відомства (хоча, як відомо, норми КПК України є нормами загальної дії для всіх владних учасників кримінального провадження незалежно від їх відомчої належності).

Ідеться, зокрема, про зміни, що були внесені до КПК України Законом України від 12 лютого 2015 року. Серед іншого, цим Законом ч. 1 ст. 208 КПК України було доповнено абзацом четвертим такого змісту: «... якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України» [7].

Якщо затримання на підставі п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України має невідкладний характер і фактично збігається з початком досудового розслідування, то підстави затримання в порядку п. 3 ч. 1, як і ч. 2 ст. 208 КПК України, з'являються вже під час досудового розслідування, оскільки пов'язані з поведінкою підозрюваного вже під час здійснення досудового розслідування. Ця підстава затримання фактично розрахована на окрему категорію підозрюваних – підозрюваних не просто в учиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, а підозрюваних у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, зарахованого законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Підслідність Національного антикорупційного бюро України визначена в ч. 5 ст. 216 КПК України, корупційними злочинами вважаються злочини, визначені в примітці до ст. 45 Кримінального кодексу (далі – КК) України, а тяжкість злочину визначається відповідно до їх класифікації, закріпленої в ст. 12 КК України.

Водночас самих лише цих обставин недостатньо для затримання підозрюваного. Безпосередньою підставою затримання в цьому випадку є обґрунтований висновок уповноваженої службової особи про можливу втечу підозрюваного з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Такий висновок має ґрунтуватись на фактичних даних, що зафіксовані у відповідних процесуальних документах, зокрема рапортах, протоколах, довідках тощо.

При цьому, як указує О.В. Шульга, тлумачення цієї норми в системному зв'язку з конституційними положеннями про допустимість застосування уповноваженими на те законом органами тримання особи під вартою як тимчасового запобіжного заходу в разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити (ч. 3 ст. 29 Конституції України), а також про недопустимість звуження змісту й обсягу чинних прав і свобод людини та гро-

мадянина під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України) дає підстави для висновку про вихід її дії за межі вказаних конституційних приписів [8, с. 112–114].

Здійснення затримання, тобто позбавлення свободи особи, її тримання під вартою поза судовою процедурою, відповідно до ст. 29 Конституції України, допускається виключно в разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити. Затримання особи за наявності хоча й обґрунтованих підстав уважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної в учиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, зарахованого законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, по-перше, не є запобіганням учиненню злочину або його припиненням, оскільки втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності не є злочином; а по-друге, не має характер нагальної необхідності (у значенні ч. 3 ст. 29 Конституції України). До того ж саме законодавче формулювання «є обґрунтовані підстави вважати» засвідчує, що в розпорядженні уповноваженої службової особи наявні певні фактичні дані, які були одержані, перевірені та оцінені нею протягом певного часу та які у своїй сукупності засвідчили наявність обґрунтованих підстав уважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Зауважимо, що фактично аналогічний за змістом підхід законодавець демонструє під час унормування підстав застосування запобіжних заходів (ч. 2 ст. 177 КПК України), хоча всі вони, як відомо, застосовуються виключно за рішенням суду (ухвалою слідчого судді).

Крім того, виявляється, що з усіх злочинів, передбачених КК України, саме для тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, зарахованого законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, законодавцем зроблено виняток і дозволено застосовувати затримання уповноваженою службовою особою за відповідних, указаних у законі, підстав. Разом із тим вважаємо, що виконання навіть такого важливого державного завдання, як боротьба з корупцією, не є достатньою підставою для встановлення таких особливостей застосування затримання уповноваженою службовою особою.

У всякому разі, маючи в розпорядженні фактичні дані, які у своїй сукупності засвідчують наявність обґрунтованих підстав уважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності, уповноважена службова особа (слідчий, прокурор, детектив Національного антикорупційного бюро України) вправі використати їх в обґрунтування свого клопотання до слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу в порядку, передбаченому ст. 188 КПК України.

До речі, ще на етапі розгляду вищевказаного Закону як законопроекту зауваження щодо розширення випадків затримання осіб без ухвали суду чи слідчого судді шляхом унесення змін до ст. 208 КПК України та визнання їх неприйнятними були висловлені Головним юридичним управлінням Верховної Ради України [9].

Висновки. Питання щодо встановлення прогалин у праві загалом і в кримінальному процесуальному праві зокрема, а також способів їх усунення (подолання) мають важливе значення як для законотворчої, так і правозастосовної діяльності. Особливе значення ця проблема набуває у сфері кримінального процесуального права як галузі публічного права, для якого характерним є спеціально-дозвільний тип правового регулювання.

При цьому основним способом усунення прогалин зазвичай є правотворчість як одна з найбільш важливих форм діяльності будь-якої держави стосовно реалізації власних функцій.

У сучасних умовах розвитку суспільних відносин і реформування державних інституцій можна констатувати переміщення акцентів із проблем правозастосування на проблеми правотворчості. І це логічно, оскільки краще не допускати недоліки під час розробки та прийняття законів, ніж потім виправляти їх і правозастосовну практику після набрання ними чинності.

Водночас недопустимим є прийняття законів, зумовлених відомчими інтересами, законів, прийняття яких не є обґрунтованим, унаслідок прийняття яких порушується логіка кодексу, з'являються термінологічна невизначеність і плутанина.

Список використаних джерел:

1. Грошевий Ю.М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування в новому КПК України / Ю.М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2. – С. 138–147.
2. Удалова Л.Д. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження / Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова // Право України. – 2013. – № 11. – С. 80–87.
3. Лобойко Л. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження: окремі аспекти / Л. Лобойко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 22–31.
4. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / [О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саїдова]. – К. : Арт-Дизайн, 2014. – 48 с.
5. Степанов О.С. Розшук підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О.С. Степанов // Правник: бібліотека наукової юридичної періодики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-13-14/148-rozshuk-pidozryuvanogo-za-novim-kriminalnim-procesualnim-kodeksom-ukraini.html>.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 7 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – С. 3004.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 17. – Ст. 118.
8. Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Шульга. – К., 2016. – 255 с.
9. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (реєстраційний № 1660-д) від 11.02.2015 / Верховна Рада України // Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53755.

ЗАТЕНАЦЬКИЙ Д. В.,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України)

УДК 343.98

ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ, СПРЯМОВАНИХ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ІДЕАЛЬНИХ СЛІДІВ

Стаття присвячена дослідженню наукових основ тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. Розглянуто вплив психології на формування та впровадження тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. Розкрита сутність асоціативного зв'язку (асоціацій).

Ключові слова: асоціативний зв'язок (асоціація), пам'ять, актуалізація ідеальних слідів, мнемонічна допомога, система тактичних прийомів.

Статья посвящена исследованию научных основ тактических приемов, направленных на актуализацию идеальных следов. Рассмотрено влияние психологии на формирование тактических приемов, направленных на актуализацию идеальных следов. Раскрыта сущность ассоциативных связей (ассоциаций).

Ключевые слова: ассоциативная связь (ассоциация), память, актуализация идеальных следов, мнемоническая помощь, система тактических приемов.

The article is devoted to the scientific bases of tactics in order to keep perfect marks. The influence of psychology on the formation of the tactical techniques in order to keep perfect marks. The essence of associative relationships (associations).

Key words: Association (Association), memory, actualization ideal traces, mnemonic aid, system of tactics.

Вступ. Дослідження наукових (психологічних) основ тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів, має важливе значення для підвищення ефективності вирішення проблем, пов'язаних із завданнями кримінального судочинства в сучасних умовах. Вивчення природи ідеальних слідів сприяє розробці тактичних прийомів проведення слідчих дій – допиту, пред'явлення для впізнання, обшуку тощо.

Постановка завдання. У цьому плані важливим напрямом криміналістичної тактики у виявленні й одержанні повної, об'єктивної інформації (актуалізації ідеальних слідів) є дослідження саме наукового фундаменту розробки та впровадження тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів.

Результати дослідження. На нашу думку, система тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів, повинна включати такі прийоми: 1) постановка нагадувальних запитань; 2) пред'явлення (показ) речових і письмових доказів; демонстрація стимульного матеріалу; 3) демонстрація інших предметів, об'єктів, не пов'язаних зі злочином; 4) використання зображувальних можливостей допитуваного; 5) допит на місці події (місці вчинення злочину); 6) оголошення (ознайомлення) показань інших осіб; 7) оголошення результатів проведення інших слідчих дій. На наше переконання, запропонована система тактичних прийомів актуалізації

ідеальних слідів є найбільш типовою, кожен із елементів якої може бути достатньо ефективним, ураховуючи безсумнівно індивідуально-психологічні, процесуальні особливості особи. Водночас, застосовуючи ті або інші тактичні прийоми, варто брати до уваги те, що невміле й неправильне їх використання може призвести не до допомоги в пригадуванні, а до навіювання, підказки та іншого небажаного й забороненого наслідку. Це стосується, зокрема, ознайомлення з показаннями інших осіб, демонстрації стимульного матеріалу, відтворення звуко– та відеозапису, оскільки вони можуть справити сугестивний вплив на допитуваного.

Можливість актуалізації ідеальних слідів у пам'яті допитуваного, обшукуваного або того, хто впізнає, раніше сприйманої інформації заснована на збудженні відповідних тимчасових нервових зв'язків – на асоціаціях (асоціативних зв'язках). В етимологічному розумінні слово «асоціація» походить від лат. *associatio* й означає «зв'язок», «з'єднання», тобто зв'язок між окремими нервово-психічними актами-уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття викликає інше [3, с. 43]. Асоціаціями в психології називаються тимчасові нервові зв'язки, що є відбиттям реальних зв'язків предметів і явищ дійсності [12, с. 128], або зв'язок між психічними явищами, за якого актуалізація одного з них тягне за собою появу іншого [22, с. 23]. Так, усі предмети і явища матеріального світу запам'ятовуються й відтворюються не ізольовано один від іншого, а у взаємозв'язку. Відтворення одних із них спричиняє відтворення інших, що зумовлено реальними зв'язками предметів і явищ, зокрема їх зв'язками в просторі й часі, відносинами подібності й відмінності між ними тощо. Під впливом цих об'єктивних зв'язків виникають тимчасові зв'язки в корі мозку, що є фізіологічною основою запам'ятовування й відтворення та являють собою те, що в психології розглядають як асоціації [15, с. 207].

Уперше наукове обґрунтування принципу асоціацій і розкриття їх психофізіологічного механізму та закономірностей, що становлять основу асоціацій, було дано І.М. Сеченовим, який зазначає, що асоціація має рефлекторну природу. Асоціація являє собою зазвичай послідовний ряд рефлексів, у якому кінець кожного попереднього зливається з початком наступного в часі. Асоціація – безперервний ряд доторкувань кінця попереднього рефлексу до початку наступного [19, с. 88]. Отже, асоціація – тимчасовий зв'язок, що виникає в результаті одночасної або послідовної дії двох або декількох подразників [13, с. 249]. Інакше кажучи, асоціація – це зв'язок між психічними явищами, при якому актуалізація (сприйняття, уявлення) одного з них спричиняє появу іншого [14, с. 28].

Учення про асоціації поклато початок так званій «асоціативній психології», що поширила принцип асоціації на всі психічні явища. Принцип асоціативного зв'язку зводиться до такого: якщо деякі психічні утворення виникли у свідомості одночасно або безпосередньо один за одним, то між ними утворюється асоціативний зв'язок, і повторна поява якогось із елементів цього зв'язку обов'язково викликає у свідомості появу всіх інших його елементів [20, с. 32].

Отже, необхідною й достатньою підставою для утворення зв'язку між двома уявленнями за асоціацією є одночасність їх появи у свідомості. Для утворення тимчасового зв'язку потрібен повторний збіг двох подразників у часі, для утворення асоціації потрібне повторення. Іноді багато повторень не дають результатів, а іноді, навпаки, зв'язок виникає з одного разу, якщо в корі великих півкуль мозку виник сильний осередок збудження, що полегшує утворення тимчасового зв'язку. Окрім цього, важливою умовою для утворення асоціації є ділове підкріплення, тобто включення того, що потрібно запам'ятати, застосування знань у процесі засвоєння [16, с. 179–180].

Оскільки ідеальний слід як результат відображення навколишньої дійсності являє собою уявний відбиток у пам'яті, то пам'ять є багаторівневим явищем, що включає процеси закріплення результатів взаємодії, збереження та відтворення ідеальних слідів. Пам'ять – це здатність створювати умовні зв'язки, зберігати й оживляти сліди цих умовних зв'язків [1, с. 5]. Загальним принципом запам'ятовування образів, думок, дій та інших відображень дійсності є принцип асоціативності, тобто виникнення й закріплення тимчасових зв'язків між матеріалом, що відображений. Людина ніколи не запам'ятовує окремий образ, а тільки у взаємозв'язку його із суміжними образами реальності або з тим, що є в пам'яті. Тобто запам'ятовування образу об'єкта відбувається шляхом з'ясування його зв'язку з об'єктами або явищами, які перебувають або в

одному просторі й часі з подібними предметами, або в порівнянні з предметами, явищами. Фізіологічною основою виникнення тимчасових зв'язків і їх зміцнення є формування та зміцнення рефлексів (нервових зв'язків) [23, с. 85].

Фізіологічною основою пам'яті є утворення й закріплення тимчасових зв'язків (асоціацій) у корі головного мозку з наступним їх поживленням (актуалізацією) [12, с. 128]. Запам'ятовування й відтворення ґрунтуються на утворенні та актуалізації тимчасових зв'язків у корі великих півкуль головного мозку під впливом як безпосередніх, так і словесних подразників і формуються залежно від змісту й характеру діяльності об'єкта [8, с. 28]. Так, у психології сформувався асоціативна теорія (асоціативний напрям)¹ у розумінні пам'яті.

Необхідно зазначити, що здатність постійно накопичувати інформацію й відтворювати її в необхідних обставинах є найважливішою особливістю людської психіки. Завдяки цій властивості людина може запам'ятати та зберігати сприйняту раніше інформацію, а згодом після закінченні певного часу її відтворити. Можна сказати, що в процесі сприйняття бере участь і пам'ять, але водночас пам'ять є й самостійним психічним процесом, пов'язаним зі сприйняттям, коли предмети навколишньої дійсності відтворюються за її відсутності. Якщо сприйняття – це початковий етап пізнавального процесу, відображення об'єктивної реальності, що діє на наші органи почуттів зараз, то пам'ять – це відображення об'єктивної реальності, але тієї, котра діяла в минулому [5, с. 124]. Збереження слідів події і явищ минулого в пам'яті є важливою умовою правильного відображення зовнішнього світу, умовою його пізнаваності.

Проте тимчасові нервові зв'язки, що встановилися в результаті сприйняття, не залишаються незмінними. У процесі різноманітної людської діяльності вони змінюються й ускладнюються, вступаючи в нові зв'язки з іншими залишковими збудженнями й реконструюючись, тобто перебуваючи під впливом досвіду, що весь час розширюється. Ось чому під час спогаду щораз має місце новий фізіологічний процес, що не є точною копією того, котрий мав місце під час сприйняття, і тому уявлення, відтворене в пам'яті, не є точною копією колишнього сприйняття, а є завжди трохи видозміненим [18, с. 190–192]. Отже, у результаті відображення дійсності деякі тимчасові зв'язки – асоціації – підсилюються, інші слабшають, що дає змогу судити про їх динамічний характер.

Одним із феноменів пам'яті є ненавмисне запам'ятовування, сутність якого полягає в тому, що під час цілеспрямованого сприйняття, окрім головного, в пам'яті відбиваються так звані «фонові» обставини, на які безпосередньо увага не зверталася [7]. У цьому розумінні великого значення для використання можливостей ненавмисного запам'ятовування набуває з'ясування його об'єктивних і суб'єктивних умов, які можуть відігравати роль певного стимулятора в «поживленні» асоціативних зв'язків і тим самим будуть сприяти відновленню ідеальних слідів. Отже, важливого теоретичного та практичного значення набуває адаптація закономірностей ненавмисного запам'ятовування до тактики слідчих дій. У зв'язку з цим можна використовувати для відновлення ідеальних слідів певні тактичні прийоми, які засновані на асоціативних зв'язках, будуть сприяти «поживленню» в пам'яті того, що допитуваний не пам'ятає і на що не звернув уваги, і дають змогу отримувати певну інформацію.

Принцип асоціації (асоціативного зв'язку) широко використовується в юридичній психології, а саме під час розгляду психологічних основ провадження окремих слідчих дій з метою найбільш ефективного здійснення пізнавальної діяльності. Закономірності асоціативних зв'язків використовуються й криміналістикою, зокрема, у процесі ідентифікації за ознаками зовнішності, криміналістичною тактикою – з метою одержання повної й достовірної інформації про розслідуваний злочин, викриття неправди, а також для усунення прогалин і неточностей, викликаних добросовісною помилкою особи, в пригадуванні забутого. Іншими словами, асоціативні зв'язки використовуються в тих випадках, коли особа (допитуваний, обшукуваний, той, хто впізнає) добросовісно помиляється (через суб'єктивні й об'єктивні чинники) та вважає, що повідомляє істину. Завдання слідчого полягає в тому, щоб спробувати усунути причи-

¹ Варто зазначити, що в науці немає єдиної завершеної теорії пам'яті. Існують також теорія гештальтизму, теорія діяльності, фізіологічна теорія, хімічна теорія, фізична, біохімічна, теорія нейронних моделей [17, с. 218–221].

ни перекручення істинного сприйняття (нейтралізувати помилки) і відновити дійсну картину події, що відбулася. Так, у процесі провадження окремих слідчих дій (пізнання істини, пізнання події злочину) відтворюється далеко не вся інформація, якою володіє особа (підозрюваний, обвинувачений, свідок та ін.). У більшості випадків у пам'яті людини залишається латентно відбита інформація, яка вважається втраченою, в результаті чого виникає необхідність у її актуалізації. У цьому зв'язку мобілізація пам'яті людини, надання допомоги їй у пригадуванні забутого – важливе завдання, що стоїть перед криміналістикою (криміналістичною тактикою). Для цього необхідна активна взаємодія слідчого, судді, прокурора з допитуваною особою, надання їй мнемонічної допомоги.

Мнемонічна допомога – це сприяння відновленню в пам'яті допитуваної особи забутого нею матеріалу. Кваліфікована мнемонічна допомога обшукуваній особі або такій, яка впізнає, може стати вирішальними засобами одержання достовірної інформації. Вона заснована на пожвавленні значенневих і просторово-часових зв'язків, асоціацій. Пожвавлення асоціацій за суміжністю, подібністю, контрастом, логічними зв'язками явищ, за структурно-функціональною об'єднаністю – основні прийоми мнемонічної допомоги. Однак під час надання мнемонічної допомоги (використання асоціацій) для відновлення в пам'яті забутого необхідно враховувати, як зазначають деякі вчені, тип пам'яті – образність, здатність до змістових (значенневих) асоціацій, індивідуальні особливості сенсорно-перцептивної системи [6, с. 155]. Так, якщо в людини переважає зорова пам'ять, то доцільно орієнтувати її спогади на асоціації за суміжністю в просторі. Варто мати на увазі, що забуте краще пригадає людина не стомлена, здорова й бадьора. Це доцільно враховувати під час виклику на допит, маючи на увазі й те, що прийоми відновлення в пам'яті забутого вимагають більше часу для допиту, ніж зазвичай [11, с. 307]. О.М. Васильєв звертає увагу на те, що коли в людини переважає словесно-логічний тип пам'яті, то необхідно їй порадити згадати, які думки про сприйману інформацію в неї були і що вона конкретно думала про неї безпосередньо в ході й після вчиненого злочину. Якщо в людини переважає моторний тип пам'яті, необхідно порекомендувати їй згадати, що свідок робив у момент обговорюваної на допиті події [2, с. 23].

У цьому плані й виявляється вплив психології як фундаменту в дослідженні проблеми, що розглядається. У криміналістичній літературі звертається увага на психологічну природу слідчої тактики, виходить, і тактичних прийомів [4, с. 78–83; 9, с. 124; 21]. Зокрема, В.Ю. Шепітько, розглядаючи поняття тактичного прийому, пропонує одну з його ознак – психологічний механізм реалізації, тобто його психологічну спрямованість, пов'язану з актуалізацією ідеальних слідів, відтворенням події, що відбулася, виявленням прихованого тощо. Роль психології визначається тим, що тактичні прийоми безпосередньо спрямовані на специфічний об'єкт – психіку людини. Розробка й побудова тактичних прийомів засновані на психологічних особливостях процесів сприйняття, пам'яті, мислення, тих або інших властивостях і станах, а зміст і механізм їх реалізації зумовлені необхідністю справити психологічний вплив з метою актуалізації [10, с. 112].

Висновки. Отже, зміст ідеальних слідів можна розкрити безпосередньо прийомами й способами спілкування як процесу обміну інформацією. У криміналістиці такі способи актуалізації ідеальних слідів розглядають як тактичні прийоми. Отже, знання та використання даних про закономірності сприйняття, запам'ятовування й відтворення (як стадій механізму формування ідеальних слідів) сприяють формуванню тактичних прийомів актуалізації ідеальних слідів.

Список використаних джерел:

1. Бочарова С.П. Память в процессах обучения и профессиональной деятельности / С.П. Бочарова. – Тернополь : Астон, 1997. – 352 с.
2. Васильев А.Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А.Н. Васильев, Л.М. Карнеева. – М. : Юрид. лит., 1970. – 208 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Винберг А.И. О научных основах криминалистической тактики / А.И. Винберг // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 1965. – № 4. – С. 78–83.

5. Вітенко І.С. Основи загальної і медичної психології : [навч. посіб.] / І.С. Вітенко, Л.М. Дутка, Л.Я. Зименковська. – К. : Вища шк., 1991. – 271 с.
6. Еникеев М.И. Основы юридической психологии : [учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. «Юриспруденция»] / М.И. Еникеев. – М. : ПРИОР, 2001. – 414 с.
7. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание / П.И. Зинченко. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 562 с.
8. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х. : Изд-во СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. – 176 с.
9. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В.Е. Коновалова. – К. : РИО МВД УСССР, 1973. – 124 с.
10. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : [учеб. пособ.] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997. – 256 с.
11. Криминалистика / под ред. А.Н. Васильева. – 3-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 494 с.
12. Кузин В.С. Психология : [учебник] / В.С. Кузин. – М. : Высш. шк., 1974. – 280 с.
13. Маклаков А.Г. Общая психология : [учеб. для вузов] / А.Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2005. – 583 с.
14. Психология : [словарь] / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
15. Психология : [учеб. пособ. для пед. ин-тов] / под ред. А.А. Смирнов и др. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во. Мин-ва просвещения РСФСР, 1956. – 576 с.
16. Психология : [учеб. пособ. для пед. ин-тов] / под ред. А.Г. Ковалева, А.А. Степанова, С.Н. Шабалина. – М. : Просвещение, 1966. – 446 с.
17. Психологія : [підручник] / [авт. кол.: Ю.Л. Трофімов та ін.] ; за ред. Ю.Л. Трофімов. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
18. Рудик П.А. Психология : [учебник] / П.А. Рудик. – М. : Учпедгиз, 1955. – 427 с.
19. Сеченов И.М. Избранные произведения : в 2 т. / И.М. Сеченов. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 1 : Физиология и психология / И.М. Сеченов ; ред. Х.С. Коштыянец. – 1952. – 770 с.
20. Скориніна О.В. Когнітивний стиль і пам'ять: парадокси дослідження : [монографія] / О.В. Скориніна, Т.Б. Хомуленко. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 231 с.
21. Чебуренков А.А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А.А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
22. Юридическая психология : [терминологический словарь] / сост. : А.М. Бандурка и др. ; под ред. А.М. Бандурки. – Х. : Тимченко, 2005. – 432 с.
23. Юридична психологія : [підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. і фак.] / за ред. В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін. – К. : Ін Юре, 1999. – 352 с.

ЛАТИШ К. В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ «РАДИКАЛ» ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВАНДАЛІЗМУ

У статті аналізуються інноваційні основи проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування вандалізму у розрізі тактичної операції «Радикал» з урахуванням сучасних досягнень науково-технічного прогресу.

Ключові слова: вандалізм, інформаційні технології, тактична операція «Радикал», слідчі (розшукові) дії.

В статье анализируются инновационные основы проведения отдельных следственных (розыскных) действий во время расследования вандализма в разрезе тактической операции «Радикал» с учетом современных достижений научно-технического прогресса.

Ключевые слова: вандализм, информационные технологии, тактическая операция «Радикал», следственные (розыскные) действия.

This article is devoted to analyze the innovation basis of specific investigative actions during the investigation of vandalism in the context of a tactical operation “Radical” with scientific and technological progress.

Key words: vandalism, information technology, tactical operation “Radical”, investigative actions.

Вступ. Невпинний розвиток інформаційних технологій вимагає постійної модернізації та подальшого використання науково-технічних засобів у процесі розслідування злочинів. З огляду на те, що така категорія злочинів, як вандалізм, має демонстраційний характер, використання відеокамер, телефонів та інших сучасних досягнень науково-технічного прогресу є широким застосованим під час вчинення злочинів, а тому відкриває нові можливості для ідентифікації особи злочинця та потребує врахування у ході проведення слідчих (розшукових) дій.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій на прикладі тактичної операції «Мотивація вандалізму» («Радикал») з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу.

Результати дослідження. Важливою тактичною операцією під час розслідування вандалізму є «Мотивація вандалізму» («Радикал»), яка спрямована на встановлення певної заангажованості, досягнення окремої мети, «утискання», дискримінації певної соціальної групи тощо, встановлення ознак, які свідчать про те, що злочин може бути вчинений радикальним угрупованням. Проведене інтерв'ювання слідчих дало змогу встановити цілий комплекс слідчих (розшукових) дій, оперативних-розшукових заходів та організаційних засобів у досягненні цієї мети, які розглянуті нижче. По-перше, це огляд місцевості та предмета вандалізму. По-друге, використання даних територіально орієнтованих систем відео- та інших видів спостереження, мобільного зв'язку (виявлення можливих камер спостереження у комерційних та інших об'єктах,

які знаходяться у безпосередній близькості до місця події). По-третє, визначення політичних, ідеологічних, релігійних тощо опонентів існування у конкретному місці предмета вандалізму.

Важливою дією є пошук груп, спільнот, постів, відеозвернень у Youtube та інших інтернет-контентах, у тому числі серед блогів, форумів, у соціальних мережах, із закликами до вчинення вандалізму щодо конкретного предмета. Крім того, необхідним є моніторинг у соціальних мережах, блогах, групах, на шпальтах інтернет-форумів, за допомогою яких розміщують оголошення та реалізують (продають) або сприяють реалізації, у тому числі шляхом оголошення аукціону, пам'ятника, його частин та інших вилучених з місця події предметів. Необхідність проведення цих дій підтвердив випадок у м. Харків, коли під час масового мітингу було знесено пам'ятник В.І. Леніна [1], а також у м. Гадяч Полтавської області, де за гроші, отримані від здавання на металобрухт знесеного пам'ятника, купили необхідне для бійців Антитерористичної операції [10]. В.Ю. Шепітько та В.В. Білоус також зазначають, що дедалі поширенішими є випадки завантаження у мережу матеріалів фото-, відеофіксації злочинної діяльності, що здійснюється її автором одноособово або у співучасті [19, с. 7]. В основі ідентифікації користувача у мережі Інтернет лежить залишення «електронних слідів», серед яких деякі характеристики браузера (тип, мова, вбудовані розширення, підтримка прикладних програм) та інші технічні параметри, які були передані на сервер; сторінки, що переглядалися та з яких йшло посилення; IP-адреса; дані проксі-сервера; підтримка cookie і Java; годинний пояс тощо [13, с. 252–253].

Необхідним є призначення судово-психологічної експертизи, судово-лінгвістичної експертизи та експертизи змісту надписів, малюнків тощо для встановлення націоналістичного чи іншого характеру діяння. Саме аналіз змісту надписів, малюнків чи інших способів учинення вандалізму допоможе встановити, що саме хотів цим сказати автор-злочинець, та визначити подальші напрями пошуку.

Важливою слідчою (розшуковою) дією є допит свідків та опитування очевидців із метою реконструкції події, що відбулася, та встановлення зовнішніх ознак злочину з метою подальшого складення фотороботу. Складення фотороботів (наприклад, RAIPS-портрет) здійснюється із використанням комп'ютерної програми та методів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів учасників кримінального правопорушення зі слів очевидців [18, с. 115]. У криміналістичній літературі висувається пропозиція щодо складення психологічного портрету (психологічного профілю) вандала за слідами, залишеними на місці події [12, с. 58; 21, с. 533].

Фото- та відеофіксація використовується в усіх сферах життя: у відділеннях банків, банкоматах, відеореєстраторах, пристроях спостереження за дорожнім рухом (у тому числі у транспортних засобах працівників поліції), вхідних дверях житлових будинків, у тому числі для фіксування самого процесу вчиненого злочину, з метою подальшого розміщення у Інтернет-мережі для отримання популярності. З огляду на це важливим стає проведення портретної (габітоскопічної) експертизи за фотознімками та відеозаписом, яка є однією з форм встановлення особи [6, с. 5]. Завданнями цієї експертизи є ототожнення живих осіб за матеріальними відображеннями фото та іншими носіями зображень. Цей окремий вид ідентифікаційних досліджень, який у літературі називається ще фотопортретною експертизою, полягає у роздільному та порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразилися на фотографічних знімках, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаєморозташування ознак обличчя [3, с. 124–125]. Так, під час масових заворушень навесні 2014 р. приватними особами – пересічними громадянами – здійснювалася фіксація на фото- та відеокамери саме обличчя учасників. За результатами аналізу таких фото- та відеоматеріалів наразі здійснюється розшук осіб, які брали участь у масових заворушеннях 1 березня 2014 р. [16]. Крім того, постійно збільшується кількість камер відеоспостереження не лише на приватних, комерційних об'єктах, але й у громадських місцях. Ототожнення особи за фотокартками, в основі якого лежить детально розроблена система опису ознак зовнішності (метод словесного портрету), має досить давню історію. Призначення портретної експертизи здійснюється у випадках, коли виявляється чи затримується особа, схожа з людиною, яка розшукується, та для встановлення факту причетності конкретної людини до певної події, що знайшло відображення на фотознімках чи відео [15]. Основними питаннями, що ставляться на вирішення портретної

експертизи, є: «Чи зображена на певному знімку конкретна особа (чи одна й та ж особа зображена на наданих на дослідження об'єктах)?», «Одна чи різні особи зображені на цих знімках?».

Завданнями експертизи відеозвукозапису є встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису, а також ототожнення особи за фізичними параметрами голосу [14]. В.Г. Гончаренко зазначає, що отримання відеозвукозапису складається з трьох самостійних експертних підвидів: технічного дослідження відеофонограм і засобів їх фіксації; фоноскопічного дослідження акустичних сигналів, зафіксованих на відеофонограмах; лінгвістичного дослідження усного мовлення [2, с. 155]. Останнім часом стало поширеним знімати на відео вчинювані акти вандалізму та викладати їх у Інтернет-мережу. У таких випадках слід встановлювати особливості виготовлення цих відеозаписів, речовини та інші знаряддя, що використовувалися, а також, за можливості, учасників цього відео. Що стосується експертного дослідження відеозаписів, то, як зазначає О. М. Зінін, відеокадри досліджуються подібно до фотографічних зображень, що є некоректним з огляду на відмінність принципів фіксування зовнішності, а тому вимагають застосування нових підходів до аналізу самих зображень та зафіксованих на них ознак зовнішності. Проте методичні рекомендації з проведення експертного дослідження кадрів відеозапису зводяться в основному до аналізу способів відеозйомки, можливостей технічного коректування зображень [5, с. 152]. Основними завданнями портретної (габітоскопічної) експертизи є ідентифікація особи за фотознімками (фотокарткою) та відеозаписом, а експертизи відеозвукозапису – ототожнення особи за фізичними параметрами голосу. У літературі цю експертизу ще називають фоноскопічною, під якою розуміють вид криміналістичної експертизи, до основних завдань якої належить ідентифікація людини за голосом, а також ототожнення звуко- і відеозаписуючої апаратури [20, с. 465–466]. Це зумовлено тим, що в процесі розкриття цієї категорії злочинів використовуються технічні засоби контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів. Крім того, як уже зазначалося вище, розвиток інформаційних технологій створив умови для оснащення сучасними технічними засобами не лише оперативних співробітників правоохоронних органів, але й злочинців [4, с. 76]. Експертиза відеозвукозапису дозволяє вирішувати такі питання: «Чи належить усне мовлення, зафіксоване на фонограмі, відеозаписі певній особі?», «Скільки осіб брало участь у розмові?», «Кому з учасників бесіди належать фрагменти записаної розмови?», «Який значеневий зміст фонограми, якщо запис був низької якості?» та ін. [8, с. 285].

Остання група дій, які входять до змісту тактичної операції «Мотивація вандалізму» («Радикал») – це негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема аудіо-, відеоконтроль особи, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, зняття інформації з електронних інформаційних систем та з транспортних телекомунікаційних мереж.

Аудіо-, відеоконтроль особи є негласною слідчою (розшуковою) дією, пов'язаною із втручанням у приватне спілкування, і полягає у негласному (без відома особи) сприйнятті, фіксації та обробці із використанням технічних засобів розмови цієї особи або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії є правомірним, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування [11, с. 147–148] (наприклад, підтвердження факту вчинення злочину, встановлення контактів із перевізниками габаритних грузів, налагодження спілкування з працівниками пунктів металоприймів, охоронцями кладовищ, інформацію про час, місце, спосіб, знаряддя та інші обставини його вчинення, місцезнаходження осіб, які вчинили злочин).

Встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу базується на технології визначення місця розташування абонента по стільникових вишках, яка називається Cell ID. Вона існує нарівні із технологією визначення місця розташування по GPS. Але остання не завжди працює, бо не у всіх телефонах є GPS. Щоб визначити розташування телефону і прикріпленого до нього власника по стільникових вишках, треба мати базу даних цих вишок. Можна домогтися точності в 150 метрів у місті і 2 кілометри – на природі. Найбільш точні результати дає триангуляція між трьома вежами. Отримані з вишок коди країни, оператора, стільники перетворюються на координати. Потім виведені координати уточнюються за допомогою виміру сили сигналу. Далі

робиться поправка на місцевість: у полі швидкість проходження сигналу вища, в місті – нижча. У результаті визначається досить точна (до 5 м), динамічно (через 10–15 секунд) оновлювана картина переміщення користувача [7]. Також є технології дистанційної активації вимкненого мобільного телефону.

Зняття інформації або її частин з електронних інформаційних систем полягає в одержанні інформації із електронних інформаційних систем, що містять відповідну інформацію, у тому числі із застосуванням технічного обладнання. Сучасні нові технології дають змогу оперативно відстежувати діяльність злочинців на принципово іншому рівні. Викликає значний інтерес досвід спецслужб США в розробці і застосуванні систем Oasis (ЦРУ) і Magic Lantern (ФБР), які надають можливість не тільки контролювати інформаційний обмін злочинних угруповань, але і «зламувати» комп'ютери підозрюваних, упроваджувати у них «трояни» (програми-віруси, що дають змогу відстежувати інформацію у цьому комп'ютері) тощо. Magic Lantern (у перекладі – «Чарівний Ліхтар») встановлює на комп'ютер програму, яка реєструє всі натиснення клавіш на клавіатурі. У такий спосіб за допомогою цієї програми можна зчитувати з комп'ютерів зашифровану інформацію. Віруси програма Magic Lantern відсилає до підозрюваного електронною поштою. Якщо можливо, то це робиться від імені родича підозрюваного або його доброго знайомого. Для переміщення в комп'ютер програма Magic Lantern використовує також відомі «дірки» у поширених програмних продуктах [9, с. 12].

Необхідним є застосування такої негласної слідчої (розшукової) дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, що поділяється на певні види: 1) контроль за телефонними розмовами, що полягає у негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється; 2) зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються [11, с. 164]. Алгоритм дій слідчого або оперативного працівника на підготовчому етапі отримання дозволу можна визначити таким чином: аналіз матеріалів кримінального провадження та визначення доцільності й можливості проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; планування заходів зі зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; визначення підрозділів та органів, з якими необхідно буде взаємодіяти під час проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; складання клопотання на отримання дозволу на проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та підготовка відповідних матеріалів; отримання дозволу суду на проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та направлення матеріалів до уповноважених підрозділів на проведення цієї слідчої (розшукової) дії [17, с. 337].

Висновки. Кожна категорія злочинів містить свої особливості проведення слідчих (розшукових) дій, які постійно змінюються з урахуванням потреб практичної діяльності. У розрізі тактичної операції «Мотивація вандалізму» («Радикал») виокремлено систему слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та організаційних засобів, спрямованих на вирішення заданого тактичного завдання.

Список використаних джерел:

1. Вуха Харківського Леніна виставлено на аукціон [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://uapress.info/uk/news/show/41074>; <https://www.facebook.com/xyeviikharkov/posts/844068455626598>. – Назва з екрану.
2. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / Київський НДІ судових експертиз ; Академія адвокатури України / за ред. В.Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 386 с.
3. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка та І.В. Гори. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 504 с.

4. Зеленецкий В.С. Использование в доказывании фонограмм переговоров, записанных техническими средствами / В.С. Зеленецкий, Н.В. Куркин // Современные проблемы судебной фоноскопической экспертизы (материалы спец. семинара). – Х., 1999. – С. 76.
5. Зинин А.М. Проблемные вопросы экспертной портретной идентификации / А.М. Зинин // Криміналіст першодрукований = Криминалисть первопечатный : міжнар. наук.-практ. юрид. журн. – 2012. – № 4. – С. 146–153.
6. Зинин А.М. Руководство по портретной экспертизе / А.М. Зинин. – М. : ЭКСМО, 2006. – 225 с.
7. Как определить местоположение по сетям сотовой связи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://habrahabr.ru/company/promwad/blog/223635/>. – Загл. с экрана.
8. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: монография / В.Е. Коновалова. – Х. : Факт, 2013. – 311 с.
9. Міліція не може спіймати вандалів, які зруйнували пам'ятник Бандері та Шухевичу [Електронний ресурс] // ТСН. – 2013. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/miliciya-ne-mozhe-spiymati-vandaliv-yaki-zruynuvali-pam-yatniki-banderi-i-shuhevichu-289624.html>. – Назва з екрану.
10. На Полтавщині для бійців АТО купили два автомобілі за гроші, виручені після здачі пам'ятника Леніна на брухт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi-napoltavschini-za-povalenogo-lenina-kupili-dva-avtomobili-dlya-ato-406001.html>. – Назва з екрану.
11. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4 т. Т. 2. / за заг. ред. О.В. Стовби. – Х. : Апостіль, 2015. – 329 с.
12. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М. : Юристь, 1997. – 483 с.
13. Пашнев Д.В. Ідентифікація користувача мережі Інтернет в цілях розслідування злочину / Д.В. Пашнев // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 8 жовтня 2010 р. : у 2 т. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», Міжнар. гуманіст. ун-т, Одес. нац. ун-т ім. І. Мечнікова, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Прикарпат. юрид. Ін-т Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – Т. 2 : Кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність та судова експертиза. – Одеса, 2010. – С. 251–253.
14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : Наказ від 08.10.1998 р. № 53/55 – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page2?text=%EB%B3%ED%E3%E2%B3%F1%F2%E8%F7%ED%E0>. – Назва з екрану.
15. Українські експерти-криміналісти відкривають нові обрії портретних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/rozshuk/uk/publish/printable_article/194740;jsessionid=48AB7B0FB42C3B923A7BF85253A17482. – Назва з екрану.
16. Харківська міліція встановлює особи громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/kharkiv/uk/publish/article/147415>. – Назва з екрану.
17. Шевченко В.М. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як оперативно-розшуковий захід, який проводиться при розслідуванні та розкритті корупційних діянь в органах судової влади України / В.М. Шевченко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 336–339.
18. Шепитько В.Ю. Проблемные лекции по криминалистике : учеб. Пособие / В.Ю. Шепитько. – Х. : Апостіль, 2012. – 152 с.
19. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики: монография / В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 2002. – 398 с.
20. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. – М. : Юристь, 1999. – 1130 с.
21. Юшкявичюте Я.Ч. Применение метода составления профиля преступника в Литве / Я.Ч. Юшкявичюте // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів / М-во юстиції України, Харк. наук.-дослід. ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого; ред. М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепитько, Л.М. Головаченко [та ін.]. – Х., 2004. – Вип. 4. – 656 с.

ЛІТВІНОВ В. І.,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

САЧКО О. В.,
доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський гуманітарний
університет)

УДК 343.1

УГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проводиться порівняльний аналіз норм кримінального процесуального законодавства, що утворюють інститут угод у кримінальному судочинстві України й інших країн. Виділені загальні ознаки угод про визнання винності та примирення сторін, етапи їх укладення, оцінені відповідні повноваження учасників процесу.

Ключові слова: *медіація, кримінальне судочинство, інститут угод, угода про визнання винності.*

В статье проводится сравнительный анализ норм уголовного процессуального законодательства, образующие институт соглашений в уголовном судопроизводстве Украины и других стран. Выделенные общие признаки сделок о признании виновности и примирения сторон, этапы их заключения, оценены соответствующие полномочия участников процесса.

Ключевые слова: *медиація, уголовное судопроизводство, институт сделок, соглашение о признании виновности.*

The article presents a comparative analysis of the norms of the criminal procedure law, which form the Misses Institute in criminal proceedings of Ukraine and other countries. Identify common signs agreements for recognition of guilt and reconciliation, the stages of their detention. Assessed the appropriate authority involved.

Key words: *mediation, criminal trial, institute of agreements, agreements about confession of guilt.*

Вступ. В умовах необхідності європейської інтеграції України було прийнято чинний Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК України), який, за висновком експертів Ради Європи, відповідає Європейській конвенції з прав людини, європейським стандартам у сфері правозастосування кримінально-процесуального права [1].

Одним із основних і важливих напрямів КПК України є удосконалення, оптимізація й істотне підвищення оперативності кримінального провадження. Інститут угод у кримінальному провадженні – це потужний механізм, який дасть змогу найкраще реалізувати завдання судочинства, поставлені замість тих, що існували раніше у радянській моделі кримінального провадження.

Спрощений порядок кримінального судочинства у більшості європейських країн і США забезпечує інститут угод, який одночасно сприяє реалізації принципу процесуальної економії та забезпечує права потерпілого на швидке і повне відшкодування заподіяної йому шкоди.

Подібний спосіб розв'язання кримінальних правовідносин відомий ще із сивої давнини. Норми Руської Правди наголошували насамперед на відшкодуванні шкоди потерпілому, вимагаючи, поряд з цим, і відшкодування заподіяної йому моральної шкоди. Наприклад, ст. ст. 3, 4 Руської Правди встановлювалось правило: якщо хтось когось ударить батоном, руків'ям меча чи просто рукою, то має заплатити 12 гривень за образу. Передбачалась також можливість вибору потерпілим засобів покарання винуватого: тілесного покарання чи грошового стягнення [2].

Постановка завдання. Метою статті є порівняльний аналіз норм кримінального процесуального законодавства, що утворюють інститут угод у кримінальному судочинстві України й інших країн.

Результати дослідження. Ще у другій половині ХХ ст. громадськість багатьох країн дійшла висновку, що офіційна модель правосуддя повною мірою себе не виправдовує, бо спрямована на покарання, а не на вирішення проблеми відновлення порушених злочинами зв'язків, реінтеграції правопорушника у громаду, створення безпечного суспільства, приділення більшої уваги потребам жертви злочину.

Реакцією на переважно каральну спрямованість кримінального правосуддя стала розробка відновного способу реагування на злочин, яке б доповнювало офіційне правосуддя.

Відновне правосуддя – це новий погляд на те, як суспільству треба відповідати на злочин. Суть відповіді полягає у тому, що всякий злочин має потягнути за собою зобов'язання правопорушника щодо усунення шкоди, заподіяної потерпілому. Держава та суспільне оточення жертви і правопорушника повинні створювати для цього необхідні умови.

Відновне правосуддя розглядається як рух за справедливість, воно доповнює офіційну форму правосуддя, залучає самі сторони та громадськість до усунення наслідків злочину, сприяючи соціальній реінтеграції злочинця і зменшуючи кількість кримінальних покарань, і покликане не відмінити офіційне правосуддя, а додати йому за рахунок використання певного способу вирішення кримінальних ситуацій відновлювального характеру.

У КПК України (ст. 468) також закріплений особливий порядок кримінального провадження на підставі двох видів угод: 1) угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи звинуваченим; 2) угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Принцип пріоритетності інтересів потерпілого, який зараз відроджується у національному законодавстві, відповідає ідеям гуманізму. З огляду на значну кількість щорічно розслідуваних справ та той факт, що значна частина з них є справами про злочини невеликої тяжкості, можна стверджувати, що Україні потрібна процесуально-правова технологія, яка визначала б умови і межі компромісу у кримінальному процесі, критерії й гарантії забезпечення справедливого розв'язання справи та захисту прав і свобод учасників процесу. Кримінальне провадження на підставі угод – інститут кримінального процесу, який передбачає спрощення кримінального провадження на підставі компромісу між представниками різних сторін за умови доведеності вини обвинуваченого та взаємних поступок, забезпечення відновлення порушених кримінальним правопорушенням прав.[2]

Під час укладення угоди про примирення сторін мають право тільки потерпілий і підозрюваний чи звинувачений ініціювати угоду про примирення сторін мають право тільки потерпілий і підозрюваний або обвинувачений. Перемови стосовно угоди про примирення можуть проводитися як самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, так і з захисником і представником (законним представником) або за допомогою іншої особи (медіатора), погодженої сторонами кримінального провадження, крім слідчого, прокурора або судді, оскільки ці учасники провадження можуть бути не зацікавлені у подальшому провадженні на підставі угоди, яка дозволяє ухвалення судового рішення, не чекаючи завершення розслідування у повному обсязі.

Посередниками під час перемов про угоду про примирення повинні бути професійні спеціалісти (медіатори), які будуть допомагати консультуваннями обох сторін для досягнення домовленості та складання проектів необхідних документів.

Рамковим рішенням Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. медіація у кримінальних справах визнається як пошук до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора [6].

Медіація – це програма примирення потерпілих та правопорушників, що визначається як структурована безпосередня зустріч сторін конфлікту, під час якої за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) потерпілий і правопорушник мають можливість брати активну участь у вирішенні проблем, викликаних злочином.

Медіація у кримінальних справах дає змогу вирішити конфлікт за рахунок активного залучення обох сторін, забезпечує швидше реальне відшкодування шкоди потерпілому, трансформує боротьбу між сторонами у суспільну діяльність із вирішення їх проблем, допомагає правопорушнику усвідомити свою відповідальність за скоєний злочин, зменшує кількість повторних правопорушень.

Досягнуті домовленості між сторонами оформляються договором, у якому фіксується порядок відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної правопорушником, з наступним його долученням до матеріалів кримінальної справи як документа, що підтверджує факт примирення сторін і добровільного відшкодування шкоди. Зазначені обставини є підставою для припинення кримінальної справи судом або пом'якшення відповідальності правопорушника за скоєне.

Хоча спеціальних нормативно-правових актів, які створювали б умови для здійснення медіації в Україні, сьогодні не існує, чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України містить норми, які дають змогу судді врахувати наслідки медіації. Суд враховує результати медіації і звільняє підсудного від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України (дійове каяття), ст. 46 КК (примирення з потерпілим), ст. 47 КК (передача особи на поруки колективу), ст. 48 КК (зміна обстановки).

Суддя також може врахувати примирення сторін як обставину, що пом'якшує покарання під час винесення вироку (п. 2 ч. 1 та ч. 2 ст. 66 КК), призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом за вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину (ст. 69 КК), звільнити від відбування покарання з призначенням іспитового строку на підставі ст. ст. 75, 104 КК, а також звільнити неповнолітнього від кримінальної відповідальності та покарання на підставі ст. ст. 97, 105 КК України.

У чинних постановках Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»; від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»; від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» судам при здійсненні правосуддя рекомендовано співпрацювати із громадськими організаціями, які проводять процедури примирення у кримінальних справах.

Уперше в Україні відновлені практики стали впроваджуватися Українським Центром «Порозуміння» (УПЦ). УПЦ підготовлені методики проведення медіацій у кримінальних провадженнях, проводяться тренінги медіаторів, підтримуються регіональні центри відновного правосуддя, проводиться нормотворча діяльність.

В умовах недостатнього фінансування та надмірної завантаженості судової системи судовими справами запровадження на законодавчому рівні процедур медіації, у тому числі й у кримінальному провадженні, сприятиме вдосконаленню механізмів захисту прав людини і громадянина [7].

Медіація в нинішньому вигляді як структурований процес розпочинає свою історію в США приблизно із 1940-х років, коли було створено Федеральну службу медіації та примирення, яка мала врегулювати трудові спори. Наступні десятиліття ознаменувалися бурхливим розвит-

ком різноманітних схем та процедур позасудового врегулювання спорів та їх апробацією. І лише у 2003 році було розроблено та прийнято Модельний закон США про медіацію. Модельний закон закріпив те, що було напрацьовано і вирішено на практиці. Так, закріплено, що медіація – це процес, у якому медіатор скеровує комунікацію та перемови між сторонами, щоб посприяти їм у досягненні добровільної згоди щодо їх спору. Існує точка зору, що Модельний закон про медіацію у США мав, власне, таку головну мету: однаковий захист конфіденційності медіації у різних штатах, аби задовольнити очікування сторін і медіатора щодо конфіденційності посередництва, щоби сприяти ширості учасників у процесі медіації незалежно від місця її проведення. Тобто нормативний акт не вводив, не регламентував детально якийсь новий механізм, а лише вирішував конкретне поставлене перед ним завдання: однакові вимоги до конфіденційності з метою забезпечення ширості у процесі, яка є запорукою ефективності медіації.

Шлях медіації в Україні принципово інший. Близько 20 років тому медіація прийшла в Україну і в більшій мірі, як не дивно, розвивалась у кримінальних справах, адже відповідні статті Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів допускали застосування медіації, хоча вона прямо й не згадана в кодексах.

Україна в рамках міжнародних зобов'язань щодо гармонізації законодавства із законодавством ЄС має здійснити деякі кроки для створення умов для застосування медіації, зокрема у сімейних, кримінальних, адміністративних та цивільних справах (відповідно до Рекомендації Ради Європи Rec (98) 1; Rec (99) 19; Rec (2001) 9; Rec (2002) 10). На рівні вищого керівництва держави вже було прийнято рішення, що держава повинна сприяти розвитку таких державних інституцій, як третейські суди, посередники (медіатори) тощо, які допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду (Указ Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р. «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів»). Однак, як кажуть, віз і нині там, адже обізнаність населення у питанні медіації дуже низька, внаслідок чого мала і кількість справ, що передаються на медіацію. Спроби законодавчого врегулювання медіації як механізму позасудового врегулювання спорів розпочалися ще з проекту Закону про медіацію від Міністерства юстиції, що був винесений на громадське обговорення у 2008 р. (так і не був зареєстрований у Верховній Раді України). Спроби прийняти закон про медіацію досі не дали результату. Останній проект Закону про медіацію було включено до порядку денного розгляду Верховної Ради України: 739-VII від 6 лютого 2014 р., але потім проект було знято з розгляду, а 27 листопада 2014 р. відкликано [8]. Насамперед у законодавця виникло багато питань, які потребували відповідей для відображення у законі, проте жодна з відповідей не відповідала повною мірою потребам української практики за браком значної кількості застосувань медіації у різноманітних сферах. Між тим, варіантів медіації, виходячи з міжнародного досвіду, може бути багато.

Впровадження у правове поле інституту медіації насамперед вимагає законодавчого визначення статусу самих медіаторів, повноважень центрального органу, метою якого була б координація роботи таких посередників, а також закріплення кола проваджень, у яких можлива медіація (наприклад, у Франції немає ніяких обмежень у її застосуванні, а у Польщі медіація дозволяється лише у справах з нетяжкими злочинами).

Є успішний досвід інших країн у використанні обов'язкової присудової медіації, наприклад у деяких штатах США та в Італії було прийнято закон з відповідною вимогою щодо обов'язковості присудової медіації. Деякі країни Європи вирішили використати більш м'яку модель – рекомендовану судом медіацію із чітким обмеженням часу на медіацію (досвід Словенії – рекомендовано взяти участь у двох медіаційних сесіях по 4 години). Однією із основних переваг запровадження обов'язкової присудової медіації автори називають гарантовану популяризацію медіації та розвантаження судів.

Як показує досвід навіть країн системи загального права, зокрема Великобританії, перед запровадженням медіації на рівні нормативних актів було проведено тривалу та широкомасштабну популяризаційну кампанію, що ознайомила всі верстви населення із самою медіацією.

Ініціатори законопроекту про медіацію в Україні схиляються до думки, що неможливо наперед достеменно точно сказати, яка модель медіації стане найважливішою та приживеться і дасть найбільшу користь, тому має бути прийнятий лише рамковий, так званий стартовий закон, який би виконав конкретні, справді потрібні на цей момент завдання, а саме:

1. Має бути впроваджено в законодавче поле термін медіації та «легалізовано» медіаційні послуги, тобто відповідні зміни мають бути внесені до державних класифікаторів видів економічної діяльності, професій тощо з метою забезпечити можливість медіаторам виконувати свою роботу, в тому числі на комерційній основі в рамках правового поля.

2. Необхідні процесуальні гарантії можливості проведення медіації у справах, де розпочато те чи інше провадження, а з цим пов'язані й перерви у строках розгляду справ, але в певних визначених межах, і закріплення згоди на участь у добровільній /рекомендованій/ обов'язковій медіації на строки позивної давності, і можливості призупинення виконавчого провадження у разі проведення медіації після винесення рішення.

3. Конфіденційність медіації і всієї чи певної інформації, що стала відомою в процесі медіації, заборона допиту медіатора у якості свідка тощо.

4. Необхідні гарантії для виконання рішення, прийнятого за результатами медіації.

По суті, перелічені вище питання – це саме ті питання, на які зараз необхідно отримати позитивну законодавчу відповідь, щоб простимулювати подальший розвиток безпечної практики медіації.

Якщо угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи звинуваченим у тій чи іншій мірі вже були відомі вітчизняному законодавству (наприклад, примирення сторін у справах приватного звинувачення), то угода про визнання винності – абсолютна новела кримінального процесу.

Сам термін «угода про визнання винності» у більшості теоретиків раніше завжди викликав негативний образ обвинувача і захисника, які, незважаючи на службові бар'єри й етичні принципи, небезкорисливо «торгуються» про сприятливий результат справи, а потім «нав'язують» своє рішення підсудному і судді, на чому кримінальне провадження закінчується. Вони вбачали, що часто суть такого визнання винності зводиться до того, що обвинувачений визнає себе винним у менш тяжкому злочині, ніж скоєний ним насправді. В обмін на це особа, що підтримує звинувачення, вимагає призначення м'якшого покарання, ніж таке, на яке міг розраховувати обвинувачений у разі принципового підходу до розслідування скоєного ним злочину. Таким чином, противники угод про визнання винності, заперечуючи можливість включення цього правового інституту в нове кримінальне процесуальне законодавство пострадянських країн, стверджують, що цей інститут суперечить принципам кримінального процесу, зокрема принципу об'єктивної істини, збільшує ризик судової помилки [3].

Укладення такої «оборудки» у практиці європейських країн, як правило, приводить до спрощення процедури подальшого судочинства, тобто справа не передається на розгляд суду присяжних, а зібрані на досудовому слідстві докази в суді практично не досліджуються. Дійсно, інститут звільнення від кримінальної відповідальності, наприклад, по федеральному кримінальному законодавству США порівняно з кримінальним законодавством України має свою специфіку. Характерною особливістю досудового провадження в США є те, що в ньому значно скорочена «відстань» від моменту скоєння злочину до ухвалення підсумкового процесуального рішення у справі, причому укладенням договору про визнання винності в цій країні закінчується, за різними оцінками, від 80 до 90 відсотків усіх досудових розслідувань. Подібна угода часто полягає і в тому випадку, коли обвинувачений визнає себе винним у здійсненні менш тяжкого злочину або не за всіма пунктами звинувачувального акту, а також коли обвинувач, сумніваючись, що присяжні визнають обвинуваченого винним, висуває звинувачення у скоєнні злочину меншої міри тяжкості. Тому коли прокурор не впевнений, що зможе довести, наприклад, здійснення особою умисного вбивства, він висуває звинувачення у спричиненні смерті по необережності [4; 5].

Угоди про визнання винності відомі практиці не лише у країнах англо-американського типу кримінального процесу. Такі процедури закріплені в КПК Італії, Іспанії, Німеччини,

Бельгії, Нідерландів та інших країн. Наприклад, аналогічною угодам про визнання винності в Україні є так звана процедура «*patteggiamento*», закріплена в КПК Італії. Згідно з цією нормою у будь-який час досудового розгляду прокурор, обвинувачений (його захисник) можуть домовитися про кваліфікацію злочину і можливу міру покарання, подавши до суду відповідне клопотання.

Згідно ж із КПК України (ст. 469) угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена за ініціативою будь-якої із сторін. Укладення угоди про визнання винуватості не допускається у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий (фізична чи юридична особа), а також при особливо тяжких злочинах, незалежно від кола суб'єктів, яким заподіяно шкоду. Процесуальний порядок угоди про визнання винності аналогічний примиренню сторін, хоча й має ряд особливостей. Таку угоду можна укласти у рамках провадження як щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, так і щодо тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам (ч. 3 ст. 469 КПК України). Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Наприклад, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова досягає згоди із прокурором або потерпілим, він може перед останнім словом або навіть під час нього заявити про бажання укласти одну із можливих угод. При цьому суд, надаючи можливість обвинуваченому закінчити свій виступ, згідно з ч. 3 ст. 474 КПК невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди по суті. Укладення угоди з прокурором у результаті передбачає пом'якшення покарання або повне звільнення від кримінальної відповідальності. Тому запропонована в угоді міра покарання заздалегідь узгоджується сторонами з урахуванням характеру звинувачення і обставин, які повинні враховуватися прокурором (ст. 470 КПК). Наслідком укладення угоди про визнання винності є обмеження прав прокурора і звинуваченого (підсудного) на оскарження рішення суду в апеляційному або касаційному порядку (згідно з положеннями ст. ст. 394 та 424 КПК України).

Щодо обмеження права на оскарження вироку в разі укладення угоди про визнання винуватості є певні заперечення. Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, зокрема, зазначає, що «кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті судовою інстанцією вищого порядку згідно із законом» [2].

У КПК України враховано, що у разі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень (ч. 8 ст. 469), і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), із якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження [1].

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди. Після перевірки угоди на відповідність чинному законодавству суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення. За наслідками розгляду угоди суд повинен або затвердити угоду, або відмовити у затвердженні угоди. Ухвала про відмову у затвердженні угоди оскарженню не підлягає, а повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається. Якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і признає узгоджену сторонами міру покарання [2]. Обвинувачений, його захисник та законний представник можуть оскаржити такі судові рішення, лише якщо судом призначено покарання суворіше, ніж узгоджене сторонами угоди – суд не виконав вимог, встановлених частинами 4–7 ст. 474 КПК України. У разі невиконання угоди звертатись до суду із клопотанням про скасування вироку або оскаржити рішення суду в апеляційному порядку можуть учасники процесу, інтересів яких торкається невиконання угоди, зокрема й обвинувачений у разі призначення йому покарання всупереч угоді. Наслідком скасування вироку є призначення нового судового розгляду.

Висновки. Таким чином, укладення угоди про визнання вини – різновид правового компромісу в кримінальному судочинстві України, зорієнтованого на розв’язання справи без застосування кримінального покарання.

Закріплення в УПК України інституту угоди є позитивним кроком на шляху до вирішення проблем сучасного кримінального судочинства. Водночас розширення процесуальної самостійності сторони захисту у формах і методах дії на хід кримінального провадження не позбавляє слідчого і прокурора обов’язку доводити належним чином, а суд – об’єктивно досліджувати обставини скоєного правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний-процесуальний кодекс України (чинне законодавство з 19 листопада 2012 р.) (офіційний текст): видавець Паливода А.В – Київ, 2012. – С.245–246.
2. Тертишник В.М. Кримінальний кодекс України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. – К. : Алерта, 2014. – С. 272–273, 279.
3. Іваненко П.С. Примирення винного з потерпілим /П.С. Іваненко// Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 8. – С.16–19.
4. Козочкин И.Д. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии: [учебное пособие] /И.Д. Козочкин. – М: Омега, 1992.
5. Прилуцький С. Інститут допустимості доказів у кримінальному судочинстві США та Англії: порівняльно-правовий аспект /С. Прилуцький // Право України. – 2006. – № 10 – С. 132–134.
6. Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. // Офіційний журнал. – 2001. – № L082. – С.18–42.
7. Тімохов О. Медіація у кримінальних справах. // Юридична газета № 27 (317) – С. 6–7.
8. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=4763 / Верховна Рада України.

СЕМЕНОГОВ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

**ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ
ЩОДО ПОНЯТТЯ «ПРОТИДІЯ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ»**

Стаття присвячена аналізу наявних у криміналістичній літературі поглядів щодо розуміння терміну «протидія розслідуванню». Зроблено спробу акцентувати увагу на зміст самої протидії розслідуванню. Розглянуто погляди науковців-криміналістів на сутність і розуміння цього поняття в сучасних умовах боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: протидія розслідуванню злочинів, приховування злочину.

Статья посвящена анализу существующих в криминалистической литературе взглядов относительно понимания термина «противодействие расследованию». Сделана попытка акцентировать внимание на содержании самого противодействия расследованию. Рассмотрены взгляды ученых-криминалистов на сущность и понимание этого понятия в современных условиях борьбы с преступностью.

Ключевые слова: противодействие расследованию преступлений, сокрытие преступлений.

The article is devoted to the analysis of existing forensic literature views on the understanding of the term “opposition to the investigation”. An attempt was made to focus on the content of counteraction the investigation as itself. The views of scientists on forensic nature and understanding of the term in modern conditions the fight against crime has been considered.

Key words: *opposition to the investigation, crime concealment.*

Вступ. У процесі виявлення і переробки доказової інформації під час розслідування злочинів слідчий стикається із проблемою впливу об’єктивних і суб’єктивних факторів, що навмисно чи мимоволі перешкоджають цьому процесу, а також загрожують ефективному використанню одержаної інформації. Слід зазначити, що проблеми протидії слідству завжди цікавили криміналістів. Термін «протидія розслідуванню» не є новим для криміналістики. Вже з моменту формування криміналістики як самостійної галузі знання зверталася увага на ті чи інші форми протидії розслідуванню. Зокрема, Г. Гросс відзначав «різні прийоми злочинців», такі як зміна зовнішності, неправдиві показання про звання та ім’я, симуляція хвороби і фізичних недуг (хвороби викликаних до слідства осіб, запідозрених або обвинувачених, раптове захворювання обвинуваченого або важливого свідка під час допиту), таємні знаки у середовищі злочинців [6, с. 346–401].

Обрання злочинцями видів і форм протидії зумовлене розвитком злочинності і являє собою реакцію на діяльність із розкриття та розслідування злочинів.

В останні роки слідча практика дедалі частіше зустрічається із цілеспрямованою, часто досить витонченою та ретельно спланованою протидією не лише з боку підозрюваних та обвинувачених, але й з боку свідків і навіть потерпілих, а також інших учасників процесу та осіб, які мають відношення до розслідування кримінального провадження. Також трапляються випадки протидії слідству і з боку посадових осіб державних та громадських організацій різного рівня, зокрема правоохоронних та контролюючих органів. Вивчення проблеми протидії слідству актуальне ще й через те, що злочинність здебільшого набуває характеру організованої. Злочинні угруповання вже мають свою стратегію та тактику, способи конспірації, контррозвідку та охорону, створюють фонди для підкупу посадових осіб, допомоги особам, які звільняються з місць позбавлення волі. Як виявляє слідча практика, саме цілеспрямована, систематична, ретельно спланована протидія з боку організованих злочинних угруповань суттєво ускладнює викриття та розслідування їх кримінальної діяльності та постає одним із факторів їх безпечного існування. Проблема протидії розслідуванню останнім часом набула особливої актуальності й гостроти. Це насамперед пов’язано із розмахом організованої злочинної діяльності, з корумпованістю працівників владних структур і правоохоронних органів. Раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми й способи приховування злочинів, а сьогодні протидія розслідуванню може бути визначена як навмисна діяльність з метою перешкодження встановленню істини в кримінальному провадженні.

До розгляду й вирішення цього питання звертались багато видатних вчених. Питання протидії розслідуванню були предметом досліджень Р.С. Белкіна, О.І. Гурова, Л.Я. Драпкина, О.Р. Ратінова та інших вчених-криміналістів. Деякі автори розглядали питання подолання протидії при провадженні окремих слідчих дій (Р.С. Белкін, І.О. Биховський, А.М. Васильєв, Г.Г. Доспулов та ін.). Особливості розслідування в умовах протидії висвітлювали у своїх наукових роботах також О.Я. Баєв, І.Ф. Герасимов, М.П. Яблоков та ін.

Постановка завдання. Метою статті є з’ясування сутності поняття «протидія розслідування злочинів» шляхом аналізу наявних у криміналістичній літературі підходів до розуміння цього поняття.

Результати дослідження. Протидію розслідуванню злочинів слід сприймати як певною мірою природне явище, пам’ятати про яке необхідно завжди. Це впливає з самої сутності слідчої діяльності, для якої, як зауважив В.Л. Васильєв, характерно подолання опору з боку незацікавлених в успішному розслідуванні справи осіб. Також він звертає увагу на те, що психологічні

особливості діяльності слідчого визначаються також екстремальністю умов цієї діяльності (обмеженість терміну розслідування, протидія з боку зацікавлених осіб та ін.) [4, с. 338].

На думку психологів та соціологів, конфлікт притаманний будь-якому виду діяльності людини. Не є виключенням і діяльність слідчого, через це найбільшу загрозу збереженню доказів становить не плин часу, а свідома протидія осіб, зацікавлених у перекручуванні результатів розслідування. Цим розслідування злочинів найбільше відрізняється від інших видів пізнавальної діяльності. Певною мірою протидія присутня при розслідуванні практично кожного кримінального провадження.

Що стосується питання розробки конкретної системи прийомів та способів подолання протидії розслідуванню, то за незначним виключенням (В.П. Бахін, В.М. Карагодін, В.С. Кузьмічов, С.Ю. Журавльов, С.І. Медведєв, В.А. Овечкін) воно залишається недостатньо вирішеним порівняно з потребами практики. Цій проблематиці присвятив докторську дисертацію та монографію В.М. Карагодін («Подолання протидії попередньому розслідуванню», Свердловськ, 1992), у якій зробив спробу охарактеризувати та визначити поняття протидії, запропонував класифікацію її актів та зупинився на проявах протидії. С.Ю. Журавльов у дисертації «Протидія діяльності у розкритті та розслідуванні злочинів та тактика його подолання» (Нижній Новгород, 1992) розглянув діяльність органів слідства та дізнання у розслідуванні злочинів у галузі економіки [8]. Також окремі глави, присвячені протидії та засобам її нейтралізації, включили до підручників для навчальних закладів. Але вони висвітлюють дану проблему досить поверхово, базуючись, в основному, на одній із чисельних форм протидії – приховуванні злочинів, тому ця проблема не може вважатися достатньо дослідженою.

У криміналістичній та психологічній літературі немає єдиного визначення протидії, що включало б у себе всі риси протидії, і з якого була б зрозумілою сутність цього явища та його мета. У звичайному розумінні протидія – це дія, що перешкоджає іншій дії. Протидія (як дія, спрямована на неприпустимість досягнення бажаної мети протилежною стороною) є різновидом конфліктної поведінки. Протидія спрямована не лише на неприпустимість (перешкоджання, блокування) будь-якої дії, а й на перешкоджання досягненню бажаної (кінцевої) мети, отриманню конкретного результату (наприклад, встановленню всіх обставин вчиненого злочину та участі в ньому обвинуваченого, підготовки справи до слухання в суді тощо). Р.С. Белкін вживав термін «протидія» у своїх роботах, зазначаючи при цьому, що, характеризуючись загалом як протидія слідству, тактика сумлінних учасників слідчих дій може виражатися у пасивному та активному опорі зусиллям слідчого встановити істину у справі. Перешкоджання розслідуванню, за визначенням Р.С. Белкіна, полягає у недопущенні включення відповідної доказової інформації до сфери кримінального судочинства та використання у процесі розслідування. Ця діяльність здійснюється різними способами приховування злочину [2]. Досліджуючи зміст цього поняття, вчений відзначає, що якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли «переважно різні форми й способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як навмисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й, у кінцевому підсумку, встановленню істини у кримінальній справі». Далі автор визначає протидію як перешкоджання здійсненню особами, які провадять попереднє розслідування, їх процесуальних повноважень [9, с. 121].

С.Ю. Журавльов розмежовує поняття «протидія розслідуванню» та «приховування злочину» та зазначає, що першим терміном дослідники майже не користуються, але це не може слугувати аргументом його неправильності. Крім того, на підтвердження свого висновку С.Ю. Журавльов посилається на проведений ним огляд літературних джерел із цього приводу, зазначаючи, що автори мають на увазі не приховування злочину взагалі, а приховування слідів злочину, що, власне, звужує обсяг поняття; внаслідок вузькості обраного поняття часто використовуються терміни з «ранньої» криміналістики (такі як «марка професії», «уловка» чи абстрактні вислови типу «спосіб ухилення від відповідальності»). За проведеним оглядом автор приходиться до висновку, що термінологічні нюанси не настільки невинні, коли враховувати, що вони перешкоджають адекватному відбиттю у науці реалій практики. Тому С.Ю. Журавльов пропонує визначати протидію як систему дій (чи бездіяльності), яка спрямована на досягнення

мети приховування злочину шляхом недопущення залучення його слідів до сфери кримінального судочинства та їх подальшого використання в якості судових доказів. Дехто із криміналістів використовує термін «протидія» як синонім для визначення поняття «приховування злочину». В.М. Карагодін, узагальнивши основні риси протидії (цілеспрямовані дії, які являють собою частину чи навіть окремий вид діяльності; структурний елемент конфліктної взаємодії; вид комунікативної діяльності, пов'язаної із впливом на людей), визначає її як специфічний вид соціальної діяльності, характеризує протидію попередньому розслідуванню як навмисні дії (чи систему бездіяльності), які спрямовані на перешкоджання виконанню завдань попереднього розслідування та встановленню об'єктивної істини у кримінальній справі.

В.Г. Гончаренко та Ф.М. Сокіран визначають протидію як перешкоджання розслідуванню; як дію, що перешкоджає діяльності слідчого у досягненні цілей, які він ставить перед собою, та уточнюють, що всі явища протидії створюють умови для того, щоб було порушено нормальний процес досягнення істини, процес пізнання, властивий юридичній діяльності [5, с. 22].

Як бачимо, С.Ю. Журавльов, В.М. Карагодін, О.В. Александренко дотримуються думки, що протидія може виражатися і у бездіяльності. Розглядаючи протидію розслідуванню як умисну діяльність, Р.С. Белкін так само звертає увагу на те, що «сама діяльність осіб, які протидіють, може охоплювати не тільки активну форму людської поведінки – дію, а й пасивну – бездіяльність» [9, с. 694].

До протидії у формі бездіяльності він зарахував умовчання, недонесення, неповідомлення запитуваних відомостей, невиконання дій, які вимагаються, відмову від давання показань [9, с. 694].

Є також низка вчених (Р.М. Шехавцов, Б.В. Щур, Л.В. Лівшиц), які, навпаки, вважають, що термін «бездіяльність» неприйнятний для характеристики протидії розслідуванню злочинів. Зокрема, Р.М. Шехавцов пояснює це тим, що «в психології загально визнано, що людська діяльність не існує інакше, як у формі дії або ланцюга дій, і якщо немає дій, то немає і діяльності» [10, с. 198–199].

Отже, вчені-криміналісти поки що не досягли єдності у поглядах на це питання, і тому слід вважати його дискусійним.

Протидія розслідуванню (у прагненні уникнути відповідальності за вчинене) завжди супроводжувалась вчиненням злочинів. За період існування злочинності вона розвинулася від елементарних кроків до системи витонченої і відкритої протидії діяльності державних органів боротьби зі злочинністю, і можна стверджувати, що питання визначення протидії розслідуванню залишається відкритим, як і питання щодо форм та видів такої протидії.

На думку Н.М. Ахтирської перешкоджання розслідуванню полягає у недопущенні відповідної доказової інформації у сферу карного судочинства та її використання у процесі розслідування. Перешкоджання розслідуванню здійснюється різними способами приховування злочину й виражається у перешкоджанні здійсненню слідчими їхніх процесуальних повноважень. Зрозуміло, не завжди протидія спрямована проти конкретного слідчого, вона може спрямовуватися на перешкоджання виявленню і розслідуванню конкретного злочину органами розслідування взагалі. Сама протидія розслідуванню, на її думку, передбачає ту чи іншу форму спілкування суб'єкта протидії зі слідчим. У структурі спілкування розрізняють три компоненти: перцептивний, комунікативний та інтерактивний. Зміст перцептивного компонента складають процеси сприйняття і розуміння один одного учасниками спілкування. Комунікативний компонент складається з обміну інформацією учасників спілкування. Інтерактивний компонент характеризує взаємодію учасників спілкування. В аспекті перцепції суб'єкт протидії, розуміючи цілі та спрямованість дій слідчого, прагне вплинути на них у бажаний для себе бік. Із комунікативної точки зору протидія розслідуванню полягає, з одного боку, у прагненні суб'єкта одержати інформацію про задуми та дії слідчого, а з іншого – у передачі слідчому недостовірної чи прихованої інформації, або й взагалі в її прихованні від слідчого. Інтерактивний компонент у цьому випадку виражається у конфліктній взаємодії, у суперечності, несумісності цілей сторін, що взаємодіють [1, с. 62].

На думку В.В. Дементьева і В.В. Степанова, протидія виявленню, розслідуванню і судовому розгляду кримінальних справ є видом антисоціальної та іншої діяльності, що включає

навмисні чи ненавмисні дії (бездіяльність), які здійснюються учасниками кримінального процесу, а також іншими особами, спрямованої проти досягнення цілей кримінального судочинства [7, с. 135]. Дослідники також використовують визначення «приховування злочину», маючи при цьому на увазі зміст протидії. Характеризуючись, загалом, як протидія слідству, тактика добросовісних учасників слідчих дій може виражатися в пасивному і активному опорі зусиллям слідчого встановити істину у справі, як зазначає Р. С. Белкін [2, с. 146–147]. Перешкоджання розслідуванню полягає у недопущенні включення відповідної доказової інформації у сферу кримінального судочинства та використання у процесі розслідування. Ця діяльність здійснюється різними способами приховування злочину.

Висновки. Проаналізувавши думки та погляди різних науковців, можна стверджувати, що сьогодні існує досить велика кількість неоднозначних, різних за обсягом і змістом визначень протидії розслідуванню злочинів. Проте, незважаючи на деякі відмінності (при визначенні форми діяння, суб'єктивного ставлення особи до своїх дій, їх відповідності закону, часу вчинення, кола суб'єктів протидії), вони мають деякі схожі риси й збігаються в основній меті протидії – створенні перешкод досягненню головної мети розслідування – установленню істини в кримінальній справі. Тому вважаємо правильним розглядати протидію розслідуванню, з одного боку, як протиправну діяльність, що включає як умисні, так і ненавмисні дії (бездіяльність), спрямовані на перешкоджання встановленню об'єктивної істини в кримінальній справі та вирішенню інших завдань розслідування. З іншого боку, слід чітко виділяти й розмежовувати дві складові частини – те, що може викриватися й переборюватися на рівні діяльності правоохоронних органів, і те, що може бути переборено лише за рахунок можливостей держави і суспільства в цілому. Таким чином, протидію попередньому розслідуванню можна визначити і як своєрідний вид соціальної діяльності, який являє собою систему цілеспрямованих дій у перешкоджанні повному, всебічному та об'єктивному розкриттю та розслідуванню злочинів. У цьому полягає сутність протидії, що являє собою динамічне явище, «крокує в ногу» з часом та враховує всі його особливості. Злочинність якісно змінюється у бік вчинення більш жорстоких та зухвалих злочинів, витонченості їх форм, тяжкості наслідків. За таких умов працювати по-старому, старими методами означає програти битву зі злочинністю, ледве її почавши. Звідси – нагальна потреба правоохоронних органів у розв'язанні проблеми боротьби з протидією їх діяльності у розслідуванні злочинів. Отже, постала необхідність розробки конкретних рекомендацій, прийомів та методик практичної діяльності та впровадження їх у повсякденну діяльність правоохоронних органів для підвищення її ефективності в сучасних умовах. Уточнення поняття та сутності протидії розслідуванню – це не просто теоретичний пошук, а створення умов для предметного вивчення цього явища, розробки конкретних рекомендацій у виявленні та подоланні її проявів.

Список використаних джерел:

1. Ахтирська Н. Форми протидії розслідуванню злочинів, вчинених у сфері комп'ютерних технологій / Юридичний журнал. – 2003. – №3(9). – С.60–64.
2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики / Р.С. Белкин. – Т. 3. – М. : Юрид. лит., 1979. – 407 с.
3. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами / Р.С. Белкин // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного следствия / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина – М. : Новый Юрист, 1997. – С. 129.
4. Васильев В.Л. Юридическая психология: Учебник для вузов. – 5-е изд., перераб. и доп. – СПб, 2003. – 656 с.
5. Гончаренко В.Г. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві / В.Г. Гончаренко, Ф.М. Сокиран. – К. : Укр. акад. вн. справ, 1994. – 48 с.
6. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
7. Дементьев В.В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления / В.В. Дементьев, В.В. Степанов // Материалы международной научной кон-

ференции «Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе». – Ч. 2. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – С. 133–137.

8. Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления. Дис. канд. юрид. наук. Н. Новгород: НВШ МВД РФ, 1992. – 201 с.

9. Криминалистика : [учебник для вузов] // [Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская] ; под ред. Р.С. Белкина. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с.

10. Шехавцов Р.М. Поняття протидії розслідуванню злочину / Р.М. Шехавцов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2002. – № 3. – С. 192–204.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЄЛСАЗАРОВ О. П.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри судноводіння
та керування судном*(Київська державна академія водного
транспорту імені гетьмана
Петра Конашевича-Сагайдачного)*

УДК 341.1/8

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРОВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Стаття присвячена розгляду особливостей міжнародно-правового регулювання морської діяльності держав у Світовому океані, а саме проведенню морських наукових досліджень. Ураховуючи ту важливу роль, яку відіграє Світовий океан у житті людства як джерело мінеральних, біологічних і енергетичних ресурсів, роль цих досліджень, їх актуальність і важливість для міжнародної спільноти все більше й більше зростає. Розглядаються питання правової регламентації морських наукових досліджень, залежно від впливу на них міжнародно-правового режиму морських просторів. Проаналізовано положення Конвенції ООН з морського права щодо особливостей проведення наукових досліджень. Також акцентована увага на особливості правового статусу науково-дослідних суден. Проаналізовано положення Конвенції щодо встановлення режиму використання науково-дослідних суден і їх значення в торговельному судноплаванні.

***Ключові слова:** морські наукові дослідження, територіальні води, виключна економічна зона, відкрите море, науково-дослідні судна, особливий режим.*

Стаття посвящена рассмотрению особенностей международного-правового регулирования морской деятельности государств в Мировом океане, а именно проведению морских научных исследований. Учитывая ту важную роль, которую играет Мировой океан в жизни человечества как источник минеральных, биологических и энергетических ресурсов, роль этих исследований, их актуальность и важность для международного сообщества все больше и больше растет. Рассматриваются вопросы правовой регламентации морских научных исследований, в зависимости от влияния на них международно-правового режима морских пространств. Проанализированы положения Конвенции ООН по морскому праву относительно особенностей проведения научных исследований. Также акцентировано внимание на особенности правового статуса научно-исследовательских судов. Проанализированы положения Конвенции относительно установления режима использования научно-исследовательских судов и их значения в торговом судоходстве.

***Ключевые слова:** морские научные исследования, территориальные воды, исключительная экономическая зона, открытое море, научно-исследовательские суда, особый режим.*

The article deals with the peculiarities of international legal regulation of Maritime activities of States in the World ocean, namely the conduct of marine scientific research. Given the important role played by the oceans in human life as a source of mineral, biological and energy resources, the role of these studies, their relevance and importance for the international community is increasingly growing. The article considers issues of legal regulation of marine scientific research, depending on the impact of the international legal regime of Maritime spaces. Examined the provisions of the UN Convention on the law of the sea regarding the features of the research. Also focuses on peculiarities of the legal status of research vessels. Analyzed the provisions of the Convention regarding the regime of use of research vessels and values in the commercial shipping industry.

Key words: *marine scientific research, territorial waters, exclusive economic zone, open sea, research vessels, special treatment.*

Вступ. Морські наукові дослідження – необхідний етап діяльності держав у сфері розвідки й розробки природних ресурсів, як живих, так і мінеральних, важливих для всього людства. Для всебічних морських наукових досліджень широко застосовуються різні технічні засоби: спеціальні науково-дослідні судна, установки, спорудження тощо. Морські наукові дослідження – фундаментальні або прикладні дослідження та експериментальні роботи, що проводяться для цих досліджень і спрямовані на отримання знань із усіх аспектів природних процесів, що відбуваються на морському дні та в його надрах. Питання морських наукових досліджень у сфері щодо захисту і збереження морського середовища набувають життєво важливого значення для всього людства.

Постановка завдання. Мета статті – розгляд особливостей міжнародно-правового регулювання морської діяльності держав у Світовому океані, а саме проведення морських наукових досліджень.

Результати дослідження. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 (далі – Конвенція 1982 р.) створює правову основу щодо співробітництва держав з метою сприяння дослідницьким роботам, здійснення програм наукових досліджень і підтримки обліку отриманої інформації й даних. Мова йде про таке наукове дослідження, яким, наприклад, за визначенням Т.Г. Косинської, є «будь-яке, що не суперечить загальноновизнаним принципам морського права, дослідження та пов'язана з ним експериментальна діяльність, що проводяться в морському середовищі, на морському дні та в його надрах, які розширюють знання людства про Землю й Море і проводяться з мирною метою», має на меті захист і збереження морського середовища [2, с. 9]. Такі дослідження, як правило, проводяться на науково-дослідних судах, що, у свою чергу, мають бути для такої діяльності відповідно обладнані.

Питанням правової регламентації наукових досліджень, здійснюваних як в інтересах захисту і збереження морського середовища, так і з будь-яких інших питань, приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед дослідників цього питання значний доктринальний внесок зробили такі вчені, як Г.О. Анцелевич, О.Ф. Висоцький, С.О. Гурєєв, В.С. Єфремов, Т.Г. Косинська, Н.А. Селіванова, О.А. Щипцов, А. Сунс. Проте сьогодні питання правової регламентації досліджень висвітлено недостатньо.

Під морськими науковими дослідженнями розуміється будь-яка діяльність у морських просторах, що не суперечить загальноновизнаним принципам міжнародного права, метою якої є отримання нових наукових даних, виявлення раніше невідомих фактів або відкриття законів природи, розширення обсягу людських знань про світ незалежно від того, в яких галузях вони надалі можуть бути застосовані.

За змістом, морські наукові дослідження діляться на два види: фундаментальні (океанографічні) й ресурсні. Усі держави незалежно від їх географічного положення та компетентні міжнародні організації мають право проводити морські наукові дослідження за умови дотримання прав і обов'язків інших держав.

Відповідно до ст. 240 Конвенції 1982 р., під час проведення морських наукових досліджень застосовуються такі принципи:

- а) морські наукові дослідження проводяться виключно в мирних цілях;
- б) морські наукові дослідження проводяться належними науковими методами й засобами, сумісними з положеннями Конвенції 1982 р.;
- в) морські наукові дослідження не повинні створювати невикористаних перешкод іншим правомірним видам використання моря, сумісним із Конвенцією ООН про морське право, і належним чином поважаються під час здійснення таких видів використання;
- г) морські наукові дослідження проводяться з дотриманням усіх відповідних правил, прийнятих відповідно до Конвенції 1982 р., включаючи положення про захист і збереження морського середовища.

Держави й компетентні міжнародні організації співпрацюють шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх угод з метою створення сприятливих умов для проведення морських наукових досліджень у морському середовищі та об'єднання зусиль учених у процесі вивчення істотних явищ і процесів, що відбуваються в морському середовищі, і взаємозв'язків між ними.

Держави й компетентні міжнародні організації, що проводять наукові дослідження, повинні сприяти поширенню наукових даних та інформації, передачі отриманих у результаті морських наукових досліджень знань особливо країнам, що розвиваються. Вони повинні зміцнювати здатність країн, що розвиваються, самостійно проводити морські наукові дослідження.

Усі наукові дослідження можна умовно поділити на три групи: 1) дослідження, здійснювані у сфері дії міжнародного морського права (відкрите море, район); 2) дослідження, здійснювані у сфері дії суверенної юрисдикції прибережних держав (внутрішні та архіпелажні води, територіальне море); 3) дослідження, здійснювані в морських просторах, що знаходяться у сфері дії як міжнародного морського права, так і національної юрисдикції прибережних держав (прилегла зона, виключна економічна зона, континентальний шельф).

Порядок проведення досліджень залежить від статусу морського простору та особливостей національного законодавства. Також у морському праві особливу увагу приділяють визначенню правового статусу науково-дослідних суден.

Дослідження, що проводяться в районах першої групи, користуються всіма свободами відкритого моря, тому в таких районах науково-дослідницька діяльність не повинна залежати від впливу юрисдикції тієї чи іншої держави. Проте варто зазначити, що сьогодні є райони відкритого моря, на які в односторонньому порядку прибережні держави встановили дію своєї юрисдикції. Правова регламентація цих досліджень визначається на основі ст. ст. 87, 200, 201, 257 Конвенції 1982 р. [1]. Стаття 257 Конвенції 1982 р. наголошує: «Усі держави, незалежно від їх географічного положення, а також компетентні міжнародні організації мають право відповідно до цієї Конвенції проводити морські наукові дослідження у водній товщі за межами виключної економічної зони».

Конвенція 1982 р. в частині XIII проголошує право всіх держав і компетентних міжнародних організацій проводити морські наукові дослідження у водах відкритого моря, рекомендує заохочувати й полегшувати їх розвиток і проведення, всіляко сприяти міжнародній співпраці у сфері морських наукових досліджень з метою створення для них сприятливих умов і об'єднання зусиль учених під час вивчення сутності явищ і процесів, що відбуваються в морському середовищі. Отже, дослідження у водах відкритого моря та на морському дні в межах району повинні розглядатися як виключна місія доброї волі й, крім проголошеної свободи наукових досліджень, вони повинні користуватися всілякою підтримкою та сприянням на міжнародному рівні. Користуючись принципом свободи відкритого моря, суб'єкти науково-дослідної діяльності під час дослідження все ж таки повинні враховувати такі спеціальні режими юрисдикції держав, що встановлені в односторонньому порядку. Конвенція 1982 р. передбачає необхідність заохочення, сприяння, забезпечення та допомоги в розвитку і проведенні морських наукових досліджень у водах відкритого моря.

Дослідження, що проводяться у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, мають на меті виявлення вищенаведених факторів забруднення морського середовища, що проводяться в районах першої групи, проте мають свої особливості.

Як уже зазначалось, прибережна морська зона за результатами тих же досліджень виявляє більшу забрудненість, ніж райони відкритого моря. Це зумовлюється передусім наближеністю до берегових джерел забруднення. Тому дослідження морського середовища в прибережній зоні повинні мати свої особливості. Отже, окрім названих вище досліджень екологічного характеру, у цьому районі повинні проводитися дослідження, пов'язані зі шкідливим впливом берегових джерел забруднення.

Проведення таких досліджень має свої правові особливості, оскільки вони проводяться в безпосередній близькості від берега, як правило, у територіальних водах прибережних держав, що має неабиякий вплив на весь процес науково-дослідної діяльності. Правовий статус територіального моря прибережної держави (держави-архіпелагу) визначається ст. 2 Конвенції 1982 р., де наголошується: «Суверенітет прибережної держави розповсюджується за межі її сухопутної території та внутрішніх вод, а у випадку держави-архіпелагу її архіпелажних вод – на морський пояс, що примикає та називається територіальним морем. Указаний суверенітет розповсюджується на повітряний простір над територіальним морем, так само і на його дно й надра» [1].

Отже, дослідження в районах другої групи повинні здійснюватися без будь-яких винятків на основі виключного права прибережної держави (держави-архіпелагу) в цих водах. При цьому прибережна держава (держава-архіпелаг), виходячи з інтересів своєї морської політики, може створювати будь-які правові режими та умови цих досліджень – від повної свободи до заборони такої діяльності загалом [3, с. 125].

Дослідження, що проводяться у водах включених економічних зон, за своїми науковими й технічними характеристиками можуть бути такими, як і дослідження у водах відкритого моря, але з перевагою прикладного характеру дослідження. Це пояснюється тим, що в економічних зонах велике значення для прибережних держав мають ресурси цих зон. Тому в цих зонах і виникають ситуації, що зумовлюють забруднення морського середовища. Це явище чітко простежується при забрудненнях морського середовища внаслідок здійснюваних робіт, пов'язаних із розробкою нафти й газу. Відповідно, дослідження повинні бути наближені до районів таких розробок, а їх характер має зумовлюватись змістом розробок, що проводяться [3, с. 123].

Що стосується правової регламентації таких досліджень, то вони характеризуються деякою нестабільністю. Ця нестабільність породжується необхідністю рахуватися з правом прибережної держави, регламентувати таку діяльність. Прибережні держави мають у своїй виключній економічній зоні, відповідно до ст. 56 Конвенції 1982 р., суверенні права щодо розвідки, розробки та збереження природних ресурсів і мають юрисдикцію, яку надає їм Конвенція 1982 р. стосовно досліджень [1].

Під час проведення морських наукових досліджень можуть використовуватись різні засоби. У процесі дослідження у відкритому морі до них насамперед потрібно зарахувати науково-дослідні судна та штучні острови, установки і споруди. Саме ці засоби згадуються в Конвенції 1982 р. Питання про правовий статус науково-дослідних суден у Міжнародному морському праві постало недавно, його вирішення поки залишається проблематичним. Серед найбільш гострих проблем морського судноплавства, вирішення яких вимагає міжнародного співробітництва, – проблема правового статусу суден, зайнятих у тих видах морської діяльності, яка не має комерційного характеру. До них належать науково-дослідні, гідрографічні, метеорологічні й деякі інші. Хоча історія їх існування нараховує в середньому від 100 до 150 років, дотепер судна цієї групи становлять досить велику частку від світового морського флоту.

Так, Конвенція ООН 1982 р., як й інші морські конвенції, не містить положень про поняття науково-дослідних суден і їх правовий статус. Стаття 15 Кодексу торговельного мореплавства України у визначенні «судно» чітко закріплює за науково-дослідним судном статус

торговельного судна: «Торговельне судно в цьому Кодексі означає самохідну чи несамохідну плавучу споруду, що використовується ... 3) для наукових, навчальних і культурних цілей; 4) для спорту; 5) для інших цілей» [2]. Але правові позиції прибережних держав щодо науково-дослідних суден, особливо іноземних, суттєво відрізняються від такої ж позиції щодо звичайних торговельних суден. Аналіз правової практики різних прибережних держав щодо іноземних науково-дослідних суден свідчить, що, як правило, єдиних підходів у цьому питанні немає. Таке положення зумовлено насамперед тим, що кожна прибережна держава для захисту власних державних інтересів на свій розсуд оцінює діяльність науково-дослідних суден і залежно від цього формує своє ставлення до них.

Правовий статус науково-дослідних суден зазвичай залежить від належності державі чи приватній компанії. У практиці й доктрині державні науково-дослідні судна, як правило, зараховують до некомерційних суден. Така практика підтверджується законодавством багатьох держав. Як державні некомерційні судна така категорія суден повинна користуватися імунітетом від іноземної юрисдикції. Проте із середини 1960-х рр. стала виявлятися тенденція до прирівнювання таких суден до військових кораблів, що явно суперечить ст. 255 Конвенції 1982 р., яка закликає держави вживати розумні заходи, правила та процедури для полегшення доступу у свої гавані і сприяти в наданні допомоги морським дослідницьким суднам.

Висновки. Отже, правове становище науково-дослідних суден визначається прибережними державами на власний розсуд, прирівнюючи їх то до військових, то до торговельних. Однак науково-дослідні судна опиняються в більш незрозумілому становищі, ніж ті, до яких вони прирівняні. Наприклад, якщо науково-дослідне судно прирівняне в правовому стосунку до військового корабля, то, як правило, це стосується тільки дозвоільного порядку заходження до портів та у внутрішні води, однак ті пільги і привілеї, які надаються безпосередньо військовому кораблю, не надаються. І навпаки, коли до судна застосовується режим як до звичайних торговельних суден, то безпосередньо в портах застосуються різні обмеження й установлюються додаткові вимоги.

Отже, беручи до уваги положення ст. 255 Конвенції 1982 р. «Заходи про полегшення морських наукових досліджень і надання допомоги дослідним суднам», необхідно поставити питання про виділення науково-дослідні судна в особливу правову категорію.

Ураховуючи міжнародні зобов'язання кожної прибережної держави щодо захисту і збереження морського середовища, дослідженням необхідно надавати режим, властивий свободі наукових досліджень. Це стосується передусім науково-дослідницької діяльності в територіальних водах, де прибережні держави повинні бути самі заінтересовані в здійсненні таких досліджень біля свого узбережжя, а отже, мають створювати найбільш сприятливий правовий режим для досліджень.

У водах виключної економічної зони, як правило, дослідження мають прикладний характер і, в принципі, не повинні обмежуватись прибережними державами на рівні правової регламентації. Проте видається, щоб уникнути міжнародних конфліктів, варто регламентувати ці питання на рівні регіональних міжнародних угод.

Стосовно вод відкритого моря та морського дна в межах району дослідження, то вони повинні розглядатися як виключна місія доброї волі й, крім проголошеної свободи наукових досліджень, мають користуватися підтримкою і сприянням на міжнародному рівні.

В основі науково-дослідницької діяльності у світовому океані, на думку Т.Г. Косинської, повинен лежати й принцип міжнародного співробітництва. Цей принцип названий серед семи основних принципів міжнародного права в Декларації про принципи міжнародного права, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН [5]. До того ж єдність Світового океану, його величезні простори й глибини, велика кількість проблем і величезні капіталовкладення, необхідні для їх вирішення, а також значна кількість країн, зацікавлених у науковому пізнанні Світового океану, створюють передумови для розгортання міжнародного співробітництва в цій галузі. Зупиняючись на юридичному змісті принципу співробітництва держав, можна відмітити те, що цей принцип зумовлює деякі права й обов'язки, але тільки загального характеру. Більш конкретні права й обов'язки держав у питанні співпраці можуть

визначатися спеціально укладеними угодами про здійснення спільних проектів і програм, пов'язаних із освоєнням і вивченням морських просторів Світового океану.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_057.
2. Косинская Т.Г. Международно-правовое регулирование морских научных исследований : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Т.Г. Косинская. – М., 1981.
3. Международно-правовой режим использования научно-исследовательских судов: Научное издание / [кол. авторов] ; руководитель авт. кол. А.А. Щипцов. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 119.
4. Киселев В.А. Тенденции расширения юрисдикции прибрежных государств по борьбе с загрязнением моря с судов / В.А. Киселев // Материалы по морскому праву и международному торговому мореплаванню. – М. : Транспорт, 1977.
5. Анцелевич Г.О. До питання щодо проблем у сфері проведення морських наукових досліджень у водах відкритого моря / Г.О. Анцелевич // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 2 (31).
6. Александрова Н.С. Режим государственных некоммерческих судов по международному морскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Н.С. Александрова. – М., 1989.

КОЛЬДРУС І. В.,
аспірант кафедри міжнародного права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 341.735

**ЩОДО ПОНЯТТЯ ІМУНІТЕТУ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВ
У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

У статті розглянуто поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві, досліджено проблему визначення цього поняття. Шляхом вивчення та аналізу доктринальних джерел, роботи Міжнародного Суду ООН і Комісії ООН із міжнародного права зроблено спробу виділення ключових ознак цього поняття й запропоновано визначення поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві.

Ключові слова: *імунітет, вища посадова особа держави, імунітет вищих посадових осіб держав, імунітет *ratione personae*, імунітет *ratione materiae*.*

В статье рассмотрено понятие иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве, исследовано проблему определения этого понятия. Путем изучения и анализа доктринальных источников, работы Международного суда ООН и комиссии ООН по международному праву предпринята попытка выделения ключевых признаков этого понятия и предложено определение понятия иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве.

Ключевые слова: *иммунитет, высшее должностное лицо государства, иммунитет высших должностных лиц государств, иммунитет *ratione personae*, иммунитет *ratione materiae*.*

The article discusses the concept of senior states officials' immunity in international law considered issues that related with this definition. Through researching and analyzing doctrinal sources, practice of the International Court of Justice and UN Commission of the International Law attempts to highlight key features of the concept and meaning of the definition proposed immunity of senior states officials' immunity in international law.

Key words: *immunity, senior states official, immunity of senior state officials, immunity ratione personae, immunity ratione materiae.*

Вступ. Термін «іммунітет» є досить поширеним у міжнародному праві, зокрема, щодо представників держав, однак його визначення досі чітко не закріплено в міжнародно-правових нормах, єдиної думки немає й серед науковців. Окремою проблемою в цьому контексті є питання іммунітету вищих посадових осіб держав, адже, крім відсутності єдиної позиції щодо визначення загального поняття іммунітету, яке мало б лягти в його основу, суперечки тривають, починаючи вже з таких основоположних питань, кого варто зараховувати до зазначених осіб і де знаходиться межа дії таких іммунітетів, і закінчуючи тим, чи взагалі доцільним є пошук визначення такого поняття, чи достатньо виокремлення лише його певних характеристик або визначення окремо іммунітетів *ratione personae* та *ratione materiae*, які фактично формують зазначене поняття. Саме тому, з огляду на указане вище, доцільною видається спроба означити таке поняття через виділення основних ознак, що виокремлюватимуть його серед суміжних категорій. Видається, що саме такий підхід допоможе в пошуку оптимальної дефініції з погляду як теорії, так і практичної необхідності, що допоможе більш структуровано здійснювати подальше дослідження зазначеної проблеми та внести певну чіткість, а також уникнути плутанини із цього питання.

Актуальність проблеми іммунітету посадових осіб підкреслюється також з огляду на роботу Комісії ООН із міжнародного права (далі – Комісія), яка займається дослідженням іммунітету посадових осіб держав протягом останнього десятиліття в рамках довгострокової програми роботи за темою «Іммунітет посадових осіб держав від іноземної кримінальної юрисдикції», що була включена до роботи Комісії на 58 сесії у 2006 році. Таку роботу Комісія планує завершити до 2019 року, відобразивши її не лише у відповідних теоретичних напрацюваннях, а й у тексті проекту статей щодо іммунітету посадових осіб держав від іноземної кримінальної юрисдикції. При чому варто зазначити, що певні напрацювання вже відбито в декількох попередньо прийнятих Комісією проектах статей, яким уже зараз важливо приділити значну увагу.

Проблема поняття і змісту іммунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві останніми роками тією чи іншою мірою зачіпалась такими науковцями, як Д. Аканде, Р. ван Алебік, С. Вірт, А. Вотс, І. Єлізарова, П. Ізмайлова, І. Марусін, Р. Педретті, В. Русінова, Дж. Фінке, Е. Франей, Ю. Юшкова, М. Якобсен та ін. Важливе значення має робота спеціальних доповідачів Комісії ООН із міжнародного права Р. Колодкіна та К. Ернандес.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблеми, зумовленої визначенням поняття іммунітету вищих посадових осіб у міжнародному праві; вивчення й аналіз доктринальних джерел, роботи Міжнародного суду ООН і Комісії ООН із міжнародного права, що дають змогу розширити пошук визначальних ознак і формулювання відповідної дефініції.

Результати дослідження. У доктрині міжнародного права іммунітет найчастіше визначається через такі поняття, як правові винятки [13]; вилучення [14]; правові пільги та привілеї тощо. Так, Ю. Юшкова зазначає, що правовий іммунітет – це юридичний виняток, який призначений для створення спеціального правового режиму для суб'єкта права, в рамках якого він наділяється додатковими гарантіями під час притягнення до юридичної відповідальності або виконання визначених обов'язків для цілей реалізації особливо важливих міжнародних, державних і громадських функцій [15]. Дещо іншої думки дотримується

С. Вірт, який вважає, що імунітет – це право не підлягати здійсненню іноземної юрисдикції [7]. Наприклад, Е. Франей указує, що імунітет є винятком із загальних правил юрисдикції, що також є аспектом принципу “*par in parem non habet imperium*”, який означає, що всі суверенні держави рівні й одна держава не може претендувати на юрисдикцію щодо іншої [2].

Певне узагальнення позицій щодо визначення поняття імунітету здійснив у Попередньому звіті щодо імунітету державних посадових осіб від іноземної кримінальної юрисдикції спеціальний доповідач, зазначивши, що під імунітетом зазвичай розуміють вилучення або виключення організації, особи або майна, яким вони користуються, від юрисдикції держави; перешкоду для здійснення юрисдикції; обмеження для здійснення юрисдикції; обмежувач юрисдикції; захист, що використовується для запобігання здійсненню юрисдикції; право на те, щоб юрисдикція не здійснювалась, тобто право не підлягати юрисдикції (п. 56) [5].

Отже, з огляду на різноманіття думок щодо визначення загального поняття імунітету для означення поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві доцільним видається визначити передусім межі (ознаки) такого імунітету в міжнародному праві стосовно відповідних осіб.

1. Імунітет – елемент особливого правового статусу суб'єкта права.

Винятки із загальноправових норм і правил, що регламентовані як міжнародним звичаєвим, так і договірним правом, склалися впродовж становлення інституту імунітету, створюючи особливий правовий режим для обмеженого кола осіб, ставши визначальним елементом їх спеціального правового статусу.

Імунітет посадових осіб держави є виявом прав цієї держави, що впливають із її суверенітету: посадова особа є лише бенефіціарієм імунітету. Імунітет належить не самій посадовій особі, а державі, на службі якої вона перебуває (перебувала), – державі посадової особи. Як зазначає спеціальний доповідач Комісії, посадова особа лише «користується» імунітетом, який юридично належить державі. Відповідно, права, що впливають із імунітету, – це права держави. Відстоюючи такі права, держава відстоює свої права, а не права своєї посадової особи (п. 15) [6]. Важливо також зазначити, що, наділяючи посадову особу імунітетом, акредитує держава разом із тим є єдиним володарем права відмовитися від імунітету своєї посадової особи.

Отже, такий імунітет не належить до особистих прав і свобод особи, а пов'язаний із реалізацією відповідних функцій посадової особи як елемент фактично займаної посади, що має об'єктивне вираження, є важливою ознакою спеціального статусу вищих посадових осіб держав, що зумовлено природою виконуваних ними репрезентативних функцій.

2. Надається з метою забезпечення здійснення функцій посадової особи.

Імунітет надається вищим посадовим особам з метою забезпечення належного, вільного та повного виконання ними своїх функціональних обов'язків на міжнародній арені як основних репрезентантів своєї держави. Така функціональна зумовленість імунітетів чітко простежується, наприклад, у Віденській конвенції про дипломатичні зносини, в преамбулі якої зазначено, що привілеї й імунітети надаються не для вигоди окремих осіб, а для забезпечення ефективного здійснення функцій дипломатичних представництв як органів, що представляють державу [8].

Важливе значення в цьому контексті має справа «Про ордер на арешт» і відповідне рішення Міжнародного Суду ООН (далі – Суд) у цій справі. 11 квітня 2000 року бельгійський суд, відповідно до внутрішнього законодавства держави, видав міжнародний ордер на арешт А.Й. Ндомбасі, який на той час обіймав посаду міністра закордонних справ Республіки Конго і якого було звинувачено в учиненні міжнародних злочинів, а саме: порушенні Женевської конвенції 1949 року та здійсненні злочинів проти людяності. 17 жовтня 2000 року Конго направила до Суду заяву з проханням анулювати цей ордер і звинуваченням Бельгії в порушенні міжнародного права у зв'язку з тим, що, видаючи ордер на арешт міністра, вона посягнула на імунітет посадової особи Конго та неправомірно ініціювала її переслідування, порушивши принцип суверенної рівності держав і непідвладності однієї держави іншій [1]. Суд, проаналізувавши докази сторін, наявні міжнародно-правові норми та усталену судову

практику держав, у цій справі дійшов висновку, що Бельгія не мала права видавати такого ордера, адже міністрові в цій справі належав імунітет від судового переслідування, підкреслюючи та ще більше утверджуючи позицію, що існувала у формі міжнародного звичаю, який відображає важливість і необхідність абсолютного персонального імунітету найвищих посадових осіб держав. У п. 54 Рішення по цій справі зазначається, що функції міністра закордонних справ такі, що протягом усього терміну його повноважень він або вона, коли знаходяться за кордоном, користуються повним імунітетом від кримінальної юрисдикції й недоторканністю. Цей імунітет і недоторканність захищають зацікавлену особу від будь-якої дії органу іншої держави, яка буде заважати йому або їй у виконанні своїх обов'язків [1]. Крім того, Суд наголошує, що у звичаєвому міжнародному праві імунітети, якими наділяються міністри закордонних справ, надаються не для їхньої особистої вигоди, а для забезпечення ефективного виконання ними своїх функцій від імені їхніх держав (п. п. 37–38) [1].

Як зазначає П. Измайлова, таке поширення імунітету виправдовується передусім їх важливою роллю в міждержавних відносинах: вони забезпечують благополучний розвиток міжнародних зв'язків і представляють державу. Без такого представництва й без забезпечення належних зв'язків між державами міжнародне співробітництво було б неможливим [10].

Отже, певні державні посадовці володіють імунітетом у зв'язку зі статусом, що вони займають у своїй державі, яким на них покладено функції представляти цю державу в міжнародних відносинах, а такий імунітет, відповідно, покликаний забезпечувати їх належну, вільну та безперешкодну реалізацію.

3. Поширюється на специфічне коло суб'єктів.

Під час визначення кола найвищих посадовців держав насамперед звертаємось до ч. 2 ст. 7 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, що містить перелік осіб, які в силу своїх функцій і без необхідності пред'явлення повноважень вважаються такими, що представляють свою державу в процесі здійснення відповідних актів [9], ст. 21 Конвенції про спеціальні місії [12], пп. а п. 1 ст. 1 Конвенції про запобігання й покарання злочинів проти осіб, що користуються дипломатичним захистом, включно з дипломатичними агентами [11]. Отже, носії особистого імунітету завжди обіймають керівні державні посади. Як зазначає Суд у рішенні у справі «Ордер на арешт», у міжнародному праві твердо встановлено, що як дипломатичні та консульські агенти деякі високопоставлені посадові особи держав, такі як глава держави, глава уряду та міністр закордонних справ, володіють імунітетами від юрисдикції інших держав, як цивільної, так і кримінальної (п. 51) [1]. Причому таке формулювання Суду загострило дискусію щодо кола суб'єктів, на які поширюється такий імунітет. Однак найбільш обґрунтованою й поширеною як у доктрині, так і в судовій практиці держав є позиція включення до вищого кола посадових осіб у цьому контексті саме вказаної вище трійки осіб.

Вона надалі підтримується та розвивається й у роботі Комісії, яка в проекті ст. 3, прийнятому в попередньому порядку Редакційним комітетом на 65 сесії від 4 червня 2013 р., визначає суб'єктами імунітету *ratione personae* від іноземної кримінальної юрисдикції глав держав, глав урядів і міністрів закордонних справ [3], тим самим указуючи на найвищий статус цих осіб.

4. Двофазовість дії імунітету вищих посадових осіб у часі.

Щодо посадових осіб держав як учасників міжнародно-правових відносин, що презентують свою державу, використовуються два терміни на позначення імунітету, а саме: імунітет *ratione personae* (або персональний імунітет) та імунітет *ratione materiae* (або функціональний імунітет).

Імунітети надаються з метою забезпечення виконання посадовими особами своїх державних представницьких функцій, які пов'язані безпосередньо з часом вступу й залишення посади, що детально регулюється внутрішньоправовими нормами кожної держави. Із моменту вступу відповідної особи на посаду стосовно неї починає діяти імунітет *ratione personae*, який, як визначено в ст. 4 попередньо прийнятого проекту, охоплює всі дії, здійснені як у приватній, так і в офіційній якості, вчинені такими особами до або протягом строку

їхніх повноважень [3]. Однак особи володіють імунітетом *ratione personae* лише протягом терміну їхніх повноважень [3]. Отже, дія персонального імунітету завжди обмежена періодом перебування особи на посаді.

Що стосується проблеми продовження імунітету колишніх високопосадовців, то питання щодо экс-міністра закордонних справ і за аналогією глави держави та глави уряду було розглянуто Судом у справі «Про ордер на арешт», зокрема в п. 61 Рішення зазначено, що після залишення посади особа більше не користується всіма імунітетами відповідно до міжнародного права й таку особу, яка представляла одну державу, може бути притягнуто до відповідальності іншою державою за діяння, вчинені до й після перебування на посаді, а також за ті, що були вчинені в приватній якості під час такого перебування. Тобто одночасно із залишенням вищою посадовою особою своєї посади відбувається й закінчення дії особистого імунітету, однак надалі продовжує діяти імунітет *ratione materiae*, який захищає особу від дій, учинених в офіційній якості [1] Така позиція відображається й у ст. 6 проекту, прийнятому в попередньому порядку Редакційним комітетом на 67 сесії Комісії, зокрема п. 3 визначає, що особи, які користувались імунітетом *ratione personae*, мандат яких закінчився, продовжують користуватися імунітетом щодо діянь, учинених в офіційній якості під час строку дії такого мандату [4], а імунітет *ratione materiae* – це фактично засіб перекладення відповідальності на державу [10].

Отже, можна говорити про певну двофазовість дії імунітету вищих посадових осіб держав у часі: зі вступом відповідної особи на посаду розпочинає свою дію імунітет, як персональний, так і функціональний, який, однак, із моменту залишення посади існує лише у формі функціонального. Це, з одного боку, захищає колишнього високопосадовця від чинення на нього певного тиску, часто здійснюваного виключно на політичному підґрунті, у зв'язку з колишнім перебуванням на посаді, разом із тим уможлиблюючи, наприклад, безперешкодне притягнення такої особи до відповідальності за неправомірні дії, вчинені нею в приватній якості. Ця ознака відображає особливу природу дії імунітету саме вищих посадових осіб держав. Отже, є одним із головних критеріїв розмежування імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві від інших пов'язаних категорій.

Підсумовуючи, можна зробити такі **висновки**: правовий імунітет є частиною правового статусу, що призначений для створення спеціального правового режиму для вузького кола вищих посадових осіб держав; надається з метою забезпечення здійснення ними своїх функцій як представників держав; характеризується двофазовою дією в часі, що відображено дією імунітету *ratione personae* та *ratione materiae*.

Отже, імунітет вищих посадових осіб держав у міжнародному праві можна визначити як спеціальний міжнародно-правовий режим, що поширюється на вузьке коло осіб, відповідно до якого таких осіб за нормальних умов (крім чітко передбачених міжнародним правом випадків) вилучено з-під юрисдикції іноземних держав (як кримінальної, так і цивільної та адміністративної), з метою забезпечення персональної незалежності задля належного виконання останніми своїх функцій як головних представників держав, і поширює свою дію на всі діяння таких осіб, що мали місце до та під час легітимного перебування ними на посаді (*ratione personae*), а також після залишення посади на діяння, які вони здійснили в офіційній якості під час такого перебування (*ratione materiae*).

Список використаних джерел:

1. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium). Judgment of 14 February 2002 // International Court of Justice. – P. 35. – [Electronic resource]. – Access : <http://www.icj-cij.org/docket/files/121/8126.pdf>.
2. Franey Elizabeth Helen Immunity, individuals and international law. Which individuals are immune from the jurisdiction of national courts under international law? PhD thesis, The London School of Economics and Political Science. – London, 2009. – 296 p. 3. Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction. Text of the draft articles 1, 3 and 4 provisionally adopted by the Drafting Committee at the sixty-fifth session of the International Law Commission. International

Law Commission, Sixty-fifth session, Geneva, 4 June 2013 [Electronic resource]. – Access : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G15/169/19/PDF/G1516919.pdf?OpenElement>.

4. Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction. Text of the draft articles provisionally adopted by the Drafting Committee at the sixty-seventh session. International Law Commission, Sixty-seventh session, Geneva, 29 July 2015 [Electronic resource]. – Access : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G15/169/19/PDF/G1516919.pdf?OpenElement>.

5. Preliminary report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, A/CN.4/601, by Special Rapporteur Roman Anatolevich Kolodkin [Electronic resource]. – Access : http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_601.pdf&lang=ESX.

6. Third report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction by special rapporteur Roman Anatolevich Kolodkin, A/CN.4/646. International Law Commission, Sixty-third session, Geneva, 24 May 2011.

7. Wirth Steffen “Immunity for core crimes? The I.C.J.’s Judgment in the Congo v. Belgium Case”, E.J.I.L., vol. 13, No. 4 (2002), p. 877–893.

8. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_048.

9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118/page.

10. Измайлова П.Р. Уголовная ответственность должностных лиц по международному праву : дисс. ... канд. юрид. наук / П.Р. Измайлова. – М., 2015. – 162 с.

11. Конвенції про попередження і покарання злочинів проти осіб, що користуються дипломатичним захистом, включно з дипломатичними агентами від 14.12.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_389

12. Конвенція про спеціальні місії від 08.12.1969 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_092.

13. Русинова В.Н. Международные иммунитеты высокопоставленных должностных лиц и уголовное преследование международных преступлений / В.Н. Русинова // Международное публичное и частное право. – 2006. – № 3. – С. 38–44.

14. Ткаля О.В. Правовий імунітет в Україні: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Ткаля. – Одеса, 2010. – 237 с.

15. Юшкова Ю.А. Иммуниет как правовая категория : дисс. ... канд. юрид. наук / Ю.А. Юшкова. – М., 2008. – 162 с.

NEHODCHENKO O. V.,
Doctor of Law Science,
Professor, Rector
(Dnipropetrovsk University of Humanities)

GALABURDA N.,
PhD of sciences, Associate Professor
(Oles Honchar Dnipropetrovsk
National University)

SOME PROBLEMS OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LAW

На підвалинах наукових розробок з'ясовано практичне значення питання імплементації норм міжнародного права в національне кримінальне законодавство, проаналізовано теоретичні основи конструювання наукової концепції імплементації норм міжнародного права, виявлення найважливіших факторів, що визначають ефективність їхньої дії на практиці.

Ключові слова: зростання ролі міжнародного права, глобальні проблеми, міжнародний кримінальний суд, правова колізія, відповідальність юридичних осіб, уніфікація внутрішньодержавного права, верховенства міжнародного права.

На фундаменте научных разработок выяснено практическое значение вопроса имплементации норм международного права в национальное уголовное законодательство, проанализированы теоретические основы конструирования научной концепции имплементации норм международного права, выявления важнейших факторов, определяющих эффективность их действия на практике.

Ключевые слова: рост роли международного права, глобальные проблемы, международный уголовный суд, правовая коллизия, ответственность юридических лиц, унификация внутригосударственного права, верховенства международного права.

On the fundamentals of scientific developments, a practical importance of the issue of implementation of standards of international law in the national criminal legislation is determined, theoretical bases of building a scientific concept of the implementation of the international law standards are analyzed; the most important factors that determine an efficiency of their effect on a practical level are revealed.

Key words: increase of role of international law, global problems, international criminal court, conflict of law, responsibility of juridical person, unification of national law, rule of international law.

International law, as well as domestic law Ukraine consists of legal norms. Under international law generally refers to treatment that is recognized by States and other subjects of international law as legally binding.

International law has developed from custom, which currently has not lost its values, norms of international law are divided into two groups: customary law and norms, resulting from coordination wills States. The last group of international law holds in its normative array significant place, because giving stability objective requirements of international law, the uniqueness in determining the rights and obligations of participants in international relations, contractual rules superseded customary law.

In recent years the problem of the effectiveness of international law attracts a growing number of scientists in the field of international law. In particular, the results of the impact of work-I. ZaydlHohenveldern, O.V. Zadorozhniy, D.L. Zlatopolskii, H.V.Ihnatenka, A. Kyle, A. Kami, G.A.Kelzen, I.I.Lukashuk, D.B.Levin, F.Lyusher, V.V.Maklakov, P.F.Martynenko, M.Merlin-Demartis, L.H. Mingazov, N.V. Mironova, M.O. Mityukova, Nguyen QuocDinya, M.A. Nudelya, ZH.Y. Ovsepiyan, P.M. Radoynovo, M.F. Selivon, B.O.Strashuna, N.V. Teslenko, O.I.Tiunova, L.D. Timchenko, B.N. Topornina, H. Tripelya, V.O. Tumanov, E.T. Usenko, L. Favoro H.H. Fittsmorisa M. Fromont, Chirkin, V.M. Shapoval, S.V. Shevchuk, Y.L. Shulzhenko, B.V.Schetinina and other scientists.

The European choice of Ukraine makes review of certain provisions of national criminal law and legislation. This includes the implementation of international law in domestic criminal and criminal procedure legislation of Ukraine. The cause of the increasing role of international law and its rules associated with the emergence and exacerbation of global problems that are of vital importance for the future of civilization. No government can solve these problems alone, without combining intellectual and material resources without developing a joint strategy.

Formulation of the problem. It should be noted that in legal science relevant issue is the implementation of international law in national legislation, but did not finally resolved, although its practical value increases. In particular, many problems with the implementation of international law arising in the field of international criminal law and international criminal justice.

The aim of the study is to develop theoretical foundations, design implementation of the scientific concept of international law, identify the most important factors that determine the effectiveness of their actions. In the field of international criminal justice, this problem has gained urgency in connection with the adoption of 18 July 1998 on the Rome conference Statute of the International Criminal Court. Today many countries legislation does not allow to assume and carry out obligations under the Rome Statute. Regulations that restrict the administration of justice solely by national judicial authorities have the constitution of many countries of the CIS, including Ukraine.

Statement of the material. In considering compliance with the provisions of the Statute of the International Criminal Court, the Constitution of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine has concluded: "Recognize the Rome Statute of the International Criminal Court, signed on behalf of Ukraine" on 20 January 2000 that does not meet the Constitution of Ukraine, in terms of par. 10 preamble concerning provisions and art. 1 of the Charter, according to which "the International Criminal Court complement the national criminal justice authorities" [1]. The reason for this was the resolution of the Constitutional Court of the provisions of Art. 124 of the Constitution of Ukraine, according to which justice is administered exclusively by the courts [2]. These include the Constitutional Court of Ukraine and courts of general jurisdiction.

In turn, Art. 1 of the Rome Statute, pointing out that the International Criminal Court is a permanent body authorized to exercise jurisdiction over persons responsible for the most serious crimes of concern to the international community, at the same time emphasizes that the Court complements national systems [3]. This distinguishes the International Criminal Court on international judicial bodies, including the European Court of Human Rights, the right to apply for protection in which the rights and freedoms enshrined in the part four of Article 55 of the Constitution of Ukraine. These violate international bodies dealing only with the number of persons and the person may apply to them only after the use of national means of legal protection.

Thus, in contrast to international judicial bodies under part. 4. 55 of the Constitution of Ukraine, which by their nature are complementary ways of protecting the rights and freedoms of man and citizen, the International Criminal Court system complements national jurisdiction.

The possibility of such additions judicial system of Ukraine is not provided Sec. VIII "Justice" Constitution of Ukraine. This leads to the conclusion that paragraph 10 of the preamble and Art. 1 of the Charter is inconsistent with the provisions of ch. 1, 3. 124 of the Constitution of Ukraine, so Ukraine's accession to this Statute in accordance with Part.2, Art. 9 of the Constitution of Ukraine is possible only after making appropriate changes to it (para. 2.1).

These constitutional provisions are in the constitutions of many nations: according to similar rules contained in the Constitution of Azerbaijan Republic (art. 125), judicial power is exercised

only courts via justice: Constitutional Court, Supreme Court, appellate courts, general and specialized courts. Judicial power is exercised by means of constitutional, civil and criminal proceedings and in other forms provided by law; Constitution of Moldova (art. 114), the Constitution of the Republic of Belarus (art. 109), the Constitution of Georgia (Art. 82), the Constitution of Kazakhstan (art. 75) of the Constitution of the Republic of Armenia (Art. 91) of the Constitution of Turkmenistan (art. 100) Constitution of the Republic of Uzbekistan (art. Art. 106, 107). This discrepancy Charter and the constitution takes place in many European countries: Germany (Art. 92), Spain (art. 117), Greece (Art. 87), Poland (art. 175), Portugal (Art. Art. 205, 211) and others [4, 123].

Thus, the provisions of the constitution is the basis for a finding of conflict with the rules of the Rome Statute, as defined in a clear form and establish a list of bodies that administer justice, including the International Criminal Court are not mentioned. However, it should be noted that the International Criminal Court will not substitute but complement national criminal justice authorities, giving them priority right to prosecute and to attract perpetrators to justice if national system is functioning properly, then there is no reason for the intervention of the International Criminal Court.

Studying the experience of these countries to resolve legal conflicts prevailing useful to develop solutions to the situation in Ukraine. According to the Constitutional Court of Ukraine, establishment of responsibility for committing most crimes under the Rome Statute, is the international legal obligations of Ukraine under other international instruments which became effective for our country. Moreover, the Charter prohibiting the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes, crimes of aggression, considered today as usual norms of international law have repeatedly confirmed courts. Thus, their character as a crime under Art. 18 of the Constitution does not depend on Ukraine's accession to the Statute (para. 2.2).

Consequently, the ratification of the Rome Statute must be preceded by amending the Constitution and international practice shows, it could cause constitutional problems, how to settle the different essential diversity.

Very urgent task seems complex development of theoretical and practical issues of criminal liability of legal entities, they are recognized as subjects of crime in many developed countries of the world that is not only family representant common law (England, USA, Canada, Australia, etc.) but civil law (France, Netherlands, Denmark, Sweden, etc.).

Public risk crime entities is that they significantly affect the structure and dynamics of crime in various areas of criminal protection, causing this damage the normal structure of society because of their special status, scale, global and likely destructive effect on social relations .

Recognition or non-recognition of legal entities of the crime – the problem is not new. Many scholars at various times raised this issue both in Ukraine and abroad. In many ways it was decided in the criminal law of foreign countries. Thus, the CC Holland, France, of Denmark, Sweden provided such responsibility, and CC Germany, Spain and Sweden – no.

Noteworthy is the fact that the codes of European countries found provisions on criminal liability of legal persons for terrorist acts (ch. 2, Art. 237 Penitentiary Code of Estonia, Art. 422-5 of the Criminal Code of France, para. 2 of the Criminal Code §147 Norway century. 8 chapter 34a of the Criminal Code of Finland). In general terms the criminal liability of legal persons in question, in particular, ch. 1, Art.21 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, Art. 5 (as amended by the Act of May 4, 1999) of the Criminal Code of Belgium, in Chapter 5 “corporate liability” (§ 2-27) of the Criminal Code of Denmark.

A number of international conventions stipulated the obligation of States Parties to establish the liability of legal persons for committing criminal acts. About establish criminal, civil or administrative liability of legal persons in question, particularly in art. 5 of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism in 1999 [9], Art. 10 of the UN Convention against Transnational Organized Crime in 2000 [10]. By ratifying this Convention [11; 12], Ukraine has made a reservation that it assumes no obligation to establish the liability of legal persons. According to O. Romanyuk, becoming party to these acts Ukraine thus took over the direct obligation to establish the liability of legal persons for offenses [13, 42]. She said: “In accordance with the recommendations of the Committee of Ministers (2000 p.) 11 states – members of the

Council of Europe (Ukraine is a member of the Council of Europe in 1995) should introduce civil and criminal liability of legal entities with very specific punishment”. Note that in the Framework Decision of the Council of the European Union on combating terrorism on June 13, 2002 p., Reads: “All Member States shall take similar definition of terrorist offenses, exactly as offenses relating to terrorist groups. In addition, in relation to natural and legal persons who have committed or are responsible for such crimes, shall provide for penalties and sanctions which reflect the serious nature of the crimes”.

The first step of Ukraine on introduction of criminal liability of legal persons was the adoption June 11, 2009 Law of Ukraine “On the liability of legal persons for committing corruption offenses” [14], which according to the UN Convention against Corruption, Criminal Law Convention on Corruption and the Law of Ukraine “on principles of prevention and combating corruption” establishes the liability of legal persons for the commission of corruption offenses by authorized persons, and defines the procedure for bringing them to justice. This Law does not apply to legal entities of public law, fully maintained by the state or local budgets, as well as international organizations. It radically changed the approach to understanding the nationwide corruption and anti-corruption measures contains a number of stories, legal institutions, which are unknown to the domestic legal traditions.

The problem of interaction between international and national criminal law is of particular relevance against the background of globalization, transnational crime and terrorism, as well as steps the international community to combat this phenomenon. In the context of globalization and combating transnational crime we see active formation of conventional international criminal law and the further development of international criminal justice in the form of UN international tribunals and the International Criminal Court (hereinafter – ICC). Last created at the founding conference in Rome in 1998. As of April 2003 Rome Statute of the ICC 139 countries have signed and ratified by 90.

Participation in these international political and legal processes in Ukraine requires the implementation of international criminal law in the Ukrainian legislation. The solution put on the agenda clarify the following issues:

- as far as is reasonable, possible and necessary such implementation;
- what are the acceptable limits of depth and the legal implementation;
- which may be social and legal threats from the transformation rules of national law concerning the protection of the rights and freedoms of Ukrainian citizens;
- how will this affect the sovereignty and independence of the country and the state of national security.

Conclusions. The rules of national law transformed into international law, serve as sources of international law. States taking part in the optimal development and adoption of international legal norms and decisions, while ensuring sovereignty. The structure of international law approaches the structure of the national legal system. The law before they become part of national law are reviewed for compliance with human values contained in international law. With international law is the unification row fields of domestic law, that is to bring unity to the legal provisions in force within the various states and state entities. National law often adjusted when entering countries in international and European organizations. Protection of human rights domestically less effective if the internal law not open the norms and principles of international law. The national law should be bound legally act of international law and the conditions for their implementation. The rule of international over domestic law adopted by States or in law or in practice.

Growth importance and role of international legal regulation is determined primarily by objective factors such as the growing interdependence between nations. The modern world is becoming more holistic, integrated and needs to be ordered, which is expected behavior states. It is possible to provide primarily through social norms, including international law has an important place. No exaggeration to say that European integration our country without international law is simply impossible.

Another reason for the growing role of international law and its rules associated with the emergence and exacerbation of global problems that are of vital importance for the future of civ-

ilization. No government can not solve these problems alone, without combining intellectual and material resources without developing a joint strategy.

References:

1. The conclusion of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional proposal of the President of Ukraine to give an opinion on the constitutionality of the Rome Statute of the International Criminal Court (case of the Rome Statute): case № 1-35 / 2001 of 11 July. 2001 // Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. – 2001. – № 4. – P. 35–44.
2. The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine Jun 28. 1996 // Supreme Council of Ukraine. – 1996. – № 30. – Art. 141; On Amendments to the Constitution of Ukraine, Law of Ukraine on Dec 8. 2004 // Supreme Council of Ukraine. – 2005. – № 2. – Art. 44.
3. Rome Statute of International criminal court (Rome, 17 July 1998)
4. Safarov N.A Rome Statute of International criminal court National Legislation and Problems of constitutional nature, possible WAYS of regulation // Proceedings of the universities. Law. – 2004. – № 6. – P. 113–136.
5. Criminal Law Ukraine: general part: Textbook / G.V. Andrusiv, P.P. Andrushko, V.V. Benkivskyy Ed. P.S. Matyshevskii – K: Inter Yurinkom, 1997. – 512 p.
6. Tutorial criminal law: General part / ed. V.N Kudryavtsev, A. V.Naumova. – Moscow: Spark, 1996. – 412 p.
7. Rozenko V.I. subject of crime: Lecture / V. I. Rozenko, V.K. Matviychuk. – K: Eng. Acad. ext. Affairs, 1994. – 76 p.
8. Osadchy V. Problems criminal liability of legal entities / V.I. Osadchy, E.M. Kisilyuk // Theoretical and applied problems of combating organized crime and terrorist crimes orientation materials Intern. nauk. and practical. Conf. (M. Lviv, Apr 8. 2005 p.). – L., 2005. – Part 1. – P. 64–65.
9. International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, adopted resolution 54/109 of the General Assembly on Dec 9. 1999
10. The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 p. , Adopted by General Assembly resolution 55/25 of Nov. 15. 2000
11. Ratification of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism: Law of Ukraine on Sept. 12. 2002 // Supreme Council of Ukraine. – 2002. – № 43. – Art. 316.
12. On the ratification of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the protocols that supplement it (the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Women and Children and the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air): Law of Ukraine on February 4. 2004 p. // Supreme Council of Ukraine. – 2004. – № 19. – Art. 263.
13. Romanyuk O. Institute of criminal liability of legal persons: Myth or Reality? // Herald prosecution. – 2003. – № 12. – P. 41–47.
14. On the liability of legal persons for corruption: The Law of Ukraine dated 11 Jun. 2009 // Supreme Council of Ukraine. – 2009. – № 45. – Art. 692.

РЕЦЕНЗІЇ

КОЛПАКОВ В. К.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет)**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
ФАТХУТДІНОВА ВАСИЛЯ ГАЙНУЛОВИЧА «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ»**

У видавництві «Освіта України» в 2016 р. вийшла друком монографія «Адміністративно-правове регулювання у сфері громадської безпеки в Україні», розроблена авторитетним українським фахівцем у цій сфері – кандидатом юридичних наук, доцентом Фатхутдіновим Василем Гайнуловичем.

Визначаючи ступінь важливості цієї монографічної праці для сучасних вищих навчальних закладів України, насамперед варто акцентувати увагу на тому, що забезпечення громадської безпеки як у звичайних умовах життєдіяльності суспільства й держави, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій досягається шляхом проведення єдиної політики національної безпеки у внутрішній сфері, а отже, і громадської безпеки реалізацією заходів організаційно-правового, інформаційного, фінансово-економічного, політичного та іншого характеру, що спрямовані насамперед на попередження загроз національним інтересам України.

З метою створення й підтримання необхідного рівня безпеки об'єктів громадської безпеки розробляється система правових норм, що регулюють суспільні відносини в цій сфері, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади, а також недержавних формувань із питань забезпечення громадської безпеки й попередження фактів виникнення надзвичайних ситуацій різного походження. Відбувається формування органів, які спеціально створені для реалізації напрямів діяльності держави у сфері попередження надзвичайних ситуацій та забезпечення громадської безпеки в таких умовах, визначається механізм контролю й нагляду за їх діяльністю.

Автором уточнено напрями розвитку понятійно-категорійного апарату теорії громадської безпеки як складового когнітивного елемента адміністративного права з прямим гіперзв'язком із національною безпекою за темою «Безпекові правовідносини». Водночас автором доведено, що термінологічний словотвір «учасники безпекових правовідносин» виступає не тільки свідомим і соціально прискореним процесом термінотворчості, скільки емоційним та стихійним. З огляду на міждисциплінарність теми громадської безпеки можемо припустити, що відмінності термінології різних наукових безпекових та адміністративно-правових напрямів зумовлені позамовними чинниками, унаслідок чого актуалізується подальше застосування кластерного аналізу для синхронізації досліджуваних явищ із термінологією, що їх описує.

Визначено, що одним із шляхів недопущення остаточного знищення правоохоронної системи України, на думку автора, є звернення наукової уваги до практичних питань забезпечення громадської безпеки в сучасних умовах із використанням і залученням добровільних батальйонів, а також місцевої поліції. Так само актуальними залишаються теоретичні питання розроблення й формування методології адміністративно-правового регулювання державної політики у сфері громадської безпеки, ключовим компонентом якої мають виступати онтологічний та аксіологічний елементи.

Здійснене автором дослідження аксіологічних засад безпекової політики дає можливість дійти висновку, що в теоретичному плані концептуальні підходи до вироблення засад

державної політики у сфері громадської безпеки позбавлені аксіологічного складника. Основним і визначальним мірилом безпекової політики виступають національні інтереси, які за своєю суттю є категорією більш динамічною та змінюваною, а головне – здатною до можливих різноманітних інтерпретацій із подальшими інсинуаціями панівними елітами. Тому операціоналізація поняття «цінності» не лише слугує важливою підмогою в практичному сенсі, а й надає правильне векторне спрямування та значущість подальшим адміністративно-правовим дослідженням громадської безпеки як складової частини національної.

У монографічному дослідженні автором доведено, що нині, незважаючи на законодавче визначення поняття громадської безпеки, відсутнє уніфіковане його розуміння як дослідниками, так і практиками. Беручи до уваги етимологію слів «громадський» і «безпека», резюмуємо, що під громадською безпекою у вузькому сенсі можна розуміти систему суспільних відносин, урегульованих нормами права, які спрямовані на забезпечення безпеки особи, громадянського спокою, сприятливих умов для праці й відпочинку громадян, нормального функціонування державних установ, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій.

Автором уперше запропоновано теоретичний алгоритм моделі пізнання громадської безпеки крізь вивчення її вимірів: аксіологічного, онтологічного, гносеологічного.

Саме тому монографія В.Г. Фатхутдінова «Адміністративно-правове регулювання у сфері громадської безпеки в Україні» є справжнім науково-теоретичним надбанням у сучасній навчальній і науковій літературі, аналогів якому немає. Таким чином, розробка й видання монографії академічного рівня Фатхутдінова Василя Гайнуловича є важливою подією в науковому світі України.

Варто зазначити, що до основ названої монографії його автором були покладені ґрунтовні напрацювання попередніх років, зроблені докторами юридичних наук, професорами В.Б. Авер'яновим, Ю.П. Битяком, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаковим, О.В. Кузьменко, Н.М. Мироненко, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, О.І. Остапенко, І.М. Пахомовим, В.П. Петковим, С.В. Петковим, В.Ф. Погорілком, О.П. Рябченко, А.О. Селівановим, В.М. Селівановим, В.Ф. Сіренком, М.М. Тищенком, В.І. Шакуном та іншими.

Чітко визначена мета й логічно продумана структура монографічного дослідження дали можливість вирішити поставлені конкретні завдання:

- розкрити зміст громадської безпеки в сучасній адміністративно-правовій парадигмі;
- дослідити історико-філософське коріння розуміння громадської безпеки в складовій національної безпеки;
- здійснити розкриття категорії «національна безпека» як системоутворювальної детермінанти операціоналізації поняття «громадська безпека»;
- розкрити поняття, зміст та ознаки громадської безпеки як правової категорії;
- розкрити зміст суспільних відносин у сфері громадської безпеки;
- розкрити правовий зміст забезпечення процесу громадської безпеки;
- визначити місце громадської безпеки в системі національної безпеки;
- здійснити системний синтез безпекових концепцій у сучасній адміністративно-правовій парадигмі;
- розкрити аксіологічний вимір громадської безпеки;
- визначити онтологічний вимір громадської безпеки;
- охарактеризувати гносеологічний вимір громадської безпеки;
- запропонувати напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері громадської безпеки;
- визначити місце й роль Національної поліції в системі забезпечення громадської безпеки;
- розкрити особливості заходів адміністративного примусу, що застосовуються поліцією України для забезпечення громадської безпеки;
- з'ясувати роль недержавних суб'єктів у забезпеченні громадської безпеки;
- виробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення громадської безпеки в Україні.

Монографія складається із 4 розділів, які охоплюють 16 параграфів, що дало змогу викласти матеріал логічно й послідовно: від розкриття сутності громадської безпеки в сучасній адміністративно-правовій парадигмі до визначення особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері громадської безпеки.

Із чіткою логічною послідовністю в розділах видання подається матеріал, що здійснюється з дотриманням принципів системності й логічності. Розділи містять окремі параграфи, а наприкінці кожного розділу подаються стислі висновки, що є обов'язковою частиною монографії.

Логічним вбачається розміщення в першому розділі параграфів «Громадська безпека в сучасній адміністративно-правовій парадигмі», «Філософські основи розуміння громадської безпеки як складової національної безпеки» та «Категорія «національна безпека» як детермінанта операціоналізації поняття «громадська безпека», що дало можливість дослідити поняття «національна безпека», «громадська безпека».

У розділі 2 «Правова природа громадської безпеки як складової національної безпеки України» розкрито поняття, зміст та ознаки громадської безпеки як правової категорії, правові відносини у сфері громадської безпеки, правовий зміст забезпечення громадської безпеки, а також детально й аргументовано викладено місце громадської безпеки в системі національної безпеки.

Розділ 3 присвячений методологічним засадам формування неопарадигми адміністративно-правового регулювання у сфері громадської безпеки в Україні. У ньому розкрито системний синтез безпекових концепцій у сучасній адміністративно-правовій парадигмі, аксіологічний вимір громадської безпеки, онтологічний вимір громадської безпеки, а також гносеологічний вимір громадської безпеки.

У четвертому розділі монографії «Особливості адміністративно-правового регулювання у сфері громадської безпеки» розкрито напрями вдосконалення правового регулювання у сфері громадської безпеки, визначено місце й роль Національної поліції в системі забезпечення громадської безпеки, визначено поняття та види заходів адміністративного примусу, які застосовує поліція України для забезпечення громадської безпеки, а також роль недержавних суб'єктів у забезпеченні громадської безпеки.

Наведена бібліографія, її обсяги й періодичність свідчать про те, що автор ґрунтував викладений матеріал на працях учених різних країн і різних часів, що, безумовно, свідчить про дотримання ним принципу плюралізму в наукових дослідженнях.

Загалом можна стверджувати, що рецензована монографія Василя Гайнуловича Фатхутдінова є вагомим внеском у розвиток адміністративно-правової науки України. Її поява здається більш ніж своєчасною, оскільки саме такі монографічні праці допомагають студентам, здобувачам, аспірантам, докторантам України здобути якісні знання з курсу адміністративного права й публічного адміністрування. Репрезентована наукова монографічна праця є, безумовно, корисною для використання в навчальному та науково-дослідному процесі у вищих навчальних закладах.

МОСЬОНДЗ С. О.,
доктор юридичних наук, професор

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
Є. О. ЛЕГЕЗИ «ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА»**

Актуальність теми монографії визначається теоретичними й практичними проблемами надання публічних послуг в Україні. Незважаючи на те, що правовим проблемам регулювання сфери публічних послуг в Україні приділено низку наукових досліджень (І.В. Ковбаса «Публічно-владні послуги як засіб забезпечення державою реалізації прав людини» (2011 р.), Л.І. Приймака «Публічні послуги в діяльності державної податкової служби України: організаційно-правові основи» (2013 р.) тощо), у цій сфері залишається достатня кількість невирішених питань. Серед них доцільно вказати на такі:

- відсутність концепції публічних послуг, у якій встановлювалися б проблеми, на розв'язання яких вона була спрямована, шляхи й способи розв'язання проблем, строки реалізації та очікуваний результат від упровадження;
- нерегульованість усіх видів публічних послуг у вигляді єдиного реєстру, який повинен мати характер загальнодоступності, зрозумілості для населення;
- відсутність чіткого законодавчого розподілу повноважень органів публічної адміністрації з надання публічних послуг;
- неналежне правове регулювання процедурного забезпечення з надання публічних послуг, зокрема й щодо врегульованості розміру плати за них чи їх безоплатності;
- неналежне правове регулювання строків для надання окремих видів публічних послуг;
- проблема впровадження електронних публічних послуг із відповідним надійним захистом інформації;
- відсутність належних матеріально-технічних умов для забезпечення здійснення органами публічної адміністрації з надання публічних послуг відповідних повноважень;
- відсутність належного контролю у сфері надання публічних послуг;
- проблема вироблення єдиних критеріїв якості надання публічних послуг;
- невирішеність питання щодо порядку формування, розподілу й використання коштів, які надходять за платні публічні послуги, що призводить до відповідних корупційних ризиків.

Дослідження Є.О. Легези певним чином заповнює зазначену прогалину. Воно є складовою частиною наукових розвідок, пріоритетність яких визначається загальнодержавними та відомчими програмними документами. Зокрема, дослідження виконане в межах реалізації Указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. № 810/98, Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р, Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р, Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р., Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015.

Належним необхідно визнати методологічний підхід щодо дослідження окреслених проблем. Він свідчить про достатній рівень володіння автором сучасними методами наукового пізнання.

Робота складається з вступу, п'яти розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Структура монографії виглядає досить обґрунтованою та логічною. Її перший розділ присвячений визначенню поняття та ознак публічних послуг (підрозділ 1.1). Автором розкривається історіографія дослідження публічних послуг у ві-

тчизняній правовій доктрині, визначається генезис правового регулювання її реалізації в Україні (підрозділи 1.2, 1.3).

Здійснено розкриття класифікації публічних послуг і їх правової характеристики (підрозділ 2.1) та запропоновано систему публічних послуг і її аналіз (підрозділ 2.2).

Проведена автором характеристика процедури надання публічних послуг дала йому змогу визначити організаційні та нормативно-правові напрями вдосконалення такої діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

У третьому розділі розкрито процедурно-правовий аспект надання та гарантії законності. Так, виділено ознаки процедури з надання публічних послуг: регламентацію нормами адміністративного права, процесуальний характер діяльності уповноважених органів і посадових осіб, ініціативність (надаються за заявою осіб), наявність низки стадій, які мають часові, змістовні й процедурні особливості, формальне закріплення результатів процедури в письмовій формі у вигляді індивідуального правового акта (дозволу (ліцензії), посвідчення сертифіката тощо).

Четвертий розділ присвячений вивченню зарубіжного досвіду надання публічних послуг у демократично розвинених країнах (Французькій Республіці, США, Канаді, Великій Британії, Республіці Польща, ФРН тощо) та виробленню шляхів їх упровадження у вітчизняне законодавство, зокрема в таких напрямках: розробка та прийняття відповідних програм на рівні органів виконавчої гілки влади з метою забезпечення якості обслуговування населення; збільшення децентралізації надання публічних послуг через відповідні органи місцевого самоврядування й недержавні установи; поліпшення професіоналізму публічних службовців у сфері надання публічних послуг, удосконалення електронного надання всіх видів публічних послуг шляхом запровадження надійного захисту інформації щодо електронного підпису та вдосконалення чинного законодавства.

П'ятий розділ спрямований на пошук шляхів вирішення правового регулювання відносин публічних послуг в Україні та висвітлення основних положень Концепції публічних послуг в Україні.

Також звертається увага на положення й рекомендації, що містяться у висновках аналізованої роботи. Насамперед це стосується пропозиції щодо прийняття Концепції публічних послуг в Україні, спрямованої на розбудову сервісної, демократичної держави, основним завданням якої є обслуговування потреб суб'єктів звернення послуг, забезпечення реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, а також Закону України «Про публічні послуги», де було б визначено загальні положення, види публічних послуг, систему суб'єктів публічної адміністрації, вимоги до порядку надання публічної послуги, публічні процедури, порядок і форми контролю за наданням публічної послуги, порядок оскарження дій (бездіяльності) посадової особи під час надання публічної послуги, притягнення до відповідальності публічних службовців тощо.

Обрана структура монографії дала змогу автору послідовно й системно проаналізувати широкий спектр питань, які стосуються досліджуваної проблематики. Автор логічно виклав матеріал із дотриманням відповідного співвідношення загальних і конкретних питань, сформулював необхідні наукові дефініції.

Отже, монографія Є.О. Легези «Теорія публічних послуг: адміністративно-правова складова» є концептуальною, комплексною та фундаментальною науковою працею, виконаною на актуальну тему, має наукову й практичну цінність. Результати дослідження можуть бути використані науковцями, працівниками органів державної влади й місцевого самоврядування, публічними службовцями, викладацьким персоналом, слухачами та студентами вищих навчальних закладів і загалом тими, хто має стосунок до цієї сфери.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧИТАЧІВ

Вважаю за доцільне проінформувати, що у № 2 за 2016 рік наукового журналу «Право і суспільство» було опубліковано мою статтю «Інформаційна безпека як складова національної безпеки держави. Роль ЗМІ в забезпеченні інформаційного суверенітету України», в якій під час підготовки до друку з технічних причин були допущені недоліки при цитуванні матеріалів статті доктора політичних наук, старшого наукового співробітника Д.В. Дубова «Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій» 2007 року.

В подальшому будуть вжиті необхідні заходи з запобігання такого виду непорозумінь.

*З повагою,
доктор політичних наук
Володимир Миколайович Торяник*

ЗМІСТ

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

МОРОЗЮК С. М. СУТЬ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ МЕХАНІЗМАМИ.....	3
НАЛИВАЙКО Л. Р., РОМАНОВ М. Ю. ПРИНЦИП ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ВЛАДИ: ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	9
ПАНЬКОВА Л. О. ПРО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУДІВ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	14
ТЕРТИШНИК В. М. ПРИНЦИПИ ПРАВА ТА СТРАТЕГІЯ І ПРАКТИКА СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ.....	20
ХРОМЕЙ В. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДДЮ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ.....	27

ЦИВІЛІСТИКА

КОХАН Г. Л. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МЕДІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ ПРО МЕДІАЦІЮ В УКРАЇНІ.....	32
МІКУЛІНА М. М. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ.....	36
НОВІКОВА Н. А. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СВДКА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	41
ХОДСЄВА Н. В. ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО СТАН СВОГО ЗДОРОВ'Я.....	48
ЯРОЦЬКИЙ В. Л. РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАХУВАННЯ ПРАВОВОГО ТИТУЛУ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ.....	55

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ІВАНЮТА Н. В. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДІЇ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА В ЧАСІ.....	62
КОВЕРЗНЕВ В. О. ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ, СТРУКТУРА Й ЗАВДАННЯ МІЖНАРОДНОГО КООПЕРАТИВНОГО АЛЬЯНСУ.....	67

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДИБАНЬ М. П. НЕОБҐРУНТОВАНА ВІДМОВА В ПРИЙНЯТТІ НА РОБОТУ ЯК ВИЯВ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ.....	73
--	----

ЗІНОВАТНА І. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ НА ЧАС ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ.....	80
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
ТКАЧЕНКО О. М. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ.....	86
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
БЕДНИЙ О. І. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ СЛУЖБОВЦІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	93
ГАЛУНЬКО В. М. ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧИХ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ.....	99
ГЛУХОВЕРЯ В. А. ПИТАННЯ МЕТИ Й ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМ.....	103
ДЕНИСОВА А. В. ДІАЛЕКТИКА Й СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ.....	108
КАРЕЛІН В. В. ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	114
ЛУКОМСЬКИЙ А. О., РИБЦЬКИЙ С. Б. ПРОБЛЕМАТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ У ГЛОБАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	121
МАЗУРИК С. В. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ.....	125
НЕГОДЧЕНКО В. О. СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	131
ПИРОЖКОВА Ю. В. ВИХОВНА ФУНКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: СУЧАСНА ПЕРЕОЦІНКА ЦІННІСНОГО ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГАЛУЗЕВОГО ПРЕДМЕТА.....	138
ХРЯПІНСЬКИЙ А. П. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ.....	145
ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	
ГОРНОСТАЙ А. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ПРАВОМІРНУ ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ Й РЕГУЛЮВАННЯ ЇЇ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАМАХ НА ЗЛОЧИН.....	150

ШЕВЧЕНКО Т. В. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....156

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АЛЕКСЕЇЧУК В. І. КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (МІСЦЕ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ)...162

ЗАБАРНИЙ М. М. ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ
УКРАЇНИ: ПРАВОВА НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ СУБ'ЄКТИВНА ДОЦІЛЬНІСТЬ.....167

ЗАТЕНАЦЬКИЙ Д. В. ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ,
СПРЯМОВАНИХ НА АКТУАЛІЗАЦІЮ ІДЕАЛЬНИХ СЛІДІВ.....174

ЛАТИШ К. В. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
У ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ «РАДИКАЛ»
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВАНДАЛІЗМУ.....179

ЛІТВІНОВ В. І., САЧКО О. В. УГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....184

СЕМЕНОГОВ В. В. ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ
ЩОДО ПОНЯТТЯ «ПРОТИДІЯ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ».....190

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЄЛЄАЗАРОВ О. П. ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРОВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....196

КОЛЬДРУС І. В. ЩОДО ПОНЯТТЯ ІМУНІТЕТУ ВИЩИХ
ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....201

НЕНОДСЧЕНКО О. V., GALABURDA N. SOME PROBLEMS
OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LAW.....207

РЕЦЕНЗІЇ

КОЛПАКОВ В. К. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
ФАТХУТДІНОВА ВАСИЛЯ ГАЙНУЛОВИЧА «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ».....212

МОСЬОНДЗ С. О. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
Є. О. ЛЕГЕЗИ «ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА».....215

ТОРЯНИК В. М. ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧИТАЧІВ.....217

НОТАТКИ

ПРАВО 6 ● 2016
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 30.11.2016 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 20,09. Ум. друк. арк. 25,81. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42